FRIEDRICH CHRISTOPH OETINGER

THEOLOGIA EX IDEA VITAE DEDUCTA

HERAUSGEGEBEN VON

KONRAD OHLY

TEIL 1 TEXT

WALTER DE GRUYTER · BERLIN · NEW YORK

1979

[a2a – *HA33*]

Praefatio

Rationes instituti in hoc Libro, benevole Lector, brevibus accipe:

PRIMA est, Practica Theologiae pertractatio, quantumcunque Thesis theoreticum sit objectum. Beatus BÜLFFINGERUS nostras, vir candore scribendi non minus quam consulendi perillustris, in sermone *de praecipuis quibusdam discendi regulis* in hunc scopum quaestionem Theologiae Studiosis momentosissimam reliquit, dum p. 15 illos ita alloquitur: *Dicite, non mihi, sed vobis: Pluresne Theses ab aliis propositas historice didicistis, an ipsi e sacris Dei paginis eruistis; saltem ante erutas et aliunde auditas ad easdem explorastis? Theoreticis magis occupamini an Practicis veritatibus? et practicis pro* [a 2 b] *notitia an cum applicatione? et applicatione ad dicendum an ad faciendum? quoad facta aliorum an propria? praesentia an futura?* Praeivi certe studiosis in hac via ad illustris viri nutum.

[*HA34*] ALTERA est, titulorum in Theologia reductio ad pauciores. Nam multi tituli vel loci impediunt, quo minus uno possis obtutu Theologiae ambitum percurrere, et in uno quodam connectere principio. Hinc nullum omisi quidem; sed multos illos ad cognatos revocando, sex praecipuos constitui tantum: nempe de Deo, de homine, de peccato, de gratia, de ecclesia, deque novissimis.

TERTIA est, ut ideam vitae aeternae, quae in sacris paginis potissimum regnat, ponerem quoque in Theologia pro principali. Et haec est idea VITAE, de qua peculiarem Librum, meletema *de sensu communi et ratione*, edendum curavi. Sensit Petrus magis quam pro illo tempore intellexit, Dominum loqui et *habere verba vitae aeternae* (Joh. 6,68). Et huic Petro Angelus Domini, ut caeteris Apostolis e carcere eductis, Dei nomine mandatum hoc dedit: *ite et vos sistentes loquimini populo* [a 3 a] *in templo omnia verba vitae hujus* (Act. 5,20). Agunt igitur verba vitae, 1. de Deo, fonte vitae; 2. de homine, receptaculo spiraminis vitae; 3. de peccato ut abalienatione a vita Dei; 4. de gratia ut communicatione novae vitae; 5. de ecclesia, ut societate, in qua operatur spiritus vitae; 6. de novissimis ut sunt exitus et fines vitae. Ex his patet ideam primariam Theologiae esse vitam Dei creaturis per Christum communicabilem. Hanc ideam, quantum fieri potest, ex s. scriptura exquisivi, et ex operibus naturae clariorem feci, ut tanto facilius ad Theologiam possit applicari. [*HA35*] Possunt, quae in medium protuli, facili opera in ordinem Geometricum redigi, sed ordo Geometricus multa ad conceptum vitae utilia rescindit. Sacra scriptura adhibet methodum generationi rerum quam concinnitati conceptuum aptiorem. Ordo Geometricus incipit ab una aliqua idea abstracta, ordo generativus, ut in seminibus patet, incipit a toto idque per minima explicat aequabiliter; quod nos non nisi simulacris imperfectis imitari possumus. Interim sufficit, nos inde rationem [a 3 b] reddere posse ordinis a Spiritu sancto adhibiti, sufficit, si in sex Locis Theologicis idea Vitae sese diffundat aequabiliter per totum, et per singulas partes, id quod in Locis a me pertractatis observari facile potest.

QUARTA denique ratio est ipsa hujus methodi imitatio, quae est 1. ut ab experientia interna seu sensu communi quivis ipse incipiat, gradum faciens a se ipso ad alia, nam sane regulam orthodoxiae probandae nemo meliorem dabit ipso Salvatore. Sic ait ille cap. 7,17 Johannis: *si quis voluerit voluntatem ejus,* qui me misit, *facere, cognoscet de doctrina utrum ex Deo sit, an ego a me ipso loquar.* 2. ut ex sacris paginis ipse, prout ego feci, colligat, quae cuivis loco conveniunt. 3. tandem, ut formulis theticis sese contra heterodoxos praemuniat, et ut typo doctrinae publicae cum sale et pace (Marc. 9,50) accedat. [*HA36*] Hac ego certe methodo miratus sum, me tanta cum convictione *Confessioni Augustanae* consonare.

Adeoque videt Lector, me hac ordinis ratione eo pervenisse, ut sine ex-[a4a]ternis status incitamentis ex animo credam, quod credo.

Consulant igitur studiosi primo sensum communem, cujus praeceptor est ipse Deus (Ps. 94,10), deinceps purissimas sacrae scripturae lymphas bibant, tandem formulas Theologorum veritati scripturae superinducant et sic, non alia ratione, [*HA37*] Thesin suam, cum fructu ex radice, possidebunt. Haec methodus est valde simplex, valde utilis, et conscientiis salutaris. Et quicunque Theologiam solide vel discunt vel docent, illi non possunt non hac incessisse via. Haec et non alia illustris BÜLFFINGERI quaestionibus occurrit. Sufficiat hoc pro rationibus instituti candide dixisse. Ne vero candori desit aliquid, unum adhuc dicam: Philosophia nostro seculo vix carere possumus. Didici LEIBNITIANAM sub Praeceptore BÜLFFINGERO. Illam non secus ac ipsam religionis typum severissime coram Deo millenis exploravi viis. Tandem ex logicis rationibus deserere illam coactus sum, saltem quoad Monades et materiam, quam sane *meram* esse *apparentiam instar iridis,* persuaderi nequeo. Geometria WOLFFII rigorem propriae Logi-[a4b]cae non sustinet, multo minus monadologia. Periculosum est, illam adhibere ad Theologiam. NEUTONIANAS notiones primas prae LEIBNITIANIS adoptavi, quantumcunque dicant asseclae LEIBNITII, NEUTONUM haud fuisse Metaphysicum. Hic sane vir, pius et rectus, et in ratiociniis ultra humanitatem evectus, noluit altius volare per metaphysicam quam aër Physicus permisit. Ipsius Physica rationem valde humiliat. Metaphysicam ille suam non aperuit, nisi paucissimis verbis. Coelum et terram, vitam et materiam, potentias supra-mechanicas et atomos molis ab illis actuatas, [*HA38*] nisi me omnia fallant, habuit NEUTONUS pro basi notionum ultimarum. Haec scripturae s. sunt consona. Haec adscivi. Exploret me Lector vera cordis rectitudine, severitatem examinis haud reformido. Ea mente, qua Paulus dicit: *scientes timorem Domini, hominibus persuademus, Deo autem manifesti sumus.* Scripsi Herrenb. d. 1. Mart. 1765.

22 rigorem propriae Logicae: »... die Strenge seiner eigenen Logik...« *HA;* Oetinger meint aber wahrscheinlich: ... die Strenge einer eigentlichen Logik...

[I - *HA39*]

Praeliminaria Theologiae, In Quibus Gustus Modernus et Antiquus Conferuntur

Quantum in adornanda Theologia, Scripturae s. conformi, tribuendum sit gustui moderno, et quantum is per gravitatem antiquam moderandus sit, ardua est et maxime praeliminaris Theologiae quaestio. Omnino dandum est aliquid methodo nostris temporibus usitatae, quoad illa quidem ad faciliorem et exploratiorem intelligentiam propositionum per demonstrationem logicam tendit, pro quo CHRISTIANO WOLFIO gratias debemus. Sed pericula subnascuntur immaniora, quam quis crederet. Narratur ex *transactionibus Suecicis Acad. scientiarum in literis publicis Hannovera d. 2. Febr. 1765* datis, accidisse, ut contagio pecorum exorto, Pastor quidam, exemplis, mortem actum invehentibus, per demonstrationes suas superbe irri-[II]sis, temeritatem morte repentina lueret, [*HA40*] in typum gustus moderni, qui omnia ex possibilitate mechanica metitur.* Haud fallar, si lapsum tertiae partis doctorum (Apoc. 12,4) ad has rationes referam.

Est igitur operae pretium, ut praeliminaria Theologiae scripturariae expositurus distincte inquiram, cur gustus noster tantopere ab antiquo abludat, et cur nobis alea ludatur periculosa. Ex quo LEIBNIZIUS Metaphysi-[III]cam per imitationem calculi Algebraici in novam refudit formam, leges motus reformando, vim activam corporibus tribuendo, vel primitivam vel derivativam, tribuendo vim quoque passivam vel primitivam vel derivativam, ex derivativa motum localem, MALEBRANCO inexplicabilem, explanando, tum velocitatem, spatium, conatum, impetum ex infinitesimis definivit. Sic Metaphysica ex monadibus seu infinitis principiis, Physica ex dynamicis illustrata est. Theologi multi hoc schema demonstrationis instar idoli suspexerunt. [*HA41*] NEUTONUS, Philosophus vere pius, sacras literas, teste FONTENELLIO, in aequali ac Mathesin pretio habens, hanc Metaphysicam cum BERNOULLIO contemsit, attractioni per rationem sufficientem inexplicabili insistens, [*HA42*] et spatium absolutum quasi sensorium divinum in notiones fundamentales adsciscens. Castra Theologorum novorum hinc divisa. [*HA43*] WATSIUS, CLARKIUS et apud nos D. VENZKY NEUTONUM, Saxones et nostrates LEIBNITIUM secuti. Sub his diversis cogitandi modis Philologia

* Verba literarum publicarum ita se habent: *De pecoribus, superiore aestate in confiniis Russiae Eumeki interemtis, neque satis provide sepultis, quoddam cadaver ab urso evulsum est. Moritur ursus, moritur agricola, pellem urso detrahens. Jussu Wiburgensium exuviae debuissent igne concremari; sed exuviae traduntur coriario emundandae. Moritur quoque coriarius cum suis. Pastor loci, nomine* GUSTRIN, *pellem dono accipiens, vendit eam. Re ad Imperatricem delata Pastor adigitur requirere exuvias; concremantur illae una cum domo cerdonis. Pastor vero, priusquam id fieret, pellem corripit ita apud se cogitando sermocinatus: qui possibile est, ut haec causas funerum contineat? vellicat, crispat, conterit pellem.* Exhalationes eum more ignis electrici penetrant. *Moritur et hic, animum et animam exhalans.*

sacra refrixit, gustus Patrum, gustus s. scripturae, gustus Philosophiae sacrae defloruit. Potentissimus REX BORUSSIAE in *memoi*-[IV]*res de Brandenbourg* LEIBNITIO et THOMASIO hanc certe catastrophen tribuit. [*HA 44*] Haec generatim; sed speciatim hoc tenendum: Theologus a Jesu Christo in veras notiones inductus ne apicem quidem Scripturae sine ratione prostare statuit, et quamvis geneticas rationes nondum pervideat, persuasus tamen est, in futuro aeone se rationes intime perspecturum, cur verba divina sic et non aliter posita, sic non aliter enunciata sint. Igitur ille Philosophiam sacram in eo constituit, ut PRIMO in proximas inquirat rationes, cur verba divinitus praeordinata sic et non aliter nobis speculi instar obversentur. Ut SECUNDO autumet, nullo locutionis genere usam esse s. Scripturam, quin in consuetudine hominum inveniatur; igitur rationes supra sensum communem totius humanitatis assurgentes, non tanti habet, ac rationes planas et singulis e regione positas. TERTIO nova inventa non contemnit, sed ex Jesu Christi noëmate (Luc. 12,2) in pretio habet; non tamen supra communissima extollit. QUARTO pro certo habet, rationes Scripturis insitas multo plus replere aviditatem intelligendi, quam omnium Philosophorum curtam supellectilem. QUINTO adaequatam sta-[V]tuit aevo praesenti, quatenus in futurum desinit, [*HA 45*] intelligentiam Philosophiae sacrae, et felicitatem inde, quantam in statu lapsus sperare licet, sufficientem pollicetur.

Hodie vero Academiae se regulis his non satis attemperant. PRIMO multum quidem insudant Philologiae sacrae; sed in rationes notionum fundamentalium, unde situs sacrorum verborum generatur, non inquirunt. Hinc multitudinem observationum philologicarum non ad cacumina notionum praedominantium, vitae, regni, gloriae, animae psychicae et pneumaticae, reducentes, obruuntur altercationibus non necessariis. SECUNDO philosophemata ex penuria datorum evehunt supra sensum communem, quem s. Scriptura supponit et in Proverbiis delineat; praeoptant, si ad modum algebraicae cujusdam formulae sapiunt, quam si res, ut sunt, sapiunt. TERTIO ob noviter detectas inventiones novos Papas in philosophia sibi creant, sectarie illis inhaerendo, s. Scripturam in Metaphoras vertendo, si quibusdam gnomis magistrorum contradiceret. QUARTO plus sperant ex praecoci inquisitione infinitesimorum, ac reipsa symbolis his inest; fugienda est curiositas, quae nobis sim-[VI]plicissima et maxime necessaria obtenebrat. QUINTO promittunt sibi vanam ex doctrinis, specie pulchris sed non solidis, felicitatem, quae nec sanitati nec recreationi mentis nec necessitudinibus vitae respondet.

En explicatissimas rationes, cur gustus modernus ab antiquo tantopere abludat. S. Scriptura quinque virtutes supra dictas perfecte insinuat, verba sana, rationes omnibus planas, libertatem cogitandi veram, intelligentiam sine sectarismo, [*HA 46*] felicitatem sub cruce maximam propinat; sed moderni hoc jugum non gestant.

Vides, benevole lector, quibus ego quadraginta abhinc annis unice intentus fuerim meditandis, excolendis, repurgandis. Accedit, quod perillustris BARO DE ZECH, olim Consistorii Praeses, mihi injunxerit hoc Theologiae compendium scribere; non igitur meo arbitratu, sed jussu superiorum executus sum mandata.

Methodum hanc in praefatione jam expositam cur delegerim, quivis perspiciet, cui rectum est sinciput. Obviam procedere debemus periculis in Theologia; hoc vero inde maximum enascitur, quod notiones fundamentales vitae, gloriae, regni, psyches, spi-[VII]ritus in metaphoras vertantur, et quod securitas inde oriatur detrimentosa. Hodie per ideas WOLFIANAS regeneratio ex spiritu et aqua describitur per immutationem repraesentationum, imaginationum et facultatum memoriae et desiderii; sed haec mutatio sine Spiritu Jesu Christi meram

efficit polituram, qualis Matth. 12,44 describitur. Verum est, mutationem repraesentationum et reliquarum facultatum ingredi necessario in regenerationem. Sed quod Deus per spiritum et aquam operatur, quia non tam explicabile est ac illud, exulat; et quia Theologi non satis [*HA 47*] ad notiones ultimas progrediuntur, improprie id sumi sibi imponunt. Edidi in hanc causam librum *offentlich Denkmahl der Lehrtafel Antoniae*, einer Prinzessin von Würtemberg, quae plus vidit quam illi metaphorici doctores.

Cur vero praegnantissimae notiones fundamentales pro meris lusibus ingenii orientalis, ad metaphoras proni, habeantur, idealismus praedominans hodiernus est in causa. Depurationi idearum student Philosophi, et crassas imaginationes reputant omne id, quod intellectui sic dicto puro contrarium est. Quicquid igitur cum intellectu [VIII] puro, h.e. cum idolis philosophicis, non consonat, dicunt esse phantasticum. Totam sic civitatem Dei, sic descensum Christi ad inferos, sic septem Dei spiritus coram throno Dei, sic ingressum daemoniorum in porcos, sic ipsos daemone obsessos in metaphoras vertunt. Quo ruet tandem universa Theologia per Idealismum! Inducti hoc plures, quicquid huic contrariatur, Materialismum imo Manichaeismum esse, falso suspicantur.

Accipe radices ultimas Idealismi. Indigentia cogitandi philosophica, cum nesciverint, unde principia cogitandi ordirentur, adegit Philosophos, ut ab essentia et existentia cogitandi filum necterent. Antiqui τὰ ὄντα pro substantiis habuere, corporea pro meris phaenomenis, vide *Sophistam* PLATONIS, p.m. 160. Id quod inobservabiliter in nostra usque secula se diffudit; nam γένεσιν a substantiis exclusere contra scripturam s. Corpus et materiam non satis distinxere antiqui et novi. Materia omnis resolvitur in atomos; [*HA 48*] at non omne corpus resolvi potest in atomos. Certe corpus, quod LEIBNITIANI post mortem tribuunt animae, non est materiale, nam non est resolubile in atomos; nec corpus Christi glorifi-[IX]catum resolvitur in atomos. Sic in Deum nulla cadit materia; cadit vero in lucem gloriae, in qua Deus habitat, corpus quoddam illimitatum seu spatium gloriae immensum; [*HA 49*] quod ipse LEIBNIZIANUS Theologus noster CANZIUS non inficiatus est. Datur igitur corpus sine materia; datur corpus immateriale in ipsa gloria Dei, quod ex Ezechiele, nisi eum nasutuli in metaphoras vertant, rationibus invictis probavi. ARISTOTELES, olim PLATONIS auditor, subodoratus est PLATONIS Philosophiam non nisi intelligibilia, h.e. τὰ ὄντα, pro substantiis habere, tandem valedixit Philosophiae huic, ajens, valeant ideae Platonicae, monstra sunt. Et cum PLATO multum ab Sophis Babylonicis se fateatur didicisse, teste PATRICIO, ARISTOTELES etiam ab Judaeis alioquin invisis Endelechiam mutuatus est, de quo vide in *Technica sacra* p. 20, quia de anima sine revelatione Judaeis facta conceptus sufficientes non potuit assequi. [*HA 50*] Sed ne lectorem his detineamus, eum ablego ad librum M. TOB. ECKHARDI, *Technica sacra* inscriptum, ubi a pag. 11 ad p. 22 multa sunt lectu digna; unde videmus eandem hodie scenam ludi ab eis, qui notiones ultimas s. scripturae nesciunt, [X] quae olim. Endelechia optime explicatur ab etymo ἐνδελεχεῖν secundum MELANCHTHONEM *libro de anima*. 'Ενδελεχεῖν dicit *continuatam* et repetitam *motionem* quasi guttae super lapidem. [*HA 51*] Igitur anima est progressio a forma ad formam, donec subsistat; habet igitur in se aliquid corporeum sed non materiale.

Ex quo idea scripturaria animae, *Nischmath chajim*, i.e. halitus vitarum, ex Theologia est eliminata, notionesque scholasticae Philosophiae hunc defectum suppleverunt, innumerae tenebrae in Theologiam irrepsere. Scholastici nescivere, quid sit endelechia. HERMOLAUS BARBARUS daemonem in obsesso quaesivit, quo veram ejus notionem inveniret, sed frustra. Endelechiae vox non quidem ab Ebraeis desumta est; sed notio ipsa Philosophiae Judaicae

ortum debet. Judaei enim animam per progressionem entis penetrabilis in subsistentiam describunt, ut videre est in libro rarissimo *mischnat chasidim*, ubi de ascensu, descensu progressu animarum, multorum et Philosophis modernis incognitorum fit enumeratio. Ego vero ex fontibus EBRAEORUM ipsoque *Ez chajim* multis cum impensis haec omnia rimatus sum [XI] eo usque, donec ad ultimas notiones devenerim tam s. scripturae et EBRAEORUM, quam PLATONIS et praecipui ordinis Philosophorum.

[*HA 52*] Ex his cernere potest quivis, quam IDEALISTAE, PLATONICI et LEIBNITIANI fallantur. PLATO quidem multa ab Jeremia didicit, non vero se repurgavit ab Idealismo; sane HERACLITICAM, SOCRATICAM et PYTHAGOREAM Philosophiam in unum congerendo sibi non constitit. AUGUSTINUS, nimium PLATONI tribuens, multas notiones indeterminatas PLATONICAS in Theologiam nostram introduxit, quae cum ultimis s. scripturae non conveniunt, teste MOSHEMIO. Dehinc lubrica interpretandi ratio adhucdum in nobis radices agit, determinatissimas notiones s. scripturae vage et indeterminate per metaphoras, non praecise signatum ferientes, intelligendo.

Psychicum et pneumaticum sunt notiones scripturae fundamentales, ex quibus in *sylloge* totam, quasi in nuce, deduxi Theologiam. Nemo ex his ausus est tot, quot ego, corollaria nectere. [*HA 53*] Apostoli quidem hac methodo non usi sunt, ex vita psychica et pneumatica deducendi singula, sed revera tamen ἐννοίας hasce reconditas [XII] habuere ut cuilibet 1. Cor. 15 pensitanti clarum erit.

Vita certe in scripturis est notio omnium frequentissima. Jam Paulus reprehendit in pseudapostolis, quod nesciant quid dicant et de quibus certi sint (1. Tim. 1); id sane in Theologo deberet desiderare nemo. Quis enim, quae sunt spiritus et quae sunt animae propria, sine his explicabit? Idealistae per intellectum purum has depraedati sunt notionum evolutiones; nos revocamus eas. In *novo Testamento* gallico ENFANTII et BELLOSOBRII nihil dicitur esse inexplicabilius, quam quod 1. Cor. 14 de νοῖ et πνεύματι scribitur; et olim amicissimus mihi Dn. BACHSTROM super idem caput 1. Cor. 14 mire hic lusit. In alio libro germ. *von dem Werth des Gefühls* pag. 32 und seq. testimonium Spiritus s. concinne quidem ex gravitationis NEUTONIANAE analogia dilucidatur, sed proprietas verborum codicis deseritur. Spiritus est ens divinum separatim existens, sed repraesentativum [*HA 54*] non est primum in spiritu; potestativum et volitivum testari potest saepe sine repraesentativo, inprimis in ecclesia. Igitur in spiritu inhabitante si vel desit distincta discretio repraesentationis, tamen manet συμμαρτυρια alius [XIII] cum alio, quod negat auctor per metonymiam effectus pro causa. Ita per subtilitatem rhetoricam proprietas logica exterminatur. BREITHAUPTIUS non praeterit ea, quae sunt spiritus; sed BAUMGARTEN in eo reprehendit, quod definitiones ultimas non dederit; at neque BAUMGARTEN has ex s. scripturis excussit, sed philosophicas WOLFII introduxit. Semper igitur novae altercationes emergunt. Duas igitur animadversiones adhuc annectam praeliminaribus hisce meis.

[*HA 55*] Fons errorum hic est, quod LEIBNITIUS endelechiam, vim progressivam ARISTOTELIS, qui animam per ἐμπύρωσιν ψυχῆς ἐν καρδία citante CHARLETONIO in *oeconomia animali* p. 6, HIPPOCRATIS more definivit, ad simplicia sua pertraxerit, entelechias nominans simplicia, quasi simplex esset, ἐντελὲς ἔχον sine motu, sine progressione conatus ad terminum, quod a mortalium nemine concipi potest. Ipse PLATO dixit, de simplicibus nil praedicari posse; et tamen in *Sophista* τὰ νοητὰ καὶ ἀσώματα τὴν ἀληθινὴν οὐσίαν εἶναι sta-

43 ἀληθινὴν: ἀληθηνὴν *A*

tuit. Deus itaque vere est; ea vero quae mutabilia sunt, PLATONI non esse dicuntur. Hausit PLATO quidquam ex Exod. 3, sed integram s. scripturae Philosophiam non [XIV] percepit. LEIBNITIUS per placita sua PLATONEM demonstraturus denuo simplicia ut τὰ ὄντα introduxit, corporea pro phaenomenis habens. Ex hoc PLATONIS dogmate CERINTHUS corpus Christi pro ente phantastico habuit, tota *epistola Johannis* contra similes Idealistas directa. Certi esse possumus, [*HA 56*] Johannem et singulos Apostolos a vero Propheta Jesu audivisse, has ideas esse rejiculas, esse proprietati carnis et sanguinis sui adversas, esse antichristianas (1. Joh. 4, 3) sed exceptis POLYCARPO, IGNATIO, CLEMENTE ROMANO pedetentim his de simplici ideis inobservabiliter subscriptum est a discipulis ARISTOTELIS magistrum ignorantibus suum. Multum mihi praecisas Jesu et Apostolorum ideas excussuro luctae creatum est. Substitui demonstrativa certitudine evictus, ideam intensi.

Intensum est ens non divisibile, sed tamen penetrabilem et cedentem habens proprietatem. Septem spiritus Dei non dividuntur, sed cedunt alter alteri in praedominium, penetrant se invicem inconfuse: totum Spiritus sancti est in singulis septem spiritibus. Et singuli sunt in toto. Ezechiel tibi firmas de his et invictas subministrare rationes potest. Ζῶα quatuor sunt intensa, quia [XV] singula inexistunt cuilibet, et quia singulae potentiae sunt in toto; [*HA 57*] hinc extensibilitas de intenso non negari potest. Intensum habet proprietates in se immateriales, desinit tamen in corpus primo internum, qualia sunt sensoria in rotis Ezechieliticis oculorum, manuum, aurium, alarum deinceps quoque in externum. Corpus hoc internum est spatium absolutum non ex coëxistentia determinationum externarum, sed ex interno fonte intensitatis et subsistentiae emergens. Dices, haec receptis canonibus esse peregrina; sed nil refert, modo sit scripturae s[acrae] consonum. Si naturae interiora magis nosceremus, ut in transplantationibus quidem effectus apparet, etiam rusticis in propatulo esset ratio intensitatis, qua plenum esse coelum et terram intensis, ubi totum in toto et totum in qualibet parte residet, viderent. Nonne LEIBNITIANUS noster BÜLFFINGERUS radicem cichorei in mille partes dissecans, ita ut ex qualibet parte in dolio terra repleto et foraminibus pleno, totum h. e. nova cichorei planta enasceretur, obstupuit, fateri ludicre coactus, totum esse in toto et in qualibet parte? Dantur intensa corporalia, ut lux septuplex NEUTONIANA; dantur spi-[XVI]ritualia, ut ψυχὴ καὶ πνεῦμα. Psyche quidem a πνευματι in speciem separari potest, sed praedominio magis quam re ipsa. Interim psyche est intensum, et πνεῦμα etiam est intensum. Dicunt Mathematici, dari infinitum infinito majus; ego dixerim, dari intensum intenso majus. Spiritus est intensum majus ψυχὴ; est principium altius, ens in Deo subsistens; psyche vero est ens in natura subsistens, sed utrumque immateriale, desinens in corporeum quid subsistens. In libro meo, *inquisitio in sensum communem*, de his latius actum est; igitur si quis me verbis ludere autumet, ibi plura legat rei fundamenta.

[*HA 58*] Si quis attentius in CICERONE legat, observabit, eum animos in anima concepisse. Animus habet ideam exaltationis et dejectionis. Hodie stilus hic anilis videtur. [*HA 59*] Sed CICERONIS ideae vim omnem humanitatis longe plus afficiunt ac Monadologistarum intellectus purus. In s[acra] scriptura naephaesch, ruach, neschamah occurrunt. Τῷ ruach in variis locis psalmorum exaltatio et dejectio competit; hoc WOLFIANI a proprio sensu in metaphoras torquent; ita etiam in spiritum novi Testamenti invehunt, suis fascinati praejudiciis. Hinc ego in libro, *Denk*-[XVII]*mal der Prinzessin Antonia*, singula loca, quae de spiritu agunt, congessi, explicavi et multa determinate dixi, quae Monadologistis debent videri stulta. Sed jam judicata res est a Spiritu s[ancto]. Cui haec stulta videntur, parum abest, quin sit homo psychicus. Spiritualis omnia ex vero judicat, usque ad radices rimatur, comparat, discernit,

deque nullo homine gloriatur, quia ejus sunt in Christo omnia. Si quis vero ignorat, ignoret.

Ex singulis locis in *offentl. Denkmal Antoniae* congestis haec tandem emergit definito spiritus. [*HA 60*] Spiritus s. in anima fideli est 1. ens ex Deo derivatum; 2. non divisibile sed penetrabile, h. e. praedominio unius vis prae altera cedens ex mutua inexistentia et sic transformabile; 3. manens quidem unum cum Spiritu Triados, sed tamen appropriatione peculiari animae inexistens; 4. in corpore mortali quibusdam affectibus et formis hominum se submittens; 5. sed tamen proprietates septemplicis spiritus retinens in ipso praedominante animae charactere; 6. crescendi et sese augmentandi vi ex Christo et Deo praeditum. Habes hic definitionem ex singulis locis scripturae contractum, quae tamen in descri-[XVIII]ptionem excrevit. Si loca huc pertinentia et a pag. 236 libri citati usque ad pag. 282 [*HA 61*] exposita non liceret proprie secundum haec praedicata interpretari, determinata certitudine adeoque perspicuitate in explicandis ad salutem et testimonium Spiritus maxime necessariis essemus destituti. Cessaret quoque eminens analogia inter ἀόρατα τοῦ Θεοῦ et ποιήματα (Rom. 1 [,20]), qua Deus cognitionem sui naturalem omnibus manifestat. Patet hinc, quantis defectibus laboret indigentia cogitandi philosophica de spiritu, [*HA 62*] de anima, de Deo, de intelligentiis, angelis, daemonibus.

PLATO dicit, *aliud esse γένεσιν, aliud οὐσίαν* seu *essentiam:* corporea γένεσιν habere, τὰ δὲ ὄντα non habere γένεσιν sed essentiam tantum. Haec ex ignorantia veri et unius Prophetae Jesu Christi scripsit PLATO. Jesus dicit, generatum ex spiritu esse spiritum, generatum ex carne esse carnem. Jacobus Apostolus τροχὸν γενέσεως in anima corpori opponit (c. 3). Vides itaque, lector, quod sine Prophetarum genuinis notionibus Philosophi nesciant proprietates neque corporum neque spirituum. Itaque si veram animae quietem nos inter Christi asseclas nati velimus assequi, maneamus in pretio-[XIX]sissimis hisce Spiritus praedicatis, ut testimonium Spiritus s. in anima distinctissimis notis, nec plus nec minus quam praedicata singula innuunt, asserentibus dignoscatur. In hoc enim cardo novi Testamenti vertitur. Quam ob rem praedicata spiritus denuo sigillatim enunciabo:

PRIMO spiritus hic est principium altius anima, quia psychici carere dicuntur divino hoc altiore (Jud. V. 19).

SECUNDO spiritus est ens complexum non quidem divisibile sed transformabile (2. Cor. 3, 18) μεριςμοῦς habens in praedominio sephirarum, naeaezalim, charismatum (1. Cor. 12, 4. 8; Ebr. 2, 4; Num. 11, 17).

TERTIO inexistit animae per novam γένεσιν. [*HA 63*] Rotae Ezechieliticae gaudent proprio motu circulari interno, sed spiritus Dei concipiendus tamen est actuare rotas, ita ut motus rotarum et motus Dei sit unus idemque motus. Sin itaque unus idemque motus Dei spiritus et animae existit, tum nova generatio intercessit. Generatio animae prima est ex turbine septentrionali (Ezech. 1, 4. 5) unde anima τροχὸν γενέσεως, qui est esch mithlakachath, accepit. Generatio secunda per fulgurationem (V. 13) aut novam immersio-[XX]nem ignis divini (Matth. 3, 11) fit, ex quo motus sempiternus sed aequabilis irrequietus animae ingeneratur (V. 20); sic spiritus in anima, etsi distinctus a Deo, tamen unus est spiritus cum Domino. Spiritus est ens derivativum, sed non divisum a plenitudine Deitatis. Inde est, quod μεριςμοὶ πνεύματος (Ebr. 2, 4) quidem discernendi sint a spiritu Deitatis universali, sed non divisim

26 In hoc ... vertitur: ausgelassen *HA*

in partes secando, quia spiritus est intensum, in quo nulla vis ab alia separari potest, demonstrante hoc Metaphysico acutissimo BARONE DE CREUZ, quem in *Antonia* citavi pag. 140.

[*HA 64*] QUARTO propter communicationem idiomatum λόγου et carnis in Jesu Christo, spiritus inde communicatus ἰδιόποιαν et μεταποίαν in fidelibus suscipit in affectibus Jesu Christo aemulis; inde potest spiritus ταράσσεσθαι, potest λυπεῖσθαι, potest deliquia pati, desperare, obtenebrari, angi adeoque etiam formis se submittere humanis, quemadmodum spiritus Pauli se in casibus dubiis consilio Jacobi subjecit (Act. 21,12. 13 et V.20 usque ad 27). Sane spiritus certissimus Pauli se subjecit incertae formae consilii, quod plane contrarium exitum habuit (V.28).

[XXI] QUINTO spiritus fidelium manet spiritus intelligentissimus, qui ad ipsa βάθη τοῦ Θεοῦ penetrat (1.Cor. 2,10); sed quoniam vita nostra occulta est cum Christi vita in Deo, igitur spiritus non semper per repraesentationes distinctas agit, sed in ipsis gemitibus repraesentationem sui occultat (Rom. 8,26). Hoc magni interest nosse, ut de testimonio Spiritus s. non ex nostris conceptibus, vel ut supra dictus auctor ex analogia gravitationis Neutonianae, judicemus, συμμαρτυρίαν (Rom. 8 [,16]) jejuna interpretatione evacuando. [*HA 65*] Certe spiritus in ipsa dubia verbi divini meditatione occulte inest, et tamen συμμαρτυρίαν praestat una cum cogitationibus et ἐνθυμήσεσι nostris toti ecclesiae ejusque membris. Recte igitur BENGELIUS noster συμμαρτυρίαν ex proprietate vocum explanavit. Sed συμμαρτυρία in ecclesia ex unitate spiritus est intelligenda, non semper ex unitate cognitionis distinctae (vid. Eph. 4,3 et 13).

SEXTO crescit spiritus ut ipsa anima. Antiquissimae ideae HIPPOCRATIS asserunt, animam vere et proprie crescere, quod absurdum videtur nostris; hinc spiritus inimicitiam psyches in carnem tractae, per incrementa vivae cognitionis magis magisque superat ex virtute [XXII] Christi, qui ἔχθραν in σαρκί h.e. contrarietatem voluntatis divinae et humanae in se ipso superavit (Matth. 26,42) et usque ad extremum halitum in spiritu crevit inde ab unione personali, donec factus fuerit consummatus (Eph. 2,14. 16; Ebr. 5,8. 9). Emergit hinc possibilitas, qua momento quasi uno per imputationem et communionem statuum Christi (Eph. 2,1. 5. 6) generatio fidei et spiritus absolvi possit in anima vere justitiam sitiente. Possibilitas haec debetur illimitato Christi merito, quod annos in horas vertit.

[*HA 66*] Prima mea animadversio his jam absoluta est. Secunda est haec, ut definitiones et notiones quasdam systemati Theologiae necessarias, subjungam, ut, si contradictiones forte huic *Compendio* affingerentur, per has discuti possint. Spero lectorem agniturum, Theologiam hancce meam systematis veri requisita prae se ferre et continere. Etenim totum est in toto et in qualibet parte. Notio Dei ingreditur notionem hominis, legis, peccati, gratiae, ecclesiae et novissimorum; et quaelibet notio partialis locos in se gestat singulos. Sed ne liber in odiosam prolixitatem protenderetur, non omnia per propositiones explicitas exaggeravi; [XXIII] potest id quivis ipse ex datis sufficientibus supplere, si modo τὸ πνευματικοῖς πνευματικὰ συγκρίνειν aggrediatur. Scio multos reprehendere, quod demonstrationes heic quis ex collatione multa conquirere necesse habeat; sed hoc in exegeticis aliter fieri nequit ob id ipsum, quia totum est in qualibet parte. Dabo autem demonstratoribus definitiones, quas forte desideraverint. Desiderant, quid sint tenebrae, quid lux, quid materia, quid corpus, quid spiritus, quid gloria vel δόξα Dei, quid Deus ipse.

TENEBRAE sunt vel potentiales vel actuales. Potentiales sunt atomi gloriae divinae inexistentes, [*HA 67*] irregularitatis incapaces – nam quis numerabit atomos in sapientia vel δόξα

(Hiob 38,37)? – et tamen extra Deum limites creaturarum constituentes. Actuales sunt congeries atomorum per irregularitatem situs se mutuo obtegentium.

LUX est regularissima atomorum transparentium forma, de quo lege CARTESIUM, qui tria genera atomorum, scite adscivit, et observa, formationem tribui tum luci tum spiritui; Jes. 45,7: *formo lucem, creo tenebras;* Zach. 12,1: formo *spiritum in medio hominis;* nota quoque, tenebris tribui creationem.

[XXIV] MATERIA est, quicquid in elementa vel in chaos est resolubile, ut homo in pulverem, coeli in sal (Jesaj. 51,6).

CORPUS est, quicquid desinit in subsistentiam. Subsistentia est ex attractione originaria septem spirituum, inde corporeitas omnis ortum habet ex prima qualitate septem spirituum, quae in septima desinit in veram, non PLATONICAM, substantiam. Philosophis notio substantiae est [*HA 68*] obscurissima ex ignorantia septem spirituum. MAUPERTUIS certe fassus est se nescire, quid dicat substantiam nominans. Subsistentia est ultimum substantiae, estque vel interna vel externa. Interna inest extensis, quae spatium in centro penetrabile et indeterminatum occupant, in exitu vero determinatum assumunt, h. e. ὑπόστασιν seu subsistentiam externam. Interni corporis fons sunt NEUTONIANAE vires centrales ex resistentia attractionis et repulsionis, ut in qualibet funda patet. Subsistentia externa est in impenetrabili spatio materiae et in compositione continui, quae semper fuit labyrinthus Philosophorum. Hinc non mirum, MALEBRANCUM nonnisi fide credidisse, se corpus habere externum.

[XXV] SPIRITUS est ens penetrabile septemplici vi praeditum, nullius inertiae, nullius materiae capax, quamvis praedicata motus et continui habeat, ut formarum sit receptivum.

ANIMA est ens penetrabile, non divisibile, sed per elevationem irregularem virium transformabile in plasma distemperatum vel temperatum.

ΔΟΞΑ seu gloria Dei est vestimentum seu plenitudo Deitatis (Ps. 104,2; Eph. 3,19; Col. 1,19), habens in se formas [*HA 69*] rerum creandarum, demtis imperfectionibus (Prov. 8,30. 31).

Patet hinc, in Deo ut Deo, quatenus consideratur in abdito sui (Exod. 33,23) nullum corpus, nullas tenebras potentiales, nullum modum, nullum gradum aut modum, nullum spatium vel tempus, nil creaturae analogum inesse. At vero in manifestatione gloriae, quae dicuntur posteriora Dei (Exod. 33,23) omnia praedicata gloriae Ezech. 1 et 10 descripta, realiter et sine metaphora inesse, scil. ignem, motum circularem ignis, colores, sensoria, attractionem, repulsionem, seu contractionem et expansionem, et reliqua creaturis analoga. Quoniam vero modi hi creaturis analogi ad unitatem vitae aeternae non habent rationem assignabilem; igitur in Deo ut modi [XXVI] non possunt consistere, sed considerandi sunt, nullam habere rationem assignabilem. Hinc Deus merus est spiritus, mera lux. Concipiuntur modi in Deo eo fine, ut in creatura extra posita ratio adsit, cur in tenebras vel in atomos molis tanquam in limites desinat finitudine propria per derivationem virium ex Deo, qui nunquam est Creator nihili.

Haec nunquam adhuc, ut SPENERUS praeoptavit, in Academiis ventilata sunt. Si quis est, qui mihi lites intentat, habeo tum, quod mihi et SPENERO in votis est. [*HA 70*] Insunt haec in proprietate verborum sacrorum per consequentias logicas; debent igitur in nexu occulto latere rationes conceptibiles, quas Philosophia sacra eruit per regulas deciferationum, comparando singula cum universis. Erunt vero cuivis olim in regno Christi in terris trivialia (Jes. 25,7).

Deus, ut Jehovah, Theologis merito dicitur actus purissimus, semper in communicatione

et exitu luminum seu sephirarum operosus (Mich. 4; 5) vincit et absorbet omnes creaturis analogos modos; hinc quarta sephira *naezach* ex 1.Chron. 30,11, PYTHAGORAEIS dicitur fons aeternae naturae; per hunc enim omnes momentanee cogitabiles, sed nulla ratione assignabiles modi creaturales in unitatem ζωῆς ἀκαταλύτου re-[XXVII]cidunt, qui est primus de Deo conceptus ex Ebr. 7,16.

[*HA71*] Corpus internum gloriae Dei, sui manifestativae, competere, centena scripturae loca clamant. Sed sic habeto: corpus hoc nullam admittere limitationem, ut in *Cabala denudata* falso ab illuminatissimo JIZCKAK LORJA demonstratur, qui statuit causam supremam, Deum, unicum sibi simillimum habere causatum λόγον, qui est Adam Kadmon. Id sane Arianismum [*HA72*] genuit, cum statuit, hoc causatum esse quid limitatum et contingens.

Si quis igitur objiciat, me in *Compendio* hoc asserere de Deo contradictoria, nempe corporea et spiritualia simul: ille sciat, contradictionem esse debere ad idem. At Deus in abscondito, sine modo creaturali, in manifesto cum creaturali modo consideratus, nullam contradictionem ad idem praebet. Ipsa s. scriptura Deum dicit ἀόρατον, sc. in intimo sui; at vero in figura jaspidis et sardii (Apoc. 4 [,3]) visibilis erit in manifesto; videbitur sic sine tropo, videbitur sicut est (Ps. 48,9).

Satis de his. Ipsi vero Patri Jesu cum gratias agere dignas hic non possimus; gratias agemus in successivis aeonibus, haec visuri vera esse κατὰ ῥητόν.

[XXVIII]Ad haec praeliminaria praecipue caput I. et X. Ezechielis sigillatim conferri necesse est.

Multa in praeliminaribus ex Ezechiele citavi; sed opus est, ut caput I. et X. sub unum visus punctum ordine redigatur; multi enim probationem notionum, quas ex idea vitae subministravi, multo labore eliciendam et eruendam esse queruntur. Ut huic objectioni satis faciam, caput I. et X. in pericopas suas dividam.

Proponitur cap. I. quid sit gloria Dei, nam dicitur visum gloriae Dei. Ex. c. 43,2 apparet, gloriam ab oriente venisse, omnia illuminasse, sonum edidisse, per portas orientales in templum introivisse. Praedicata haec sine tropo clamant, gloriam Dei habere attributa corporalia, non materialia; ipsa igitur gloria habet attractionem, elasticitatem, celeritatem, densitatem et similia. Idque probatur 1. ex ortu ejus, quia enascitur ex tenebricosa nube turbinis, quod est densum quid (V. 4); 2. ex oriundis inde quatuor vividissimis animantibus (V. 5–9); 3. ex animantium cursu reali, qui recta processit (V. 9–14); 4. ex aspectu rotae extensissimae, in quo tamen 4 rotae emicabant velut intensa, potentiis invicem sese gyrantibus; 5. ex throno Dei et [XXIX] Sessore throni, homine – Deo. Ecce capitis I. summam. Dices hanc visionem non probare probanda, esse visionem meram. Respondeo, visionem propheticam a Deo dari, ut res agnoscantur quales sunt, non ut lusibus opticis fallamur. Ezechielis ζῷα citantur in

1 Mich. 4;5: Mich. 4,5*A*; Mich. 5,1 *HA*
Wenn Oetinger auf das Wort »Mozaot« abzielt, dann ist gemeint: Mich 5,2 (*Vulgata,* so auch OETINGER, *Wörterbuch,* S. 292) bzw. Mich 5,1 (BHK³). Wahrscheinlich meint Oetinger aber hier Micha Kap. 4 und 5.

19 Ad haec praeliminaria: *HA,* S. 73–86; er hat das entsprechende Kapitel aus OETINGER, *Irdische und himmlische Philosophie II,* S. 313ff. (OETINGER, *Schriften,* II,2, S. 333ff.) übernommen (S. 49, Anm. 16).

Apocalypsi, ubi rotae et oculi constituunt interius intelligentiarum. Si quis hic vim facit oculis suis, ei vix aperientur.

Caput X. non minus probat esse in gloria Dei attributa spatii, motus, corporeitatis et tamen persistere immaterialem naturam. Nam

1. describitur thronus corporaliter, ut in Apocalypsi, sine ulla metaphora. Ignis certe propriissime jubetur ex medio rotarum a viro quodam corporaliter sumi (c. 10, V. 1–3).

2. Gloria Dei sustollit se ex throno et migrat corporaliter in templum. Cherub quidam ignem extradit, ab intra rotarum correptum. Hic certe nulla metaphora locum habet: extus, intus locum supponunt corporalem (V. 4–7).

3. Describuntur animantia praecisius et plane certa etsi paradoxa de illis enuntiantur (V. 8–13). Scil. intra alas animalium manus hominis videbatur, quatuor rotae aderant animalibus, cuique una rota colore *tarschisch* et tamen rota apparebat in rota, eundo non divertebantur a via sed recta procedebant. Omnis eorum caro, omne dorsum, omnes manus, omnes alae, omnes rotae oculos habebant, manifesta et invicta demonstratione, [XXX] corporalia inesse immaterialibus et (V. 5) corpora intensa veras esse substantias immateriales, omnia in illis esse repleta visu et intellectu, esse entia progressiva ab intimo sui ad sensoria externa (V. 8. 13).

4. Ulterior animantium descriptio, quodlibet habere quatuor facies (V. 14), insublime illa vehi (V. 15), illa sine rotis sese non movere (V. 16. 17).

5. Gloria Dei prius in limine templi requiescens per vibrationem animantium sese elevavit et portas templi versus orientem occupavit et se rursus in thronum locavit, argumento quod gloria sit primitiva et derivativa: primitiva in throno et sessore, derivativa in animantibus sese a throno elongantibus (V. 18).

6. Indivisus motus animantium et rotarum et gloriae, quae supra thronum sese peculiariter contemplandam exhibet (V. 19–22).

Si quis has pericopas cum versione ARIAE MONTANI confert, multo plura inde eliciet, quam in praeliminaribus dixi: nulla dari simplicia, dari vero intensa, ubi insunt potentiae potentiis; immaterialia esse illa, esse progressiva a forma ad formam, donec in substantias corporeas *chasmal* analogas desinant; generare illa atomos lucidas, opacas et pellucidas, h. e. coelum, terram, aquam, ut recte CARTES innuit; corporea et incorporea eundem habere ortum; formari hinc lucem et spiritus ex turbine aquilonari, evocare Deum lucem ex tenebris; viva esse omnia, quae originariis spiritibus constant; septem quidem spiritus in Ezechiele non numerari, sed tamen supponi in quaternario, donec in Apocalypsi pleno ore tradantur; Philosophiam sacram non opus habere mutuatitiis notionibus, accidisse tamen, ut in Philosophiam et Theologiam irrepserint; mirum igitur non esse, quod his non assueti offendantur, et eos omnes MATERIALISTAS increpent, qui proprietati verborum consecratorum insistunt; sed si ex Ezechiele sapere vellent, non offendentur.

[XXXI] Dicunt, Deum esse ens a se, ens simultaneum, in quo transitus ab occulto in manifestum non concipi possit; Deum nil habere per gradus, quia gradus limitationes involvunt; me vero, dum gloriam Dei corporalibus attributis efferam, gradus in Dei essentiam invehere. Sed respondeo: nil me posse contra veritatem sed pro veritate. Ita sane Deus se ipsum in gloria sua concipiendum sistit. Deus et gloria ejus sunt distinctum quid, Deus tamen indissolubilis est a gloria sua vi ἀκαθαλυσίας. Deus non habet gradus, gloria habet gradus et modos, quos ipse sibi ponit, ut possit esse communicativus et manifestativus sui. Aut enim Deus et mundus una substantia est, in quo creaturae sunt modi; aut modos sibi ipse dat in manife-

statione gloriae, quam creaturae non quasi ab essentia sua, sed ex abundantia libertatis communicat infinitis gradibus. Ita non opus est dicere cum LEIBNIZIO, monades esse *coruscationes divinitatis;* nam potentiae septem spirituum libere a Deo emittuntur, non necessitate existentiae. Gloria Dei est primitiva et derivativa: Primitiva in Deo et throno, derivativa in rotis et animalibus et in tota Dei vita. Dicuntur ab Ezechiele singula ad gloriam pertinere, potentiae primitivae, prima materia, quae ex nube et igne nascitur et in *chasmal* coruscantissimum transit, unde intelligentiae et animae ortum habent, non quasi ex essentia sed ex originariis Dei potentiis, quae regulas ponunt principiis essendi et fiendi.

Elice consectaria ex pericopis C. 1,4–9, an effugere potes genesin rerum immaterialium ex tenebris originariis, an negare potes lucem ex tenebris evocatam primitus? Ex V. 9–14 sequitur, quod animalia non ex essentia Dei ipsa, sed ex originariis potentiis in fieri posita sint. [XXXII] Aliud est dicere ἐγένετο cum Johanne, aliud creatum est. Animalia non creata sunt, sed extiterunt ex vivis Dei potentiis (Joh. 1,3). Creari, formari, facta esse distinguuntur a Deo conceptis verbis (Jes. 43,7). Sequitur quod quatuor animalia unius originis sint, singula motu insito et motu influo praedita; et quod in medio sui sint ignis in se ipsum recurrens motu aequabili; quod sint entia liberrima in orientem, occidentem, meridiem et septentrionem directa et tamen certo loco praesentia. Constitutionem eorum internam esse in τροχῷ γενέσεως, id quod rotae tantum optice designant, Apoc. 4,6. 7. 8 alas, pedes, manus denotare sensoria externa, interne vero ea esse similia prunis coruscantissimis, continuo fulgure decussativo supra, infra et ad latera radiantibus et semper in lucta passivi cum activo circulariter constitutis. Hanc οὐσίαν habent ex liberrima voluntate Dei, qui modos ponit communicationi gloriae suae (Apoc. 4,11). Possunt innumera consectaria elici pro vera Pneumatologia, sed meditatio mea in Ezechielem fortasse alio loco dabitur amplior. Interea id tantum hic velim attendi, visa Prophetica non esse Exaggerationes Asiaticas, nec esse condescensum in populares et rudes conceptus plebis, sed esse delineationes accuratissimas, sub extantissimis figuris praecisionem Philosophorum longe superantes, rerum foecunditate, sufficientia, facultate et necessitate. Nullus enim Philosophorum res intelligibiles tam determinate ex sensorio peculiari (quod REX BORUSSIAE in metaphysicis desiderat) distinctas tradidit. Hinc ultimae ideae omni humanitati perviae traduntur in s. scriptura idque per partes et distinctis notis, sic ut per recapitulationem repetitam dubia excludantur, quae occurrunt ex consideratione dissociata.

[1 - *HA87*] # De Theologia et Scriptura Sacra

Praeliminaria

De Theologia: De Objecto Theologiae scil. Religione, de Scriptura Sacra, de officiis singulorum erga revelationem, de methodo eruendi sensum erutumque connectendi in Articulos fidei deque Conclusionibus theologicis.

De libris Symbolicis vide in Art. de Ecclesia.

[2] ## De Theologia

§ 1

Omnis Theologia sive naturalis, sive supranaturalis, sive seculi praesentis, sive futuri, glorificationem Dei pro scopo habet.

De naturali id patet ex dicto Rom. 1,21. 24. Ethnici sunt inexcusabiles, propterea quod, quum Deum norint, tamen non ut Deum glorificaverunt. V.28: *Sicut* Ethnici *non explorate probarunt Deum habere in cognitione, ita tradidit eos DEUS in mentem judicii expertem.*

Quod supranaturalis eo tendat, patet ex dicto Joh. 17,3: *Haec est vita aeterna, ut Te cognoscant solum verum DEUM, et quem misisti Jesum Christum.*

Quod Theologia seculi praesentis et futuri idem intendat, clarum est ex 2.Cor. 5,6. 7. 9: *Confidenti igitur animo sumus semper, et scimus nos, dum adsumus in corpore, peregre abesse a Domino.* V.7: *per fidem enim ambulamus non per adspectum.* [*HA88*] V.9: *quapropter etiam contendimus ut hic prae-*[3]*sentes et hinc absentes ipsi placeamus* (1.Cor. 13,12).

De Theologia seculi futuri patet ex Joh. 17,24: *Pater, quos dedisti mihi velim, ut ubi sum ego, et illi sint mecum, ut spectent gloriam illam meam (τὴν ἐμὴν), quam dedisti mihi.*

§ 2

Sequitur inde Deum in Theologia non posse considerari mere ut objectum, quin simul ut finis et ut causa impulsiva glorificationis consideretur. Possunt quidem credenda de Deo per abstractionem aliquantisper objective considerari, sed hoc objectum tam amabile ipso momento verae agnitionis ad glorificationem allicit. Ex corruptione nostra resultat quod interstitium quoddam inter credenda et agenda, inter objectum et finem, inter essentiam et cultum admittamus. Sed revera se res ita habet, ut propter torporem et incapacitatem nostram ita distinguamus; nam agnitio gloriae et justitiae divinae speculi instar Deum per radios sui ipsius glorificare solicitat (Rom. 1,17). Interim in nostro statu credenda ut objectum, non ut finem considerare possumus, praxin glorificationis ex fine non ex objecto desumimus. Senti-

mus nos peccatores non posse Deum glorificare. [4] Sentimus impetus indelebiles, sed qui cito sufflaminantur. [*HA 89*] Contentus est Deus tantisper desiderio in luce ambulandi et glorificandi Eum (1. Joh. 1). Inde regenerantur in nobis prima inchoamenta gloriae seu Imaginis divinae per gratiam Dei et sanguinem Christi. Inde oritur spes fruendi Deo in vita aeterna. Atque sic tandem sequitur Conclusiones Theologiae omnes esse practicas. Theologiam esse habitum theoretico-practicum, ubi Theologia partim objective partim subjective consideranda venit.

1. Objective. Dicitur enim 1. Cor. 2,6. 7: *Sapientia Dei latens in mysterio*, i.e. occulta illa quam praefinierat Deus ante secula ad gloriam nostram.

2. Subjective. 2. Tim. 3,14. 15: Quae sapientem reddit ad salutem. Phil. 1,9: Cognitio et omnis sensus (Eph. 1, 8. 9. 17. 18). Tit. 1,1. 2: *Cognitio* experimentalis *veritatis* ejus, *quae est secundum pietatem sub spe vitae aeternae.*

Porro sequitur: Quum sine intentione glorificandi Deum Theologia addiscatur, vacua illuminatione speciali (2. Tim. 3,5. 6. 7). Ps. 119 patet, revelationem tanquam objectum Theologiae considerandam esse, non quoad voces, nec quoad res solum, sed quoad concursum quoque divinum supra naturalem (Act. 17,17; [5] Rom. 1,16), [*HA 90*] cui qui se subducit, ejus cognitio etsi sit historica et literalis (Jac. 2,19), tamen non foecunde literalis (Rom. 2,18. 27), multo minus spiritualis esse potest (1. Cor. 2,14; Joh. 14,17).

Sequitur porro, quod, quicunque per Theologiam intendit glorificare Deum, illum ut vitam aeternam noscat, sicque restaurata in se imagine Dei, remunerationem investigationis Dei accipiat in se ipso. Ps. 22,27: *Laudabunt Jehovam quaerentes Eum; vivet animus vester in sempiternum.* Ps. 69,33: *Reviviscet animus vester, o quaerentes Deum.* Hebr. 11,6: *Qui accedit ad Deum hunc credere oportet esse Deum, et praemia largiri iis, qui ipsum requirunt.* Talis *exercitata* reddit *sensoria ut* verum a falso, *bonum a malo* spiritualiter *discernere possit* (Hebr. 5,14). Is demum veritatem docere potest et refellere contradicentes utpote a Deo ipse edoctus (Joh. 6,45).

§ 3

Est igitur uno verbo Theologia habitus (Hebr. 5,14; non dispositio tantum, sed promtitudo in animo firmiter radicata) practicus, non in objective creditis subsistens, sed ad glorificationem DEI omnia referens, sicque vitam et imaginem DEI primum [6] in se ipso restaurari desiderans, atque inde capax ad veritatem spirituali methodo docendam erroresque refellendos (Tit. 1,9), διδασκαλίαν cum παιδεία, ἔλεγχον cum ἐπανορθώσει jungens (2. Tim. 3,16. 17) consequendae a DEO et in DEO beatitudinis aeternae idque tum suae tum aliorum causa (2. Tim. 2,10).

16 Act. 17,17: Act. 17,14 *A*
22 Ps. 69,33: Ps. 119,33 *A*
34 2. Tim. 2,10: Tit. 1,2 *A und HA*

16 Act. 17,17: ausgelassen *HA*
20 in se: ausgelassen *HA*
22 Ps. ... Deum: ausgelassen *HA*

§ 4

Hactenus de Theologia ad DEUM maxime relata, quae est doctrina de gloria DEI a peccatore ad salutem vel convertendo vel converso agnoscenda. [*HA 91*] Agendum etiam de Theologia ad homines sociales relata, quatenus una fide cordis, una professione oris, uno vinculo amoris, h.e. Religione christiana se a gentilibus distinguunt. Sed quoniam hoc ad locum de Ecclesia reservatur, possumus ulteriore tractatione heic supersedere.

§ 5

Quoniam neque Theologia neque Religio persistere potest sine norma constanti, igitur agendum jam de verbo DEI in sacris litteris consignato, quatenus est norma credendi et agendi, cujus tum definitionem tum attributa distinctae subjiciemus considerationi.

Sacra Scriptura est verbum divinitus inspiratum, per Prophetas et Apo-[7]stolos divina Autoritate et Efficacia sub diversis oeconomiae divinae epochis consignatum, ut sit canon sufficiens et perspicuus ad instruendos homines de omnibus quae creditu et factu sunt necessaria, pro glorificando DEO, sanctificandis moribus, et vita aeterna impetranda.

Sacra Scriptura omnis dicitur θεοπνευστος (2.Tim. 3,16), partim quia ii, quibus DEUS tanquam instrumentis ad exarandas sacras litteras usus est, jam ante consignationem variis inspirationum et revelationum modis et gradibus praeparati fuerunt; partim quia in ipso actu locutionis et scriptionis illo ipso Spiritu agebantur.

§ 6

Modi revelationum, quibus DEUS viros propheticos sibi adaptabat in V. et N.T. erant varii. Praecipui ab ipso DEO recensentur. Num. 12,6. 8: *Si fuerit vobis Propheta, ego Jehova in visione adparebo illi, in somnio loquar cum eo, non sic servus meus Moses, ipse in tota domo fidelis est; ore ad os loquar cum eo, et visione, nec per aenigmata, et similitudinem Jehovae adspiciet.* Tres vel quatuor hic gradus revelationis enumerat Deus. [*HA 92*] Quartus per aenigmata ad primum et secundum [8] referri potest. Primus, qui a Deo enumeratur, fiebat per visionem, quum Prophetarum oculis, animi vel corporis, objiciebantur imagines certae. Sic Micha vidit Israelitas super montibus dispersos instar ovium (1.Reg. 22,17). Visorum significationem explicavit quandoque Jehova vel Angelus Ejus. Sic Jer. 1,11; 24,5, sic Ezechieli c.37, sic Danieli c.7,16 explicatio facta. Alter modus a Deo recensitus fiebat per somnia. Quale legitur de Abrahamo (Gen. 15,12), de Jacobo (Gen. 28,12; 31,11. 12), de Daniele (c.2,19; 7,13). Saul consuluit Jehovam, et non respondit ei nec per somnium, nec per Urim, nec per Prophetas (1.Sam. 28,6). Tertius modus erat visio et auditio Dei ipsius, vel in visibili corpore, vel in alia manifestatione gloriae. Talis Mosi (Exod. 33,11), talis Aaroni, Nadabo et Abihu et Senioribus 70 (Exod. 24,9. 11), talis Prophetis (Jes. 6; Ezech. 1) obtigit; talis etiam discipulis in monte (Matth. 17,2). Et quemadmodum Prophetae V. T. per visionem gloriae Domini ad officium propheticum inaugurabantur, ita etiam Apostolis N.T. idem majori gradu obtigit (2.Cor. 3,18). His et similibus Revelationum modis et gradibus eleva-

29 Danieli c.7,16: Danieli c.7,15 *A und HA*

25 qui ... enumeratur: ausgelassen *HA*

37 et gradibus: ausgelassen *HA*

bantur Prophetae et [9] Apostoli, ut quae locuti sunt, et quae literis consignarunt, divino fecerint afflatu. Aliquando res et verba suggessit eis Spiritus (Exod. 34,27), aliquando res et sensum solum, delectu verborum ab ipsis facto, et a Spiritu sancto directo (1.Cor. 2,4. 5. 12. 13). Quippe Spiritus sanctus docuit eos eligere verba; hinc neque particula, [*HA 93*] neque litera in S. Codice est, quin sit spiramine sancto affecta. Paulus vocem δικαιοῦν a Spiritu S. edoctus elegit sibi pro statu controversiae. Sic Jacobus pro charactere mentis per Spiritum propheticum dispositae appropriavit sibi voces singulares. Sic Petrus alio gaudebat idiomate pro charactere mentis alio. De his plura invenies in libro meo germanico *Historisch – moralischer Vorrath* in der *Vorrede*, item *Lehrtafel Antoniae* p. 389.

Maximopere interest de eminentia verbi prophetici distinctos, foecundos et condignos habere conceptus. Quis enim Prophetiae subjiciet notiones ex natura haustas, nisi sciat, illam eum in finem datam esse, ut suppleat id, in quo destituimur a natura: nisi noverit Prophetiam ex ea foecunditate et profunditate sensus promanasse, quae penetrat usque ad divisionem naturalium [10] et spiritualium juncturarum nervearum et ipsius cerebri cum medullis, quae dijudicet ἐνθυμήσεις, h.e. cogitationes in θυμῷ et ἔννοιας καρδιῶν cogitationes in νοι formatas, coram quo omnia ad atomos usque nuda sunt, et cultro plusquam anatomico retecta et resupinata (Ebr. 4[,12. 13]). Prophetia defectus philosophiae supplet; at vero philosophi defectus Prophetiae supplere volunt.

[*HA 94*] Unde hoc? quia altitudinem et profunditatem Prophetiae rident homines Psychici, proprio Spiritu et Sensu ἰδίας ἐπιλύσεως non divinitus subacto elati.

Hinc characteres et attributa verbi prophetici tanto pensiculatius distinguenda sunt, quanto majoris est momenti, habere ea in promtu.

§ 7

Attributa s. scripturae sunt:

I. Auctoritas, quae est tum Normativa et Canonica, tum motiva.

Normativa est, quatenus quod scriptum est, regulam praebet fidei et actionum, ita ut spiritus s. et cuivis individuo et coetui integro sit Interpres (Hebr. 9,8) auctoritativus principalis, ad quem Christus ipse provocavit [11] (Matth. 4,7, ubi τὸ scriptum est, ter repetitur; Matth. 19,4: *Nonne legistis;* Matth. 22,29: *Seducimini, quia nescitis scripturas neque vim DEI;* Joh. 10,35: *non potest dissolvi scriptura*). Non igitur opus est judice monadico, qualis est pontifex, sed tamen interprete discretivo, nimirum doctore, presbytero (2.Tim. 3,16; Tit. 1,9) aut quolibet fideli charismatis eminente (1.Joh. 2,20; 4,1), qui in Ecclesia de doctrina judicare possunt (1.Cor. 14,29).

Dictum est de regula fidei et actionum. Inter actiones, quas normat scriptura, est quoque stilus seu idioma, quo res sacras pronuntiamus. Hinc in methodo tradendi Theologiam, non debet adhiberi modulus disciplinarum humanarum illarumque termini (1.Cor. 2,13), nisi quousque faciunt ad pacem Ecclesiae, rebus non aliter integris.

Auctoritas motiva, sive fidei causativa sese manifestat per characteres scripturae partim externos partim internos. Per externos. 1. Antiquitatis (Gen. 3,15); 2. Miraculorum (Exod.

20 ἰδίας ἐπιλύσεως: ausgelassen *HA*
27 Hebr. 9,8: ausgelassen *HA*

4,1–9; 1.Reg. 17,24; Joh. 9,29–33); [*HA95*] 3. Providentiae conservantis et defendentis (2.Chron. 34,14. 15; Jer. 36,4. 23. 28). Per internos, ut sunt [12]:

1. Sanctitas et gravitas stili, maxime in prophetiis seu historiis anticipatis, quae, quo tempore praedicebantur, nondum erant in causis secundis (Esaj. 42,9; Amos 3,7; Jes. 34,16; 46,10). In his prophetiis elucet stilus curiae coelestis, maxime in Apocalypsi Jesu Christi, multum e Phraseologiis Prophetarum contextus (Apoc. 19,17; 22,2; Ezech. 39,4. 17; 47,12).

2. Simplicitas, qua Deus recta via loquitur ad hominis principia constitutiva sibi ipsi abdita, ut est homini abditum, quod aeternitas data sit in cor suum (Eccles. 3,11), quae ut primum tanguntur stilo divino, persentiscit, et simplicitati divinae amen dicit (1.Cor. 14,25). Difficile dictu quid sit simplicitas, sed patet ex contrario, quando nimium intelligendo nihil amplius intelligimus eorum, quae ex simplicitate Dei nos recta linea tangunt. Talibus plenae sunt s. litterae pro parvulis neque nimium sapientibus, quibus s. scriptura est instar decipulae (1.Cor. 1,19).

3. Mysteriosa profunditas. *Est enim Dei gloria celare quaedam,* singulis et universis, saltem ad tempus (Prov. 25,2), ut instar Mariae animo volutent quaedam per integros annos (Luc. 2,51).

[13] 4. Perspicuitas, quae in rebus creditu et factu necessariis Deus ita loquitur, [*HA96*] ut quilibet fidelis conscientiae suae naturalis judicio certus esse possit de sensu Dei (Prov. 8,8. 9).

5. Certitudo sibi constans, quando per unanimem librorum et veritatum sibi non contradicentium concordiam efficacia spiritus se exerit (Act. 24,14; Luc. 24,27; Joh. 6,63).

6. Consensus cum Manifestatione operum naturae (Ps. 19,7. 8; 119,73. 89. 90. 91).

7. Universalitas ad singulos applicabilis, ubi Deus sub forma ἤθους Judaeorum omnes complectitur (Jes. 45,22; 48,17. 18; 54,13 coll. Joh. 6,45; Hos. 14 cap. int.).

8. Teneritudo affectiva, qua Deus peccatorem matris instar ad se allicit sibique familiarem reddit (Ezech. 16,6; 1.Thess. 2,7).

9. Unio spiritualis cum conscientia virtusque testifica spiritus (Gal. 3,5. 9. 14; 2.Cor. 4,2; Joh. 6,63; 1.Joh. 5,6).

Horum characterum aliqui vel omnes generant efficaciam, attributum s. scripturae secundum.

II. Efficacia (2.Tim. 3,15; Hebr. 4,12), quae verbo per characteres enumeratos etiam extra usum actu primo unita est, [14] per quam spiritus s. accedente oratione, meditatione, tentatione (Ps. 119,67) effectus supernaturales tanquam causa principalis per instrumentum activum quandoque divisa quandoque indivisa actione producit (Jer. 23,22; Joh. 13,7; Luc. 22,32; Act. 16,31. 32. 33. 34).

[*HA97*] III. Tertium attributum principale scripturae est sufficientia et perfectio. Attributa principalia redigi quidem ad duo possunt, auctoritatem et sufficientiam, quoniam secundum juxta distinguendi leges merito reducitur ad primum, sed dandum est aliquid usui.

De sufficientia observandum libros canone consueto comprehensos sufficere, quoniam dicitur Joh. 20,30 multa facta esse, *quae non sunt scripta in hoc libro,* et Joh. 21,25 dicitur *mundum non capturum esse libros de Jesu Christo describendos.* Quamvis igitur 1.Reg. 4,32 3000 parabolae et 1005 carmina Salomoni tribuantur, tamen ex proverbiis tantum habemus 800 et ex carminibus canticum canticorum, et passim allegantur libri plures (1.Reg. 11,41:

34f. (Jer. 23,22 ... 34): ausgelassen *HA*

Liber Actorum Salomonis), quos colligimus per providentiam studio esse perditos, quia quos hodie habemus, sufficiunt ad salutem. Quemadmodum [15] igitur Jesajas in V.T. (Jes. 8,20) in re maxime dubia canonem dat legem et suum testimonium ex lege dependens, et Luc. 16,29 ad Mosen et Prophetas ablegatur dives, ita in N.Test. quatuor Evangelistae, Acta, Epistolae et Apocalypsis plane sufficiunt ad maxima et minima, quibus Deus in judicio olim sese justificabit ad conscientias, et quod de perfectione Apocalypseos c. 22,18. 19 dicitur, de universo canone scripturae praedicari posse videtur. Possunt ex. gr. *epistolae* IGNATII aedificationi subservire, possunt alii libri ad illustrationem facere, sed probatio competit scriptis nonnisi canonicis.

§ 8

Methodus eruendi sensus scripturae partiales sive articulos, et hos in integrales sive membra, hosque iterum in unum totalem seu corpus cum debita proportione [*HA 98*] et analogia omnium ad singulos compingendi, id a multis inde seculis exercuit Theologos. Utinam videre possemus formam integram veritatis ut formam corporis humani! CHEMNITIUS in libello *de typo doctrinae* ex Lexico SUICERI vel *Thesauro patrum* definivit catechesin per proportionatam summam doctrinae. Quemadmodum vero talis summa ad mensu-[16]ram aetatis alicujus discipuli proportionari necesse fuit, ita ut alia summa pro infante septem annorum, alia pro puero quatuordecim annorum quadraverit, sic *symbolum Apostolicum* quadravit ad aetatem infantilem primorum Christianorum, sed non jam amplius pro nostra aetate sufficit.

Surrexere per singula secula controversiae novae, ad quas dirimendas *symbolo apostolico* deficiunt plura. Inde distinctio orta in articulos fundamentales et non fundamentales, in fundamentales primarios et secundarios, in primarios constitutivos antecedentes et consequentes. Fundamentales primarii dicuntur, qui nec negari nec ignorari possunt. Secundarii, quos etsi liceat ignorare, negare tamen salva hominis salute non licet. Dixere Theologi ipsam alicujus articuli fundamentalis negationem ex ignorantia profectam, simul stare posse cum ipsa hominis fide et salute. Negatio itaque differt, prout vel ex ignorantia vel ex obstinatione provenit. Obstinatio autem est negatio systematica dogmatum antecedentium et consequentium inter se connexorum, cum influxu in mores agnito. Adeoque hae definitiones efficiunt, ut tum veritates tum errores non amplius con-[17]siderentur pro influxu intrinseco in mutationem hominis, sed tantum in respectu ad docilitatem vel obstinationem. Sic e.g. Articulus fundamentalis secundarius etiam dici potest, cujus negatio systematica ex obstinatione profecta tollit fidem; at vero sic valde indeterminata fit definitio talis Articuli. Rem sub alia facie sic propono: [*HA 99*] Veritates conferunt vel ad fidei praeparationem per legem, vel ad fidei generationem per Evangelium, vel ad fidei augmentum per sapientiam, vel ad fidei consummationem per continuatam Plerophoriam agonis fidei. Jam quid in his fundamentale? Nonne cujus notitia per se influit in generationem fidei? Sed an lex praedisponens abesse potest tanquam minus fundamentale quid? Paulus unum fundamentum fidei ponit, quod Jesus sit Christus. In hoc latent veritates multae; Christum habere patrem qui unxit, Christum esse unctum illum Regem filium, spiritum sanctum esse quo unctus est; unctionem Christo datam non pro se saltem, sed et pro subditis regni; omnes hos subditos ad unum corpus et spiritum esse ungendos. Si quis haec vera fide tenet, fundamentum tenet, reliqua superaedificantur

5 in judicio: ausgelassen *HA*

[18] his. In his qui sapit sibi sapit, qui errat sibi errat. Non multum disputavit Paulus de his, sed auditores ipsos sibi prospicere jussit, obligatione a magna die probationis per ignem sumta. Ut fundamentum et superaedificata rite se habeant, Paulus hypotyposin, seu *formam sanorum verborum* (2. Tim. 1, 13), Johannes doctrinam *a principio* (1. Joh. 2, 24) cum unctione ante oculos habere et conservare jussit. Et sic fidei et saluti singulorum satis cautum est. Sed fides universorum seu integrorum coetuum paulo aliter se habet. Diversis temporibus diversi gradus notitiae superveniunt. Crescit fides universorum secundum Epochas oeconomiae divinae. Mensura cognitionis nostri seculi apud universos et singulos alia est, ac fuit ante duo vel tria secula. Haec mensura symmetriam quandam habet pro Charismatis a Deo in commune datis. Nostra interest nosse Charismata, nosse symmetriam doctrinae, nosse mensuram cognitionis hujus seculi prae aliis. Unum quid est fundamentum et domus superaedificata. [*HA 100*] Quaerere, anhelare, investigare quid hoc sit, satius est quam disputare de catalogo fundamentalium et non fundamentalium. Radix est fundamentum arboris. Ar-[19]bor quoad tertiam partem ramis detruncata, fundamentum habet. Difficile est ramos enumerare, de symmetria arboris judicatu facillimum. Providit Deus per charismata divinitus doctorum ad veri sensus scripturae demonstrationem et διδασκαλίαν. Dedit *libros symbolicos* ad unitatem fidei et ad professionem eandem. Subscribamus his sincera fide, quia scripturis sunt conformia, prout subscripsere ii, qui non tantum sunt de Ecclesia, sed in Ecclesia. Sic pacem colimus pro omnibus, aedificationem pro singulis.

§ 9

Conclusiones theologicae nihil sunt aliud, nisi quod ipse Johannes dicit, *nullum mendacium ex veritate* venire (1. Joh. 2, 21). Plurima in sacris litteris continentur verbis expressis saepe repetita, multa etiam ex respectu mutuo veritatum vel propinquarum vel remotarum clarescunt indice quasi digito spiritus sancti. Magni momenti sunt veritates latentes, sed per habitudinem necessariam expressarum indigitatae. Potest hic enormis committi διψυχία, quando habitudines clavis instar ad seram pertinentes, at pro stylo divino occultatae ab indignis, non aestimantur a fidelibus, aut, si per conclusiones in-[20]ductae, negantur. [*HA 101*] Hinc symmetriae veritatum detrahitur, et subterfugia de articulis fundamentalibus et non fundamentalibus sine fine cumulantur. Non sunt admittenda facile axiomata naturae, nisi quae clarissima sunt; si sint minus clara, per testimonium et normativum quoddam punctum scripturae confirmata sint, neque lis reciprocanda de valde abditis, ut de corporeis proprietatibus in humana Christi natura, de modis praesentiae, de modis unionum; nos enim neque corporalium neque spiritualium analysin ultimam callemus.

Quae verbis distinctis expressa sunt, etsi possibilitas naturae ignoretur, sancte sunt tenenda, neque subterfugiis metaphoricis evacuanda. E. gr. in dicto 1. Cor. 3, 13, ubi inaedificata super fundamentum ad ignem probatorium diei extremae remittuntur, altercatio feritur inutilis, si possibilitas ignis physici in dubium vocatur, et sensus metaphoricus adflictionum contra omnem contextum substituitur. Peccat contra Majestatem verbi divini disputator temerarius experietur, stipulae qui conflagrent.

[21] § 10

Ex his jam patent officia, quoad vitandos errores, tum etiam officia quoad usus practicos ad aedificationem sui et aliorum.

Tres sunt errorum fontes 1. Pharisaeismus, 2. Sadducaeismus et 3. Essaeismus. Ille auctoritati humanae, iste rationi, hic motibus spirituum plus tribuit, quam par est.

Auctoritatem ecclesiae PONTIFICII praeferunt auctoritati scripturae, perperam allegato dicto 1. Tim. 3,15, *columna et firmamento veritatis* ad ecclesiam, non ad subsequens *mysterium magnum* relatis. [*HA 102*] Interpretem auctoritativum principalem nolunt esse spiritum sanctum, sed Papam, conclusiones theologicas admitti debere nullas garriunt, ut obedientiam coecam, proscripto rationis usu legitimo tueantur.

SOCINIANI V. T. obscuritatis arguunt, et tamen sensum scripturae ex principiis Logicae naturalis nimium quantum eruere se posse persuasi. Hinc criteria ἐνεργείας scripturae supra dicta maximam partem negaturi sunt.

ENTHUSIASTAE modos revelationum extraordinarios supra dictos extollunt super ordinarium, de quo Christus Petro dixit Matth. 16, 17. Hinc praeter rem [22] charismata, sibi pro tempore denegata, ad se rapere adfectantes, illusionibus fores aperiunt.

Et ex his facile colligere est, contra quos theses impingant vel PONTIFICII, vel RATIONALISTAE, vel FANATICI.

Officia quoad usus practicos per se patent ex tractatione de Theologia summe practica. Possidere Deum in cognitione Ethnicis incumbit, quidni Christianis, quidni Theologiae studiosis? His glorificatio Dei instar pularum non una tantum hora, sed continuo delectantium erit, veritatis gustu delicatissimo semel perfusis. Qui hac mente, hoc studio ad scripturas sacras accedunt, illis stellae instar primae magnitudinis conspicua fiet notio δόξης θεοῦ, gloriae Dei, quae notio integram s. scripturam quasi jubare replet lucidissimo (Rom. 2,7. 10; 3,23; 5,2; 8,18. 21). Hac δόξῃ sese orbatum videns peccator recta via ad sanguinem Jesu Christi ablegari se intelligit (1. Joh. 1,7). Per hunc ille semitam certam in luce ambulandi et ad Dei gloriam dirigendi singula prospicit, atque verum ordinem salutis ingreditur ad mentem Johannis (1. Joh. 1,5–10) et sic spe restaurandae imaginis divinae in se ipso iterum erigitur.

[23 – *HA 103*] Hac semita regulas exegeticas aliquis per se sub ductu spiritus sancti addiscet ex characteribus s. scripturae, quos ipse incipiendo per se ipsum sine doctore inveniet et e tenuissimis initiis in omnem ambitum veritatis excrescet. Quodsi sub incrementis vitae divinae per mediatam viam ad immediatum sensum divinitatis et auditionis vocis Dei quis progreditur, ille non fanatico sed maxime ordinato usu mediorum gratiae eousque pertingit, et habet, unde sibi in aeternum gratuletur per inenarrabilem Dei et Jesu Christi gratiam in δόξῃ terminatam. Scit ille pleno sensu Domini dictum: *Qui credit in me, vitam habet aeternam* in se. Verus ille theologus dici potest, non in ringendo cum disputatoribus sed luctando contra Satanam ad regnum Dei in schola Christi exercitus plura experturus, quam centum libris complecti vel exprimere potest. Et vani sunt, qui hoc fanaticum pronuntiant, nemo enim illuc nisi ordinatissimo mediorum gratiae usu deveniet, et hunc plenum esse scopum theologiae experimentalis sane clamat universa novi foederis vocatio. Ille scit, quantum humiliari debeat homo coram creatore suo per Jesum Christum, quae sit Majestas [24] verbi Dei et quanta particularum singularum et vocum divinarum in V. et N. T. spiritualitas. Ille sub unctione vera experitur conclusionum theologicarum latitudinem, longitudinem, altitudinem et profunditatem.

[*HA 104*]

I. De Deo

De Deo, ut uno, secundum cognitionem naturalem et supranaturalem; de fonte attributorum Dei, scil. Vita et Sanctitate; de ipsis attributis; de Deo, ut Trino; de Creatione et Providentia (de gubernatione immediata et de gubernatione mediata per angelos, vide art. de novissimis); de Praedestinatione.

[Quoad sensum communem]

§ 1

Primo de DEI cognitione naturali agemus, postmodum de revelata.

Deus *non longe abest a quovis nostrum, nam in ipso vivimus, movemur et sumus.* Sic Paulus (Act. 17, 28) per summam stili simplicitatem ad interiora hominis sibi naturaliter incognita loquitur. Quamprimum vero haec legit, sentit veritatem dicti in se ipso. Sic quando legit, *cognoscibile de Deo* [25] *manifestum est in* homine, *Deus enim id manifestavit* illi, scilicet duplici modo: partim per rationem, *nam invisibilia* Dei *inde a creatione mundi per ea quae fabrefecit* agitatione mentis *intellecta perspiciuntur,* [*HA 105*] partim per sensum abditum, nam non tantum invisibilia Dei figuris comprehensa, sed et *aeterna vis et Deitas* figuras transcendens ipsa sua essentia tangit sub visu sensum internum adeo ut nesciam, utrum rationem praecedat sensus an sensum ratio. Ita spiritus s. per stilum simplicissimum abdita naturae hominis alloquitur, in quibus se quaerit, non autem invenit, nisi verbo Dei admonitus.

Describitur hac ratione cognitio Dei naturalis a Paulo, qua non potest ab ullo Philosophorum. Hi enim non spiritualiter, sed psychice tantum judicant (1. Cor. 2, 14. 15). Non ad intima penetrant, sed extima tantum ratiocinando attingunt. Illorum aliqui sensu ratiociniis non oppresso, simplicissimo, rectissimo, a scholasticis conceptionibus remotissimo, similiora scripturis proferunt quam alii. Hinc olim audivi optantem Illustrem BÜLFINGERUM, testibus condiscipulis, ut quilibet sensa sua de Deo ejusque co-[26]gnitione insita propriis verbis proferat, quasi nullum unquam terminum audivisset vel a Philosopho vel a Theologo acceptum.

[*HA 106*]

§ 2

Patet ex his, inesse sensum numinis gentibus natione diversissimis, sed alte immersum, eliciendum vel ex fonte interno, vel per externa, vel utrinque simul. Sensus ille latet in conti-

12 illi: ›illis‹ *HA*

nua vitae, motus et exsistentiae dependentia a Deo, animae et omnibus rebus propinquo, quam sibi inesse manifestum est, ubi ratione simplici et directa se ipsum intrat et in pacatissima quiete praesentia Dei tangitur, nam tum λόγος insitus, vita et lux animae, a supremo λόγῳ, a suprema vita et a suprema luce, se participatum et congenitum quid esse, in se ipso sentit (Act. 17,29; Joh. 1,3. 4. 5. 9; Prov. 20,27). Inde est, quod Johannes ad has tres sensus communis ideas integrum pene Evangelium suum accommodaverit quinque primis Capp. maxime ad λόγον, sexto et septimo ad vitam, octavo, nono et decimo ad lucem pertinentibus. Idea homini praesentissima est ipsa vita, qua vivit, nam vita λόγου est lux hominum (Joh. 1,4), et antequam lucide intelligat homo, vivit et sentit se vivere. Sen-[27 – *HA 107*]sus vitae ex fonte liberrimo animae prosilit.

§ 3

Ex hoc profluunt anticipatae notiones, quae praevertunt ratiocinationem; ex hoc oritur, quod vel visis vel auditis quibusdam illico applaudamus, etsi causam ignoremus, quae tamen in harmonia macrocosmi totius cum microcosmi vita latet. Sensus hic corroboratur instructione et ratiocinio, dum quaedam, ratione et numeris evoluta, intuemur in universo uniformiter difformia, auctorem clamantia sapientiam propinquam et optime omnibus cupientem infinitam (Prov. 1,20–33; 8,1–5). [*HA 108*] Instructio per ratiocinium nec nimis parva nec nimis magna mensura adhiberi debet ad haec divina.

Qui ratione destituuntur, sensum hunc voluptatibus crassis perdunt, ut palam obvium est; qui ratione nimium utuntur, itidem sensum hunc obliterant, et idololatriam methodi suae substituunt vestigiis methodi divinae. Datur igitur quaedam mensura rationis ab interno fonte tactus divini dirigenda, adhibitis quoque externis, quae simplicissima, utilissima, et maxime necessaria sunt in omni natura. Secundum hanc mensuram sacrae litterae ratiocinari docent.

[28] § 4

Quod quoniam parvi aestimatur ab hominibus, videmus, similem esse fontem errorum in eruditis, qui est in populis idololatricis, quum sensum et instinctum hunc, cui se Deus manifestat, utrique in devia flectant: Illis leges simplificationis sui insuper habentibus et ratiocinatione nuda contentis, his defectu rationis a sensu directae peccantibus. In aprico est idololatria gentium, eruditorum devia non sunt in aprico. Instigantur philosophi cupiditate adscendendi ad notionem infiniti, per comparationem inter finitum et infinitum, contingens et necessarium; at vero ratiocinatione in terminis, figuris, numeris, modis, abstractionibus, subsistente defectu simplificationis sui ad ideam vitae, [*HA 109*] tanti a Jesu Christo habitam, progredi metuunt, in structura mechanica vitam constituentes. Si vero ideam vitae prosequerentur, per experimenta supra-mechanicum quid clamantia, comparationem instituentes inter vitam entis limitati et illimitati, parvo at sufficiente rationis usu colligerent, quod per scripturam sacram confirmatum est, esse vitam primitivam, esse lumina a Deo derivata, rerum omnium principia, distincta [29] a Deo, et quia vita sunt, fontem activitatis habentia, composita, solubilia, duplicis ad minimum naturae, naturalis et spiritualis.

23 in onmi natura: ausgelassen *HA*

§ 5

Proprietates vitae creatae cum vita increata comparando agnoscerent, Deum esse vitam supremam, absolutam ab omnibus imperfectionibus. At illi abstrahunt a vita, extensionem, figuram, motum, pro objecto habentes primario, qua extensionem et spatium finiti et infiniti respectum vident esse nullum; sic facile eo prolabuntur, ut ex mundo finito, terminos demendo, Deum sibi concipiant (ut necessario concipere debent) quasi intrinsecum mundi infiniti, pleni et contigui undequaque, etsi argumentum a contingentia et mutabilitate rerum, a Deo oriundarum, pro clypeo habeant suo.

[*HA 110*] Proprietates vitae in creatis rimaturo obveniet primo solubilitas virium, ex quibus vita colligatur, 2. virium agentium et patientium, coelestium et naturalium, actio mutua circularis. Colligatio virium in Deo non repugnat. Vita in Deo est ἀκατάλυτος (Hebr. 7,16), in creatura κατάλυτον quid (Matth. 10,28). Vita in Deo est ἄφθαρτος δύναμις ἄΐδιος (Rom. 1,23; 1.Tim. 1,17), in creatura Φθαρτὸν [30] (Jac. 4,14). Deus et φῶς ἀπρόσιτον distincta et diversa sunt (1.Tim. 6,16), et tamen unum sunt, propter indissolubilitatem divinam, necessitatem exsistendi et inalterabilitatem (Jac. 1,17). In creaturis est alterabilitas (ibid.).

Agens et patiens non repugnat in Deo, modo adimas modum patiendi et recipiendi creaturis analogum. Deus enim est actus purissimus, sed manifestativus sui in se ipso, adeoque divinitus recipiens et patiens in se ipso sine transmutatione, lux ardens, non consumens (Exod. 3,2), [*HA 111*] etsi consumat omnia contraria (Deut. 32,22). Hi vitae et ἀφθαρσίας divinae conceptus sunt obvii, faciles, insiti et cum s. scriptura maxime conspirant. Talia Deo competunt ante omnem creationem.

§ 6

Deus est ens in se ab omnibus modis temporis, partium, celeritatis, successionis, alterationis, lucis et tenebrarum respectibus absolutissimum. In manifestatione sui est lux et fulgor in se ipsum refluus, originans et originatum, activum et receptivum, demtis imperfectionibus quibuscunque. His conceptibus de vita Dei sensui communi obviis facile aliquid impurum et indignum adhaeret; sed qui se ipsum [31] simplificat, ab omnibus imaginibus sese iterum purificat et anhelat in silentio et puritate mentis verbis ab ipso Deo subministratis, digne cogitare de Deo, modeste loqui de Deo et magnifice glorificare Deum; gaudet tamen sub sensu vitae Dei sive per creaturarum contemplationem sive per abstractionem a creaturis, obvias habere in sacris litteris expressiones nominum et proprietatum divinarum, quibus ad mysterium Dei Patris et Christi unicum et omnium confessione maximum pertingat. *Nemo enim scit, quis sit filius, nisi pater,* [*HA 112*] *et nemo scit, quis sit pater, nisi filius, et cui filius id vult revelare* (Matth. 11,27).

[Quoad mysteria scripturae]

§ 7

Transitu a cognitione Dei naturali ad revelatam facto, ulterius progredior. Primum methodi scripturae vestigia simplicissima legam, deinde etiam Thetico-Scholastica.

Filius Dei de patre loquens (Joh. 5,26) vitam Dei iterum iterumque considerandam proponit. Secundum illum sermonem Pater est, qui *habet vitam in semetipso;* Filius est, cui *dedit*

pater, *habere vitam in se ipso;* Spiritus sanctus est Spiritus Filii (Gal. 4,6) eam ipsam ob rationem, quia filius accepit [32] a Patre, ut vitam et in hac spiritum habeat in se ipso. Est etiam Spiritus Patris, quia est *Spiritus veritatis procedens a Patre* (Joh. 15,26).

Et quoniam vita a Jesu Christo proposita ex Spiritus sancti interpretatione Apostolis δόξα, h.e. gloria et immortalitas, adpellatur (Rom. 1,23), qua Christus a mortuis resuscitatus (Rom. 6,4) et qua corpora fidelium morti abnoxia revivificabuntur (Rom. 8,11). *Spiritus enim vita est* (V. 10), hinc secundum eundem tenorem [*HA 113*] Deus Stephano dicitur θεός τῆς δόξης, *Deus gloriae* (Act. 7,2). Paulo *pater gloriae* (Eph. 1,17), Filius a Petro adpellatur, cui *dedit Deus gloriam* (1.Petr. 1,21) et a Jacobo Jesus *unctus gloriae* (Jac. 2,1) adeoque δόξα est distinctum quid a Deo et tamen unum et inseparabile a Deo. Ipse Jesus petit a Patre glorificari *ea gloria, quam* habuit apud ipsum, *priusquam mundus erat* (Joh. 17,5), et eam ipsam gloriam ponit in communi Patris et Filii et fidelium vita (Joh. 17,22): *dedi eis gloriam, quam dedisti mihi, ut sint unum, quemadmodum nos unum sumus.* Jam de vita aeterna Patri, Filio, Spiritui sancto et fidelibus communi multae possent quaestiones formari, sed talia nemo vere intelligit, nisi cui dies [33] illuxit, quam olim jam vidit Abrahamus cum exsultatione (Joh. 8,56) qua dignoscat id, quod dixit Jesus suis Joh. 14,20: *Illa die agnoscetis, quod ego in patre sim, et vos in me, et ego in vobis.* Teneamus tantisper potissima et gravissima Jesu Christi oracula de his et similibus, contenti hactenus observatione dicti Johannei 1.Joh. 2,24: *Si manet apud vos, quae a principio audivistis, tum et vos manebitis in Filio et Patre.* Docebit quemvis unctio secundum gradum et aetatem in spiritu, quantum cuique competit.

Quae de δόξα Dei retuli, ea his, qui a Philosophia conceptus suos anticipant, non videntur Deo digna. Dixi, δόξαν esse distinctum quid a Deo et tamen a Deo inseparabile. Jam dicunt, aut gloria Dei cum omnibus potentiis, quae ei insunt, est aliquid a Deo diversum, aut cum Deo unum. [*HA 114*] Si est unum et inseparabile quid a Deo, tum creaturis non potest communicari, si est diversum quid, tum et gloria est creatura quaedam. Respondeo assumendo utrumque et negando consequentias. Est unum et tamen pro libertate Dei communicari potest et filio suo et hominibus sanctis, prout literae sacrae clamant. Est diversum et tamen non crea-[34]tum, sed cum filio generatum. Generatio nec incipit nec desinit, est in actu continuo omnium proprietatum. Quid nos scimus, quae proprietates Deo insint? Aspiciamus rubum ardentem Mosi revelatam, et discamus quid Deus sit. Omnimoda perfectionum possessio et repraesentatio realis Mosi non fuit primum cogitabile. Deus habet abyssos multas, βάθη, habet omnia quae in creaturis sunt eminenter, habet activum et passivum, habet gradus et non gradus, habet omnia simul et tamen successionem in essentia, habet exitus et non exitus quia ipse est infinitus. Adeoque habet unum et infinitas diversitates ab aeterno, habet aeternam attractionem et repulsionem, habet ignem consumentem et non consumentem, habet proprietates corporeas et incorporeas. Sed quia Deus est actus purissimus omnium proprietatum, nil materiale, nil tenebrosum, nil alterabile manet in Deo, sed quamprimum potentias ex potentiis δόξης in creaturam derivat, [*HA 115*] ipsae illae potentiae in continuo fieri positae, in continua manifestatione sui actuosae, non sunt in creatura ut in Deo. Deus ex essentia sua essentias generat, hinc est pater Luminum, Pater δόξης, Pater lucis, sed essentiae modum creatu-[35]ralem accipiunt in ipso fieri. Si sunt in Deo vires contrariae ut attractio et repulsio corporeitas et incorporeitas, omnis imperfectio ob indissolubilitatem vitae ex-

5 Rom. 1,23: ausgelassen *HA*

16 qua dignoscat id: ausgelassen *HA*

ulat, sed in creatura propter dissolubilitatem quibusdam tenebris seu quodam materiato terminantur. Non dici potest ex non manifesto Deum fieri manifestum, nam non manifestum esse in abyssis divinitatis exulat, et tamen sunt abyssi, quas Spiritus s. scrutatur demum, non simultaneo actu videt. Taceant Philosophi et Jobi poenitentia manum ori imponant. Audiant, non anticipent, sintque discipuli verborum spiritus, qui solus scit quid sit in Deo (1. Cor. 2, 11). Adeoque si essentiam, existentiam, subsistentiam de Deo proloquimur, sonos non res cogitamus, consulimus solum infantiae nostrae. Nam etsi essentia aliud quid sit, quam existentia vel subsistentia, tamen nescimus quid sint donec in loco Mosis sumus.

[*HA 116*] § 8

Notanda etiam sunt ex s. scriptura, quae de nominibus Dei habet; praecipue de Jehova et AElohim. Jehova est idem, quod Exod. 3, 14 exstat: *Ero, qui ero,* et Jes. 41, 4: *Ego Jehova primus, et postremis* sc. generationibus *ego idem sum* (Ps. 102, 28: ὁ αὐτός). Nomen [36] aelohim non tam ab adjurare, quam a posse et viribus valere et hinc colere et adorare obtinet. Conjungitur cum El, ut Gen. 33, 20, ubi altare adpellatur a Jacobo *AEl aelohe Israel,* potens est ille Deus Israelis. Gen. 1 solum nomen aelohim, non vero Jehova, rebus creandis adjungitur. Ps. 53, 5. 6 aelohim nominatur propter potentiam Dei super hostes. Ps. 14 ejusdem tenoris mutatur denominatio aelohim in Jehova propter foedus in Christum erga fideles. Igitur Jehova ad manifestationem Dei per foedus in Jesu Christo uno verbo ad vitam Dei spiritualem, aelohim ad manifestationem ejus per opera naturae seu ad vitam Dei naturalem refertur. Quamvis enim naturalis vita in Deo simul sit spiritualis indivisim, tamen per nomina diversa innuitur manifestatio unius vitae prae alia. Ex his patet, quam acute Bohlius Deum definiverit: *Deus est spiritus aeternus, unus, bonus, verus, omnium rerum aelohim, omnium actionum Jehova.* Quanquam enim Jehova essentiam essentiarum, seu potius essentiatorem essentiarum denotet, tamen in nomine Jehova, quatenus respicit creata, magis attendendum est ad libertatem seu voluntatem Dei, h. e. ad vitam Dei spi-[37]ritualem, per quam habent res intimum sui esse (Apoc. 4, 11), [*HA 117*] quam ad potentiam seu vitam naturalem, quae radicem habet in nomine *ael, aelohim.* Bene itaque dicitur Deus *rerum aelohim, actionum Jehova.*

§ 9

Porro distinguebatur jam in V. T. unitas et indivisibilitas a modis subsistendi. Unitas patet ex Deut. 6, 4, modi subsistendi ex vocibus Panim et Makom. Illud notat Deum in facie distinctum per ‹characterem personalem; hoc locum vel subsistentiam, receptivitatem sive terminum manifestationis. De illo dixit Jehova ad Mosen, viam Dei scire cupidum, Exod. 33, 14: *facies mea ibit;* quod ex V. 17 patet, Jehovam ipsissimum in facie adfuisse, h. e. Jehova in filio fuit ipse Jehova, licet facie et personali manifestatione distinctus. Vox *makom* reperitur V. 21, ubi dicitur: *Ecce subsistentia est mecum, tu autem collocaberis super petram, et quando transit gloria mea, obtegam te manu mea, sed quum amovero manum meam, videbis posteriora mea. Facies autem mea videri non potest.* Videtur hic subsistentia et posteriora Dei pro

12 Ps. 102, 28: Ps. 102, 27 *A und HA;* Ps. 101, 28 *LXX und Vulgata;* Ps. 102, 28 *Luther und BHK*^{3}
33 Exod. 33, 14: Exod. 33, 4 *A*; 2. Mos. 33, 13 *HA*

16f. ejusdem tenoris: ausgelassen *HA*

iisdem fere sumi. [*HA 118*] Dicitur autem, quod Moses aliquandiu [38] manu tegendus sit, donec aliquid subsistentiae hujus purae, h.e. adhuc extra carnem Christi videri possit.

Modi subsistendi realiter in vita divina distincti probantur inde, quia in sacris litteris contradistinguitur verus et essentialis Deus vero et essentiali Deo, ubi unus non est alius, et tamen in essentia est unus et idem. Legat quis integrum textum Zach. 2. Nervus hic est V. 12 coll. V. 13. *Dixit Jehova Zebaoth: post gloriam misit me;* adeoque Jehova Zebaoth mittitur, at a quo? respondet V. 13: a Jehova Zebaoth. Distinguitur Jehova Zebaoth missus a Jehova Zebaoth mittente. Idem tenor inest V. 14. 15. Ita porro Genes. 19,24 Jehova, qui pluit, distinguitur a Jehova, a quo pluit. Dan. 9,17 Deus captivorum Judaeorum miserescens distinguitur ab Adonai, propter quem misericordia obtigit. Jer. 23,5. 6 Jehova suscitans distinguitur a Jehova Messia suscitando, quem vocabunt: *Jehova justitia nostra.* Hos. 1,7 Jehova salutem promittens distinguitur a Jehova salvatore, per quem salvatur Israel. Ita Spiritus S. Ps. 33,6; 2.Sam. 23,2 charactere suo personali distinctus legitur, ut alias passim. Apparet igitur, tria esse, quae vere subsistunt, et tamen constat, Deum esse unum.

[39] § 10

Juvat etiam ex N.T. loca illa conferre, ubi occurrunt particulae ex, per, in (1.Cor. 8,6; Eph. 4,6; Rom. 11,36; Col. 3,20). [*HA 119*] Juvat considerare, quid sint exitus, *mozaoth*, ex Deo, Mich. 5,1 de filio Dei praedicati. An septem spiritus sub septem oculis et sub septem lucernis aurei candelabri designati (Zach. 4,2. 10) ejusdem ordinis sint, cum *mozaoth* (Mich. 5[,1]).

Cur in proverbiis de Deo et sapientia, non de tribus mentio facta sit? Cur itidem in Evangelio Johannis Dei et verbi non etiam spiritus mentio fiat? An sapientia coincidat cum λόγῳ, parallelismo perfecto? Cur sapientiae tribuatur lusus archetypus essentiarum originalium? An hoc idem dici possit de λόγῳ? Porro quid sit illud in Deo, quod sub nomine oculorum, pedum et aurium divinarum indigitetur, quod sub nomine manuum, brachiorum et digitorum, quod sub nomine oris et narium? Nonne omnipraesentia, omnipotentia et omniscientia? An Deo competant haec sensoria, si non corporaliter, tamen proprie? Si proprie, quomodo distinguantur, ne sub vocibus spiritus sancti battologias *Alcoranis* in modum pro genio populorum orienta-[40]lium statuamus? Quando attributa, quando personae innuantur, ut si per digitum spiritus sanctus, per brachium filius Dei? Quam caute procedendum, ne meris metaphoris foecunditatem sensus scripturae reddamus inanem; quomodo attributa Dei methodo spiritus sancti denominanda? [*HA 120*] Quid sit Deus in sanctuario? Quid sit Deus in expanso roboris sui (Ps. 150,1)? Quomodo differant Cabhod et Os, gloria et robur (Ps. 96,7 coll. cum robore gloriae Col. 1,11)? Quid sit Hod et Hadar et Tipheret in Deo,

13 Ps. 33,6: Ps. 34,6 *A;* Ps. 33,6 *HA;* Ps. 32,6 *LXX*

13 2. Sam. 23,2: 2. Sam. 23,3 *A;* 2. Sam. 23,2 *HA*

17 Col. 3,20: Gal. 3,20 *A und HA.* Außer der im Text gebotenen Konjektur wäre auch möglich: »Gal 3,24 oder Col 3,17«.

18 Mich. 5,1: Mich. 5,2 *A;* Mich. 5,1 *HA*

5 f. V. 12. coll. V. 13: »V. 8 und V. 9« *HA* nach *Vulgata.*

7 f. Distinguitur ... mittente: ausgelassen *HA*

8 V. 14. 15: »V. 11 und V. 12« *HA;* nach der bei *HA* sonst zugrunde gelegten *Vulgata*-Zählung aber ›V. 10 und V. 11‹.

triumphus et ornamentum et pulchritudo (Ps. 96,6 coll. 1.Chron. 29,11, ubi magnitudo, fortitudo, pulchritudo, victoria, triumphus attributorum more Deo competunt; Ps. 145,3–9)? Sed haec sufficiant pro exercitio libero meditationis. Unum addo, Judaeos praecipue RABBI ISAAC in *libro Jezira* tres numerationes, quas nos personas dicimus, *tribus* Jod ד *subnotato* Kamez *designare*. Nomen ineffabile nisi die propitiationis non pronuntiabatur; sed loco hujus teste GALATINO in libro *de arcanis cathol. veritatis* C. 10. p. 82, [*HA 121*] et teste SCHIKARDO nostro Tubingensi in *dissert. de nomine Tetra-grammato* p. 16 dictum [41] est *Pater Deus, Filius Deus, Spiritus sanctus Deus, tres in uno, unus in tribus.*

§ 11

Afferenda sunt, quae suavius adficiunt animam anhelantem ad ea, quae sunt saluti proxima. Mysterio pietatis summopere conducit demonstratio, quod veritates V.T. praecipuae non explicari queant sine Triadis cognitione. Jehova Deus noster per prophetas in V.T. iterum iterumque repetit, justitiam nostram prodire debere ex se ipso, Jes. 54,17: *Haec est haereditas servorum* meorum *et justitia eorum a me, dicit Jehova.* Jes. 49,26 ait, se esse Jehovam salvatorem et redemtorem potentem in Jacob. Deut. 32,15 ait, esse se petram salutis. Dicit porro Ezech. 20,12 se esse sanctificatorem Israëlis. Dicit Jes. 40,5 manifestatum iri gloriam Jehovae et omnem carnem visuram, *quod Domini os id eloquatur.* David in Psalmis non una vice canit fore, ut Jehova rex super omnem terram adpelletur (Ps. 97,1; 99,1; 24,7–10). Magnifica et mira eructat Zacharias cap. 14,9: *et erit Jehova rex super omnes terras; illo tempore Jehova nonnisi unus erit, et nomen ejus nonnisi unum.* Jehova quidem quoque Hierosolymis (Jer. 33,16) tribuebatur, [42] sed Jesajas hoc cap. 24 ad Messiam refert, et intransitive reddi debet, in Jer.: *vocabitur ei,* non *vocabitur urbs Jehova.* Jam vero harum impletio prophetiarum inde ab initio N.T. coepit fieri, et implebitur semper magis et magis. Universa ad Romanos epistola demonstrat, per filium Jesum Christum justitiam Dei ad nos venire (cap. 1,17; 3,21. 22; 4,16; 5,17–19; 8,3. 4), [*HA 122*] Christum esse illum salvatorem et redemtorem potentem (Col. 2,15), Christum esse petram salutis (1.Petr. 2,4. 6). In Christo esse salutem illam a prophetis depraedicatam (Act. 4,12; 10,43), sermones Jesu Christi et Apostolorum eo maxime collimant, ut spiritum sanctificationis exhibeant ab Ezechiele promissum (Rom. 1,4; 2.Thess. 2,13; 1.Petr. 1,2; Joh. 17,19; 1.Thess. 5,23).

Totus N.T. stilus de doxa in filio manifestanda et communicanda resonat (Joh. 17,1. 2; 2.Cor. 3,3–17; Act. 3,13. 15. 16. 20. 21; Eph. 1,18; Col. 1,11. 27; 2.Thess. 2,14). Integra Apocalypsis Johannea perruptis regnorum mundanorum repagulis Deum et Christum ejus in aeones regnaturum concinit (c. 11, 15; 15,2–4; 19,11–16; 20,4). Hae V.T. expressiones non plene intelliguntur sine patefacto Triadis mysterio. San-[43]ctitas, universalitas et tota auctoritas et efficacia verbi prophetici, tum etiam magna illa et spiritualis commendatio ad

5 subnotato: sub notato *A*
16 Jes. 40,5: Jes. 60,5 *A;* Jes. 40,5 *HA*
21 Jer. 33,16: Jer. 33,15 *A;* Jer. 33,16 *HA*
21 cap. 24: cap. 23 *A und HA*
25 cap. 1,17: cap. 1,7 *A und HA*
33 15,2–4: 15,3–5 *A und HA*

30 stilus: ausgelassen *HA*

conscientias videri, agnosci, observari et simul intelligi secundum Jes. 41,20 non potest sine perspicientia, quomodo Deus in unum colligaverit omnia salutis et vitae verba in mysterio patris et Christi. Quando autem oracula V.T. in aenigmate dicta et tamen cum amplitudine repetita per gloriam jubaris N.T. in corda nostra repercutiuntur sub obtutum collecta unum, tum vero demum cum voluptate legitur V. et N.Testamentum.

Filius et Pater unum esse debent, si, quae Pater de se praedicat, per filium aequali robore perficiuntur. Pater, Filius et Spiritus s. unum esse debent, si, quae Jehova in sua eloquitur persona, adimpletur in filio per spiritum sanctum. Dicit Jehova: Ego *ponam inimicitiam inter* satanam *et mulierem*, nonne hoc fit per Spiritum s., nonne per Spiritum illum amamus Deum, odio habemus satanam, oramus filialiter et pugnamus contra mundum?

Hic Deus non potest esse Deus noster sine remissione peccatorum, sine justificatione et sanctificatione; [*HA 123*] jam vero per filium accipimus remissionem, [44] et per Spiritum obsignationem et sanctificationem, et quemadmodum redemtio Jesu est causa salutis, sic sanctificatio Spiritus est causa vitae et gloriae, qua Deo vivimus, in communione cum Patre et Filio.

Methodus Thetico-Scholastica

§ 12

Th. I. Cognitionem Dei naturalem esse vel insitam vel acquisitam. De insita B[eatus] noster HOFFMANNUS ait, illam et ἔμφυτον adpellari. Theologi probant illam ex dicto Pauli, Ethnicos *opus legis scriptum in cordibus* exhibere (Rom. 2,15). Deinde probant illam ex notionibus naturalibus a Paulo Act. 17,27. 28 enumeratis, quibus quasi manibus contrectari Deus et quodam contactu in operibus sentiri possit; confirmat id ipse CICERO, *Lib. I. de natura Deorum*, nullam esse gentem, quae *non habeat sine doctrina anticipationem Deorum*. Insita illa secundum Theologos non est posita solum in mera facultate ratiocinandi, sed in indelebili conatu ad Deum, et in potentia quadam intellectivae superaddita, quo sensu MUSAEUS eam per *potentiam propinquam* describit (*In-*[45]*trod. ad Theol.* C.2. § 19), B. D. OSIANDER et D. HOCHSTETTER habitui analogam esse volunt. [*HA 124*] His tamen omnibus clariora sunt, si, quae sacra scriptura dicit, in unum redigantur, et exinde inferatur, quod mutuus respectus oraculorum colligi vult. Ut Prov. 20,27: Spiritus s. *anima hominis est lucerna Dei.* Hoc plus dicit, quam notitias insitas, dicit imaginem lucentem lucis supremae, dicit irradiationem idealem sive intellectualem, cogitationes autem tantum dicuntur jaezaer cordis (Gen. 6,5), πλάσμα seu formatio figurata; et Eccles. 7,30 cogitationes opponuntur luci illae directae. Zach. 12,1 dicitur Deus formans Spiritum in medio cordis (Jes. 57,16). Ps. 145,15: Nonne hoc desiderium ad originem conversum dicit? Nonne hoc plus est, quam potentia intellectivae superaddita?

Notitia acquisita vel ex discursu acquirenda probatur a Theologis Ps. 19,2; Job 12,7–10, sed quousque ille discursus procedere debeat, ut demonstratio de existentia Dei sit scientifica, id recentiores Theologi ita efferunt, praecipue Illustr. Dn. BÜLFINGERUS in Collegiis suis. Apostolus Paulus in dicto Rom. 1,19. 20 medium termi-[46]num non expressit, nec ostendit, quis sit nervus illationis ex effectu ad causam. S. scriptura adhibet argumenta talia

20 Rom. 2,15: Rom. 2,14 *A;* Rom. 2,15 *HA*

non ad probandam exsistentiam, sed ad attributa. Argumentum ab ordine nil probat, nisi supponas, ordinem esse contingentem, [*HA 125*] nam si hic ordo rationem sui in se habet, mundus est ens necessarium. Nego, scientifice demonstrari Dei exsistentiam ex opere creationis, nisi admixta contingentiae idea; nam non demonstrare vales, mundum non habuisse rationem exsistentiae in se, nisi per ideam contingentiae, qua aliter potuit esse mundus. Contingentia ergo mundi probat exsistentiam entis a mundo distincti. Ad demonstranda reliqua attributa, argumenta a proprietatibus mundi, scilicet ab ordine sufficiunt.

§ 13

Th. II. De Definitione Dei. Deus est Spiritus invisibilis, infinitus a mundo et anima distinctus. Essentia spiritualis

1. Una, non multiplicabilis, sed communicabilis tamen, sc. tribus personis.

2. Simplicissima, excludens compositionem materiae et formae, substantiae et accidentis, potentiae et actus, sup-[47]positi et naturae, essentiae et existentiae. Sed simplicitas Dei per ἀκαταλυσίαν explicari debet, alioque sensu caret.

3. AEterna, sine successione et mutatione.

4. Immensa, cum virtute et potentia ad producenda omnia possibilia, tum essentia, juxta quam non potest [non] esse ubique citra extensionem et circumscriptionem.

5. Intelligens et volens.

6. In tribus personis subsistens.

[*HA 126*] § 14

Th. III. De Attributis Dei. Illa sunt

1. Unitas Deo tributa a) adsertive (Deut. 6,4), b) negative (Deut. 4,35), c) exclusive (2. Reg. 19,15).

2. Simplicitas, quae quidem sub denominatis respectibus ex scriptura demonstrari nequit, at illi tamen usui sunt ad arcendos conceptus temerarios.

3. AEternitas, qua Deus, quidquid est, simul est, et in se ipso successionem excludit. Praevidet quidem successiva; sed haec successio non est in actu, sed in termino visionis.

4. Immensitas, qua Deus nulla replicata unitate exhauriri potest. Immensitas est non tantum virtutis, quando [48] potentia Dei, etsi absoluta, tamen non fit secundum sufficientiam virium, quia exercitium potentiae semper ordinatur ab aliis attributis; sed et substantiae et essentiae in omnipraesentia, qua Deus in inferno aeque ac in coelo praesens est secundum indistantiam, non tantum secundum operationem. Modum omnipraesentiae Theologi ita exprimunt, Deum praesentem esse non synecdochikῶς, ut comprehendatur ab aliquo, sed συνεκτικῶς, ut ipse comprehendat omnia, non circumscriptive, nec definitive, sed repletive, ita ut sit ubique totus.

[*HA 127*] Accusabantur olim TUBINGENSES a SAXONICIS, quod libertatis divinae exercitium ex idea omnipraesentiae eliminaverint, et hanc formaliter in substantiali adessentia posuerint, nulla liberae voluntatis interposita dispensatione, sed hodie lites illae per alias obliterantur.

17 non potest [non] esse: non potest esse *A;* non potest non esse *HA*

5. a) Intellectus Dei est actus purissimus solum in signo rationis a Dei essentia distinctus, quo Deus se ipsum et omnia extra se, per se, in se ipsis cognoscit et infallibiliter praescit, etsi nondum in suis causis secundis sint. Notanda hic triplex Dei scientiae distinctio aa) simplicis intelligentiae, vi cu-[49]jus Deus omnia possibilia et futura contingentia uno actu et immediate novit (Ps. 139,2; Gen. 15,13), bb) visionis, qua praeterita, praesentia et absolute futura praescit (1. Sam. 2,3), cc) scientiae mediae, qua conditionate futura praenovit (Matth. 11,21; 1. Sam. 23,11). In Apocalypsi (c. 20,12) mentio fit librorum, et unius libri vitae; secundum contenta librorum fiet judicium: In libro vitae nomina inscripta sunt haeredum vitae.

b) Voluntas est tum ad intra, tum ad extra. Ad intra est ipsa libertatis plenitudo cum bonitate absoluta coincidens, diciturque (Rom. 11,33) βάθος πλούτου. Ad extra est promtitudo adplicandi activitatem ad producendum omne bonum pro mensura bonitatis. Comprehendit aa) justitiam, hoc est, sapientiam cum amore temperatam (2. Thess. 1,6; Rom. 2,5. 8), bb) bonitatem, vel in se considerandam, Matth. 5,48 perfectionem dictam, et Jac. 1,5 simplicitatem nemini in fide petenti aliquid exprobrantem; vel respectu aliorum, quibus Deus bonus est, in genere causae efficientis, exemplaris et finalis (Jac. 1,17; Ps. 73,25).

[*HA 128*] § 15

Quod si hunc ordinem attributorum [50] cum illo, qui a Paulo 1. Tim. 1,17 et c. 6,15; 1. Chron. 29,11 enumeratur, contulerimus, ubi dicitur 1. rex aeonum, 2. incorruptibilis, 3. invisibilis, 4. solus sapiens; et altero loco 1. beatus, 2. solus dynasta, 3. rex regum, 4. solus immortalitatem habens, 5. lucem habitans inaccessam, 6. invisibilis, videbimus esse differentiam inter methodum scholasticam et sacram.

Aliter attributa Dei ordinant LEIBNIZIANI, aliter NEUTONIANI. Non abs re erit, instituere comparationem inter methodum illorum et horum. LEIBNIZIANI incipiunt concludere a contingentia ad ens absolute necessarium, quod habet rationem exsistentiae suae in se, et haec dicitur aseitas. Ex aseitate fluit tum immutabilitas et aeternitas, tum independentia et infinitudo. Contingentia mundi *non habet* rationem *in ipsa Entis a se essentia*, alias ipse mundus esset necessarius; *habet igitur in actu* aliquo electivo, quem praecedit intellectus. Haec attributorum ordinatio ex metaphysica profluens est LEIBNIZIANIS valde utilis ad consequentias ethnicas amoliendas. Methodus ordinandi NEUTONIANA incipit a libertate Dei, qua usus est in formando universo. NEUTONO mundus [51] non est ab aeterno, ut LEIBNIZIO; creavit illum Deus libere. PRIMUM igitur attributum Dei ipsi est aeternitas seu necessitas exsistendi, [*HA 129*] dicto Ps. 90,2 comprobata. SECUNDUM est activitas Dei in creando libera, per potentias supra-mechanicas sese exserens, inter quas gravitatio est exstantissima, qua suspensa recederent omnia in atomos sine ordine (Ps. 104,24). TERTIUM est omniscientia, qua Deus numeravit atomos (Hiob 38,37), et adessentia sua quamvis atomum tenet.

2 in se ipsis *A*: wohl zu korrigieren in »in se ipso«.
18 cum illo: illo *A*
Das auf S. 50 oben bei *A* fehlende »cum« findet sich aber S. 49 unter dem Druckspiegel als Kustode (vgl. OETINGER, *Theologia*, Anm. zu S. 92, 35).
16 Jac ... 25: ausgelassen *HA*
18 1. Tim. 1,17: »1. Tim. 1,7« irrtümlich *HA*

QUARTUM est sapientia, qua cuivis atomo non tantum adest, sed et eas in organismum et fines disponit, et, qualis est in minimis, talis est in maximis. Hinc dicitur numerare stellas et nominare nominibus (Ps. 147,4. 5), nec est investigatio intelligentiae suae ([Ps. 104,] V. 24). Hinc in scriptura dicitur, quod non tantum per sapientiam, sed etiam in sapientia fecerit omnia, et qualis est dispositio in mundo naturali, talis etiam est in morali. QUINTUM potentia, cui nil resistit et qua tum magnitudinem tum velocitatem corporum regit, potentiis supramechanicis trahit, penetrat, movet. Sic Planetae ultra 400 milliones millionum cubicarum milliarium continent, qui in annua motione per unam [52] horam 52000 milliaria velocitate peragrant. Hinc Elihu Jobum his et similibus mirari jussit (cap. 37,14–16). Inde confessio Jobi ante per resistentias in creaturis obtenebrati (Job 42,2. 6). SEXTUM est omnipraesentia. Non possumus omnipraesentiam in exercitio concipere nisi per adessentiam substantialem Dei per potentias illas. Sol mundo per radios virtuali tantum praesentia adest, Deus substantiali, unde totus Psalmus 139 in nexu. Alia notio cum sensu communi non consistit. [*HA 130*] Omnipraesentia Dei es illimitata. Universum in partibus et in toto est limitatum. Inde est, quod Deus dicatur inhabitare aeonem; dicitur enim Jes. 57,15 κατοικῶν τὸν αἰῶνα. SEPTIMUM est immaterialitas; nam Deus auctor potentiae gravitationis aequaliter praesens est in solidis, ut in spatio extra solida, nec mechanico impulsu agit externe in superficie tantum, sed penetrat corpora secundum quantitatem materiae in corpore quovis. Hinc clarescit ejus immaterialitas. OCTAVUM, beneficentia, qua tellus plena (Ps. 33,5; 107,43). Irregularitates morales et naturales reservantur ad diem judicii (Rom. 2,5). NONUM, immutabilitas, resplendet ex constantia et uniformita-[53]te regularum, secundum quas omni tempore et loco in motu, attractione, gravitatione, refractione, potentias illas exserit. Aliquando Deus supra regulas illas agit (2. Reg. 6,5. 6). Quo demonstratur, Deum immutabilitate sua non impediri in libertate. DECIMUM, vita actuosissima. [*HA 131*] Deus enim dicitur vivus non tantum in oppositione ad idola, sed etiam in se, quoniam spiritus Dei est in actu continuo. Agnovit id Darius (Dan. 6,26. 27). UNDECIMUM, unitas in infinitudine. Elucet haec in concordia rerum tam diversarum et potentiarum supra-mechanicarum ex uno fonte. DUODECIMUM, dominium et Auctoritas ex ea ratione, quoniam in eo vivunt et moventur et sunt omnia. Tales titulos auctoritatis, propter quas Deus cum jubilo celebrandus est, allegat David (Ps. 95,3–7). Dices haec attributa non tam Logice cohaerere, quam LEIBNIZIANA; sit ita, dummodo rationi cognoscendi ex creaturis sit convenientior; nemo dabit Logicum ordinem in Ente supremo, neque Logicum ordinem invenies in 1. Tim. 1[,17] et 6[,15] et 1. Chron. 29,11.

§ 16

Th. IV. In mysterio Trinitatis optandum fuisset, ut Theologi de legibus [54] convenissent tractandi mysteria. Mysterium non invenitur viribus naturae; de eo constat maxime per externum testimonium, nec partes singulae, nec totum, nec ejus nexus ita intelligitur ex testimonio, ut dici possit cognitio perfecta, nisi Deus cognitionem dederit numeris definitam.

35 convenissent: venissent *A*

Das auf S. 54 oben bei *A* fehlende »con« findet sich aber S. 53 unter dem Druckspiegel als Kustode (vgl. OETINGER, *Theologia*, Anm. zu S. 91, 18).

32 1. Tim 1,17: irrtümlich »1. Tim. 1,7« *HA*

38 numeris definitam: ausgelassen *HA*

Nihil igitur in mysteriis est obtrudendum, [*HA 132*] nisi quod e terminis testimonii expressis patet, et, quae ex his eruta sunt, formulis firmari debent, quantum fieri potest, non a Philosophia sumtis. Ante Concilium Nicaenum formulae non invaluerunt. In Nicaeno coeptum est, formulis arcere haereticos. Formularum sensus eo usque examinandus est, donec concors inveniatur cum scriptura. Optandum esset, ut idem processus a quovis teneretur, qui inde ab infantia ecclesiae ad provectiorem nunc aetatem successive exstitit. Methodus scripturaria cum scholastica si committitur, etiam ad id conferre aliquantum potest. Sed vero etiam eo pertinet Historia Ecclesiastica, scopo dogmatico ex ipsis fontibus haurienda. Haec audivi in votis fuisse Illustri BÜLFINGERO, Praeceptori olim meo. Ego quidem non tantum Illustr. BÜLFINGERI, sed et ipsius veritatis ab ovo scrutandae im-[55]pulsu feci hoc, legi Patres per integrum annum, scripturas in principio sine commentariis steganographice quasi deciferandas investigavi per plures annos, simul et ARIANORUM et SOCINIANORUM, nec non aliorum argumentis tantisper cessi locumque dedi, quasi ipse unus ex illis essem. Scripsi etiam *Theologiam* quandam, quasi nullum audivissem terminum technicum, et quamvis ipse mihi *miratus sim, me* hac via *tantopere LUTHERANUM esse factum,* tamen effugere non potui, quin ab aliis heterodoxus habitus fuerim. Sic fit, ut consilia theoretice data theoretice adhibita magno alicui sint usui, [*HA 133*] at vero in seriam praxin versa, quod a paucissimis fit, detrimento, immo et risui. Sed veritas manet tamen immota; rupes omnibus, qui constantiam cordis praeferunt favoribus hominum. Non est locum hic ulteriori diverticulo. Properandum est ad exponendum hujus mysterii sensum publicum formulis circumseptum. Lis inter Ecclesiam orientalem graecam et occidentalem latinam fuit de definitione Personae, hypostaseos formulam illa, Personae hac adsumente. In Persona definienda inesse debet aliquid, in quo conveniant singulae tres, et aliquid, in [56] quo differant. Conveniunt, quod cuivis personae competant nomina, attributa, opera et cultus divinitatis. Differunt quoad actus personales, generationem et spirationem, e quibus fluunt proprietates, paternitas, filiatio et processio et notiones personales, innascibilitas et spiratio activa. Est igitur uno verbo Persona, cui praeter communia divinitatis idiomata competit peculiaris subsistentia, et propter hanc incommunicabilitas. Patris est generare, Filii est generari, Spiritus est procedere. Generatio Patris activa est unitatis per purissimum actum commotio in dyadem, sed sine motu locali et divisione. Generatio filii passiva est exitus generati non localis, sed manifestativus essentiae generantis ad intra. Processio [Spiritus s.] iterum non est exitus localis, sed aeterno actu hypostatico illuminativus (2. Cor. 4,6) et, ubi se creaturae communicat, distinctivus sui pro puritate recipientis. Hinc Judaei tertiam personam adpellarunt *Binah* a distinguendo. [*HA 134*] Exitus et processio Spiritus sancti, quatenus fit a Patre et ab unigenito distinguendus est ab exitu circulari potentiarum supra-mechanicarum supra memoratarum, quae in scripturis adpellantur quandoque os, ocu-[57]li, nares, manus, digiti Dei. Earum vero exitus est circularis vel rotatio et adpellatur a Jacobo rota vel rotatio naturae (Jac. 3[,6]), quatenus per circulares illas potentias spiritus naturam actuat, movet et sustentat. Hinc differentia processus personalis ab exitu potentiarum libere in circulum directarum.

31 [Spiritus s.]: fehlt *A*, muß hier aber ergänzt werden.

6 successive: ausgelassen *HA*

34 et processio: ausgelassen *HA*

38f. Hinc ... directarum: ausgelassen *HA*

§ 17

Trinitatem ipsam probat 1. specialis trium personarum designatio (Matth. 3,16. 17; 28,19; Joh. 14,16. 17; 1. Joh. 5,7); 2. id quod jam supra evictum, praedicata Jehovae tributa, tribui et Filio et Spiritui sancto. Quod enim de Jehova dicitur Num. 21,5. 6, quod tentaverint illum, refertur ad Christum (1. Cor. 10,9); quod contra Jehova factum refert Moses Num. 14,26. 27 de murmuratione populi, contra Spiritum S. ab ipso Jesaja factum adseritur (Jes. 63,10). Unde constat, Filium et Spiritum S. esse Deum, ut Jehovam iisdemque argumentis, queis Deitas unius Personae probatur, probari et alterius. Eadem nomina et praedicata onomastica, eadem attributa idiomatica, eadem opera et praedicata energetica, eadem praedicata latreutica cuivis sunt communia.

[58] Ita filium esse non tantum ὁμοιούσιον Patri, sed et ὁμοούσιον probatur 1. ex nominibus. Sic dicitur nomen Jehovae esse in angelo foederis (Exod. 23,21. 22); [*HA 135*] huc pertinet identitatis cum Deo et Patre adsertio (Ps. 2,7; Joh. 5,18; Joh. 10,30), omnis plenitudinis Deitatis attributio (Col. 1,19; 2,9); 2. ex attributis: aeternitatis (Apoc. 1,17; Prov. 8,22; Joh. 8,58), omnipraesentiae (Joh. 3,13; 14,9–11), omniscientiae (Joh. 21,17), omnipotentiae (Joh. 5,19); 3. [ex] operibus: creationis (Joh. 1,10; Hebr. 1,10; Eph. 3,8. 9), providentiae (Col. 1,17; Joh. 5,17), gubernationis omnium (Prov. 8,14), gubernationis ecclesiae (Eph. 1,20–23; 4,10–13), redemtionis (Act. 20,28), executionis judicii ultimi (Joh. 5,22); 4. ex cultu (Phil. 2,9. 10; Jes. 45,23).

Spiritum sanctum non esse attributum, sed personam ostendit 1. expressa ipsius ut personae in scriptura notatio (Joh. 14,26; 15,26), genus masculinum πνεύματι, quod est neutrius, conjungitur (Joh. 16,13. 14: ἐκεῖνος τὸ πνεῦμα). 2. Attributa personalia, intellectus et charismatum largitionis (1. Cor. 2,10. 11; 12,7–11). 3. Missio a patre et filio (Joh. 14,26; 15,26). 4. Actiones personales (Rom. 8,16. 26).

[59] Spiritum S. tertiam Trinitatis personam Deum esse Patri et Filio ὁμοούσιον, probant 1. divinum nomen (Act. 5,9); quod refertur a Jehova dictum (Jer. 31,33), illud a Spiritus S. dictum refert Apostolus (Hebr. 10,15–17). 2. Attributa: aeternitatis (Hebr. 9,14), omnipraesentiae (Ps. 139,7–10), omniscientiae (Jes. 11,1. 2). 3. Opera: creationis (Ps. 33,6; Hiob 26,13), sanctificationis (Rom. 1,4), gubernationis ecclesiae (Act. 20,28). 4. Cultus, ubi, quod tribuitur Jehovae (Ps. 95,6. 7), ad Spiritum S. refert Apostolus (Hebr. 3,7–11).

Stilus de mysterio Trinitatis in N.T. talis est, ut vocetur mysterium Patris et Christi (Col. 2,2), consequenter est unum mysterium pietatis (1. Tim. 3,16) unitate, sicut Joh. 17,21, collective sumta. Est igitur unum mysterium, quatenus Deus et Christus unum sunt, et quatenus per hanc unitatem, unum corpus mysticum Judaeorum et Gentilium, una vita Dei et Christi repletur (Eph. 3,3. 4. 19; 4,4–6. 10). [*HA 136*] Facies stili de his tantam plenitudinem spiritus refert, ut determinationibus humanis exhauriri nequeat.

12 f. huc pertinet... Joh. 10,30: Ps. 2,7; Joh. 5,18. huc pertinet identitatis cum Deo et Patre adsertio, Joh. 10,30 *A*: Umstellung wegen Zuordnung der Bibelzitate erforderlich.

19 Jes. 45,23: Jes. 45,22 *A* und *HA*

26 Act. 5,9: Act. 5,3 *A und HA*

25 Deum: ausgelassen *HA*

35 Eph. 3,3. 4. 19: »Eph. 3,3. Cap. 4,19« *HA*

[60] # De creatione et providentia

[Quoad sensum communem]

§ 18

Creatio est actus omnipotentiae, quo Deus non ex necessitate naturae, sed ex abundantia bonitatis et libertatis *vocat ea, quae non sunt, ut sint* (Rom. 4, 17). Hebr. 11, 3 dicuntur visibilia extitisse ex non apparentibus, idque asseritur fide intelligi non ratione, nam per rationem nullam actus creationis ideam habemus, quia vix hactenus exemplum in creatis cognoscere licet.

§ 19

Sensu communi persentiscimus perennantem potentiam et divinitatem, qua creata continentur (Ps. 104, 24; Rom. 1, 20). [*HA 137*] Ratione vero ulterius quid per experimenta NEUTONI certa colligimus esse potentias supra-mechanicas, vitales, h. e. non materiali pulsu externo agentes, sed interna vi penetrativa et omnibus rebus praesente. Potentiae illae non debent appellari leges, ut leges motus; hae enim habent aliquid necessitatis hypotheticae. Sed terminus potentiarum illis proprie competit, queis Deus identidem actuat materiam passivam, secundum liberam sed constantem virium praestationem ex beneplacito. Hiob 12, 10 dicitur *in* [61 – *HA 138*] *Dei manu esse anima omnis viventis et Spiritus carnis cujusvis.* Esse in manu Dei significat per potentias illas divinas conservari in vita et motu, quemadmodum primitus anima viventis per easdem extraposita est et creata. Eodem sensu Hiobus (c. 6, 9) annihilationem sui praeoptans ait: *Utinam dimitteret manum,* h. e. utinam potentias illas retraheret, *finemque mei faceret.* Eodem sensu intelligenda est maxima pars Ps. 18, ubi David dicit V. 7 sqq.: *vociferatio mea coram eo pervenit ad aures ejus.* Quid inde fit, ut exaudiatur? Hoc fit, ut concutiatur terra, cum ira Dei accenditur contra hostes. *Ascendit fumus per nares ejus, et ignis ex ore ejus consumens, prunae ardentes ab eo sunt. Et demittens coelum descendit, cum caligine sub pedibus suis; et insidens Cherubinis volat volitatque super alas venti. Disponit tenebras latibulum suum, circa se tugurium suum; tenebrosas aquas, densitates superiorum nubium. A splendore qui est ante eum nubes ejus densae transeunt, tonante in coelis Jehova et ex celso edente vocem suam.* Quid hic nasus, quid os, quid pedes, quid volatus super alas venti, quid tonitru vocis Dei? Nonne haec sunt potentiae in-[62]ter Deum et creaturas interpositae, etiam id regentes et moventes, quod casui est simillimum. Potentiae illae se exserunt rotatione circulari, unde rotae illae Ezechieliticae invisibiles (c. 1; 10) possunt intelligi ab iis, qui volunt intelligere physicam sacram. Nam hae potentiae agunt directionibus inter se contrariis, id quod arbitrio Dei primitus ita stabilitum est, nec potest fieri ut passiva et iners materia relinquat motionem rectilineam, nisi vis contraria hanc in motum urgeat circularem.

5 Rom. 4, 17: Rom. 4, 14 *A;* Rom. 4, 17 *HA*
11 ulterius quid: ausgelassen *HA*

[Quoad sacram scripturam]

[*HA 139*] § 20

Si quis haec et similia ad locum de creatione pertinentia methodo scripturaria velit considerare penitius, evolvat librum Hiobi c. 38,6. Quaerit Deus cui rei bases terrae fundatae incumbunt? Respondeo ex c. 26,7: Vacuo, ad quod poli terrae alligantur. Hoc est vacuum NEUTONI liberum a resistentiis, sine quo motus ipse perdurare non posset, quemadmodum id a Physicis fere omnibus agnoscitur. Porro quaerit Deus (V. 8): *Quis occlusit valvis mare, quum ederem ipsum tanquam e vulva exiens, quum ponerem nubem (ענן) indumentum ejus, et caliginem (ערפל) incunabula ejus?* Quid jam sunt anan et araphel, quibus terra et mare tan-[63]quam veste et fasciis involvuntur? Respondeo: Sunt una ex potentiis illis supra-mechanicis, qua constrictio et frigiditas oritur; id enim fasciae innuunt. Unde David canit: *Coram frigore ejus quis consistat?* Porro quaerit Deus (V. 12): *An tu matutinae luci mandata ut ego dedisti, an tu notum fecisti aurorae locum suum?* Jam quid est matutina lux, *boker*, et quid est aurora, *schachar?* Suntne haec synonyma? Respondeo: Lux matutina est lux ante solis et stellarum ortum praeexistens, per potentiam supra-mechanicam aliam, constrictivae contrariam, mandata Dei accipiens. Est lux purior et subtilior absque contranisu potentiae constrictivae subsistens. *Schachar* vero est lux ex contranisu contra frigus et tenebras prorumpens. Pergunt verba Dei in Jobo (V. 13): *Ut carperet oras terrae, cum excutiuntur improbi ex ea;* [*HA 140*] (V. 14) *ut ea mutata sicut argilla sigillaris sisteretur illi, velut indumento obducto; ut prohiberetur ab improbis lux eorum, et brachium elatum frangeretur* (V. 15). Jam quid hoc sibi vult? Resp.: Nisu potentiae supra-mechanicae extensivae extremo die paululum retracto frigus et congelatio invalescet (Zach. 14,6. 7). Ita lux retrahetur [64] ab impiis diabolorum more tartarisandis (2. Petr. 2,4), fiet illo die magno concussio δυνάμεων coeli (Luc. 21,26), ut impressio prior terrae sicut argilla immutetur et intrinsecum telluris reveletur, extremis tenebris tandem praecipitatis, terra sistetur velut indumento lucis iterum obducta. Pergit Deus quaerere (V. 16): *Pervenistine usque ad profunditates maris, aut in penetrali abyssi ambulasti?* V. 17: *An revelatae sunt tibi portae mortis, aut portas umbrae lethalis vidisti?* V. 18: *Considerastine usque ad latitudines terrae? Indica, si nosti eam totam.* V. 19: *Quanam via habitat lux, et tenebrarum ubi est locus?* Nonne hic portarum mortis, penetralium abyssi, loci tenebrarum et habitaculi lucis mentio fit? Ego rem mihi ita concipio: Potentia constrictiva centripeta et extensiva centrifuga aequaliter sibi contranitens, efficit motum circularem, rotam naturae, in placidiore luce temperata perennantem, in praevalente autem acriori constrictivo quasi fulmine iterum dissilientem (nam quaerit Deus c. 38,24: *Quaenam est via, qua in partes dissilit lux?*) et propter principia obnitentia, sibi et pugnantia sursum deorsum et ad latera quasi in quadrivium dissecatam, [65] subtilioribus iterum sese in orbitam sive rotam priorem revolventibus. Ita per motum decussatorium gravia dejiciuntur, et haec sunt portae mortis materia. Leviora altum petunt et viam lucis rectilineam constituunt, unde lux progenita ipsa constrictioni resistens placidam naturae rotam continuat, et sic salis et ignis naturae continua fit generatio, et ex his thesauri nivis et thesauri grandinis oriuntur, [*HA 141*] et reliqua omnia producta pluviae, roris, glaciei, pruinae ventorumque.

16 contranisu: contra nisu *A*

§ 21

Haec sunt principia, quibus creatio rerum continetur, quae si conferuntur cum cap. 1. Gen. inveniuntur pene eadem esse. Ibi enim tenebrae chaoticae et lux, ibi aquae igneae superiores, ibi expansum, ibi aquae inferiores, terrarum origines (2. Petr. 3, 5), unde omnia pro sex potentiis supra-mechanicis ordinem separationis et commixtionis servant eundem. Ita David opera creationis Ps. 104 enumerans, secundum eundem ordinem c. Gen. 1. contemplationes instituit suas. Ita nos vestigia revelationis etsi obscure intellecta, fide tamen teneamus tantisper, donec in die revelationis oculis adspe-[66]ctabimus, vera et certa fuisse, quae os Domini locutum est.

§ 22

Unum adhuc addam explicandi cap. Gen. 1. gratia. Si vel unica vice perlustraverit aliquis contenta capitis hujus, illico subibunt illi hae quaestiones. Nonne perfectius et Deo decentius esset terram creare uno actu, uno momento? Nonne creatio ipsa est instantaneum quid? Cur terra primum facta est vacua, inanis et sine ordine (ex Jes. 34, 11, [*HA 142*] ubi linea *tohu* et lapides *bohu* ruinas et confusionem notant)? Resp.: Si nulla alia esset ratio, haec sufficeret, quod Deus chaos et atomos molis primum per potentiam produxit, ut ostenderet non se necessitate naturae, sed plenitudine bonitatis inductum esse ad creandum, ut demonstraret libertatem et bonitatem ante omnia, et postremo demum sapientiam. Dei interest magis communicare bonitatem creaturis, quam ostendere sapientiam (1. Cor. 1, 21). Ex hoc etiam patet, cur non uno momento, uno actu Deus creaverit terram, nam praeter dicta Jes. 43, 7, ubi dicit verbis successivis: *Quem creavi ad gloriam meam, quem formavi, quem etiam feci,* et Jes. 45, 7 (Jehova format lucem et creat tenebras), in [67] primo illo Gen. cap. quolibet die sextidui, formula initialis *et dixit Deus* et formula finalis *sic fuit vespera et fuit mane diei primi,* secundi, tertii, quarti etc. adhibetur. Inde colligitur in qualibet separatione lucis et tenebrarum Deum ex beneplacito interposuisse unam ex potentiis supra-mechanicis. Prima se superinvestivit luce; secunda se superinvestivit expanso virtutis (Ps. 150, 1), tertia sese induit virtute specificativa et productiva specierum; quarta noviter illuminativa atque distinctiva; quinta prolifica; sexta sensoriorum formativa. Harum potentiarum quaelibet complectitur reliquas, sed una sese exserit magis hoc quam illo die. Sufficit Deum, qui terram potuisset alio ordine creare, indice digito designasse, sapientiam ita fuisse applicatam, ut ex fonte libertatis et bonitatis, quae manet in aeternum (Ps. 136), prodierit. His potentiis septimo die in motum ordinatissimum et quietem respectivam reductis, [*HA 143*] vel hoc septenario potentiarum vitalium operatur Deus cum Christo omnia. HIPPOCRATEM ex sacris originibus per traditionem simile quid statuisse legi potest in libro meo *de sensu communi et ratione,* p. 109. sqq.

[68] § 23

Laudent nomen Jehovae, quae ipso praecipiente illico creata sunt, quae stabilivit in sempiternum, in seculum (ordine sextidui) *quibus decretum dedit, quod nullum transgrediatur* (Ps. 148, 5. 6). *In seculum, o Jehova, verbum tuum consistit in coelis; a generatione ad gene-*

21 f. Jes. 45, 7: »Jes. 45, 6« *HA*

rationem fides et constantia tua; sicut quum statueres terram, illa constabat, ad ordinem tuum perstant hodie, quia illa omnia sunt servi tui (Ps. 119,89. 90. 91). *Opera manuum ejus sunt veritas et judicium, constantia omnia mandata ejus* (quolibet die sextidui) *fulta in aeternum et seculum, factaque fideliter et recte.* Quasi foedus iniissent creaturae cum Deo (Ps. 111,7. 8; Jer. 33,20).

Jam de providentia

[Quoad sensum communem]

§ 24

Sensus communis Providentiae est quidem in omnibus; hinc apposite dixit SOCRATES negare Providentiam esse daemoniaci instar insanire. Sed proh! quam ille sensus momento perit in impiis, quam difficulter conservatur in piis. Unicus est et sanctissimus actus, simultaneus magis quam succes-[69]sivus, quo Deus creat, conservat, dirigit, definit, intelligit et vult omnia, maxima, media, minima, necessaria, libera, contingentia, fortuita, naturalia, moralia. [*HA 144*] Quam igitur difficile est, Deum adeo praesentem et actuosum venerari viribus naturae in omnibus quae accidunt, sive contraria sint nobis, sive amabilia. Quam ille sensus aeternitatis, quem Salomo ait, in cor hominis datum esse (Eccl. 3,11) facile obruitur rerum nobis objectarum instabilitate et vanitate totque hinc oriundis laboribus frustraneis. *Rupes est Jehova, perfectum est opus ejus, hinc omnes viae ejus accuratum quid sunt. Deus est Deus constantiae, neque est aliquid in eo a statera declinans; justus et rectus est ille* (Deut. 32,4). At quam facile nos miseri diffluimus!

[Quoad sacram scripturam]

§ 25

Ergo quam ocyssime a sensu communi ad constantiam verbi Dei transibimus. Deus quidem eventibus justis etiam inter gentes verbo Dei destitutas identidem refricat providentiae sensum occalescentem, et professoris historiarum munus esset, id demonstrare. Sed nobis non licet esse tam prolixis. Pergam in methodo scripturaria, qua nos de providentia erudit Spiritus san-[70]ctus quam diligentissime. Quoniam sensus communis de providentia tam est labilis, imo perpetuo quasi daemonio Deo adversante obsessus, [*HA 145*] hinc sacra scriptura quoad tertiam sui partem occupata est, 1. in describenda perversitate sensus de providentia, in reserando mali ortu et in depingendis intimis motibus, quibus homines obluctantur Deo tam propinquo et provido; 2. in eventibus historicis remunerantibus bonum, rependentibus malum, in casibus specie externa fortuitis; 3. in describendis rebus naturalibus post ideas de creatione datas, determinatissima directione a Deo pendentibus. Multa ruderibus similia, multa casui relicta videntur. Sed nullus est casus, quem Deus sibi relinquit, quin

5 Jer. 33,20: »30,20« *HA*
13 fortuita: ausgelassen *HA*
35 quem ... sibi relinquit: ausgelassen *HA*

tanto majori cura et sollicitudine retrahatur ad fines Dei; 4. in sistenda et infigenda amplissima idea de Deo in Christo, quatenus Christus serpenti antiquo caput conterit. Hinc secundum Protevangelium videtur universus sacrae scripturae tenor concinnatus, ut appareat, astutiam Satanae per sapientiam Christi et fidelium pudefactum iri, tam privatim, qua singulorum experientias de his, quam publice, quatenus omnis caro totius mundi palpabi-[71]liter videbit Satanam cum Antichristo et falso Propheta in locum orci detrusum.

[*HA 146*] § 26

Quoad primum, sacrae literae sensum providentiae insitum, innuunt quidem variis locis, praecipue Act. 28,3. 4 occasione viperae Pauli manum impetentis. Sed plura sunt loca, ubi describuntur abnegatores providentiae, ut Pharao. *Quis est Jehovah? Nil scio de Jehova* (Exod. 5,2), ut Rabsake legatus Sanheribi (Jes. 36,7. 15. 18. 20). Pleni sunt Psalmi, plenus Hiobus, plena Proverbia his descriptionibus (Ps. 10,4. 11; Job 21,14; Mal. 3,13).

§ 27

Ortum mali sacrae literae quidem magis moraliter quam physice describunt per seductionem et persuasionem serpentis. At vero consideratis omnibus, quae hinc inde occurrunt, clarum est, physicum mali ortum etiam subinnui et poni in dissolutione potentiarum, quae a Deo coordinatae sunt, ut unum quoddam constituant. Deus solus habet vitam ἀκατάλυτον, solus habet immortalitatem. Nulla creaturarum habet vitam in se ἀκατάλυτον. Verum est animam non posse occidi, et post corporis interitum Psychen [72 – *HA 147*] corpori superstitem esse. At anima hoc non habet per necessitatem naturae, sed per liberam constitutionem Dei. Inde λύσις vitae Psychicae et spiritualis potest evenire per causas moraliter agentes, ex quo physica turbatio et dissolutio harmoniae consequitur. Sic Job 4,18 dicitur Deus ponere lucem in ministris suis. Hae potentiae lucis, ubi a malis angelis retrahuntur (Hiob 38,15) a reliqua vitae indestructibilis compage, ipsi in causa sunt. Talis solutio potentiarum spiritualium describitur Jud. 5,19. Sequitur hinc immortalitatem animae ex scriptura sacra non demonstrari posse, sed immunitatem tantum a morte.

§ 28

Permissio mali ita delineatur, ut Deus nullo modo peccati auctor argui possit. Deus Rabsako respondens concedit se quidem operari omnia in omnibus, se inde a longinquo tempore facere et a diebus priscis formare illud, quod Sancherib sibi adscribit, sed ita ut Deus immunis sit ab omni malo (Jes. 37,22–29). Sic 2. Sam. 16,10 dicit David: *Quid mihi vobiscum filii Zeruja, si maledicit, atque si Jehova edixit ei: maledic Davidi. Ecquis dicat, quare sic facis?* Vide etiam [73] Ezech. 21,24–27; Exod. 9,16; 2. Sam. 12,11. 12. Adde quod in bonum finem dirigat Deus, quae ex malo orta sunt (Gen. 50,20): *Vos quidem contra me cogitaveratis malum, sed Deus cogitavit illud in bonum convertere.*

25 Jud. 5,19 *A*: Jud. 5,6ff. *HA*

31 2. Sam. 16,10: 2. Sam. 21,10 *A*; 2. Sam. 10,10 *HA*

§ 29

Ad secundum, de eventibus malorum malis, bonorum bonis, [*HA 148*] vide speculum meum seu tabellam exemplorum, ubi eventus remuneratorii et vindicatorii in unum collecti. Sed instar omnium sit nobis hic notabile exemplum 2. Chron. 16: Baësa rex Israelis munivit urbem Rama, mediam inter duas residentias, Jerusalem et Samariam, ea intentione ut includeret regem Juda. Assa rex Judae sibi metuit a molinibus regis Baësa, seque foedere sociavit cum Idololatrico rege Syriae Benhadad, thesauro templi adhibito ad munera Benhadado praestanda. Benhadad autem etsi foedere prius junctus cum Baësa, tamen instigante Assa, armis in Baësam invehit. Sic Baësa retrahebatur quidem a fortificatione Rama, sed Assa Deum antea tam providum et pro salute Judae vigilantem in victoria contra AEthiopas et Lybios expertus, graviter carpitur a Propheta Hanani, quod abnegans providentiam [74] se cum idololatrico rege sociaverit. Additur quoque descriptio tum ipsius Providentiae tum finis illius. Ita describitur Providentia V. 9: *Oculi Domini discurrunt per totam terram.* Describitur finis providentiae: *Ut firmum se exhibeat erga eos, quorum animus integer est erga illum.* Tum Assa prophetam in carcerem tradidit, ipse vero ex pedibus aegrotans, duplici poena mulctabatur. 1. Quod a Deo relictus fuerit propriae in Dominum diffidentiae. 2. Quod a morbo convalescere non potuerit. Sic describitur providentia ab oculis Dei, ut Job 34,21 et 1. Reg. 9,3: *Oculi mei et cor meum ibi sint continuo,* ut Prov. 15,3: *Sunt ubique videntes bonum et malum.* Numerata sunt coram eo omnia (Matth. 10,29; Jes. 40,12; Prov. 30,3), oculi numero septenario comprehenduntur (Zach. 3,9; 4,10). Respectu motuum cordis moralium Deus sese describit aeque vigilem ac in rebus naturalibus (Ps. 121,4. 5; 33,10. 11. 15. 18). Egregie juvat NEUTONIANA attributorum descriptio; ibi enim omnipotentia et omnipraesentia et omniscientia unum sunt, [*HA 149*] intima Dei ipsius actuositas per potentias illas, quibus dicitur esse non tantum supra omnia, sed per [75] omnia et in omnibus. Non tam in oculos incurrit regimen Dei in dirigendis cogitationibus hominum ad fines divinos, sed haud scio an dici posset, majorem Dei curam inesse rebus moralibus quam materialibus, omnia enim aequaliter a Deo reguntur. Sunt quaedam a casu fortuito dependere visa, sed illa ipsa aequaliter a Deo reguntur, ac ea quae regulae constanti subsunt. Sic dicitur Prov. 16,33: *Sors jacitur in sinum, sed cadit ut Deus vult.* Miles ejaculatur sagittam sine scopo, fertur autem in Ahabi interitum (1. Reg. 22[,34]; Exod. 21,13). *Ejus est tum errans, tum seducens* (Job 12,16). Suntque fines Dei mirabiliter subordinati in eis, quae nobis videntur ruderibus similia.

§ 30

Ad tertium, plenae sunt scripturae descriptionibus rerum naturalium, Job 28,24: *Ipse in extremitates terrae intuetur, sub omnibus coelis videt.* Hinc coelum et coelestia contemplari nos jubet (Jes. 40,26), meteora (Ps. 147,7. 8. 16. 17; Job 37,6: *Quum nivi edicit, esto in terra, aut imbri ac pluviae, mox imber pluviaeque roboris ejus adsunt;* V. 9–12), diem et noctem (Jer. 33,25. 26; Ps. 74,16. 17: *Tuus est dies, etiam tua nox, tu parasti lumen* [76] *hujus et solem. Tu statuisti omnes terminos terrae, ipsam aestatem et hyemem formasti*), generationes

36 Job 37,6: Job. 37,5 *A und HA* (vgl. aber OETINGER, *Theologia,* S. 72, 16).

37f. V. 9–12, diem et noctem (Jer. 33,25...): »diem et noctem« irrtümlich zu »V. 9–12« zugeordnet *HA*

39f. generationes rerum: ausgelassen *HA*

rerum (Ps. 71,6: *Tibi innitor inde ab utero;* Ps. 139,13. 14–17), [*HA 150*] mare (Ps. 65,8; 74,13–15). Notabile est in scripturis res naturales longe aliter describi ac a Philosophis concipiuntur, concursum Dei cum viribus insitis et influxum generalem substernentibus. Sunt certe vires insitae, et habet quodlibet individuum vim extrapositam spontaneitatis capacem, sed illae nunquam agerent, nisi potentiis Dei liberrimis sustentarentur. Bene GÜRTLERUS in *synopsi Theol.* p. 194: *An formare colubrum (Job 26,13), subtrahere stillas aquarum (Job 36,27), manibus lucem obtegere (Job 36,32), nivem vocare (Job 37,6; Ps. 147,16. 17), soli ortum interdicere, et ante stellas viam obsignare (Job 9,7), gressus et sermonem viri dirigere (Prov. 16,1; Jer. 10,23), cor regis inclinare, quo inclinans vult (Prov. 21,1), est generali influxu concurrere? Imo est singulares producere singularum causarum actiones.*

§ 31

Ad quartum, legatur a Providentiae studioso inde a Protevangelio ad c. 20 Apocalypseos; et tum habebit plus [77] cognitionis de hoc, quam excerpendo demonstrari potest.

Formulae Theticae

§ 32

Jam quae hactenus ad ductum scripturae prolata sunt sine terminis, magis jam acroamatice proponenda sunt.

Th. I

Primum est quod notari debet, Philosophos modernos LEIBNIZIUM et WOLFIUM, etsi multum a SPINOZA sese alienos glorientur, tamen in eo convenire cum SPINOZA, quod 1. infinitudinem molis et extensionis in mundo statuant.

CARTESIUS [*HA 151*] *indefinitum* dixit mundum, sed NEUTONIANI systematis ignarus non potuit non statuere infinitum molis. Quae enim ratio ipsi fuisset ponendi terminos, quum vim attractivam ignorare voluit. 2. Quod creationis nullum initium faciant, quia monades tantum, non materiam passivam ex potentiis generabilem noverunt. Nam ut se habet aeterna causa ad aeternum effectum, sic se habet creatio ad mundum. Creatio igitur illis fuit ab infinitis instantibus, quia nullum instans indicari potest, quo Deus aeternus coeperit [78] creare. [*HA 152*] At vero NEUTONIANUM systema longe dignius de Deo cogitare facit. Deus infinite removetur a creatura, et tamen per potentias illas supra-mechanicas creaturam passivam liberrime produxit, et quamvis inexhaustum mare sit potentiarum Deusque Zebaoth seu potentiarum plus quam 130 vicibus in Jesaja et Jeremia vocetur, tamen sufficit, Deum infinite super creaturas elevatum, potentias vitales inter se et materiam passivam interposuisse, ut verum initium statui possit creationis, si vel ab infinito Deus creator fuisset, quod tamen asserere non audent NEUTONIANI. Terminos mundi statuunt dum cubum mundi tribus sextilionibus milliarium cubicorum plenum ponunt. LEIBNIZIANI perspicaces revera unam tan-

9 Jer. 10,23: Jer. 10,20 *A und HA;* Jer. 10,23 *Gürtler*
16f. Jam ... sunt: ausgelassen *HA*

tum substantiam admittunt. Actualitas speculorum monadicorum seu entium ab intra manifestativorum sui ex infinita manifestatione substantiae infinitae pendet. Jam cum admittatur, materiam mundi nil esse nisi *phaenomenon* monadum *regulatum*, non video, qui possit excusari LEIBNIZIUS, quin, cum plenum statuat in universo, mundum phaenomenon corporeum ipsius Dei statuere debeat. Si monades ex [79] Deo sunt proprie, materia vero est resultans necessarium monadum, ipse mundus ex Deo esse debet. [*HA 153*] Id quod JUDAEI CABBALISTAE asserunt, quem ego novum Spinozismum abhorreo. Scio ipsos hanc consequentiam amoliri a se vehementer. Dicunt productionem mundi optimi esse actum voluntatis electivae; sed haec electio eliditur per hypothesin mundi infiniti tam ratione molis, quam ratione temporis. S. Scriptura ἀρχὴν κόσμου aliter concipit; *Tu*, ait Paulus, *κατ' ἀρχὰς τὴν γῆν ἐθεμελείωσας* (Hebr. 1, 10). *Tu secundum initia*, adeoque successiva non momentanea *terram fundasti*; et hoc bene quadrat cum systemate NEUTONIANO, in quo mundus incepit per voluntatem Dei, et existit contingenter 1. propter liberrimam virium centralium et potentiarum applicationem ad materiam passivam; 2. propter mutationes etsi uniformes, tamen alio modo possibiles. Est proportio quaedam in viribus attractionis, quae tamen longe alia ratione potuisset indi a Deo. [*HA 154*] Si quis varios modos electionis et contingentiae in hoc systemate pervidere penitius cupiat, adeat ipsum librum WHISTONI, qui erat NEUTONI discipulus genuinus: *Astronomical Principles of Religion*, p. 81–90.

[80 – *HA 155*] § 33

Th. II. Creatio est actio Dei externa transiens. Actiones Dei sunt vel ad intra vel ad extra, sunt vel immanentes vel transeuntes. Illae intra Deitatem peraguntur; hae effectum extraponunt suntque vel pure tales, ut opera potentiae et justitiae, vel mixtae, a tribus Dei personis pervenientes, ad unam vero terminatae, ut incarnatio. Pertinent huc regulae; opera Dei ad intra essentialia sunt indivisa, personalia sunt divisa. Opera ad extra interna et externa pure talia sunt indivisa; mixta sunt communia ratione principii, propria uni personae ratione principii.

§ 34

Th. III. Creatio concipitur facta ex nihilo pure negativo. Sed nos, etsi id asseramus, genuinum tamen conceptum non habemus hujus propositionis. Scriptura certe sic non loquitur, ut jam supradictum est. Vocare *quae non sunt ut sint*, non est ex nihilo pure negativo creare. Adde quod dicatur: *ἐξ οὗ τὰ πάντα*. Certe aliquid ex Deo libere prodire jussum est, sc. id per quod *vocavit ea quae non sunt ut sint*. Nos sane nescimus, qui factum [81] ut immobile effectum extraposuerit mobilem. Motus, spatii, temporis respectivas ideas habemus, non absolutas. Silendum de his, et acquiescendum, [*HA 156*] quod possimus Deum vero corde creatorem coeli et terrae appellare. Πίστει νοοῦμεν κατηρτίσθαι τοὺς αἰῶνας. Sufficit Deum nobis in Jesaja demonstrare, se esse eum, qui haec omnia creavit, qui omnia nominibus novit determinatis, qui omnia numeravit et aeonibus inclusit. Plura velle sine Deo scire supervacaneum est. Sufficit creationem requirere virtutem infinitam, soli Deo competentem, et omnia constitisse in filio priusquam facta sunt (Col. 1 [, 15–17]). Creationem esse actionem liberrimam nulla re potentius demonstratur, quam ex philosophia NEUTONIANA (vid. WHISTONI jam allegata *astronomical principles of religion*) et ex dicto Apoc. 4, 11: *Tu* Deus *creasti*

omnia et per voluntatem tuam exstitere et creata sunt. Liberrima actio non excludit archetypum et rationes moventes. Rationes vero mundi optimi sibi fingere alio sensu ac Prov. 8,22–31, est novis anthropologiis Deum sibi concipere paulo dignius quam artificem.

[82 – *HA 157*] § 35

Th. IV. Eleganter B. noster HOFFMANNUS, p. 198: *Nulla alia ex re magis mundi novitas vel existentia non adeo diuturna apparet, quam ex propriae generationis meditatione. Ab Adamo enim usque ad Christum Evang. Lucas c. 3*[, 23–38] *generationes 73 numerat. Cum vero experientia constet, nostra aetate tres fere generationes annorum centuriam vel seculum absolvere, a Christo usque ad haec nostra tempora ultra 51 generationes non sunt, sicque facile intelligitur, unumquemque nostrum non ultra 124, vel 125 generationes distare ab Adamo, qui primus homo et totius generis humani parens extitit.*

§ 36

Th. V. Providentiam et curam Dei super res creatas dari, tum Dei ipsius idea insita seu conscientia, tum creatorum status, tum ordo mundi, tum revolutiones imperiorum et termini regionum, tum judicia et remunerationes Dei, et ex his profluus consensus gentium probat. Si quis dicat Deum non curare, quot pulices nascantur et occidant, ille substituat pro pulicibus passeres, et pudebit eum Servatori contradicere. Deus non potest [83] non scire omnia, hinc non potest non prospicere omnibus optime. Certe vero nobis per partes ad totum cogitantibus non contigit aliter de his quam anthropopaθῶς cogitare. Vix enim punctum temporis possumus sustinere ideam actus simultanei providentis omnibus aequaliter.

[*HA 158*] § 37

Th. VI. Terminus vitae sicut aliae res Deo ab initio notus fuit (Act. 17,26; Ps. 139,13). Deus cuique vitales potentias dedit duraturas diutius nisi corrumperentur. Scit Deus corruptionis causas et ordinem suum.

Omne nimium et parum nocet. Sapiens prorogat dies, stultus abbreviat. *Qui contra me peccat, propriam vitam laedit; qui me odio habent, amant mortem* (Prov. 8,36). Varie igitur Deus de termino vitae statuit pro motivis et mediis.

§ 38

Th. VII. Providentia peragitur conservatione et gubernatione. Conservatio dicitur a quibusdam continuata creatio. Gubernatio est directio ad fines vel permissionem et non impeditionem vel positivam ordinationem mediorum ad fines includens. Providentia est operatio Dei circa creaturas. [84] Sunt qui concursum inter conservationem et gubernationem locant, et verba *in Deo sumus, vivimus, movemur*, eo adaptant, quasi conservatio esset. Synonymum cum eo, quando dicitur *in Deo sumus*, h. e. meum Esse habet rationem existentiae

7 generationes 73: generationes LXXXIII *A und HA;* generationes LXXIII *Hoffmann*
22 Ps. 139,13: Ps. 139,10 *A und HA*

in Deo non tantum primae sed et continuatae. Porro concursum ad verba *in Deo vivimus* adaptant, et sensum hunc substituunt: Omnes nostrae vires agendi et actiones sunt in Deo. A Deo est virtus, a Deo est exercitium illius. Porro gubernationem ad illud *in Deo movemur* trahunt, quasi diceretur: Patimur a rebus extra nos mutationes, idque in Deo est, qui res in suo ordine conservat, ut ne plus una agat in alteram quam ille vult. At vero sensus communis non invertit ordinem verborum sacrorum ut philosophia, ex qua haec interpretatio fluxit. [*HA 159*] Vita in Deo est absolutum quid; in creaturis aliquid a potentiis supra-mechanicis dependens et limitatum. Hinc primo vivimus in Deo; deinde movemur per vitam, et per vitam et motum Esse nostrum se exserit; hinc τὸ Esse ultimo loco ponitur.

Negatur vero tres illos terminos Philosophicos esse parallelos tribus his [85] phrasibus divinis. Quidquid sit de illo, quod aliter viderit Paulus ac Philosophi, terminus concursus certe in s. scriptura non invenitur. Concursus est celer corporis cum alio motus vel praevius et dirigens simul, vel simultaneus, mere socialiter cum altero currens. Postremo sensu non concurrit Deus, sed primo. Sed semper quaeritur, an virium semel datarum usus Deum determinet, an Deus vires vel an alternatim id fiat vel an alio modo longe superiore. Dixere Philosophi, praevio Deum causas secundas ad agendem excitare et praemovere, simultaneo in ipsas secundarum causarum actiones influere.

§ 39

Th. VIII. Philosophi concursum quoque in generalem et specialem dispescunt. Generali Deus concipitur influere ad vires; speciali in actionis determinationem. Generalis se habet ut fluvius ad vehendam scapham; specialis ut remigis actio. Difficultates per has analogicas ideas de rebus divinis semper accumulatae sunt. Causae secundae per potentias Dei supra-mechanicas accepere vires, per ordinem cum aliis structuram et machinam. Utrumque vel regit Deus vel sibi re-[86]linquit (Ps. 81,12; Act. 14,16; Ps. 5,10; Eccl. 9,11). [*HA 160*] Id enim fieri utrumque potest. Mox relinquit sibi, mox regit iterum. Interponit activitatem suam quando et ubi vult. Nescimus etiam intelligentiarum influxum pondere, mensura et numero determinatum, quod in s. scriptura verbum Domini audit. Nescimus intelligentiarum altioris ordinis operationem, quae dicuntur angeli facientes beneplacitum Dei, ad distinctionem eorum, qui secundum regulas constantes ad sustentationem elementorum praecipue ignis, aquae et aëris conferunt (Ps. 103,20.21; Apoc. 7,1; 14,18).

Differentiam potentiarum supra-mechanicarum a viribus insitis non satis perspicimus, nisi quod illae Deo, hae nobis sint cognatiores. Si dicimus Deum vires inde ab initio indidisse, ut subsistere in seipsis possint, creaturae nimium tribuimus. Si dicimus, Deum influxu positivo continue dare, quod primo dedit, tum nescio quid conservatio differat a creatione; et tamen clare percipio aliud esse, quando in abditis formatur et creatur aliquid, aliud, quando formatum conservatur. Certe operatio Dei alia est in hoc, alia in illo. Dicis rem optime expediri, si [87] asseras, conservationem realem esse a Deo, modificationem a Creatura. Sed vero neque modificatio solum est a Creatura. Nam Deus quandoque eodem modo modificat actiones morales, ac modificat naturales, quemadmodum dicitur Deus ligasse aquas in densis nubibus (Job 26,7.8.9.10), [*HA 161*] decreto circinasse superficiem aquarum usque ad consummationem lucis cum tenebris. O quam phrases s. scripturae sunt phrases fidei! Patebit

24 Ps. 81,12f.: »Ps. 81,11« *HA*

quod nos et philosophi nesciverimus in multis quid locuti simus. Sed Deus scit quid loquitur. Hinc caveamus in his abstrusis de modis operationum Dei in creaturas a figmentis verborum humanorum. Ictus occisionis est a creatura; at Deus Achabum occidit sagitta militis. Adeoque si vocem concursus adhibeamus, intelligamus id ita, ne scripturae Phrases extenuemus, si paulo aliter sonent. Concursus non antecurrit electionem et determinationem liberi arbitrii. Deus non praemovet praecise omnes circumstantias sub quibus pedem moveo, calamo scribo, sed tamen determinatis jam his circumstantiis concurrit Deus ad praestationem virium in pede, et ad continuationem scribendi in manu. Hoc sensu Deus innocenter [88] ad male determinatam actionem concurrit. Nescimus causarum secundarum terminos vere discretivos sui, ab eo quod accipiunt continuo. Insistamus igitur verbis scripturae.

§ 40

Th. IX. Gubernatio Dei consistit in directione ad finem summum per intermedia. At vero, dum Deus gubernat mox positive influendo, mox res sibi relinquendo, [*HA 162*] idque vel permittendo vel non impediendo, in actu peccaminoso intercurrit tum Dei praevisio et prohibitio, tum virium sustentatio, vel simultaneus influxus, tum determinatio.

§ 41

Ardua quaestio, an Deus quae permittit, etiam voluerit fieri? Nam malum non est objectum voluntatis Dei nec permissivae. Deinde mali Spiritus et vires naturae multa protrudunt, quae Deus non vult. Zach. 1,15 dicitur: *Ego parum tantum irascebar, ipsi vero ad interitum*, quem nolui, *juvabant*. Interim quia Deus omniscius, bonus et potens, 1. per omniscientiam toties impedit malum, quoties sine ortu majoris mali potest fieri; 2. per bonitatem nil relinquit boni, facit quantum fieri potest; 3. per potentiam impe-[89]dit quodcunque vult. Deus igitur toties impedit malum, quoties potest impediri, ita, ut non majus malum emergat, tum quoad rem, tum quoad modum agendi. Quoties vero non impediri potest sine ortu majoris incommodi, toties non potest non permittere. Ubi Deus permittit malum, ibi ex impeditione majus ortum fuisset malum. Dices: Quodnam secuturum fuisset malum, si Deus impedivisset hoc illud? Resp.: Tu non potes vias pervidere omnes ad aestimationem majoris mali.

[*HA 163*]

De prædestinatione

[Quoad sensum communem]

§ 42

Quid sensus communis assequatur de his, et quam vario modo aberret a cogitationibus Dei, id liber Hiobi egregie depingit. Quando intuemur arborem frugiferam, veluti quercum, nonne alloquitur nos ista arbor, innumeras esse glandes, quarum quaelibet fieri posset arbor, neque tamen fit; innumeras esse vires, quae concurrunt ad unicam glandem, acerbum, acre,

4 extenuemus: extinuemus *A*

31 f. Quid ... depingit: ausgelassen *HA*

amarum, dulce quid continentes? Et quando secundum THUMIGII experimenta concludimus, ex folio non mi-[90]nus quam ex radice arborem evolvi posse, porro inferimus esse chaos inexhaustarum virium in minima particula; vires illas infinite determinabiles esse. Neque tamen scimus an vires illae per praeformationem ad hanc vel illam speciem praestabilitae vel determinatae a condito mundo sint, an vero continua λόγου in Spiritu aquis incubante praesentia prodeant illae vires singulis noviter annis. [*HA 164*] Vita certe per vim attractivam universalem colliganda sensum communem intime occupat. Haec est ἀΐδιος θεοῦ δύναμις καὶ θειότης, quae singulis pene momentis alloquitur homines, ut digne et cum simplificatione sui de Deo cogitent, ut Deum, ut plenitudinem virium, ut materiam passivam bene distinguant; loquitur, semina visibilia ex invisibilibus facta esse; visibilia duplici constare ente, vitali activo, materiali passivo; vitale activum esse colligationem potentiarum, *chajim* ab Hebraeis dictam, et materiale passivum semper elevari per vitale activum, quod qui experimentis sensum communem confirmantibus stabilitum legere vult, adeat novum systema generationis BUFFONII, cujus extractus in *selectis physico-oeconomicis*, Part. III. p. 1.7.5 exstat. [91] Videbit ibi praeformationem non dari sensu LEIBNIZII. Sit vero hujus ad sensum communem respectus cuilibet optio libera. Facit certe ad conceptus de praedestinatione praeparandos. Essentiae rerum necessariae vel arbitrariae non feriunt sensum communem, non sunt intelligibiles. Sensum vero rectum habenti approbabunt se ultima rerum, dicta a Zophare *taalymoth chochma*, duplici facie constantia, illa neque necessaria, neque arbitraria sunt, sed per vires centrales liberas Dei evocata.

[*HA 165*] § 43

Mittamus haec, et videamus in libro Jobi, quot sensus communis de praedestinatione sibi scenas praefiguret. Hiobus causas fatorum suorum inquirens, partim in absolutismum decreti divini incidit (c.9,22), partim in proruptiones monstruosas virium ad malos eventus abreptorum, quas optavit conjurando repressas fuisse nocte conceptionis suae (c. 3,8). Quam ille non penetravit in rationes primo statim capite indicatas, in sollicitationes Satanae, in retractionem manus divinae, qua factum est, ut Satanas permissione Dei potuerit abuti viribus naturae ad mala et dolores Jobo injiciendos! Ex [92] adverso quam amicorum Hiobi sententiae de rationibus objectivis praedestinatione divinae in Hiobum, ex convenientia rerum desumtis, multo magis abluserunt a vero! Sane pretium est operae, perlegere librum Jobi integrum, illo scopo a me in analysin perspicuam redactum. Patebit respondendum prius esse ad quaestiones a Deo Jobo propositas, antequam Theodicaeas et Justificationes viarum Dei pro nostro captu adornemus. Possunt quidem modernae de mundo optimo, de voluntate antecedente, media et finali ventilationes aliquantum facere ad objectiones pro genio hujus temporis solvendas, sed sensui communi per illas non plane satisfieri potest. [*HA 166*] Satis-

15f. »Sit ... libera«: »Doch soll Jedermann hinsichtlich des Sensus communis freie Wahl haben« *HA* Hier steht aber der »sensus communis« als solcher nicht zur Wahl. Diese Übersetzung ist zumindest nicht eindeutig; denn Oetinger will sagen, daß man über eine derartige Zuhilfenahme des »sensus communis«, wie er es im Vorangehenden getan hat, indem er Praeformationstheorien zur Erklärung der Prädestination herangezogen hat, geteilter Meinung sein kann (»respectus ad ...« muß hier wohl metonymisch im Sinne von »Rückhalt«, »Zuflucht« (siehe GEORGES) verstanden werden).

fieret longe melius, si quae Deus proposuit, primo ad adorationem viarum Dei, secundo ad justificationem applicarentur. Sufficiant haec pro sensu communi.

[Quoad sacram scripturam]

§ 44

Progrediendum ad ea, quae lux N.T. clarior nobis exhibet de praedestinatione et reprobatione pensitanda. Vox praedestinationis, προορισμοῦ in s. scriptura semper in bonam partem accipitur (Rom. 8,30). Uti non datur vocatio ad malum, ita nec praedestinatio ad [93] mortem stilo scripturae. Dicitur quidem 1.Petr. 2,8, infideles impingere ad lapidem angularem, *ad quod etiam positi erant.* Sed ponere non dicit praedestinare, dicit tantum locare eo, quo sese excusserunt per infidelitatem. Protestatur Paulus Rom. 11,11, Deum non intendisse lapsum, sed lapsum eorum ad bonum aliquod totius esse subordinatum. Praemisso jam sensu aliquo scripturario praedestinationis et reprobationis, adponenda sunt 1. oracula praecipua de universalitate gratiae, quam Theologi nostri quandoque voluntatem antecedentem vocant; 2. dicta de προοθέσει, praevisione et praedestinatione subnectenda sunt; 3. explicanda sunt capita quaedam epistolarum Pauli, in quibus tum de praedestinatione singulorum, tum de praedestinatione universorum agitur. Et hac methodo tractatio scripturaria nostra de praedestinatione absolvetur.

§ 45

Proponamus itaque primo extantissima dicta s. scripturae de universalitate gratiae. 1.Tim. 4,10 dicitur Deus vivus, *Servator omnium hominum, maxime vero fidelium.* 1.Tim. 2,5. 6: *Unus enim est Deus, unus etiam mediator Dei et hominum, homo Christus Je-*[94]*sus, qui se ipse dedit redemtionis pretium pro quibusvis,* [*HA 167*] *testimonium illud praestitutis suis temporibus reservatum esto.* Joh. 3,17: *Now misit Deus filium suum in mundum, ut damnet mundum, sed ut servetur mundus per eum.* Joh. 4,42: *Scimus hunc esse vere servatorem illum mundi,* Christum. Gen. 22,18: *Benedictae erunt in semine tuo omnes gentes terrae* (coll. Gal. 3,8). Esaj. 53,6: *Omnes nos ut ovis erravimus, quisque in viam suam nos convertimus, et Jehova facit ut incurrat in eum poena omnium nostrum.* Joh. 1,29: *Ecce agnus ille Dei, qui tollit peccatum mundi.* 1.Cor. 15,22: *Sicut in Adamo omnes moriuntur, ita et in Christo omnes vivificabuntur.* Rom. 5,18: *Sicut per unam offensam reatus venit in omnes homines ad condemnationem, ita per unum justificamentum beneficium redundavit in omnes homines ad justificationem vitae.* Joh. 1,9: *Hic erat lux illa vera, quae illuminat omnem hominem venientem in mundum.* Col. 1,19. 20: *Quoniam libuit Patri ut omnis plenitudo in eo inhabitaret, et ut pace per sanguinem crucis ejus facta per eum reconciliaret omnia sibi, per eum inquam, tum quae in terra, tum quae in coelis,* conf. Eph. [95] 1,9. 10: *Postquam notum fecit nobis mysterium voluntatis suae, secundum gratuitam suam benevolentiam, quam praestituerat in sese, nempe ut in plena temporum illorum praestitutorum dispensatione summatim recolligeret omnia illa in Christo.*

26 Esaj. 53,6: Esaj. 53,7 *A*; Esaj. 53,6 *HA*

§ 46

Secundo oracula de προθέσει, praevisione et praedestinatione bene notanda sunt. Eph. 1,11: *Quum essemus praedestinati secundum praestitutum ejus, qui agit omnia ex consilio voluntatis suae.* Eph. 3,10. 11: *Ut nota fiat per ecclesiam imperiis et potestatibus in coelis multiformis illa sapientia Dei, secundum praestitutum aeternum, πρόθεσιν τῶν αἰώνων, quod constituit in Christo Jesu Domino nostro.* Rom. 8,28: *Novimus autem iis, qui diligunt Deum, omnia simul adjumento esse ad bonum, iis videlicet, qui ex praestituto vocati sunt.* Rom. 9,11: *Nondum enim natis pueris, quum nihil fecissent boni vel mali, ut praestitutum Dei secundum electionem,* [*HA 168*] *non ex operibus, sed ex vocante, firmum maneret.* 2.Tim. 1,9: *Qui servavit nos et vocavit vocatione sancta, non ex operibus nostris, sed ex suo proposito, κατ' ἰδίαν πρόθεσιν, et gratia, quae data quidem* [96] *est nobis in Christo Jesu ante tempora seculorum.* Rom. 8,29: *Quos praescivit etiam praedestinavit.* C. 11,2: *Non abjecit Deus populum illum suum, quem praecognovit.* 1.Petr. 1,2: *Electis ex praecognitione Dei Patris ad sanctificationem Spiritus* etc. V. 20: *Praecogniti quidem* (scil. Christi) *ante jacta mundi fundamenta, manifesti autem facti ultimis temporibus propter vos.* Act. 2,23: *Hunc definito illo consilio et praecognitione Dei deditum,* quum accepissetis, *manibus sceleratis cruci affixum interemistis.* Act. 4,28: *Ut facerent quaecunque manus tua et consilium tuum prius praedestinavit ut fierent.* Rom. 8,29: *Quos praescivit etiam praedestinavit conformandos imagini Filii sui, ut is sit primogenitus inter multos fratres.* V. 30: *Quos vero praedestinavit, eos etiam vocavit* etc. 1.Cor. 2,7: *Loquimur sapientiam Dei latentem in mysterio, id est, occultam illam, quam praefinierat Deus ante secula ad gloriam nostram.* Eph. 1,5: *Qui praedestinavit nos, quos adoptaret in filios per Jesum Christum in sese pro benevolo affectu voluntatis suae.* V. 11: *In ipso, in quo etiam in sortem adsciti sumus, quum essemus praedestinati secundum praestitutum ejus* etc. [97] Occurrit etiam vox ἐκλεκτοί et ἀπολλύμενοι. Illi stilo scripturae quandoque praedestinationem involvunt, quandoque simplicem praerogativam et segregationem a reliquis, qui sunt inferioris ordinis. Sic Paulus angelos superioris ordinis dicit εκλεκτούς (1.Tim. 5,21), sic alia dicta videntur sumenda (1.Petr. 2,9; 2.Joh. 1, 13; Apoc. 17,14; Tit. 1,1; 2.Tim. 2,10; Matth. 24,22). Fallor an non ἐκλεκτοί κλητοῖς oppositi eodem sensu sumendi. Κλῆσις innuit vocationem benevolentia Dei universali, qua Deus intendit salvare homines in multitudine consideratos, quorum illi, qui regulam, *habenti dabitur,* non observant, sed ipsos excludunt, quo minus sint electi. [*HA 169*] Praedestinationem aliquam involvit vox εκλογη (Rom. 9,11; c. 11, 5. 7. 28; 1.Thess. 1,4). 'Απολλυμενοι seu pereuntes dicuntur 2.Cor. 2,15; 4,3. 9; 2.Thess. 2,10; 1.Cor. 1,18 illi, qui propria culpa excidunt serie ἐκλεκτῶν, qui dein a sinistris constituti, dicuntur vasa κατηρτισμένα in ἀπώλειαν (Rom. 9,22), Ep. Jud. V. 4 πάλαι προγεγραμμένοι, jam olim praedicti et praescripti; 1.Thess. 5,9 constituti ad iram.

§ 47

Ex his omnibus ita concludere licet πρόθεσιν includere quidem πρόγνωσιν, [98]imo esse ipsam Dei παντοψίαν, sed tamen poni posse ante praescientiam, quia praevisioni operum opponitur πρόθεσις ἰδία, h.e. quae nullum habet exemplum neque in angelico, neque in humano intellectu, neque in harmonia rerum, sed quod sui typum et rationem habet in intima Deitatis abysso, in libertate gratiae, in aeonibus sibi succedentibus manifestanda. Neque putandum est πρόθεσιν ex beneplacito emergentem nullas habere rationes objectivas vel im-

pulsivas. Habet omnino, sed tales, quae cum nostris optimi ideis, cum nostro sapientiae modulo nullatenus conveniunt. [*HA 170*] Si angeli gestiunt demisse intueri quasdam tantum manifestationes προθέσεως in Christo, in quantam quaeso raperentur admirationem, si totam perviderent πρόθεσιν, si mensuram et regulam constantem noscerent, secundum quam in aeonibus illam successive revelabit Deus. Hinc Principatibus et Thronis angelicis clavis ad revelanda hujus beneplaciti secreta per multiformem sapientiam successive dabitur (Eph. 3,10). Faciles quidem et obvii sunt conceptus de praedestinatione et electione fidelium ob praevisam fidem; nam quae causa impulsiva est salvationis in tempore, [99] eadem etiam est electionis ab aeterno. Decreto et executioni sua omnino constat harmonia, et quae sunt rationes infidelitatis et indurationis, eaedem sunt etiam reprobationis, et uti praevidit et praeordinavit agnum immaculatum, sic et fideles in sanctificatione Spiritus constitutos praevidit et elegit Deus (1.Petr. 1,20; Rom. 8,9; 11,2; 1.Petr. 1,2).

Haec sunt facilia cuivis. Sed non adeo facilia sunt, quae de προθέσει et beneplacito Dei in superioribus dictis asseruntur. Inde omnis etiam lis nostra cum CALVINISTIS. Quaeritur an Deus propter πρόθεσιν largiatur vires credendi, an vero in προθέσει inveniat in praevisis fidelibus receptivitatem, qua Deus gaudet, quia sapientiam in mysterio illis infundere potest praeordinatam ad gloriam eorum. Primum CALVINIANI propugnant, alterum nos docemus. Sed in quo consistit illa receptivitas in προθέσει divina inclusa? Legatur integra s. scriptura V. et N. Testamenti. [*HA 171*] Nonne deprehendetur maximam partem tum historiarum tum picturarum spiritualium eo collineare, ut agnoscamus, *quae stulta sunt mundo, elegisse Deum, ut pudefaciat sapientes; et quae sunt infirma mundi, elegisse Deum, ut pudefaciat valida; et quae* [100] *ignobilia sunt in mundo et pro nihilo habita, elegisse Deum, et ea, quae non sunt, ut ea, quae sunt, aboleat* (1.Cor. 1,27. 28), Deum *ab ore infantium et lactantium fundatam* disponere *laudem, propter hostes* suos, *ad compescendum inimicum et ultorem* sui (Ps. 8,3)? Tales infantes aestimatione Dei habiti etiam sunt discipuli Salvatoris, qui verbis vitae aeternae citra ratiocinia multa, ita sunt in admirationem tracti, ut disputationes quibus reliqui impediebantur statim missas fecerint, certo argumento illos λόγῳ, qui omnes illuminat, fuisse prae aliis patulos (Joh. 6,68; c. 1,9). Hinc Salvator Matth. 11,25. 26: *Gloriam tibi tribuo Pater, Domine coeli et terrae, quod haec occultaveris sapientibus et intelligentibus, et ea retexeris infantibus. Etiam Pater, quia placuit tibi ita.* Cernis, quae sint rationes προθέσεως, quae beneplaciti divini (multa autem sunt, quae se simpliciter in beneplacitum resolvunt ad βάθος pertinentia) per αἰῶνας αἰώνων sese patefacturae.

§ 48

Progrediendum jam nobis est ad explicationem cap. 9. 10. 11. Ep. ad Rom. Ibi enim ideae προθέσεως cum reliquis [101] in nexu exhibentur. Sufficiat nobis nexum horum capitum exhibuisse.

Cap. 9

[*HA 172*] a) V. 1–5: Paulus suspicionem Judaeorum contra se amolitur et amorem in illos singularem significat et juramento quodam confirmat.

b) [V.]6–13: Probat promissionem Israëli datam in fidelibus esse impletam, secundum verum scripturae et προθέσεως Dei sensum, non vero secundum Judaeorum praejudicia, utpote rejiculorum.

c) [V.] 14–29: Responsiones abruptae ad ea, quae objiciunt carnales Judaei oggannientes Deum esse tantum Judaeorum Deum aut certe injustum, quia agat ex absoluto decreto.

d) [V.] 30–33: Thesis principalis, nempe gentiles propter fidem ad justitiam pervenisse, Judaeos excidisse propter infidelitatem; has esse causas impulsivas electionis et consilii divini.

Cap. 10

a) V. 1–10: Omnes propriae justitiae insistentes et propterea infideles, sua culpa excidere divina προθέσει; fideles autem in illa praevisos esse.

b) [V.] 11–21: Πρόθεσιν Dei in scriptura satis esse expressam, esse illam πρόθεσιν coagmentatam secundum moti-[102]va sapientissima, justissima; exesse illis προσωπολημψίαν; hominem, qui Dominum invocet, praeteriri nullum.

Cap. 11

a) V. 1–11: Dantur ad objectiones Judaeorum responsa magis explicita, non tam abrupta; nempe Deum in electione gratiosa neminem praeterire, fidei ordinem ingressum, praeterire Deum illos tantum, qui propriis operum conceptibus innituntur, induratos sua culpa, non electione invidiosa indurari, septem millia Israëlitarum in occulto suspirantium satis demonstrare Deum in προθέσει rationem habere singulorum.

b) [V.] 12–24: πρόθεσιν Dei rationem habere universorum, nempe multitudinis tum gentilium tum Judaeorum; multitudinem fidelium Dei praeordinatione ita in apricum esse positam, ut alterna vice gentiles fideles ad zelum excitent Judaeos infideles, quemadmodum olim Judaei fideles ad zelum excitaturi erunt reliquos mundi.

c) [V.] 25–32: Post impletionem temporis gentilium, totum corpus Judaeorum ab infidelitate liberatum iri, adeoque secundum πρόθεσιν etiam vocationem Dei nunquam defecturam, finem et initium temporis epocharum quoad Ju-[103 – *HA 173*]daeos et gentiles assecuturum esse id, quod Deus sibi proposuit.

d) [V.] 33–36: Ita πρόθεσιν et electionem Dei quoad singulos et universos sub unum redigendam esse obtutum (V. 36), ut quilibet vocationis suae certus esse possit; multas quaestiones speciales formari posse, ad quas ex conceptu illo προθέσεως generali non possit responderi, impervestigabiles esse thesauros profunditatum tum libertatis, tum sapientiae, tum scientiae; cavendum ne in justificatione viarum Dei nos geramus, quasi sapientiores Deo consiliarii, id quod faciunt, qui ex harmonia rerum universali vel ex alio sapientiae modulo responsatores esse viarum Dei volunt.

§ 49

Haec connexio Thesium scripturaria praeferenda est omnibus, quae ab hominibus doctis extra hanc connexionem in medium proferuntur. Sed nondum exhausta sunt ea, quae de praedestinatione nobis suggerit scriptura, hinc pro colophone subnectendum est aliquid ex epistola ad Ephesios et Colossenses, collatis a quolibet etiam iis, quae caput 15. 1. Ep. ad Corinthios, nostris mysteriosum, habet.

[104] Πρόθεσις seu decretum Dei non uno absolvitur aevo, sed ex multis colligatum est aeonibus (Eph. 3, 11). Praevisi sunt aeones multi, quibus executio contentorum decreti ad finem currit. Quilibet aeon in gloriam Dei renovatam cedit (Rom. 11, 36; 16, 27; 2. Tim. 4, 18; Ebr. 13, 21; Apoc. 5, 13). Hinc Deus, magnifico titulo, dicitur rex aeonum (1. Tim. 1, 17) et

vivens εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων (Apoc. 4,9. 10), ubi notetur bene articulus, qui semper occurrit cum Deo vivente (c. 5,13; 10,6; 15,7) et qui de ascensu fumi quidem occurrit (c. 19,3), semel vero non occurrit (c. 14,11).

[*HA 174*] § 50

Nulla dies praetereat, quin haec meditemur, ne callo mundanae stupiditatis indurescamus. Pertinet hoc ad unum illud pietatis mysterium, de quo supra in articulo de Deo diximus, non sunt speculationes inanes. Cognita sunt Deo opera sua inde ab aeone vel a principio aeonum (Act. 15,18). Et sic dicitur respectu horum aeonum τὸ Α καὶ τὸ Ω (Apoc. 1,8. 17; 21,6; 22,13). Hinc Deus in προθέσει universa sua semper fide nobis obversetur, si verum ex idiomate Apostolico N.T. fructum trahere volumus. Unum est myste-[105]rium per secula patefaciendum, et quod nobis obversabitur usque in aeonas aeonum, id jam praesenti seculo fide nobis sit propinquissimum et cum centro animae coadunatum, ubi omnes unius mysterii pietatis partes uno quasi ictu oculi pervadendae. Ejiciamus omnia scandala, quae nos impediunt, omnia quae huc non faciunt, quantum per quotidianas occupationes licet; sic Spiritus divinus νοῦν replere potest gravitate Christianum decente semper. Sic et ea, quae ante jam dicta sunt et post dicemus, in una basi cogitationum, vita aeterna, ζωὴ αἰωνίῳ, in uno apice possideamus. Sic fortitudinem et praesentiam animi et parrhesiam in facie, loquela, gestu et factis praestabimus adeo proficuam nobis et aliis.

§ 51

Jam ad rem. Singulae voces Epistolae ad Ephesios et Colossenses sunt ambitus infiniti, sed brevitatis gratia apponam tantum aliqua notis ad rem facientibus illustranda. Πρόθεσις αἰώνων est πρόθεσις in Christo. Hoc patet ex Eph. 1,7 sqq.

V.7. *In Christo habemus redemtionem per sanguinem ipsius, remissionem inquam lapsuum secundum divitias gratiae ipsius,*

[106 – *HA 175*] [V.] 8. *qua exundavit in nos omni sapientia et prudentia.*

[V.] 9. *Postquam notum fecit nobis mysterium voluntatis suae secundum gratuitum placitum, quod praestituerat in sese;*

[V.] 10. *nempe ad oeconomiam plenitudinis temporum omnes res* sub unum caput *recolligendas esse, tum quae in coelis, tum quae super terram sunt.*

[V.] 11. *In ipso, in quo etiam in sortem adsciti sumus, quum essemus praedestinati secundum praestitutum ejus, qui agit omnia ex consilio voluntatis suae.*

Jam notetur PRIMO divitias gratiae in omni sapientia et prudentia superabundantes consistere in mysterio beneplaciti Dei retecto. Quibus igitur mysterium hoc, hoc Evangelium gloriae tectum et occlusum adhuc est, id excisuris sorte sua tectum est (2.Cor. 4,3). Credentibus hoc mysterium non amplius est mysterium tectum, sed jubar per aeonas radians, pandens et sub claram lucem ponens dispensationem temporum praestitutorum, quibus τὰ πάντα seu universitas rerum rursus sub unum caput reducenda est. Innuitur sub hoc, τὰ

2 c. 5,13: c. 5,14 *A und HA*

8 Apoc. 1,8. 17: Apoc. 1,8. 11 *A und HA*

32 superabundantes: ›superabundatis‹ *HA*

πάντα olim sub uno capite in optima stetisse harmonia, juncta et coagmentata cum ipso, postmo-[107]dum vero destituta et abscissa fuisse ab hoc capite multa, quae per hoc ipsum caput non simul et semel, sed longis temporum intervallis, reducenda et recolligenda sunt ad se ipsum, ut is tum sit caput universorum, ex quo, per quod, in quo omnia creata sunt.

[*HA 176*] Notetur SECUNDO, quod, dum Paulus dicit τὰ πάντα seu universitatem rerum, ea in tanta universalitate sint sumenda, quanta Paulus aliis locis sumit, ut in epist. ad Hebr. c. 2, 8: *Omnia subjecisti sub pedibus ejus.* Enimvero per hoc, quod ei subjecit omnia, nihil omisit, quod non sit ei subjectum. At nunc nondum videmus ei omnia esse subjecta, sed Jesum illum cernimus gloria et honore coronatum, qui paulisper fuit inferior angelis factus, propter mortis perpessionem, ut pro omnibus, excepto Deo, mortem gustaret. Vides, optime Lector, Paulum spiritu praevidisse restrictiones universalitatem hanc posteris temporibus limitaturas, hinc tanto zelo praecavisse parherminias, ne fierent.

TERTIO dicit Paulus, nos fideles in sortem adscitos per προορισμόν, per praeordinationem, ubi praeordinatio magis respicere videtur primum locum in certa serie aeonum, quam prae-[108] destinationem ante res existentes. In praeordinatione ea, quae prima sunt, ex beneplacito sunt. Rationes objectivae sufficientes coincidunt ibi cum ipsa efficientia Dei, et hoc est proprie beneplacitum. Hoc ni observetur, lis nostra cum CALVINIANIS nunquam terminabitur. Post ordinati in sequentibus aeonibus ad figuram filiorum Kethurae et Abrahamo (Gen. 25, 5. 6) nunquam dicuntur praeordinati, [*HA 177*] ut illi qui ad figuram Isaaci praeordinationem benedictionis testamenti sortiebantur. Id arguunt grandia epitheta praeordinationis, ubi dicitur, quod agat omnia ex consilio voluntatis suae. In consilio voluntatis est quoddam absolutum decretum amoris, ubi rationes sufficientes objectivae et impulsivae sunt simul efficientes. Nam quod in serie aliqua causarum primum locum tenet, id non determinatur per harmoniam rerum, sed id harmoniam determinat. Id vero est causa impulsiva interna, non in creatis solum, sed in Deo subsistens. Haec efficientem ad agendum movet absolute et independenter ab Harmonia. Haec causa impulsiva Deum movens absoluta sunt ipsae vires Dei, libere, non necessario a Deo prodeuntes. Non movent primo, dein agunt; [109] sed quia agunt, movent, et quia movent, agunt. Semper sunt in actu sine exemplo rerum creatarum, quia sunt ipsa vita Dei rebus communicata, in serie causarum primatum tenens. Sic sapientia Dei, quam praefinivit ad gloriam nostram, est simul causa impulsiva et effectiva (1. Cor. 2, 7). Illa est ipsa δόξα et vita Dei semper in actu posita, impulsiva exemplaris et efficiens simul (Joh. 1, 1. 2. 3. 4), in Deo subsistens at creaturis communicabilis. LEIBNIZIANI per *principium rationis sufficientis* ad monades usque, mediante *principio indiscernibilium*, resolutae, ipsum tandem beneplacitum Dei in harmoniam rerum vertunt. Nos vero in λόγῳ, [*HA 178*] in vita Dei subsistimus, creaturis per beneplacitum Dei sub ordine incognito communicabili; neque tamen harmoniam rerum a motivis Dei excludimus, dummodo beneplaciti βάθος et vita λόγου primo loco ponatur, harmoniam determinans et ab A usque in Ω aeonum se diffundens.

QUARTO: His omnibus bene trutinatis et cum eo, quod supra ad Rom. 11, 25 de efficacia προθέσεως nunquam defecturae diximus, collatis, hunc Syllogismum formamus: Quodcunque Deus in προθέσει ita sibi proposuit, ut in [110] oeconomia temporum implendorum effective ad existentiam deducatur, illud aliquando impleri debet.

Jam vero Deus in προθέσει sibi proposuit ἀνακεφαλαίωσιν τῶν πάντων in coelo et in terra.

Ergo haec πρόθεσις ἀνακεφαλαιώσεως τῶν πάντων aliquando impleri debet.

Major est per se clara, minor est ipsissimum verbum Dei.

Porro argumentor ita:

Quodcunque in aeternum non fit, illud etiam Deus ab aeterno sibi non proposuit.

Atqui ἀνακεφαλαίωδις τῶν πάντων secundum multos in aeternum non fit.

Ergo Deus hanc ἀνακεφαλαίωσιν sibi non proposuit.

Ad majorem respondetur quidem: Quod in aeternum non fit voluntate consequente, id Deus sibi non proposuit voluntate antecente; negando sub hac limitatione majorem, quoniam inveniuntur loca ubi voluntas antecedens non impletur propter limitatam voluntatem consequentem, ut, quando Salvator voluit congregare Judaeos ut gallina pullos, ipsi vero noluerunt, et quando Salvator ipse Dei nomine dicit multos esse vocatos, paucos vero electos. Sed porro respondetur, in his [111] locis non esse sermonem de προθέσει omnem oeconomiam temporum includente, et qua Deus omnia operatur secundum beneplacitum voluntatis, sed de parte tantum προθέσεως executionem decretorum quoad praesens aevum concernente. Hic enim voluntas Dei antecedens saepe frustratur effectu, et hoc ingreditur praevisionem rationum objectivarum particularium. [*HA 179*] Rationes ἀνακεφαλαίωσεως universales habent additionem voluntatis omnia operantis, ubi impulsiva causa est ipsa efficiens.

§ 52

Sed jam properamus ad alterum locum, Col. 1,13: Deus Pater *eripuit nos ex potestate tenebrarum ac transtulit in regnum filii sui dilecti,*

V. 14: *in quo habemus redemtionem per sanguinem ipsius, id est, remissionem peccatorum.*

V. 15: *Qui est imago Dei invisibilis et primogenitus omnis creaturae.*

V. 16: *Nam per eum condita sunt omnia, quae in coelis sunt et quae in terra, visibilia et invisibilia, sive throni, sive dominia, sive imperia, sive potestates. Omnia inquam per eum et in eum,* sive ejus respectu *condita sunt.*

[112] V. 17: *Estque ipse ante omnia, et omnia* (τὰ πάντα) *in illo una constiterunt* (nunc non amplius omnia in ipso una consistunt).

V. 18: *Estque caput corporis, id est ecclesiae, estque etiam principium et primogenitus ex mortuis, ut inter omnes ille primas teneat.*

V. 19: *Quoniam libuit* (Patri) *ut omnis plenitudo in eo inhabitaret,*

V. 20: *et ut pace per sanguinem crucis ejus facta, per eum reconciliaret omnia sibi, per eum inquam, tum quae in terra, tum quae in coelis.*

Hunc locum ut priorem brevibus quibusdam notis illustrabo:

PRIMO notetur differentia hujus loci a priore ad Ephesios. In hoc πρωτότοκος πάσης κτίσεως, in illo πᾶν τὸ πλήρωμα post reductionem aeonum oculis animi sistitur maxime (V. 15).

SECUNDO enumerantur τὰ πάντα maxime secundum principatus in coelis, qui defecere a filio (V. 16).

TERTIO dicitur omnia in ipso una constitisse. Non dicitur: consistunt, sed: constitisse; argumento quod jam non amplius insint, ut infuere primitus (V. 17).

[*HA 180*] QUARTO dicitur, illum, qui est caput ecclesiae, primum quoque locum in uni-[113]versitate rerum reductarum habiturum (V. 18).

21 V 14: »V. 13« *HA*

QUINTO: Et sic omne πλήρωμα, omnem plenitudinem post impleta tempora in ipso inhabitaturam, ut omnia et singula capitis hujus influentia in corpore universo gaudeant (V. 19).

SEXTO: Idque omne futurum per reconciliationem sanguinis crucis ejus (V. 20).

Tot et tanta προορισμός et praedestinatio Dei complectitur, nonnisi hoc ambitu vere intelligibilis.

SEPTIMO: Objectum principale hujus loci jam contueri attentius juvabit. Appellatur effigies Dei invisibilis, adeoque id habere debet, per quod Deus invisibilis creaturis fit sensibilis. Dein appellatur primogenitus omnis rei conditae, quando nimirum omnis creatura libertatem filiorum Dei anhelans erit reducta, neque amplius vanitati subesse cogetur. Omnis enim atomus molis, *omne Spiraculum vitae laudabit Dominum* (Ps. 150,6) et tum demum adparebit filium esse primogenitum omnis creaturae. Dein dicitur etiam principium, quoniam principium per λόγον creaturis extrapositis congenitum ex una parte in ipso λόγῳ radicatur, unde dicuntur omnia in ipsum [114] creata, et ipse *principium creaturae Dei* (Apoc. 3,14). Deinde dicitur etiam primogenitus ex mortuis, V. 18 ut et Apoc. 1,5. [*HA 181*] Nam Christus ex mortuis resuscitatus discipulos demum fratres appellavit. Trahit igitur primum fratres ut caput ecclesiae ad se, hinc dicitur *primogenitus inter multos fratres* (Rom. 8,29). Trahit eos attractione spiritualiter physica et viva, postquam in gloriam exaltatus est (Joh. 12,32). Trahit reliquos mortuos, quorum intuitu, et non tantum solarum primitiarum (Jac. 1,18 et 1.Cor. 15,23) fortasse dicitur πρωτότοκος ἐκ νεκρῶν (Apoc. 1,5). His perpensis latitudo dicti Paulini 1.Cor. 15,22; Rom. 5,17–19 in propatulo est.

[Formulae Theticae]

§ 53

Absolutis his, quae methodo scripturaria tradi potuerunt, pauca jam supersunt quae methodo scholastica comprehendimus.

Th. I

Triplicem olim statuerunt: Electionem universalem, specialem, specialissimam. Ultima hodie communiter indigitatur voce electionis. Potest vero electio ad vitam, secundum nostrates considerari dupliciter: a) secundum voluntatem antecedentem, b) se-[115]cundum consequentem; vel prout includit fidem in Christum divinitus omnibus praescriptam per modum conditionis consequendae salutis aeternae, vel ut praevisam in praescientia divina, adeoque ut conditionem in signo rationis jam praestitam et adimpletam. Priori modo dicitur universalis, at non sensu Huberi, quippe qui τάξιν fidei e decreto electionis prorsus excludit; esse enim actu omnes homines juxta absolutum Dei decretum electos, ipsos vero sibi haec bona acquisita et oblata non applicare. Nos vero hunc ordinem electionis statuimus: 1. Est in Deo lapsus Adami praevisio; 2. decretum de hominibus omnibus ab interitu liberandis; [*HA 182*] 3. voluntas mittendi Salvatorem; 4. dispositio de mediis omnibus offerendis; 5. praevisio eorum, qui in Christum erant credituri, et denique horum praedestinatio ad vitam aeternam.

§ 54

REFORMATI in statuendo ordine in diversa abeunt. Alii enim sunt supralapsarii, quorum antesignanus fuit CALVINUS, qui statuit Deum antecedenter ad lapsum, ad aeternum exitium damnasse maximam partem hominum; decrevisse Deum ante omnem praevisionem [116] lapsus vel fidei, quod velit misericordiam et justitiam exercere, hunc in finem creasse homines vel reprobandos vel eligendos. Sed multos REFORMATORUM pudet hujus commenti. Hinc plurimi in sublapsariorum placita transeunt, inter quos est etiam GÜRTLERUS et MELCHIOR Statuunt hi peculiare propositum gratiae et peculiare propositum irae. Per propositum gratiae Deum Patrem ante omnia filio voluisse regnum testamento legare, ut delicias et gloriam acciperet in hominibus ex potestate diaboli asserendis, sanctificandis et ad vitam perducendis, ut in iis mirabilis et gloriosus adpareret (Luc. 21, 27; 2. Thess. 1, 10). Christum esse haeredem primarium Dei testamento scriptum (Hebr. 1, 2), cujus haereditas, cum sint homines per ipsum salvandi, hinc quoque huic testamento insertos et cohaeredes esse (Rom. 8, 17), electos in ipso (Eph. 1, 4), quorum fides in Christum et tota sanctificatio ex mera electione derivanda sit. Per propositum irae Deum aliquos vasa misericordiae constituisse et simul alios neglexisse, imo eos ut vasa irae ad interitum constituisse, idque eo fine, ut demonstraret justitiae severitatem et per contrarium illustraret misericordiam (Rom. [117] 9, 22; 11, 22). [*HA 183*] Omnia ex beneplacito voluntatis derivant, quia omnes eodem luto haeserunt; neque praevidere potuisse Deum in misero peccatore applicationem bonorum, antequam eandem largiri decreverit. Negant itaque REFORMATI easdem esse causas salvationis et electionis, negant voluntatis divinae decernentis et discriminantis causam impulsivam in subjectis dari. PELAGIANISMI nostram sententiam arguunt, et falso supponunt nos statuere, fidem esse conditionem ab hominis in peccatis mortui arbitrio pendentem.

11 Luc. 21, 27: Luc. 22, 21 *A*; ausgelassen *HA*

[*HA 184*]

II. De Homine

De homine in statu creationis, de imagine Dei in homine. De officiis etc.

[Quoad sensum communem]

§ 1

Articulus de homine in locis Theologicis parum loci habet. Subministranda sunt igitur quaedam, ibi minus obvia. Sensu communi observamus admodum distingui homines indole et aspectus diversitate. Residet in oculis quorundam insignis vigor et radiorum [118] vivacitas, ut altera facies videatur ac ea quae carni inest. Huic contraria est indoles servilis, tetrica, lugubris. Et sane si comparemus homines, deprehendimus staturam corporis longam vel brevem vel mediocrem, faciem, malas, frontem, verticem, tempora, oculos, palpebras, supercilia, nasum, os, dentes, mentum, aures, collum, humeros, pectus, brachia et pedes cum interna animi constitutione convenire, unde virium nutritionis et digestionis, unde sanitatis et morborum differentiae. Observantur a plurimis quatuor, ab aliquibus autem sex vel septem constitutionum differentiae. Hae quidem e materna alvo adportantur, sed tamen observamus aciem oculorum mutari sapientiae vel stultitiae, justitiae et malitiae inchoamentis et progressibus. [*HA 185*] Possunt ex aspectu hominum multa praesagiri, sed haec mentis obtutu magis quam verbis comprehenduntur.

§ 2

Utut itaque sensus communis in propria et aliorum indole cognoscenda multum assequatur, tamen s. scriptura sensum hunc maxime elevat, et ad acutius et spiritualius videndum, non tam ex temperamento, vel siderum aërem [119] alternantium positu, sed ex sapientiae et justitiae, nec non stultitiae et malitiae distinctissimis characteribus media suppeditat, ut videre est in Proverbiis Salomonis a me editis.

Non est silentiae [!] transeundum, quod Salvator a Marco describatur diversa vice c. 10, 21, inspexisse et amasse tum juvenem dicentem: *Omnia haec observavi ex juventute mea;* tum discipulos bina vice (V. 23. 27), indicio quod verborum energia mutationem in vultu producat. Dixit etiam Jesus ad Nathanaëlem (Joh. 1,47): *Ecce revera Israelitam, in quo nullus est dolus.* Tradit NICEPHORUS in *historia ecclesiastica,* quod quidam eximium pictorem ad Jesum miserit, ut accurate faciem ejus delinearet, quam cum pingere ille multum conaretur, voto frustratus est, divinus quippe splendor et gratia in ejus vultu commorans erat impedi-

27 Joh. 1,47: Joh. 1,48 *A und HA*

mento, quo minus pingi potuerit. Idem de Maria virgine scribit: Nam eam in suo oratorio DIONYSIUS AREOPAGITA videndi gratia nactus, contuens oculorum puritatem, dixit: Nisi fide roborarer, non putarem Deum esse formosiorem. Sacrae literae V.T. Mosen, Josephum, Davidem a formositate laudant. Sed dummodo quis sine affectatione candidum [120] se gerat, et *gratia plenus* sit, certe ille placebit, si vel Saturninum vultum ab utero acceperit. [*HA 186*] Fides et constantia sunt id quod Deus respicit, et quod etiam extrinsecus in oculis nitet. Adeo τὸ spirituale praevalet τῷ Psychico.

[Quoad sacram scripturam]

§ 3

Dicemus igitur ad scripturae tenorem, quae de homine dicenda sunt. Praestantia hominis inde probatur: 1. quod reliquae creaturae vitam acceperint simul cum materia, homo autem spiraculum vitarum acceperit non simul, sed ordine successivo per insufflationem novam in materiam jam factam; 2. quod praefectus constitutus fuerit orbis terrae; 3. quod angelos habeat comites invisibiles, imo certo respectu administros incolumitatis; 4. quod filio Dei redemtore gaudeat; 5. quod naturae divinae et bonorum coelestium capax sit; 6. quod Deum agnoscat creatorem imo patrem. Multa possent dici de praecellentia hominis primi in statu integro, inprimis quum sapientes Judaei et moderni etiam mystae nimium quid et ultra verba scripturae tribuerint homini primo. Cum nemine litem habebimus in re difficillima, nolumus enim personato gressu scientiae incedere [121] et invadere in ea, quae non vidimus (Kol. 2,18).

[*HA 187*] § 4

Homo ex duplici conflatus est in unum coëunte, spirituali et corporali; priore vitali, summe activo et indestructibili, posteriore passivo, minus activo, destructibili, et ulterius distinguendo in partes solidas et fluidas, et in spiritus animales actuantes solida et fluida sub regimine vitae superioris. Homo itaque est persona in fine omnium a Deo per λόγον creata, non solum corpore animato organico praedita, sed etiam spiritu rationali pro gubernandis quibusvis inferioribus.

Sacra scriptura nil determinat de duplici supposito spirituali et corporali per se existente, sed dicit, pulveri ex terra in sensoria, ut nares, formato per nares insufflatum esse spiraculum vitarum.

§ 5

Jam an hoc spiraculum vitarum separatim extiterit, nemo determinabit, [*HA 188*] certe ex ore Dei immediate sensoriis junctum depingitur. Potentias supra-mechanicas vitales praeextitisse, saltem in Deo, probabile est, sed nondum ita colligatas, ut per insufflationem oris Dei factum est. Hinc eminentia hominis [122] prae aliis animalibus elucet. Haec enim creata originaliter sunt, ut automatica vita se ipsam movens una creata et coadunata simul fuerit materiae inerti, se non ipsam moventi; homo autem alio ordine acceperit spiritum vitarum.

37 moventi: momenti *A*

Animalia dicuntur caro, in qua est *ruach chajim*, spiritus vitarum, et *jekum* seu substantia, quam Deus fecit *super faciem terrae* (Gen. 7,4), quod explicatur V. 21. 22. 23: *Et expiravit omnis caro, quae motitat se super terram, tam aves, quam pecudes, tam bestiae,* [*HA 189*] *quam reptilia, quae repunt super terram et omnis homo.* V. 22: *Omne, cujus in naribus* (nischmat) *halitus erat* (ruach chajim) *spiritus vitarum ex universis, quae degunt in sicco, mortuum est.* V. 23: *Et deleta est omnis substantia* (jekum). Vide etiam V. 14; Jes. 42,5; Job 33,4; 34,14. 15; Eccl. 3,21. 19. Vita est colligatio potentiarum actuantium materiam, quoad Deus reassumit (Ps. 104,29). Hic ipse colliges, Lector, homini et animantibus reliquis commune fuisse, in naribus habere spiraculum vitarum. An jam sit differentia inter *nischmat chajim*, et *nischmat ruach chajim*, id non determino. Est tamen in hoc differentia per nexum oraculorum patens. Gradus [123] superior vitalitatis cum sensoriis magis divinis petendus est ex insufflatione peculiari divina, per quam vitae in duali, hoc est vita colligatione potentiarum constans, inspirata est, per insufflationem immediatam in gradum altiorem, quam bruta habent, elevata. Gradus vero altior positus fuit in eo, quod sensorio mundiformi, per quod communicationem cum creaturis habuit, additum fuerit sensorium Deiforme, ita ut, quemadmodum illud mundiforme per Deiforme elevabatur, ita etiam Deiforme per irradiationem τοῦ λόγοῦ nobilitaretur. [*HA 190*] Anima et vita in scripturis unum sonat. Jam si quis consideret, quae Paulus docet 1. Cor. 15,45 (*factus est primus homo in ψυχὴν ζῶεσν, ultimus homo in spiritum vivificum*), clare colligimus, vitam seu animam Adami habuisse quidem nobiles potentias unitas corpori, ubi omnia contigua et ubi vitalia in tangibilibus erant maxime actuosa, sphaeram activitatis potentiorem habentia, quam nunc; at tamen defuisse primo homini, in quo dotari amplius debuisset supra imaginem, per majorem similitudinem (Gen. 1,26), in qua perfecta spiritualitas seu potentiae superiores superadditae. Patet etiam vitam hominis in substantia capa-[124]cem fuisse augmenti semper majoris et additionis potentiarum, et adhuc capacem ejus esse per spiritum carnis et sanguinis Christi vivificum. Sic et vita decrementi et λύσεως substantialis ut in malis capax est. Sic a Nebucadnezare rationalitas demi et eidem reddi potuit.

Nos hactenus sanctae scripturae simpliciter inhaeremus, quasi nil de philosophorum, scilicet antiquorum PYTHAGOREORUM, SOCRATIS, PLATONIS, et novorum PLATONICORUM, LEIBNIZII et WOLFII placitis audivissemus quidquam. (NEUTONI vero Philosophiam experimentis fultam non renuimus, quoniam cum s. scriptura concordat).

§ 6

Qui hominem nuncupare solent microcosmum, propterea quod in ipso velut centro, [*HA 191*] universa conveniant rerum principia, non errant; siquidem in eo est aliquid essentiale praeter corpus, scilicet spiraculum vitarum, *lucerna Dei* (Prov. 20,27), quod regit et penetrat omnes corporis cameras, et aliud quidpiam sensuale passivum, vel camerae corporis quae reguntur, quae ad analogiam macrocosmi constituta sunt (Eccl. 12,1–7).

[125] § 7

Sicuti autem in regione aliqua subditi nunquam unius manent indolis duobus contrariis imperantibus; ita homines in hac vanitate rerum propter spirituum regentium discrepantiam non dantur aequales, sed semper inveniuntur pii et impii, tota vita diversi. Spiritus sanctus

accedit bonis, malus malis (Joh. 14,30; Eph. 6,12; 2,2; 2. Cor. 4,4). Ante unionem cum Spiritu sancto homo est animalis seu Psychicus, post unionem πνευματικός. Psychicus vero sine Spiritu sancto hospitem acquirit spiritum malum, tum non manet Psychicus, sed simul spiritu malo affectus vel habitatus. Haec vero differentia in V. Testamento, ubi ante adventum Domini vita Psychica nondum tam aperte Spiritu sanctificationis afficiebatur, non tam aperta fuit ut in Novo. In novo demum Testamento differentia haec in ecclesia primitiva fuit conspicua, nunc vero in multitudine iterum emersit genius Judaicus, [*HA 192*] ut nisi spiritualibus differentia illa haud sit in aprico.

§ 8

Spiritus ille communicatur animae per verbum illo sensu sumtum, quo Ebr. 4,12. 13 sumitur, scilicet per ver-[126]bum vivificans, et tunc spiritus cum anima in unionem coiens indies roboratur a capite Christo, a spiritu carnis Christi vivificae (Joh. 6 per totum) fitque rector et principium actionum, auctor, fidei et pietatis practicae, conscientiae purificatae, amoris sereni, tranquillitatis verae, spei vivae, atque sic fit primarium Christianorum constitutivum, eos ad beatitudinem unus et solus vivificans, informans et idoneos reddens (Joh. 14,9 sqq. cum cap. 17 toto). Spiritus malus, auctor fons et scaturigo peccatorum et inde venientis infelicitatis, [*HA 193*] ut ipse primario per cogitationes in se et in abstracto absque collatione cum principali suo lapsus est, et per imaginationes peregrinas et interpretationes falsas dotem amoris et gloriae sibi conditionate oblatam vertit in propriam facultatem et potentiam independentem; ita tales nisus, talia molimina inspirat iis, qui eum, nescii quem tyrannum, sub specie propriae prudentiae admittunt.

§ 9

Quem itaque bonus regit Spiritus, is primo manifestum, quamvis velut in somno, in se cum alio sentit commercium. Continuae subest paediae seu castigationi ad quaevis salutaria. In [127] ejusmodi subjecto verbum instar spermatis paulatim in fidem succrescit, et sic homo tandem vere se ipsum noscit in Deo et Deum in se ipso (Joh. 14,20. 21. 23).

Quem vero malus occupat genius, in ejus anima nullum personale cum eo commercium sese prodit, sed arripiuntur praejudicia consuetudinum pravarum vel philosophiae mundiformis. Nam bonus spiritus sancta lux est, nec opus habet, ut se quocunque tandem modo occultet; malus vero mendax, ut se ipsum quoad substantiam convertit in mendacium, densissimis tartarisatus tenebris, ita celare se necesse habet, et opera sua (Joh. 8,44; 3,20. 21).

Qui clarius hosce depictos cupit cohabitatores, antequam in se ipso aliquid cognoverit, ex verbo Dei et praxi agat, quod Salvator jubet: [*HA 194*] *Scrutamini* et explorate *scripturas* (Joh. 5,39). Post scripturariam hominis delineationem nunc subjungam ea, quae methodo scholastica efferri solent.

[Formulae Theticae]

§ 10

Th. I. Bene secundum optimi Servatoris dichotomiam homo duabus partibus, anima et corpore, constare dicitur (Matth. 10,28). Nam syllogismus cuivis est factu facilis: Quot par-

tes [128] judex Deus in gehennam potest perdere, tot constat; ratio, quia peccatum omnes partes substantiales hominis occupat. Atqui duas partes perdere potest. Ergo duobus constat.

Ex natura rei potest etiam hoc asseri: Quod aptum est ad recipiendas actiones et rationales et spirituales, illud non duarum instar substantiarum concipi debet. Atqui anima apta est etc. Ergo etc. Non igitur tribus opus est. Lis semper nova moveri potest de conceptu substantiae. Quaeritur enim an a Spiritu, an ab anima substantialitas praedicanda, siquidem secundum 1. Thess. 5,23 trichotomia in spiritum, animam et corpus urgeatur. Anima enim et vita in scripturis synonyma sunt, et nescimus utrum vita animae, an spiritus suppositalitatem perficiat. Et sic multi tres partes statuentes, ipsi haud intelligunt, an spiritum an Psychen pro substantia vel supposito debeant agnoscere. Ipsis spiritus incorporeus respectu corporis animati videtur esse agens, corpus organicum patiens, anima respectu spiritus patiens, respectu corporis agens, et quod maxime vim agendi insitam habet, illud maxime substantia dici meretur. [129] Haud abs re; hinc vix terminatur lis, nisi dichotomia Christi.

[*HA 195*] § 11

Th. II. Ex sacra scriptura non immortalitas animarum, sed tantum immunitas a morte patet. Dictum Eccles. 12,7 (*spiritus redit ad Deum, qui dederat illum*) nil probat pro immortalitate ex sua natura, sed tantum, quod animae sint superstites Deo reddendae. Nec plus probat specialis fidelium animae suae in manus Dei sub articulum mortis commendatio (Luc. 23,46; Ps. 31,6; Act. 7,59). Nec plus probat nisi immunitatem diserta status corporis a statu animae in morte discretio hujusque a caede exemtio (Matth. 10,28). Nec mortis cum somno comparatio probat aliquid (1. Thessal. 4,14; Matth. 9,24). Deus enim solus dicitur habere immortalitatem intrinsecam (1. Tim. 6,16).

§ 12

Ad immortalitatem probandam LEIBNIZIANI ita se accingunt. Dicunt animam esse monadem ex sua natura perdurantem supposito concursu Dei generali. Supponendus est enim concursus Dei generalis, quem ut ajunt, subtrahere potest Deus. Probandum [130] igitur illis est Deum non posse velle, ut subtrahatur unquam.

Supposito autem concursu sequitur animam duraturam post mortem in statu, ubi conscia sibi est boni et mali judicandi, et ubi discernere potest consecutionem status praesentis habere rationes in conditione praeteriti. Quod Deus itaque non velit subtrahere concursum post mortem, ex sola scriptura apodictice probatur, tum ex parabola de divite luxuoso (Luc. 16[,19–31]), tum ex aeonibus aeonum duraturis secundum Apocalypsin, sed ex instinctibus hominis, in futurum quid tendentibus, longe plausibilior probatio instituitur.

[*HA 196*] § 13

Th. III. Anima humana propagatur mediante semine animato vi benedictionis primaevae (Gen. 1,28; 8,17), alias Deus non justificari potest, quin sit auctor mali; ipse enim peccatum

16 Eccles. 12,7: Eccles. 12,9 *A*; Eccles. 12,19 *HA*
36 Gen. 1,28: Gen. 1,18 *A und HA*

originale in liberos propagaret, nisi per traducem propagaretur. Tradux animalis ex praeformato animali Deum non justificat, sed tradux animae non existentis in formatione ex anima actu existente.

§ 14

Th. IV. Status integritatis secundum BELLARMINUM *Lib. de grat. primi* [131] *hom.* c. 5. non concipiendus est constitisse in freno concreatae rebellioni inclinationum, *ex conditione materiae* resultantium, posito; sed in harmonia virium perfecta, quae tamen imaginatione aliunde excitata potuit turbari. Eccl. 7,29: *Hoc inveni,* dicit Salomo, *Deum fecisse hominem rectum, ipsos autem quaerere* ratiocinia ([Gen.] 1,31). Gen. 3,5. 6. 7: *Observarunt sese nudos,* h.e. viribus, antea harmonicis, privatos.

§ 15

Th. V. Creavit Deus primos parentes in imagine sua secundum similitudinem suam (Gen. 1,26. 27). *Zaelaem* et *Demuth*, imago et similitudo non sunt plane synonyma, sed alterum, similitudo, notat excellentius quid. Imago consistit in certa mensura gloriae in vita, cum dominio in reliqua, ad imaginem Deitatis, ita ut intrinseca lux intellectus et puritas appetitus sese in corpus ipsum transfuderit, [*HA 197*] ut tum a passionibus tum a potentia moriendi proxima fuerit exemtum pro usu ordinato arboris vitae.

§ 16

Th. VI. Imago Dei in posteros propagabilis compositum et colligatio quaedam fuit ex potentiis tum naturalibus tum spiritualibus. Unde sensoriorum [132] diversitas, quorum unum immediate patuit Deo, alterum creaturis. Sensorium pro creaturis subordinatum fuit coelesti, cujus adumbratio aliqua est in vultu quorundam decoro Gallis *air,* Italis *Aria* dicto, quod aliud quid est ac naturalis Physiognomia, plane in oculorum acie concentrato et placide ad hunc vel alium hominem directo, cum gratiis venustis, quae sunt quasi spirituale quid respectu corporalis. Propagari τὸ spirituale non potuisset aeque ac naturale, sed naturali ad posteros transeunte, alterum spirituale lege constanti coelitus adfuisset; praesentia divina et Trinitatis inhabitatio secundum certos gradus huic vel illi subjecto fuissent adfutura. Inde distinctio justitiam originalem homini naturalem fuisse non constitutive vel consecutive, sed perfective et transitive. Patet hinc simul, quid novus homo sit in regenitis, scilicet resplendens ex inhabitante gratia et veritate spiritus decor, seu proprietas spiritualis [*HA 198*] naturalem elevans indolem. Haec imago Dei est splendor externus vitae internae in purissimo motu effluendi ex fonte et refluendi in fontem positus. Si minus Physice desideras, est facultatum animae perfectio, vis voluntati et libertati superad-[133]dita, non tantum causas rerum facile eruens, sed et vim naturae et gratiae comprehendens, queis momento quasi elegit et assecutus est optimum sine multo ratiocinio. An sit essentiae vel substantiae vel naturae vel qualitatum vel methodi tantum immutatio, nil attinet disputare. Nam nemo Theologus definitiones satis constantes horum terminorum dedit, et Philosophicae definitiones variant prout hujus vel

6 concreatae: ausgelassen *HA*

alius Philosophiae patronus fueris. Quid enim est substantia, nonne id quod substat proprietatibus? Collectio omnium proprietatum in uno est id, quod substat proprietatibus. Sic mutatio proprietatum mutationem potest tandem inferre substantiae.

§ 17

Th. VII. An post lapsum et amissionem imaginis divinae supersint rudera, quaestio est ardua. Dicunt stilo Biblico nulla superesse, stilo ecclesiastico superesse notitias naturales, reliquias dictas. Sed quis ita distinguet? Certum est imaginem Dei fuisse compositum vitale, ex potentiis tum naturalibus tum spiritualibus, ut jam saepe diximus. Amisimus spiritualia, retinuimus naturalia. Beatissimum nobis et optimum hoc est, per Salvatorem [134] posse restitui id quod amissum, et nos ad ζωὴν ἀκατάλυτον, [*HA 199*] ad vitam non amplius solubilem pervenire posse per Spiritum Jesu Christi (Ebr. 7). Interim non abs re est hominem in se ipsum inquirere, quales adhuc dum habeat facultates, ut inde colligere possit, quales amiserit, quales ipsi dentur per Spiritum Dei. In se ipsum descendens percipit se cogitare, cogitationes esse vel transeuntes et opticas tantum vel permanentes et radicatas; utrisque inesse aliquid libertatis; libertatem perfici, quo plus virium divinarum accipiat. Jam THEOLOGI negant dari in homine liberum arbitrium ad res spirituales, hoc verum est. Si vero anima res naturales pro objecto habet, tum eligere utique potest pro rationum praepondio.

§ 18

Nonne igitur anima post lapsum quoque habet principium intrinsecum indifferens ad hoc vel illud ad agendum et ad non agendum. Quod principium rationibus et viribus iterum firmatum agit libere sive in naturalibus sive in spiritualibus. Si nullae vires adsint Spiritus, quibus rationes pervidere potest, etiam non agit hoc principium, etsi facultatem intrinsecam haberet [135 – *HA 200*] agendi, si adsint, agit. Hinc semper THEOLOGI, controversiis occupati, quo sensu se homo mere passive habeat ad gratiam, mire se exercuere. SEBAST. SCHMID *Tr. de imagine Dei* p. 385 distinguit inter *liberum arbitrium, quod est* ipsa *facultas animae,* et inter id quod est *facultatum animae in spiritualibus perfectio,* NB. non essentialis animae, etsi olim naturalis. Vides, Lector, ipsum SCHMIDIUM supponere in anima tale compositum ex essentiali et naturali, scilicet eo quod essentialibus animae superadditum est.

CHEMNIZIUS *Loci Theologici* p. 166 mavult dicere se de viribus humanis agere quam de libero arbitrio. Sunt nimirum vires humanae illud intrinsecum et essentiale. Sic et MUSAEUS *coll. Controversiae* p. 173. 500.

§ 19

Th. VIII. In tanta difficultate conceptus de libero arbitrio, quae LUTHERUM, MELANCHTONEM et CHEMNITIUM adeo torsit, [*HA 201*] opus est excutere rem a primis inde initiis.

Scripsit WAGNERUS Librum: *Untersuchung des Begriffs von der Freyheit.* Hic liber usum habet apud eos, qui rite meditando discrimen libertatis sensu Theologico et Philosophico

11 (Ebr. 7): Hebr. 8 *A*; Hebr. 7 *HA*
25 p. 385: p. 305 *A* (von Oetinger aus der Vorlage übernommener Druckfehler)
31 p. 173: p. 137 *A* (von Oetinger aus der Vorlage übernommener Druckfehler)

sum-[136]tae pervidere cupiunt. WAGNERUS p. 71 seqq. ait: *Libertas Theologico sensu denotat perfectionem virium animae ipsius in omnibus facultatibus cogitandi, intelligendi, volendi, et quidem mere ad bonum, ut res spirituales possint cognosci desiderari et perfici. Libertas Philosophico sensu denotat vim animae, qua facultates cum scientia et voluntate adhibere et applicare potest, quantumcunque magnas vel parvas, perfectas vel imperfectas, ad bonum vel malum directas.* Ipsam libertatem in se p. 79. 80 ita definit: *Libertas est vis ex intrinseco fonte, conatu et delectu tantum id volendi, quod ut bonum agnoscitur, et id nolendi, quod ut malum agnoscitur. Libertas sensu Philosophico sumta est aliquid internum et essentiale, et aut nulla libertas est, aut se eodem modo erga objecta* vel spiritualia vel naturalia *habere debet. Igitur libertas sensu Theologico sumta, quam hominibus* animalibus abjudicant Theologi, *nonnihil differre debet intrinsece et formaliter a* Philosophica, non tantum quoad objecta naturalia vel spiritualia. Habet libertas philosophico sensu intrinsecum principium ad agendum vel non agendum, ad hoc vel ad illud obje-[137]ctum. Habet hoc essentialiter, et sane difficile est negare in Theologia, quod in Philosophia affirmatur, negare, quod anima habeat principium intrinsecum Theologice, [*HA 202*] si id habet Philosophice. Si anima Theologice et Philosophice est nisus indifferens sui conscius, tum sane libertas sensu Theologico sumta debet aliquid ultra illud essentiale habere, quocunque nomine, sive naturalis sive supranaturalis, sive gratiosi, sive benigni, sive substantialis, sive accidentalis veniat, adeoque differre nonnihil a libertate philosophica. Discutitur omnis difficultas, si imaginem Dei concipias, ut vitale compositum ex essentiali vi animae et ex superaddito quodam huic essentiali.

§ 20

Th. IX. Accurati Theologi rem hanc acu tetigere. MEISNERUS in *Anthropologia sacra Disp.* 21, § 40 ait: *Liberum arbitrium consideratur 1. philosophice, respectu suae* οὐσίας, *quatenus notat internum liberumque operandi principium, ubi certe nihil potest esse aliud, quam voluntas* (scilicet libera, vel ipsa libertas), *quippe quae sola est potentia indifferens et illud internum liberumque actionum principium; 2. Theologice, ratione suae* [138] *ἐνεργείας, ubi non tam aestimatur, quid sit, quam quid possit, vel quas in agendo vires obtineat. Hoc respectu liberum arbitrium non est ipsa voluntas, quia haec in omni statu hominis quoad essentiam* (adeoque quoad essentialem libertatem philosophice) *manet eadem; liberum vero arbitrium variatur, adeo quidem, ut illud in statu lapsus nullum vel amissum esse dicatur. Voluntas vero* [*HA 203*] (scilicet libera, quatenus est liberum agendi principium, ut supra dictum est) *minime amissa est. Unde arbitrium* NB. *Theologice sumtum a voluntate* (addo, ejusque essentiali libertate) *multum differre consequitur. Est autem nihil aliud, quamvis quaedam voluntati* (vel potius omnibus facultatibus, ut ex sequentibus patet) *superaddita* (adeoque non essentialis) *eamque perficiens, per quam illa ad bonum promte inclinatur, et quod elegit, facile exequitur.* Sic et § 41: Libertas *ratione ἐνεργείας* (i. e. theologice) *non est peculiaris* (a voluntate) *δύναμις, sed δυνάμεως (videlicet voluntatis)* NB. *perfectio divinitus concessa. Quando enim in renatis renovatur liberum arbitrium, non accedit nova facultas proprie dicta, qualis est ratio et voluntas, sed potius facultatum* (adeo-[139]que non solius voluntatis) *perfectio, vel donum aliquod facultatem perficiens; vis operandi bonum Theologicum et servandi praecepta, inclinatio ad bonum et vis quaedam bene facileque operandi, voluntatem perficiens, primum concreata, per lapsum amissa, in renatis nonnihil instaurata, in beatis plane consummata.*

[*HA 204*] Omnis de libertate difficultas sita est in eo, quod non consideremus, quanta sit potentiarum et virium abyssus in homine. Evolvatur *specimen Theologiae Soharicae* Domini SOMMERI, ubi locum *Soharis* p. 1. fol. 22. a lin. 19. edit. Amstelod. transtulit in Latinum. RABBI SCHIMEON ait: *Socii, si Deus* O[ptimus] *M*[aximus] *non creasset concupiscentiam pravam* (seu vim et principium, unde concupiscentia prava prodire potuit, nam pravam in se Deus non creavit, igitur ita intelligendus est *Sohar* a quolibet aequo interprete) *et bonam, fuisset neque justitia, neque culpa homini condito. Sed cum de utroque est compositus, ideo dicitur,* quod extat Deut. 30, 15. Tandem responderant *Socii: Certe hoc tempore aliquid audivimus, quod antea auribus nostris exhibitum fuit nunquam.*

[140] § 21

Th. X. Libertas habet in se potentiarum et virium abyssum; hinc potest se demittere coram Deo manens in harmonia virium et sic bonum in oculis ejus eligere, sicque potest in amore Dei et humilitate innumera bona prolicere et perficere. Potest vero etiam transgredi harmoniam virium, transilire limites et potentiam propriam sibi pro Deo elevare et sic innumeris se malis foedare. Estne aliquid mali in eo? Minime. [*HA 205*] Estne positivus mali fomes? Minime. Quid enim? Est naturalis solubilitas potentiarum, quae facile se exserit, ubi divina vis non superaccedit; se vero non exserit, ubi haec supervenit. Potest Deus hanc subtrahere vel largiri pro gradu obedientiae accedentis vel recedentis a praecepto. Accipe jam et confer, quae clarius dicam. Datur praedestinatio non in nudo decreto posita, sed in ipsa directione eorum, quae creaturis sunt intrinseca. Eorum aliqua sunt essentialia (*urim*), sine quibus nulla creatura subsistere potest; alia activa, sine quibus creatura non potest manere in harmonia virium, et quae ab essentialibus finiuntur (*tummim*); alia passiva, quae sub schemate limitationis corporeae [141] priora duo includunt. Vide HANNEMANNI *dissertationem, qua aliquid Urim et Tummim* (Exod. 28, 30) *analogum hominis menti inscriptum asseritur.* SWEDENBORGII *principia rerum naturalium* in fol. Et haec sunt principia illa, de quibus Zophar ad Hiobum loquitur c. 11, 5. 6, quae appellat abdita sapientiae, *taalymot chochma,* quaeque dicit esse duplicia, et haec in solida quadam summa, *tuschiah,* contineri innuit. [*HA 206*] Dubitat autem, si vel illa sciantur, an Hiobus omnia ad consummationem usque inventurus sit; dicit enim, Deum cum viribus illis esse altiorem coelo, profundiorem orco, longiorem terra, latiorem mari (conf. Eph. 3, 18). Deus itaque semper actuosus (Joh. 5, 17) et in actu purissimo constitutus super omnia et agens per omnia et in omnibus, in sextiduo praedestinationes horum principiorum ita posuit, ut tamen illimitatum et non necessarium sortiantur eventum. Insunt omnibus rebus, sed ex illis duobus nonnisi unum ad praedominium trahitur. Quousque principia haec in manu Dei sunt, harmonica manent, at extra harmoniam quandoque rapiuntur permissione Dei per agentia Deo contraria et per aberrationes liberas naturae [142] peregrinas concipientis ideas. Liberum quoque arbitrium habet facultatem eliciendi unum principium extra harmoniam adeoque illa separandi et in oppositionem determinandi, sicque eligendi alterutrum, bonum vel malum, ita ut electio mali turbet ipsam intrinsecam sui constitutionem.

3 in Latinum: ausgelassen *HA*
Vgl. auch OETINGER, *Versuch eines Wörterbuchs,* S. 911.

16 Quid enim: ausgelassen *HA*

Libertas opponitur necessitati. Necessitas arbitrii nulla datur, quia principiorum datur diversa determinabilitas. Interim inclinationes trahuntur ab externis, vel ab intra feruntur ad simile sibi. Inclinationum, ad alterum oppositionis terminum magis propensarum, causae sunt varia principia inaequaliter insita, et tamen plenitudine aliter determinandi se foeta, vel ex traduce, vel ex impressione anteactae vitae, vel aliunde. Unde varii influxus praepondium acquirunt.

[*HA 207*] Semina principiorum quaelibet sunt in quolibet. Sed rationes, cur haec prae aliis evolvantur, sunt in abscondito, partim in seminis praedispositione connata, partim in potentiarum vitalium abundantia, partim in aliis innumeris causis invisibilibus. Sed libertas arbitrii latitudinem habet immensam in plenitudine potentiarum vitalium. Jam in dissertatione mea pro gradu magi-[143]sterii An. 1725 beatus Praeceptor meus S. R. H\GMAJERUS p. 9. refutavit demonstrationem WOLFII de principio rationis sufficientis statuitque spiritum *sine rationis* extrinsecae *praevalentia* posse se determinare ex intrinseco fonte, sine dubio propter abundantiam virium intrinsecam. Est itaque in quovis homine plenitudo superabundans sese determinandi ad hoc et ad illud, ut in natura quoad augmentationem germinum est vis infinita ad foecunditatem, si rationes extrinsece positae non resistunt, ut ipse WOLFIUS in *Vermehrung des Getraydes* statuit.

Datur itaque intrinseca indifferentia libertatis dictae Philosophicae valde abundans. Dantur a Deo infinitis modis adjumenta, a Spiritu sancto, ab angelis, ab occasionibus pro libertate exercenda. Sed si se homo assuetis typis suis nimium adstringit, vim Dei insalutatam linquens, valde etiam indurescit per spiritum malum. Libertas autem Theologica est gratia omnes facultates coronans, est imaginis Dei potentia inenarrabilis. Deus enim cuilibet creaturae vult esse et fieri omnia, dummodo ne se ipsa occludat et suis idololatrice ideis serviat.

[144 – *HA 208*] Hanc de libertate materiam, si cupis sub paulo alio schemate contemplari, lege LICHTSCHEIDII *confinium veri et falsi circa amorem purum*, p. 64–71 et porro. Ejusdem *interesse veritatis*, p. 25–42 et porro.

16 si ... resistunt: ausgelassen *HA*

[*HA209*]

III. De Lege

De lege et διαθηκαις sive dispositionibus, quibus homo DEUM respicit: de transgressione legis, sive peccato, de peccato originali et actuali. De officiis etc.

[Quoad sensum communem]

§ 1

Sensus communis est id, quod respondet tanquam sensorium, sapientiae in plateis clamanti. Clamat enim sapientia voce elata in locis populosissimis (Prov. 1,21), ubi vita socialis maxime floret; sed utut ab omnibus necessitate quadam institutionis divinae audiatur, tamen a paucis recte percipitur et distinguitur. Tria vero hominum genera compellat sapientia 1. simplices et fatuos, qui vacui sunt a doctrina; 2. derisores, qui falsa turgidi sapientia verum pro ludibrio habent; [145] 3. stultos qui doctrinam odio habent (Prov. 1,22). Admonentur quam maxime de peccatis, utpote transgressionibus legis, arguuntur conscientia sua de illis et de lege, a qua deflectunt continuo. Nulla igitur sensui communi magis obvia notio, quam ipsius peccati et legis. [*HA210*] Per sapientiam reges regunt et dominatores justitiam decernunt. Ergo lex et justitia notio communis omnibus.

§ 2

Differentia quaedam est inter nationes, quaedam ipsae sibi lex sunt lege positiva Divina destituti, quaedam legibus gaudent magis determinatis. Et tamen, an detur lex naturae, MELANCHTON valde dubitat. [*HA 211*]Certe subest magna ratio, cur in s. scriptura terminus ille non reperiatur, et HIPPOCRATES, sensus communis maximus interpres, ait legem esse contrariam naturae. *Libro de Diaeta,* c.V. et c.VIII: *Lex enim et natura, quibus omnia transiguntur, in confesso non sunt; legem enim posuerunt homines ipsi sibi ipsis; naturam vero omnes Dii exornaverunt. Quae homines sanciverunt, nunquam eodem modo se habent, quae vero Dii sanciverunt semper recte se habent.*

[146] § 3

Lex oritur ex virium indifferentia ad hoc vel illud, vel ex possibilitate egrediendi ex temperamento virium et potentiarum determinato. Unum sine diversitate potentiarum non habet legem, ubi autem plura ex uno deflectere possunt, ibi lex intelligenti a superiore ponitur. CICERONI lex est regula vitae, Paulo lex est vis peccati. Sensus communis eo non pertingit, quo

Pauli lux spiritualis. Lex sensu communi est regula dictans justitiam cum sanctione praemii, prohibens peccatum cum sanctione poenae. Et secundum hunc tenorem Salomonis proverbia scripta sunt, utpote quae sensum communem firmant et stabiliunt.

[Quoad sacram scripturam]

[*HA212*] § 4

Praemissis his transeundum ad ea, quae s. scriptura habet de lege et peccato. Incipiendum est ab ovo. In s. scriptura notantur varia historica, quae circa transgressionem legis primam obvenere; secundum HOPPERUM possunt in ter novem seu in 27 puncta redigi breviter. 1. Satan, serpentis forte volantis Seraphica specie in Dei legem curiose et problematice inquisivit, quoniam sola falsa ad circumveniendum non sunt idonea. 2. Mulier [147] respondit cum amphibolia et dubitatione tacita. 3. Replicavit serpens cum *interpretatione* falsa, *quam dubitatio* mulieris *cum cupidine gloriae* admisit. 4. Mulier *colloquium admisit.* 5. *Delectabatur* intuitu arboris hoc instinctu Colloquii lustratae. 6. *Tulit de fructu.* 7. *Maritus admisit mulierem cum fructu venientem.* 8. Accepit. 9. Comedit. *Hinc* patet, quomodo *et quibus gradibus homo sua sponte malus* factus sit.

In secundo novenario occurrunt, quae lapsum sunt immediate secuta. 10. Apertio oculorum. 11. Cognitio nuditatis. 12. Integumenta foliorum et perizoma. 13. *Absconsio a facie* Dei. 14. Quaestio *ubi es?* 15. Responsio Adami: *Audivi et timui.* 16. Deus dixit: *Quis indicavit tibi nuditatem?* 17. Adam ait: *Mulier dedit* fructum arboris. 18. Mulier excusat se serpentis deceptione.

In tertio novenario de poenis occurrunt ter tria: 19. Serpenti dictum: *Maledictus* es super terram *gradere.* [*HA213*] Ex quo conjici forte potest, volasse serpentem prius. 20. *Terram comedas.* 21. *Inimicitia inter mulierem* et serpentem ponitur. 22. Mulieri post conceptionem *aerumnae* annunciantur. 23. *Do-*[148]*lor* in partu. 24. Subjectio sub potestatem. 25. Adamo indicitur maledictio terrae. 26. *Sudor vultus.* 27. Reductio *in pulverem.*

§ 5

Non jam omnia singulatim excutiam de his. Unum dicam, Adamum habuisse legem, quod communiter dicitur foedus operum, et defecisse ab hac lege. Jam vero Lex non semper in regula scripta vel propositione monadica consistit, sed in conformatione ad integrum quendam statum, cui vox quaedam vel pronuntiatum superadditur status conservandi gratia. Cum itaque Adamus creatus fuisset in debito virium temperamento et colligatione ad unum quendam perfectionis gradum, quaeritur, in quo constitit lex vel foedus operum ante transgressionem, et cur lex vitae et justitiae post transgressionem mutata est in legem mortis et peccati? Certe enim post transgressionem lex a Paulo non amplius denominatur a regula justitiae; sed vocatur lex peccati vis peccati. Peccatum est aculeus mortis; Lex est vis peccati, qua homo magis in captivitatem peccati intruditur, quam si nullam haberet legem. Hic sane sensus communis nil videt, hic cessat, hinc sacra scriptura [149] spiritualiter conferenda nos illustrare debet.

[*HA214*] § 6

Notetur igitur, Adamum, etsi de naturis rerum Physice multa intuitive noverit, tamen non eousque intellexisse Naturam, ut illam habuisse potuerit pro norma et regula vitae. Hinc arbor vitae ipsi data est, sed arbor cognitionis boni et mali ei erat interdicta; quoniam abyssum naturae non novit integram, hinc cautelis opus habuit paternis, ne praepostero virium et potentiarum Naturae usu in periculum illabatur. Inde Adamo necessitas legis externae inducta est. Erat Adamus in statu quodam perfectionis nondum plenae. Hinc mandatum ei dabatur manendi in eo statu. Potuit incrementa capere perfectionis et vitae tum naturalis tum spiritualis; et hinc praevidit divinas promissiones, nescio an simul et semel datas. Credo illum in conversationibus cum Deo immediatis, successive de promissionibus vitae altioris et informatum et informandum fuisse. Habuit vero etiam interdictum simul et semel acceptum, id quod propter periculum lapsus ipsum ex ore Dei quantocyus accipere necessarium erat, ne excidat statu suo in [150] malum ipsi incognitum. Habuit distinctissimam mortis, ut sibi caveat, annunciationem. En quanta Adamo obligatio ad legem externam incubuerit ante lapsum. Post lapsum vero Lex ad justitiam et vitam data vocatur lex peccati et mortis, h. e. Lex, quae cum homine nihil efficaciter de justitia et vita agere potest, sed tantum de peccato et morte. Propterea quod anima hominis viribus spiritualibus orbata [*HA215*] non amplius ad justitiam reduci potest mera lege externa, sed spiritu vivifico in ipsam essentiam animae penetrante. Opus enim est, ut vera et interna imaginis divinae instauratio per spiritum carnis Jesu vivificum et per promissiones melioris dispositionis stabiliatur. Nullam enim proportionem lex Sinaitica habet cum corruptione animae humanae. Hinc s. scriptura legem post lapsum non describit secundum eam partem, quae ad justitiam obligat, sed secundum alteram partem, quae condemnationem annunciat, iram efficit et vim peccati auget. Quanta hic prudentia opus est Theologo, quanta perspicacia, quanta in Deum fiducia, ut quod efficere nequit persuadendo, Deus faciat effundendo spiritum, et quod nescit efficere urgendo, expectet [151] patiendo, refricando, suaviter afficiendo.

§ 7

Quoniam vero totius foederis Divini complexus ad hunc finem in intuitum revocandus est unum, age, dabimus ex s. scriptura, quae huc faciunt ordine maxime genetico, h. e. scripturario. Status peccati originalis et actualis significantissime dicitur a Paulo abalienatio a vita Dei et peregrinus ad dispositiones promissionum de vita spirituali habitus. Hinc vita Dei redintegrare nos debet, in statum plane alium transpositos, in quo testamenta promissionum nos longe aliter afficiunt, [*HA216*] ac nos affecere, dum occalluimus sub coërcitionibus legum et placitorum humanorum. Agnoscere nos prius debemus, quoad animae nostrae naturalia nudos, spiritualibus orbatos (2. Cor. 5, 3), ardentissimis votis anhelanda sunt indumenta Spiritus et Lucis. Ut autem actu spiritum vivificum rectorem optimum in nobis commercium habere experiamur, ex mundi dispositionibus ad dispositiones Divinas nos retrahere illisque libere et cum voluptate uti necesse habemus, etsi simus in medio generationis curvae. Dispositio Dei vocatur *Diathece* seu *Testamentum*. [152] Una vero est dispositio Dei, per omnes s. scripturae libros sub diversis oeconomiis delineata.

Hanc oculis cordis illustrati intueri gestiamus, quemadmodum David dicens: Unum rogo a Jehova, contemplari sancta Dei et templum ejus, h. e. Jesum Christum, totamque novam ejus dispositionem invisere eaque frui.

§ 8

Foedus operum cum Adamo tanquam persona publica et patre omnium posterorum iniit Deus. Foedus gratiae cum Christo etiam persona publica initum fuit, hinc Col. 2,13 Christus et fideles uni foederi substant.

Considerari vero debet hoc gratiae foedus 1. in varia declaratione sua, tum privata, quando ecclesia adhuc in familiis dispersa erat, ubi Adamo prima et brevis ejus manifestatio fiebat (Gen. 3,15), tum publica, postquam ecclesia in visibilem sese communionem explicuit, et in hac illa fuit prima declaratio, qua foederis gratiae conditio et administratio legalis Sinaitica distincte proponebatur (Exod. 19,20), *Vetus Testamentum* dicta (Hebr. 8,8[.9]). Hae omnes dispositiones simul unum faciunt gratiae foedus aeternum, et quando in-[153]ter sese comparantur, habent se ut articuli diversi unius ejusdemque foederis, [*HA217*] quorum quidam Jesum Christum, quidam fideles, quidam utrosque, quidam Patriarchas, quidam Israëlem, quidam fideles N.T. respiciunt. Articulus quivis in se consideratus rationem habere potest foederis peculiaris, quo quidem modo foedus Sinaiticum ut diversum a foedere aeterno, diversum quoque a dispositione Patriarchali potest haberi. 2. Vetus et Novum Testamentum utut articuli sint ejusdem aeterni foederis, sunt tamen naturae contrariae. Alterum instituebatur sub conditione ab hominibus in sponsore adimplenda; alterum erat pro privilegiis dispensandis post praestitam conditionem (Jer. 31[–34]). Haec duo foedera sunt contrariae indolis (Gal. 3,15–17; 4,24; Deut. 5,2. 3; Ebr. 8,6), nam unum tollebat alterum (Ebr. 10,9). 3. Foedus Sinaiticum pro Christo erat foedus operum, utpote ab ipso explendum, pro Israële foedus gratiae, cujus conditio legalis ab alio praestita cessit in bonum Israëlis. Conditio legalis foederis gratiae implenda fuit tum ratione culpae, tum ratione poenae. Fracto foedere operum in Adamo satisfieri debuit pro illo, nisi enim justitia ab alio fuisset praestita, [154] vitam promissam non adepturi fuissemus, et nisi alius poenam pro nobis perpessus esset, comminationem mortis non effugere potuissemus. Mosis tempore nondum fuit satisfactum. Hinc Deus cum Israële, capite repraesentativo debitorum, ita disposuit, ut faterentur culpam et solutionem promitterent (Exod. 19,8). Intentio Dei vero non erat ut Israël, sed ut Jesus Christus eorum loco solveret debitum. In eodem foedere poscebatur obedientia per Christum absoluta et per Israëlem respectiva.

Jam quod foedus Sinaiticum 1. non tantum intenderit respectivam solum Israëlis, sed perfectam Christi obedientiam, secundum dictum, fac et vives, h.e. quod fuerit foedus operum respectu Christi, id ita probatur: [*HA218*] Foedus Sinaiticum injungebat actus tales, qui jus darent ad vitam (Lev. 18,5; Gal. 3,10–12), fidei oppositos (Rom. 10,6; 3,12; Deut. 6,25). Jam vero nemo mortalium tales actus edere potuit justitiae, quae jus daret ad vitam. Adamus enim transgressor factus excidit vi praestandi justitiam. Porro foedus Sinaiticum maledictionem transgressoribus indixit. Jam vero nemo praeter Christum maledictionem portavit, et sine hoc benedictio non potuisset no-[155]stra fieri. Portatio maledictionis est conditio redemtionis nostrae a culpa; et obedientia activa est conditio ad justificationem seu ad jus vitae. Quod vero 2. foedus Sinaiticum fuerit foedus gratiae pro Israële, gratiam et benedictionem quoad res temporales illis impertiens, ita probatur: a) Israëlitae recti corde, etsi perfectam non praestitere obedientiam, tamen salutem Christi expectantes temporalibus bonis beabantur; sub ipso jugo legis tamen gratia eis obvenit in temporalibus. Temporalia non aestimabantur rigore foederis operum, sed dispensabantur pro foederis gratiae communione et pro exactissima fundamentalium foederis observantia. b) Quando Israëlitae non peccabant con-

tra illa fundamentalia instituta sacerdotalia (Exod. 28,35; 30,20; Lev. 7,21), tum gratiosa Dei praesentia fruebantur, etsi in reliquis arguebantur ut peccatores (Ps. 25; Lev. 9,23). c) Variae remunerationes ipsis tanquam motiva offerebantur (Exod. 20,2[-17]; Deut. 27,9; Lev. 19). d) Fracto foedere in rebus minoris momenti, quae non concernebant sacerdotale momentum maximum, redire potuerunt in gratiam, hinc gratia ipsis adfuit in hoc foedere. Haec sunt, quae de dispositione foederis operum et gratiae dici brevissimis possunt.

[156 - *HA219*] § 9

Sub N.T. fideles non jam amplius sub foederis occulta, sed sub Regni coelorum dispositione aperta, suavissima libertatis lege ducebantur ex minorennitate ad majorennitatem elevati et ex statu servili quasi nobiles et ingenui facti. Qui se a veteri legali in hanc novam dispositionem translatum sentit et agnoscit, ille promtam et expeditam rationem scit a jugo peccati et tenebrarum sese exsolvendi. Sed opus est, ut dum in regno et statu peccatorum detinebatur, attenderit ad varias peccati fraudes et in corpore et in anima, statu illo per legem mortis et peccati exasperato sub Diaboli regimine. Statum peccati igitur distinctissime noscat et quantum dispositio legalis ad illum conferat. Statum libertatis sub regimine spiritus expertus sit, et quantum lex libertatis eum promoveat, convictus sit.

Quam horribilibus larvis nos circumveniat peccatum, inde patet, quod Satanas tenebrarum patronus, omni modo viam praestruat, ne veram peccati indolem agnoscamus. Paulus in Ep. ad Rom. Regnum peccati, in Epist. ad Ephesios principes hujus regni varios et sibi unitos depingit.

[157] Nisi vero horrendam animae nostrae devastationem per lapsum Adami et ejusdem semimortuae oppressionem per corpus agnoscamus, et contra tam desperata Latronum vulnera ipsam vitam Christi, sive sanguinem, aquam et Spiritum Christi cum universi Regni coelorum dispositione in medicinam et salutem accipiamus, manebimus eadem Satanae mancipia, sive personata, sive aperta, sive per fraudem, sive per vim. Hinc peccatum in nexu cum lege et Satana spiritualiter agnoscendum, atque lex mortis et peccati nobis iterum fiat lex spiritus vitae seu lex libertatis, dum per vitae et statuum Christi [*HA220*] communionem restituimur ad imaginem Dei.

§ 10

Dictum est supra in loco de homine, Satanam fieri cohabitatorem animae, nisi rectorem alium Spiritum S. accipiat. Dictum quoque nos spiritualia amisisse, naturalia seu Psychica lege generationis a parentibus corruptis retinere inde ab eo, quum primi parentes sese nudos viderunt. Cum naturalibus illis connexum esse statum vanitatis mendacii et praetextuum, quibus homo post commissum peccatum primum sese excusavit et technis cogitationum vanis sibi sufficere voluit. Hujus status se-[158]quelae sunt tenebrae usque ad orcum perennandae et judicium Dei, quo homo adjudicatur illuc, quo per naturam suam pertinet in tenebras extremas, ideoque status sub ira Dei, unde reductio in pulverem quoad corpus, et traditio in manus Dei viventis, qui vero potentias animae Deo difformes repellit per sanctitatis puritatem. Unde fit, ut anima a corpore soluta ab invisibilibus Dei nil nisi dissonum et sibi contra-

32 lege generationis: ausgelassen *HA*

rium sentiat, et necessitate quadam adigatur magis amandi impuros tenebricosos et sibi similes modos (Apoc. 6,16). Jam enim formata est anima ad consuetudinarios corporis motus, tumultu et discordia plenos, torquetur igitur Dei ipsius dulcedine. [*HA221*] In tam misero statu nascimur jam filii irae propter Satanae ingressum in statum psychicum animae, et propter corporis motus animae conformes, legi difformes. Adeo, ut peccatum primo residens in anima, sit ἐνθύμησις, cogitatio seu coagitatio virium Psychicarum ex fundo θυμοῦ cum repraesentatione et appetitu ad malum sub specie boni, per corporis conformationem in servitutem et confirmationem malorum motuum degenerans, in quo statu omnia bona, legem, institutionem, optimaque mo-[159]nita in pejus malum vertit, nisi superiore quadam vi cum institutione spirituali retrahatur. Inde Paulina descriptio peccati: Regnum quoddam et systema virium tenebrarum denotans, cui tamen aliud ego, seu delectatio et appetitus ad spiritualia coexistit (Rom. 7), cui concinit, quod libro sapientiae talis status cogitationum dicatur syllogismus αμαρτηματων, coacervatio peccatorum cum specie rationum (Sap. 4,20).

[*HA222*] § 11

Philosophi intellectum et voluntatem hominis animae inde a PLATONE adscribunt, sed luce spirituali destituti abludunt a divisionibus s. scripturae. Quicquid habet homo boni, a sapientia in plateis clamante, et ubique, inde a benedictione primaeva et positione inimicitiae inter mulierem et serpentem, hominibus assistente habet, quod Philosophi ignorantes tribuunt viribus animae Psychicis. Cum itaque nesciamus, quo gradu, qua lege adsit λόγος cuivis homini in mundum venienti, simus cauti, ne vel libertatem arbitrii plane detrahendo animae, h.e. habitui Divino, quo *θεου γενος εσμεν,* aliter concipiamus ac in oculis Dei est, vel nimium virium ex proprio fundo tribuendo animam concipiamus ut punctum in-[160]divisibile, cui nil addi vel demi potest. Haec enim scripturae peregrina sunt. Ipse ante PLATONEM, unde ratiocinationes et divisiones potentiarum animae in intellectum et voluntatem ad nos devenere, vivens HIPPOCRATES, antiquissimo stilo, animae, utpote igni vitali, θερμῷ ἀθανάτῳ adscribit incrementa et decrementa, unde vita Jesu Christi refici vires animae possunt, sive substantiales sive accidentales dicas, eodem recidit. Verba sunt ab ipso ARISTOTELE inventore haud aliter quam arbitrarie intellecta.

[*HA223*] Sacra scriptura θελήματα multa ponit, primo ex carne, post ex διανοίαις in consensum carnis tractis, protuberantia. Si quid λογου adest vel boniformis facultatis, id habet aliunde vel per institutionem bonam, vel per benedictionem parentum. Θελήματα σαρκός certe praecedunt intellectum et opprimunt. Patet itaque, cur MELANCHTHON in *locis Theologicis* suspectam reddiderit divisionem facultatum animae in intellectum et voluntatem. Saltim id monere nos debet, ut cum grano salis intelligamus illam divisionem. Non tantum sensuales et inferiores vires Deo contrariae, sed et superiores intellectus et voluntatis. Homo enim methodo [161] rectitudini primaevae contraria artes seu simulacra rectitudinis primaevae quaerit anxie (Eccl. 7[,25–29]). Unde nisus ad ἴδιαν δικαιοσύνην quasi immensus est in homine. Artes secundum HIPPOCRATEM sunt nil nisi simulacra naturae nominibus comprehensa. Ars est nominum systema. Nomina sunt νομοθετήματα naturae, h.e. rerum natura existentium compositae notae. Hae succedunt in locum ἰδῶν quae sunt βλαστήματα, seu germina naturae spiritualis, quibus jam per lapsum amissis ad noëmata et hinc ad artes necessitate status adacti confugimus.

[*HA224*] § 12

S. Scriptura fontem omnium facultatum nomine *cordis* indigitat. Cor est quidem metaphora; sed quis scit, qualis nexus cerebri et cordis sit, ut sint receptacula potentiarum animae. Sufficit igitur nobis cor esse receptaculum *ἐνθυμήσεων καὶ ἐννοιῶν* (Hebr. 4, 12), quae sane non sunt unius indolis. Ἐνθύμησις enim naturalius quid, ἔννοια spiritualius quid sonat. Stilus V.T. de his adhuc longius a nostris abest interpretamentis (Dan. 4, 13).

Sufficit in V. et N.T. dici omne plasma cordis esse malum. Quid Deus cor omnium formans, omnes erudiens [162] superaddat per suas potentias, ordine constanti influas, nescimus. Pertinet ad profunditates individualium scientiae Dei (Rom. 11[, 33–36]). Unde sensus communis habet aliquid altius arte, lucernam Dei, quanquam nec hic limites noscamus, quousque illa artibus vel corrumpatur vel elevetur, et nemo, nisi Deus, potest scrutari cor hominis moraliter, plenum praesumtione et desperatione, quid dicam physice? quid metaphysice? Abeant illi praeceptores generis humani, quorum vis ipsis pro Deo est (Hab. 1[, 11]).

Sufficit nos scire esse aliquid in nobis a λόγῳ et lucerna, esse duplicitatem egoitatis (Rom. 7), esse corruptionem intimam, damnari τὸ ψυχικόν, nisi elevetur per πνευματικὸν, cujus fons et origo est et erit Christus. Agnoscamus quousque limites cognitionis vadant; quae scriptura habet, teneamus cum timore admiscendi humana; caveamus ne statim fragmenta illa, quae sensus verbi dat, in systema temerariosque parallelismos locemus. Recedendum est nobis a mundo in omnibus et singulis. *Si mortui estis cum Christo* placitis mundi, *quid, ac si viveretis in mundo,* agitis? Certe magnum hoc est erudiri a paedia continua Spiritus [163] sancti. [*HA225*] Quousque hic procedendum? Procedendum eousque, donec dispositiones Dei et Diathecae promissionum nobis in nulla parte sint peregrinae. Mirabilis lux Jesu Christi dabit plura, quam mille libri capere possunt de his, et in rectitudine cordis est sedes spiritus, unde omnis systematum veritas.

§ 13

Homo φύσει, natura, est sub tyrannide peccati, servus est peccati, donec liberetur per filium. Lex Dei est vis peccati, dat peccato justum jus regnandi in homine ut pudefaciat se ipsum, donec ad confessionem veram et poenitentiam adigatur. Lex peccatorem tradit Domino, h.e. Satanae, ut eousque dominetur, donec alium quaerat dominum Jesum Christum. Hinc Spiritus Christi peccatorem arguit de peccato, quod non liberari possit ab eo, nec per legem, nec per artem sine Christo, et de Justitia, quam nullam esse sine Christo spiritus docet.

Christus carnis et sanguinis particeps factus ut per mortem aboleat potestatem habentem mortis, h.e. Diabolum, et liberet eos, qui metu mortis in tota vita obnoxii servitutis erant. Quis Philosophus metum mortis exuet [164] sine spe vitae melioris? Vitam igitur sub debitis dispositionibus et justo regni coelorum ordine a Christo quaere, h.e. connitere ut in foedus gratiae et unionem cum Christo Principe vitae abeas et intelligas 1. moraliter, quam Jesus Christus foedus operum, legem per legem cum veteri natura Psychica aboleverit, ut naturam in Spiritu renovet, et quam facile in communionem statuum Christi in foedere gratiae, prout supra dictum, ingredi possis, si claram lucem Evangelii contueri haud renuas, et νοήματα

15 Sufficit: ausgelassen *HA*

per Satanam non excoecata habeas, 2. Physice, quam frui vita Dei possis in sacramentis et sacramentorum perenni fonte, [*HA226*] quae certe φάρμακον sunt ἀθανασίας et vitae Psychicae salus per vitam spiritus. Qui haec non capit, expectet donec capiat. Φυσικῶς ὡς ἄλογα ζῷα (Jud. v. 10) multi multa sciunt, sed in his se ipsos perdunt. Legat recto corde et ad Deum in Christo suspirante integram Epist. ad Romanos, inprimis cap. 5 usque ad 8 et accipiet, quae confirmant ea, quae dixi. Legat etiam *Theses credendorum et agendorum* spiritualiter acutissimi BREITHAUPTII, quibus in suo genere excellentius scribi poterit nihil.

[165] Restat, ut Methodo Thetica iterum in Theses restringamus, quae de foedere operum, lege et peccato diximus ad ductum Scripturae.

[Formulae Theticae]

§ 14

Th. I. Foedus operum est dispositio cum Adamo integro ut capite naturali et morali generis humani facta, qua Deus sub conditione obedientiae perfectae ipsi promisit vitam aeternam. Non quidem expressa promissio Adamo facta legitur, sed saltem denuntiatio mortis. Interim tamen 1. ex dicto Hos. 6,7: *Transgressi sunt foedus meum sicut Adam;* 2. ex oppositione inter Adamum et Christum (Rom. 5); 3. ex hinc pendula analogia cum foedere Sinaitico, quod fuit foedus operum a Christo implendum, valide colligitur tale foedus extitisse, quod conditionem foederalem et sub conditione impleta promissionem ex parte Dei, et adstipulationem ex parte hominis complectitur. Quoad restipulationem, seu jus postulandi praemium post obedientiam praestitam, praeteriri posset quaestio, [*HA227*] nisi subesset momentum in materia de operibus et eorum merito, contra Pontificios, et de merito Christi. Christus solus conditionem foederis explens, actionem meritum fun-[166]dantem perfecit; nam ille arbitrio spontaneo iniit foedus, habuit vires, adfuit in eo proportio, conditiones ad mercedem, quae sane in Adamo defuere.

Adamo vita aeterna praemium, non merces fuisset; et qui meretur aliquid ut operarius (Rom. 4,4), ei debetur merces ex pacto, cum qua stare potest gratia gratiosa, non gratuita. Christus, non Adam sic meritus est. Interim Adamus praemium, si stetisset, petiturus, magis ad fidelitatem in promissis et convenientiam ex natura foederis, quam ad Dei justitiam merito obligatam provocare potuisset.

§ 15

Th. II. Quia scriptum est Adamo peccante nos omnes peccasse (Rom. 5,12) et Christus culpam et poenam communem pro nobis tanquam caput foederale portavit, igitur asserendum, quod Adamus culpam et poenam in nos ita transmiserit, quasi quilibet nostrum in propria persona peccasset et poenas inde deberet luere. Bona Adamus integer jure haereditario in nos transtulisset. Loco boni mala physica in nos una cum malis moralibus seu reatu descenderunt. [*HA228*] Si reatus ad nos ab Adamo devenit, quaeritur, an ab illo tanquam naturali an morali et foederali ca-[167]pite? Certe Dominium in creaturas, res grata ab illo ut foederali capite, in nos translatum est; cur non etiam res ingrata? Respectus capitis naturalis non sufficit. Etsi enim Deus viderit quemlibet posteriorum in similibus circumstantiis idem foedus transgressurum fuisse in propria persona naturali, tamen propterea Deus non imputavit ex respectu naturali. Respectus Satoris non sufficit ad imputationem culpae ab ipso

contractae. Ergo respectus capitis foederalis, tum enim ratio dari potest, cur conversio Adami post lapsum facta non itidem imputetur nobis. Scilicet, quia desiit Adam post foedifragium capitis foederalis personam sustinere. Hinc ejus conversio non aestimatur amplius ut nostra conversio, quemadmodum culpa Adami aestimabatur nostra culpa ex primo foederali respectu ad nos. Si culpa imputata fuisset ex solo respectu naturali, etiam emendatio culpae imputanda fuisset ex respectu naturali, id quod non fieri solet. Ergo tales imputationes fiunt ex respectu capitis foederalis.

[*HA229*] § 16

Th. III. Peccatum originale non est ipsa hominis substantia. Nam dicitur in s. scriptura: *Quod omne fig-*[168]*mentum cogitationum cordis sit tantum malum omni die* (Gen. 6,5), et Gen. 8,21: *Figmentum cordis hominis malum a juventute sua.* Aliud est substantia, aliud quod inde formatur et effingitur. Deinde generamur quidem in peccatis (Ps. 51[,7]), sed peccata non tamen dici possunt constitutiva, sed id quod constitutivis supervenit. Davides potuisset respondere melius quam nos, at hodie pauci vim precum ejus capiunt. [Ps. 51,7.] V.8: *In peccatis conceptus sum, at veritatem cum voluptate desideras in absconditis, et in occluso sapientiam indicare vis.* Scilicet in ipso utero et conceptione aliquid heterogeneum et generativum mali positivi irrepsit. Attamen restitutio possibilis in abscondito animae, quod Deus sibi reservat renovandum (V. 12). Maxima difficultas nostro aevo jacet in positivo illo peccati originalis, quod defectui supervenit et successit. [*HA230*] Jacobus dicit ἐπιθυμίαν habere vim generativam peccati, peccatum habere vim generativam mortis; haec nostro genio adeo sunt dura, adeo cruda, ut omnem vim vocum in metaphoram vertamus. Davidi vero, Paulo et Jacobo haec proprietas vocis optime sapit; nam sapientes primaevi sapuere res ut sunt. Status Psychicus [169] in se non malus est, sed quia vita psychica seu naturalis in defectum vitae spiritualis progenerat positivam aliquod Phantasticum, hinc malus fit ille status. Propterea Salvator optimus dicit de Diabolo, illum esse patrem mendaciorum, et quando mendacia loquatur, illum ea loqui ex propriis adeoque non ex eis quae Deus creavit. Qui sensus hos evacuant, certe non intelligunt LUTHERUM et *Augustanam Confessionem*, neque etiam vim Theseos nostrae. Evacuant autem sensum hunc, qui dicunt, positivum illud consistere in tendentia et nisu ad omne bonum in genere, quem nisum LEIBNITIANI faciunt animae essentialem. Hunc positivum deinde nisum dicunt a bono vero deflectere ad bonum adparens. [*HA231*] Haec per me vera sunto, sed non sufficiunt ad positivum peccati originalis succedens in defectum justitiae originalis, quod urgent libri nostri symbolici, vi verborum scripturae coacti. Qui posset alias appellari profundissima corruptio omnium facultatum, ut nihil omnino boni spiritualis ex his viribus vel suscipere vel perficere possit homo, et qui posset dici odio Dei dignus propter peccatum originale (1.Cor. 2,14; Eph. 2,2; 4,17; Matth. [170] 7,11)? Malum illud adeo profundas radices agit, ut etiam post renovationem spiritus, in anima corpore circumfusa supersit aliquid inordinati amoris sui et rerum vanarum, hinc caro semper crucifigenda cum concupiscentiis et passionibus inde a pueritia contractis (Gal. 5,24; 2,20).

4 primo: ausgelassen *HA*
14 hodie: ausgelassen *HA*

§ 17

Originale peccatum regnat (Rom. 5,21) per peccata actualia, quae sunt fructus peccati originalis perpetuae aberrationes a lege, habentque gradus ita a THEOLOGIS descriptos: 1. Suggestio mali. 2. Delectatio. 3. Consensio. 4. Consultatio. 5. Executio. 6. Repetitio. 7. Excusatio. 8. Approbatio. 9. Obstinatio. 10. Gloriatio. 11. Incantatio. 12. Blasphematio contra spiritum sanctum, qui gradus peccati dicitur irremissibilis in hoc et illo aeone (Matth. 12,24). Cum superiorum graduum aliqui dicantur tantum ad mortem (1. Joh. 5,16. 17).

[*HA232*] § 18

Th. IV. Habitus hominis ad legem Dei bene observandus est. Sine hoc enim nulla justitiae idea et praxis, de quibus vide prooemium meum ad Ps. 119 in *Explic.* a me edita. Qualis est status legis, sub quo homo ad Deum [171] fertur, talis est quoque justitia. Sub lege naturae corruptae justitia quidem debilior fuit quam sub lege Mosis; sed peccatum sub hac magis exasperabatur. Igitur neque sub lege Mosis neque sub lege naturae corruptae perfecta erat dispositio ad justitiam. Hinc sub Christo expectanda. Etsi jam hodie in ecclesia non amplius sit talis, ut in Christianismo primaevo, redibit tamen amplior in regno Christi millenario. Nos, etsi dispositio optima publice amplius non exstet, tamen aeternum testamentum et unum foedus gratiae bene agnoscentes, possumus in Christo justitia optime frui, et nos ad legem optimam quae est secundum vim ζωῆς ακαταλύτου legem vivificam (Gal. 3,21; Hebr. 7,16), non secundum carnalia mandata conformare, ita fruimur vera libertate etsi omnibus subjecti. Distinguendum inter legem ut mandatum et inter legem ut institutum. Ad illam semper obligamur, ad hanc non semper. Hinc abrogata lege Mosis lex per fidem in Christum stabilitur et erigitur. Circa interpretationem legis summa Christiano cautio fit, ut secundum plenitudinem spiritus fiat, nam est valde lata (Ps. 119,96). Quilibet accuratissime vigilare debet ne carni [172] locus aperiatur per libertatem, sed crucifigenda est caro, nam si huic resistamus inimico, semper sereni erimus, erectiores ad vincendos alios hostes. [*HA233*] Legatur quae Tractatui *Gespräch im Reich der Todten zwischen Dippel und Zinzendorff* subjunxi de Lege et Evangelio. In ipsa Praxi pugnae contra peccatum magnopere interest, ut a concussionibus contrariis idearum perturbatarum te liberes. Concussiones idearum perturbatarum Paulo dicuntur progenerare concupiscentias ex insufficiente legis intellectu. Talis legis intellectus peccato vim conciliat, hinc Paulus dicit, aculeum mortis esse peccatum, vim peccati esse legem, scil. Evangelio non collustratam et insufficienter intellectam. Hinc ZINZENDORFIUS legem plane exterminatam voluit, sed quia legem spiritus ex sacerdotio Christi non substituit legi huic exterminatae, in multas confusiones incidit. Profunde haec Theologo sunt pensitanda, imo cuivis ex plebe Christiano. Introëat in intima cordis sui, videbit διακρίσεις διαλογισμῶν, quas ordinare per Evangelium magni est momenti; nec hoc pendet ab informatione doctoris sola, sed ab oratione, meditatione et tentatione co-[173]ram Jesu Christo instituenda. Quantumcunque enim in hac vel illa parte doctrinae rectificaveris ideas, tamen concussiones illas te opprimere experieris. Vides te objectis sympathicis temperamento ἐξέλκεσθαι Jacobi stilo, hoc nondum est peccatum actuale; vides te ex his volatiles imagines concipere, neque hoc est peccatum actuale; vides te quodam impetu ad illas rapi et sollicitari,

7 1. Joh. 5,16. 17: 1. Joh. 5,17 *A*: 1. Joh. 5,15. 17 *HA*

neque hoc est peccatum actuale, quousque non consentis. Tum demum actuale peccatum committis, quando conceptas imagines, quas praevides esse contra conscientiam, tamen sub praetextibus boni foves, justas esse tibi persuades, [*HA234*] sic in consensum dolo peccati traheris, induraris, et tum necessario peccata committis, quando enim propositiones has semel admittis, tum necessario peccas. Id quod MELODIUS in Libro *Einfluß der Wahrheiten in den Willen*, etsi alioquin multa indigesta cruda et insufficientia protulerit, tamen pag. 166 usque 186 verissime demonstrat. Peccati natura est in falsis syllogismis (Sap. 4,20), queis consentis. Et sic non tantum lege mortis et peccati, i.e. consuetudinibus accessoriis a juventute a statu, educatione et exemplis con-[174]tractis urgeris, sed foves imagines contra conscientiam adoptatas sub praetextu boni. Peccatum actuale igitur est, quando quis ex inscitia voluntaria vel ex desperatione melioris incitamenta et imagines tanquam bonas admittit, fovet, consociatione aliarum idearum firmat, et his propositionibus tam repletus est, ut persuasionibus contrariis e vestigio irritetur et admonitiones bonas repellat. Hic status distinguendus est a reliquiis legis peccati et mortis regenitorum, qui concussionibus contrariis urgentur, et bonis doctrinis, precibus et exercitatione in contrarium liberari possunt tum a scrupulis, tum a falsis repraesentationibus. Monete vos invicem dicit Paulus, ne quis induretur dolo peccati. Plura de peccato leges in der *Lehrtafel* p. 348.

7 Sap. 4,20: ausgelassen *HA*
9 a statu: ausgelassen *HA*

[*HA235*]

IV. De Gratia

De foedere gratiae, de Christo mediatore foederis gratiae, de Officiis Christi, de statibus Christi, de adplicatione [175] gratiae per illuminationem deque sacramentis praeliminariter. De Officiis etc.

[Quoad sensum communem]

§ 1

Terra est plena gratiae Domini, et sapientia in plateis clamans etiam de hac multis et innumerabilibus modis loquitur. Ergo est Objectum sensus communis, quia sensus communis est illud ipsum sensorium, quod recipit, quae sapientia signis innumerabiliter variis, attamen uniformibus, eloquitur. Loquela sapientiae est tum immediata, tum mediata. Immediata ad lucernam animae simplicem pertingit, et τὰ εἴδεα intus evocabilia alloquitur, et solo sensu omnipraesentis divinitatis percipitur. Mediata in rationem seu νοήματα agit, et ad simplicissimum, utilissimum et maxime necessarium in omni re attentionem excitat. Jam, si quis in toto universo simplicissimi et utilissimi delectum habet, videbit, totum mundum esse emblematicum ad naturae vires, tum acres, tum temperantes, ubi gravia acutis, mollia duris consentiunt. Videbit esse in natura media vitae et salutis, [*HA236*] esse vero etiam inhorrescentis et increscentis mali crudelissima venena. Inde, si recte ratio-[176]cinando procedit, ex uno latere videt, terram gratiae plenam esse, ex altero malum subintrasse, quod maledictionem Dei provocat. Concludit et porro infert Dominum, qui condidit omnia in bonum, effecturum, ut bonum aliquando praevaleat malis. Sensus communis, respiciens ad simplicissimum et utilissimum et necessarium in bono et ad multiplex genus rerum noxiarum et divinis finibus maxime peregrinarum, colligit visibilia ab invisibilibus progenerata habere similia boni et mali discrimina in invisibilibus. Videt homo se miserum in se habere semina eadem, maxime mali. Sed tamen non potest invenire radices boni et mali; in hac impotentia sui causas quaerens, nec inveniens, precibus ad summum creatorem se convertit, nimia subtilitate rerum inveniendarum fessus, recte arguit, sensum optimi, immo ipsam salutem non investigatione sola naturae, sed operatione voluntatis Dei in rebus maxime obviis acquiri. [*HA237*] Ad simpliciorem igitur inquirendi viam, jam majore sui adfectus taedio, vanitatem terrae et eorum, quae sub sole sunt, contemplatur: Videt, summam rebus inesse vanitatem et incon-

11 solo: ausgelassen *HA*

14f. totum mundum ... naturae vires: »... daß die Kräfte der Natur ... überall emblematisch sind.« *HA*; richtiger wäre: ... daß die ganze Welt emblematisch ist in bezug auf die Kräfte der Natur.

stantiam, et in rebus inconstantibus [177] et variabilibus in sole, luna, ventis, fluminibus, mari, institutis humanis tamen vigere constantiam, nec tamen satiari desiderium sensuum et cupiditatem sciendi, videndi, audiendi.

Rebus his sapientem et stultum aequaliter adfici et sollicitari ad inconstantiam, quia semper alterum alteri est oppositum. Quod generatur ab uno, corrumpitur ab altero; quod ab uno plantatur, ab altero eradicatur; quod ab uno compingitur, ab altero laceratur; quod ab uno aedificatur, ab altero subruitur; succedere risum fletui, exsultationem luctui, amorem odio, pacem bello, silentium tumultui, alterari et consumi omnia; redigi in chaos virium primitivarum, quae in substantiam coaluerunt; ipsa vitarum spiracula redire, unde venerunt; in materialibus nullum esse bonum, nisi in quieta fruitione eorum, quae Dei voluntate concessa sunt, nullum esse in mentalibus, nisi quod ad desiderium insitum infiniti quadrat. Hoc desiderium infiniti ferre nos quidem insito nisu ad timorem Dei praesentis, ad quietam et tranquillam fruitionem rerum externarum, et ad sapientem contemplationem rerum internarum et invisibilium, sed intercipi levitate, ava-[178]ritia, curiositate, neque per societates mutuas et instituta hominum huic consuli desiderio, sed illud adhuc magis implicari perturbationibus, malisque opprimi variis, neque illis resisti posse per artes vel mechanicas vel eas, quae propius tangunt desiderium hominis insitum.

[*HA238*] § 2

Ex omnibus his concludit, creaturam vanitati subjectam nullum attingere finem, nisi Deus superne per gratiam tot malis proportionatam occurrat. Homo igitur inquirit, annon sint inter sui similes sancti et a malis impolluti; videt esse sensum et aestimationem in aliquibus tantam pro sancto, ut mortem quis oppetat ad illum bono publico vindicandum (Rom. 5,7). Concludit et a bonitate Dei sperat, aut dedisse Deum jam alicubi talem inter homines, aut certe daturum, interim tot mala esse ferenda, ut humilietur et a mundanis abstrahatur ad coelestia; et jam talis homo quaevis optima de manifestatione Dei sperans novo incenditur desiderio, cum per historias et documenta publica, tum per emblematicam sapientiae loquelam, ex toto universo certificari de sancto illo, cujus sanctitas tam sit ampla, ut re-[179]dundare possit in alios. Sic sub confirmata hac fiducia per documenta publica sine prolixo labore certus fiet jam dedisse Deum, quod quaerat, dedisse nationi cuidam de vero sancto revelationem; apparuisse Regem veritatis inter Judaeos. Sic, si inter gentiles vivit, Magorum more, coelum, terram et maria contuebitur, si forte praesagia quaedam habeant optimi illius sancti. Credit enim totum universum emblematica ratione indiciis harmonicis innumerabilibus in illum conspirare. Ita Magi per historias de venturo Rege Judaeorum certi coelum et stellas eo scopo adspectabant indesinenter. Illi multa de caelo optima concludere necesse habuerunt, ne eis absurdum visum fuerit, Regem Judaeorum habiturum inter stellas eminentem aliquam sui praenunciam, [*HA239*] et si vel maxime stellarum nulla unquam fuissent praesagia, fides tamen Magorum Deum determinasset ad evocandam talem stellam ex non-exsistentibus ad exsistentia. Si quis alius hoc desiderio, hac fiducia plenus, pluviam, nivem, pruinam et rorem, nec non ventos, rite praeparatus, eo fine adspectaverit, emblemata gratiae deprehendet in illis suavissima; quemadmodum per [180] se clarum est fulgura, fulmina, to-

19 concludit: ergänze ›homo‹ (vgl. OETINGER, *Theologia*, S. 137,23; 138,20); *HA* ergänzt: ›sensus communis‹.

nitrua, imbres et grandines esse emblemata irae divinae, quae compellant omnes malos ad exquirendam bonitatem et justitiam Dei in Christo; et hic est profundus ille nexus (Rom. 1,18 collat. 11,17), sine quo nil ibi intelligitur.

§ 3

Non semper opus est tam prolixa inquirendi via. Si quis sapientiam recte nobiscum per omnia loquentem per coelum, per astra, per terras, per herbas, per arbores, per montes, valles, colles, planities, fontes, animalia, lapides, gemmas, insecta, formicas, erucas, *papiliones*, per pisces, per emblemata obvia oeconomica viri, mulieris, patris, matris, liberorum, magistratus, subditorum, [*HA240*] principatuum et regnorum percipere adsuescit et sacram scripturam hoc sensu imbutus citra praejudicia rite legerit, is inveniet facili via verbum, vitam, lucem adparuisse in carne, Jesum esse Christum, redemtorem mundi, semen benedictum, promissum gentibus, propter quod ipsum laudabunt omnes nationes in terra.

[Quoad sacram scripturam]

§ 4

Hactenus de sensu communi. Quamprimum universa sacra scriptura a tali [181] sine praejudiciis in illa simplicitate sensus communis a gratia creatrice directi legitur, tum illa nomina Christi ex emblematica ratione omnium, quae in coelo, terra et mari sunt, primum oculos feriunt, et tum ipso facto videt vera esse, quae de Salvatore auguratus est, illum gestare concentrationem omnibus emblematis respondentem totius universi, esse effigiem Patris invisibilis in charactere magis visibili, adeoque nomina omnium, quae bona sunt, optimo jure portare.

Nomina, si quis collecta vult, illa in *catechismo* meo inveniet in ordinem quendam redacta. Inveniet attributa Patris et Filii in negotio gratiae pro ordine Prophetarum conspirantia. Inveniet collecta omnia, quae typis respexere filium, subintellecta sub oraculo Luc. 24,27, ubi interpretabatur Jesus Emaunticis discipulis ἐν πάσαις ταις γραφαῖς τὰ περὶ ἑαυτοῦ. Sed illa omnia, utut concinnata in ordinem, [*HA241*] non tamen respondent ordini Spiritus sancti, quo ab ipso in quendam hortum Paradisi locata sunt, ut magnificum dictum, Matth. 5,18 expleatur.

Sane vellem supersedere labori in alium ordinem redigendi, quae dicun-[182]tur de foedere gratiae, de Patris ad Christum et Christi ad Patrem respectu pactitio, de Deo Patre, Monarcha et Legislatore universi, de Christo, Patris μεγαλοπρεπείας exaltante per officium pontificatus et mediatoris, quo legem et vitam, justitiam et δόξαν Dei multis modis creaturis in omnes aeonas facit respectabiles. Vellem, ut quivis sub vera et spirituali institutione a spiritu in has veritates duceretur, ut spiritus τὰ εἴδεα ipse germinare faceret in eo per verba uncta et consecrata scripturae.

2 f. et hic ... intelligitur: »auf diesen tiefen Zusammenhang ist Röm. 1, 18 ff., Kol. 1, 17 hingewiesen, ohne welchen man hier nichts verstehen kann.« *HA*; korrekte Übersetzung: und dies ist jene ... Verknüpfung (Röm. 1, 18 verglichen mit 11, 17), ohne die hier nichts verstanden werden kann.

5 recte: ausgelassen *HA*

27 ab ipso: ausgelassen *HA*

Sed quoniam in gloriam Dei de uno mysterio Patris et Christi secundum analogiam fidei pro variis temporum mensuris licet aliquid effari, tentabo id jam ulterius, ut coepi. Mens enim mihi est, ex idea vitae unum mysterium Patris et Christi reddere amabilius. *Unus enim Dominus, una fides, unus baptismus, unus Pater super omnia, per omnia, in omnibus.* Eo igitur connitendum, ut tot et tanta in uno resplendescant, ex omni latere adspiciendo. Sic justitia et δόξα Dei nos collustrans sui imaginem nobis imprimet via simplicissima, quemadmodum epistola ad Romanos et omnes Epistolae id faciunt.

[183] § 5

Expendatur vero methodus scripturae, quam omnia Gen. 3,15 dictum unum explicent et ad hoc unum omnia revocanda sint, [*HA242*] quam omnia historice, typice, prophetice, per καιροὺς ἰδίους, salutem unam, μετὰ δόξης αἰωνίου (2.Tim. 2,10) referant, et quam in N.T. vita salvatoris et acta et epistolae et Apocalypsis in hoc unum concurrant. Sed in methodo tradendi observandum, Jesum ipsum via pragmatica non cumulatis simul doctrinis per biennium in id elaborasse, ut discipuli agnoscant Jesum esse Christum. Hanc ego methodum in *Catechismo* secutus imitari mihi proposui, sed omnia nostra imitamenta, nisi Spiritu Dei plena, in πληροφορείᾳ συνέσεως, parum juvant. Quae Dei spiritus justo tempore per nos eloquitur, illa pulcra sunt; ut vero ille nos praeparatos inveniat, hypotyposi quadam firmari nos conducit. Hypotyposis triplici stilo concipi potest: 1. Foederali oeconomico, quemadmodum Paulus in epistola ad Hebraeos, et ubi maxime cum Judaeis conversis agendum fuit. 2. Stilo simpliciter ad novam creaturam ex vita Jesu Christi relato, ut in evangelio et in epistolis Johannis et Jacobi, et quoad potissi-[184]mam partem in epistola ad Ephesios et Colossenses, etiam in Apocalypsi. 3. Stilo ex utroque mixto, qui quidem maxime frequens est in N.T. Reformati stilum foederalem mihi videntur nimis extendere, quasi vita Dei propter foedus esset, foedus non propter vitam, adeo ut mysterium illud in epistola ad Ephesios et Colossenses a Paulo terminis ad vitam ultimato relatis (Eph. 1,19; Col. 1,11). Mysterium dico apertissimum, rursus caligine quadam obvolvatur. Nos non amplius vivimus inter Judaeos, loquimur cum hominibus minus adsuetis dispositionibus veteris Testamenti; loquendum igitur stilo prudenter temperato. Certe inter Patrem et Filium, [*HA243*] inter Deum et sapientiam commercium aliquod intercessit πρὸ χρόνων αἰωνίων de dispositione et ordine hominum in sortem Dei eligendorum. Sed vero, an consilium illud pacis (Zach. 6,13) cum βουλῇ θεοῦ (Eph. 1,11) immo cum decreto (Ps. 2,6–9; Luc. 22,29) parallelum sit, dubitari potest; et tamen ex hoc consilio pacis quasi pacto inter Patrem et Filium totum adornant systema foederale. In illo loco Zach. 6 potius ad vitam et germinationem novae vitae per Christum, *Zaemach* seu germen adpel-[185]latum, respicitur (V. 12), ita ut Pontificatus Christi subordinetur novae creaturae. Christus non tantum ut architectus creaturae, sed ut germen et principium vegetans templi non manufaciendi et totius novae creaturae illic respicitur, et si illud consilium pacis pactum inter Patrem et Filium significat, tum illud consilium infinito quodam modo consultat de vita vegetabili creaturis per gratiam noviter implantanda. Si vero notiones et repetitiones systematicae *Testamenti,* conventionis, jurium utrinque natorum, stipulationis a parte Dei, sub certis legibus et conditionibus (Hebr. 8,6) adstipulationis a parte hominis, nimium urgentur, tum abludimus a methodo scripturaria, quae certe non integrum systema ex phrase quadam condit, sed schemata pertinentissima,

ut est Hebr. 8,7, anthropopatica, cum locutionibus Theoprepicis nudis, ita attemperat, ut naturale et morale concinat ubivis.

§ 6

Ex titulo antecedente de Lege et jam illic data foederis gratiae idea perspicuum est, gratiam et vita communicari hominibus certo ordine, Adamum primum et secundum interventu pro-[186]missionis de vita per mortem Christi restauranda, respiciente. [*HA 244*] Hic ordo est voluntas Dei. Haec voluntas Dei primum declarata est Gen. 3,15, dicitur Rom. 9,4 ἐπαγγελία, promissio, Gal. 3,8 προευαγγελισμὸς, praedictio boni nuntii, adeoque recte dicitur *protevangelion*, quod secundum LUTHERUM omnia continet, quaecunque Evangelium et religio christiana complectitur, docetque 1. nos post peccatum protoplastorum esse amicos Satanae, sed gratia Dei ejus hostes fieri; satanam esse condemnatum, et qui manent in amicitia ejus itidem condemnatos fore; 2. Evam habiturum filium, qui caput serpentis sit destructurus, scil. Messiam; Messiae adhaesuros esse, qui sui sunt; sub serpente mansuros, qui se illi non adgregant; beneficia igitur Messiae futura abolitionem peccati et mortis, restitutionem in vitam per spiritum; 3. haec beneficia Messiam promereri debere passionibus, adseclas vero illa consequi communione quadam fidei, qua tum in beneficia, tum in passiones cum ipso consentiunt.

Et haec est constans voluntas et dispositio Dei de homine salvando et in communionem vitae Dei ex morte recipiendo, sub conditione adhaerendi Messiae tanquam [187] unum semen et populus. Haec voluntas constans dicitur *Berith*, quae vox significat firmum ordinem, qualis est diei et noctis, qui ordo pro ratione temporum antediluvianorum, postdiluvianorum, semper clarius et majori mensura promulgabatur; et quod tempore Adami adpellabatur conculcatio serpentis, id tempore Abrahami vocabatur benedictio et vita, et tempore Davidis affluentia omnium bonorum in regno. In Christo autem demum immortalitas et vita plene patefacta est et semper magis in Evangelio aeterno manifestatur. [*HA 245*] Haec est dispositio Dei firma sub variis formis pro articulis temporum aliter atque aliter captui accommodata; et hinc una forma fuit antiquanda, ut altera per oppositum firmius stabiliatur. Illa dicitur dispositio vetus, haec nova et manens. Una salus sub singulis formis dispensabatur. Sub forma nova et stabili salus illa dicitur vita et immortalitas (2.Tim. 1,10), item salus μετὰ τῆς δόξης αἰωνίου (cap. 2,10). *Testamentum* dicitur singulari ratione propter mortis Christi respectum, et quia sanguine Christi firmatae sunt haeredibus Dei omnes vitae promissiones. Tandem omnia, quae inde a protevangelio haeredibus vitae [188] destinata sunt, comprehenduntur illo, ut haeredes sint Dei et cohaeredes Christi in regno per aeonas duraturo.

§ 7

Facta nunc aliqua mentione dispositionum, sub quibus Deus gratiam et salutem largiri constituit hominibus, de ipso Mediatore Novi Testamenti dicemus. Describitur ille a Prophetis et Apostolis mirabili pictura, quam imitari nos nequimus. Zacharias post absolutas septem visiones emblematicas de Christo, qui 1. Judicia in quatuor plagas mundi exercebit (cap. 1,8. 17), cui 2. angeli subsunt (2,5. 6. 7. 8), qui 3. Hierosolymas metitur aedificandas (2,6), 4. criminationes retundet (3,2. 4), 5. charismata dispensabit (4), 6. mendacia destruet

(5), 7. impedimenta regni sui removebit (6), tandem 8. visionem nobilissimam profert de Christo *Zaemach* dicto (12 seq.), utpote novam vim vegetabilem, vivificam, omnibus infusuro. [*HA 246*] Paulus in epistolis initia et fines rerum omnium tangit Regem et Pontificem Christum depraedicans. Et sane ita par est fieri. Quis enim nisi hac via laudabit illum, quem Deus sanctificabit ad opus infinitum. Vita et gloria idem sunt; differunt tantum, quod gloria sit extrinsecus splendor [189] vitae, vita vero scaturigo intrinseca gloriae. Gloria moralem habet respectum, vita physicum. Si quis nunc humillima veneratione in rationes inquirat, cur Christus Jesus potuerit esse Mediator, ille inveniet in scripturis, quod Deus habeat vitam in se ipso, et quod filius acceperit a Deo habere vitam in se ipso, et quod ex hac ratione potuerit gloriam et immortalitatem ex morte reducere, quia princeps vitae mortem morte vicit, atque sic efficere, ut per aeonas aeonum Deo gloria tribuatur a creaturis. Haec est summa ratio, cur Jesus Mediatoris officium solus sustinere potuerit. Ita in Apocalypsi, ubi nil nisi gloria et vita viget et ardet (cap. 4, 5). Agnus in medio throni stans celebratur solus dignus tanto officio coram se habens Deum, splendore iridis radiantem, exeuntibus a throno fulguribus, tonitrubus et vocibus; ubi etiam semptem ardent faces coram throno, quae sunt septem spiritus vitae in omnes regiones exeuntes, [*HA 247*] ubique praesentes et praecipuae in septem cornibus et oculis agni residentes; circum se quatuor vividissimas intelligentias, vitam Dei et agni referentes, celebrantes et repercutientes maxime, nec non 24 seniores, et e regione throni mare [190] crystallinum, igne a fulgebris throni vivis mixtum (cap. 15, 2) referens in soliditate id, quod est subtilissimum et maxime penetrans et penetrabile. Vides, lector, quantus vitae adparatus sit in curia coelesti, et cur solus Agnus morte perfunctus potuerit Dei viventis fines exsequi, quia scilicet per hunc omnis vita renovatur, et omnis gloria Deo rependitur.

§ 8

Paulus ultimas origines officii mediatorii designans dicit, ita decuisse Deum, *ex quo τὰ πάντα, et propter quem τὰ πάντα, illum, qui multos filios in gloriam ducturus sit, per passiones consummare*, quandoquidem *ex uno* sint *omnes* (Hebr. 2, 10 [. 11]), adeoque rationes pontificatus sunt hae, quod ille per consummationem sui possit origines et fines τῶν πάντων in Deum reducere, et sic illud πᾶν per totum caput urget ex Ps. 8, 7.

[*HA 248*] Sic in Ep. ad Coloss. 1, 17 dicuntur πάντα in ipso jam constitisse, sive archetypice sive actu, hinc in πληρωμάτι καιρῶν reducenda ordine certo, donec sint, ut primitus constituta fuere.

In Epistola ad Ephes. 3, 15 Deus dicitur ille, ex quo omnis Paternitas in coelo et terra exivit; et cap. 1, 23 [191] Christum esse plenitudinem Patris omnia implentis in omnibus. Ubi notetur triplex πᾶν 1. Patris, 2. ex Patre in Filio, 3. ex filio in omnibus incipiente pleromate in Ecclesia. Nonne radices omnium se resolvunt in id, quod Jesus vitam acceperit in se ipso, et hinc solus restaurare possit omnia. Ille est igitur πρωτότοκος πάσης κτίσεως (Col. 1, 15), ἀρχῆ τῆς κτίσεως (Apoc. 3, 14). Hinc mediator, hinc dispensator vitae, hinc vitae dispositione praescribit creaturis. Fuere in λόγῳ, in sapientia, originales rerum, antequam exstiterunt formae Deo viventi repercussae (Prov. 8, 30), quas formas accepere angeli et Principatus ut dotem ab hypostatica sapientia, et propter vitam toti Trinitati communem. Lex creaturis insita singulis, ut vitam ad Deum referant, nec eam sibi acceptam habeant propter insitum et quasi proprium vitae robur. Quamprimum igitur aliquis Principatus hoc crimen commisit,

ut noluerit ἀρχὴν vitae in principali suo tenere, [*HA249*] sed gerere se ac si vitam habeat in se ipso, Zelus pro vita toti Trinitati communis decentiis Dei consuluit, excussit a systemate rerum hanc rebellionem, et propter hanc et reliquas lapsus causas tanta in Trini-[192]tate consultatio intercessit, et tanta decreta concepta de ordine et dispositione vitam a Deo abscissam cum gloria Nominis sui per sanguinem crucis iterum reddendi Deo subordinabilem, unione certa, ut Deus sit omnia in omnibus, ut in archetypo fuit.

§ 9

Ordo jam poscit, ut agatur tum de Persona et statibus, tum de actibus et officiis Christi. De Persona occurrunt breves et concisae formulae. Postquam Johannes verbum vitae magnifice descripserat stilo conciso et gravi, dicit: *Verbum caro factum est* (Joh. 1,14; 1. Joh. 1,1. 2). Quod si jam de unione verbi vitae cum carne plura quaeras, silet scriptura. Recenset historice, quid Angelus Mariae annuntiaverit. Luc. 1,35 dicit: *Spiritus S. veniet super te* virginem, *et potentia altissimi inumbrabit tibi.* [*HA250*] Potentia haec singulariter replebit uterum, velut nubes tabernaculum sic, ut verbum vitae alias infinitum, animam et carnem humanam univerit sibi. Verbum vitae et anima carnis non fuerunt duae personae, sed una persona. Ex verbo lux gloriae resplenduit, et anima penetrabatur a luce gloriae, neque tamen amisit anima naturam suam quasi per synchy-[193]sin. Et sicut septem spiritus in oculis agni residebant et se repercutiebant ex intimo Agni, sic verbum vitae, cum quo 7 Spiritus unum sunt, ex anima et carne sese reflectebat. Includit haec unio 1. περιχώρησιν, immeationem; 2. immeationis mutuum quoddam per reciprocationem ex parte λόγου active, ex parte animae et carnis passive sumendum; 3. ἀκαταλυσίαν, inseparabilitatem; 4. ἀσύγχυσιν, incommixtionem; 5. ἀδιαστασίαν, indistantiam. An suppositalitas et subsistentia in λόγῳ sint eadem, quaeritur. Si suppositalitas habet suum formale ab individuatione circumscriptiva, tum melius dicitur subsistentia, quae, cum sit in quavis anima infinities minor illa λόγου, hinc haec traxit illam in se. Haec omnia pendent ex vita λόγου, vitam animae in carne nobilitantis, adeo ut natura humana inde communicatas accipiat qualitates, excellentiores, quam habuit natura Adami ante lapsum.

Adam enim non habuit illud πνεῦμα ζωοποιοῦν, quod Jesus Christus, cum erat glorificatus (1. Cor. 15,45). Adamo enim per gradus fuisset eundum ad perfectionem summam qualitatum spiritus vivifici. Sed vix inchoamenta servavit. Jesus Christus autem a pri-[194]ma conceptione cursu non interrupto omnia permeans tandem ἐδοξάσθη et τελειωθεὶς σωτηρίαν conferre et vitam in aliis efficere, generare et caussari potuit εἰς τὸ διηνεκὲς, [*HA251*] ut primo replere omnia in omnibus, sic et vivificare omnia in omnibus (Hebr. 5,9; 10,14; Eph. 4,10). De hoc loquebatur Christus in antecessum (Joh. 6,68 seq.) *verba vitae aeternae*, quae Petrus, etsi nondum comprehendit, tamen praesensit habere βάρος infinitum. Elegantissima nec satis depraedicanda fuit Theologorum nostrorum occupatio in distincte classificandis communicationum speciebus 1. hypostaseos, 2. naturarum, 3. idiomatum, 4. operationum. Sed haud scio an omnia sint exhausta, et an, si possint alia addi, pro fundamento regenerationis et communicationis in alios opus sit, quoniam sine spiritu talia scire mera speculatione nihil attinet. Potuit capacitas naturae humanae per inhabitationem λόγου successive augeri, id quod in servatore clarum est; crescebat enim tum aetate, tum sapientia et gratia (Luc. 2,40). Sed nil humano intellectui minus pervium, quam hoc; scilicet scire status exinanitionis et exaltationis intrinseca augmenta, et alterationis leges per λόγον in [195] carne

obtinentes. Deus enim sibi tribuit (Ps. 139,13 seq.) generationis profunda. Et quamvis David super haec meditando invenerit cogitationes ultra arenas maris increscere, tamen in classes redegit, et nos nostra aetate non attingimus foecunditatem cogitationum Davidis.

§ 10

De statibus Exinanitionis et Exaltationis non multum dici potest, nisi quod conceptis verbis exstat (Phil. 2,6–11), quanquam conceptu facilia detorqueantur a simplicitate a quibusdam. Unum addi debet, Christum obedientiam exercitatione didicisse, occasione ejus, quod pati debuit (Hebr. 5,8); ita etiam dicitur anima Christi turbasse se ipsam, nec passum esse Christum, ut turbatus sit et affectus, nisi quantum voluit (Joh. 11,33).

[*HA252*] Exaltationis status fuit successivus, ut Exinanitionis; etiam de hoc satius est meditari Davidis more in lecto, quam scribere (Ps. 139,18).

§ 11

Quod officium duplex attinet, jam ante diximus aliquid de eo, quod requiratur, ut quis Mediator esse possit. Debet is 1. gloriam ipsam et vitam ipsam in se habere Dei, quam Deus [196] nulli creaturarum potest communicare (Es. 42,8), adeoque ὑπάρχειν ἐν μορφῇ θεοῦ (Phil. 2,6). Gloriam, ut id, quod Deum quoad sanctitatem et Legem decet, perficiat, nempe Legislatoria potestate pollere, ut ipsa sapientia leges et limites viribus liberrimis ponendo (Prov. 3,21; 8,27 seq.; Hiob 28,25 seq.) et de administratione Regnorum disponendo (Prov. 8,15. 16) et dicasticen, seu potestatem judicialem exercere, exemplum in rebellibus statuere, ut actu fecit, Esaj. 51,9: *Evigila, evigila, indue robur, brachium Jehovae, evigila, ut diebus priscis in generationes aeternas, annon tu ille es, qui excidit draconem;* Luc. 10,18: *Spectabam satanam ut fulgur e coelo cadentem.* Vitam ut ἀρχὴ κτίσεως possidere, et sentire, quid in luminibus vitalibus ex Patre per ipsum generatis accidat, et praesidere omnibus ἀρχαῖς (Hebr. 1,10), ut λόγος ζωης ipsas liberrimas vires suis terminis continere quoad activum et passivum, [*HA253*] quoad infinitam vegetativam vim et quoad numeros semel rerum naturis positos. Quoniam igitur extrinsecus ejus χωρὶς αὐτοῦ neque unum generatum fuit, quod fuit, igitur ille per vitam Lux [197] omnium exsistens habuit vitae ἀρχὴν, non quasi pars vitae ipsius fuerint, sed quia in propriis centris suis sub ipso tanquam principali stabant et in ipso constitere (Kol. 1,17). Habuit vero is vitam insolubilem et creaturae solubilem. Hanc vitam ille possidens ad Dei gloriam rexit omnem vitam, et sic tanquam aeterna sapientia consilii Paterni particeps spiritumque mittens, suscipere voluit et debuit opus restituendi id, quod defecit a vita, cum majori gloria nominis, quam si nunquam defecissent.

Hunc 2. hominem fieri decretum est. Facto hoc decreto actu carnem et sanguinem adsumsit, omnes mutationes humanitatis, quoad omnia, subiturus eo scopo, ut tanquam liberator et adsertor possit deinceps filios Dei vitae participes ad gloriam reducere. Hinc peracta in terris victima et stabilita doctrina officium Mediatoris duplex, sacerdotale et Regium, in coe-

24 Hebr. 1,10 *A*: Hebr. 1,11 *HA*

7 exercitatione: ausgelassen *HA*
16 Phil. 2,6: ausgelassen *HA*
31 voluit et: ausgelassen *HA*

lis nunc sustinet; *nam si adhuc in terris esset, non esset Pontifex* (Hebr. 8,4). Est vero in coelis, ut secundum sacerdotis Melchisedechi typum dispenset ea, quae pertinent ad vitam sustentandam et augendam, et quae pertinent ad Deum in regno magnifaciendum (Hebr. [198] 6,20). Debuit vero prius in terris ut sanctus mortem gustare ὑπὲρ παντός (Hebr. 2,9), h. e. conformiter omni rerum terrestrium et coelestium universitati, ut harmoniam virium et potentiarum ex chaoticis tenebris revocare [*HA 254*] et nova vegetatione per sepulcrum induere possit. Hinc non una tantum gutta sanguinis suffecit, sed passione multiplici creaturae gementi subvenire debuit. Ante omnia vero, ut liberator et Goël consanguineorum iram Dei tolerare, vitam suam ἀντίλυτρον dare pro illis a rigore legis redimendis, et sic satisfacere sanctitati Dei et omnem justitiam implere debuit; quo semel et non plus in terra peracto, ubi tanquam ἔγγυος vadimonium praestitit (Hebr. 7,22) et sanguine καινὴν διαθήκην firmavit, tandem pertransivit omnes coelos, ut officio sacerdotali-Regio, duplici in unum contracto, perfungatur εις τό διηνεκές. Sic verus est ἀρχηγὸς σωτηρίας filiorum, qui in terris suspirant, causam eorum agendo, contra peccati, mortis et diaboli reliquias, intercedendo, excusando, subveniendo infirmitatibus, pro iis orando, benedicendo, spiritum et sapientiam infundendo, oculis suis in casibus dubiis consulendo, atque sic post gloriam [199] rapiendo, Ps. 73,24 (*achar cabhod tikacheni*), dum saepe abripit ab eo, quod quidem bonum videtur, et cursum tamen ad gloriam sufflaminat. Jam quidem vicit satanam et mortem, et perfecit omnia, ad invisibilia descendendo, victorem diaboli se sistendo, Evangelium et vitam captivis annuntiando, [*HA 255*] profuturum illis post expensum in carne peracta resurrectione judicium (I. Petr. 4,6). Sed contrariantur instituto rebelles angeli, obnituntur, criminantur, oblucatantur iterum interumque, hinc duplices actus exercet et exercebit 1. tum, ut vindex malorum angelorum illos puniendo, tartarisando, in extremas ablegando tenebras; 2. tum, ut glorificator suorum sollemnis, ministerio bonorum angelorum, qui constitere et consortio beatorum tanquam testium et admiratorum gloriae Dei per judicia utendo.

In cujus typum Messias in V.T. super Cherubim et super curru Ezechielis vectus depingitur (Ps. 80,2; Ezech. 1, 10). Quae, quia in *catechismo germanico* et in Libro *güldene Zeit* nec non in *Lehrtafel der Prinzessin Antonia*, descripsi prolixius, lectorem illuc [200] remitto. Talem se nobis sistit Jesus Christus gloriosus in Apocalypsi, ut agnus septem oculis et cornibus, h.e. septem spiritibus lucis et fortitudinis, singulis, qui id capiunt, intime praesens, ut Pontifex omnia ad nutum Dei sustentans, sanguinis vi infinita, ut princeps regum et regnorum, ut vindex angelorum malorum, ut executor judiciorum, ut dictator angelorum, ut caput et dux agminum diversorum ecclesiae triumphantis. Tantis ille titulis et characteribus ornatus suos ad magnam ἐπισυναγωγὴν (2.Thess. 2,1) et in regnum introducet sollemne, quod per omnes prophetas prostat firmiter promissum, [*HA256*] quodque ultimo tempore manifestabitur certo certius et in coelis et in terris, vid. Apoc. 20, ubi V.4. 5. 6 χίλια ἔτη sanctorum in coelis ter denotantur, et χίλια ἔτη captivitatis satanae et regni in terris etiam ter V.2. 3 et 7 indigitantur.

Nunc, antequam ultra pergo, idem, quod hucusque liberius ad scripturae tonum pronunciavi, terminis acroamaticis pressius sublegam.

[Formulae Theticae]

[201] § 12

Th. I. Foedus gratiae, objectum Evangelii annunciandi praecipuum, dicit dispositionem, sub qua Deus gratiam mere gratuitam hominibus in tempore impertiri vult, universalitate tanta, ut lapsus universalitatem superet (Rom. 5 ult.), id quod quodam quasi pacto inter Patrem et filium ab aeterno stabilitum est (Ps. 2[,7]), quo Christus se in vadem et sponsorem obtulit pro genere humano (Hebr. 7,22; Jes. 53,12; Hiob 33,24: *Redime eum, nec descendat in foveam expiatione, quam inveni*) obedientiam activam et passivam, *redemtionem* quippe *aeternam* (Jes. 45,17) proponendo, ut evangelizetur καιροῖς ἰδίοις, sic ut semper summa foederis gratiae sit Deum promisisse, se Deum fore nostrum, cum omnibus suis bonis et beneficiis (Jer. 31,33; Jes. 40,11; 52,7). Sic ut fides intelligat, omnia bona ad se pertinere [*HA257*] sine respectu conditionis per modum meriti praestandae, utpote quam sponsor jam praestitit, et ita facilem obtentu annuntiare jussit, quasi quis ad convivia vel ad nuptias accederet (Prov. 9,1–5; Matth. 22,1–14) dummodo satis humilis et passivus comedat, et fides plerophorica se habeat ut instru-[202]mentum divitias gratiae accipiens cum pudore in admirationem rapto (Ezech. 16,63). Πάρεσις Coccejı interpretanda pro ratione habitus servilis sub administratione foederis typica nil detrahit substantialibus gratiae. Aliud est sensus foederis, qui est ἄφεσις, aliud administratio foederis, quae πάρεσιν innuit. Foedus gratiae a Noachi temporibus usque ad captivitatem Babylonicam et ad Adventum Christi vario administrabatur schemate: Post Adventum Christi filiatio ex vita Spiritus incepit nec amplius merum dici potuit foedus. Patet igitur, cum sensus foederis gratiae unius semper fuerit ἄφεσις, πάρεσιν Coccejı sub administrationis forma erga Israëlitas durius habendos esse capiendam pro indultu seu rigoris summi temperamento quodam.

§ 13

Th. II. Sponsor ille in temporis plenitudine adfuit (Gal. 4,4), secundum prophetas (Hab. 2,3) conceptus a Spiritu s., [*HA258*] natus a Maria, promissus patribus Messias seu unctus, appellatus Jesus Nazarenus, Augusto imperante (Luc. 2,1), Herode regnante (Matth. 2[,1]), templo secundo adhuc stante (Hagg. 2,8) intra 70 Danielis hebdomadas (Dan. 9,24). Adfuit secundum clara et praede-[203]finita signa, quibus attendens quivis certus fieri potuit. Signa illa fuere vel sine meditatione obvia et ad sensum communem Judaeorum accommodata, ut 1. natalia Johannis viam Christo paraturi (Jes. 40,3; Mal. 3,1); 2. pastorum denuntiatio (Luc. 2[,8–20]); 3. miracula (Matth. 11,5)-vel cum meditatione clara, ut 1. Defectus sceptri Judaeorum (Gen. 49,10); 2. Miraculorum templi secundi cessatio, unde Simeonis illus Christum in ulnas amplexi quadraginta annis, in quibus ministravit sors nominis Domini semper ad dextram adscendebat, his finitis non semper. Illius annis lingua splendoris albuit, his finitis non albuit. Illius annis lumen vespertinum semper arsit, his finitis non arsit. Illius annis ignis

3 annunciandi: ausgelassen *HA*

5 (Rom. 5 ult.), id quod: »Röm. 5 ff.«, Zuordnung zu dem folgenden Satz »id quod«, Verweisung in Anmerkung 1 auf Röm. 5,21 *HA*; Oetingers Angabe »Röm. 5 ultimo« ist aber Beleg für »gratiam ... superet«.

17 substantialibus gratiae: »Wesen des Glaubens« *HA*

praeparationis semper validus erat, his finitis non amplius (vid. GALAT. *de Arc. Cath. relig.* L. 4, c. 8); 3. Judaeorum post captivitatem Babylonicam multiplicatio et de vicinis hostibus victoria (Jes. 9,2; Mich. 2,12[f.]); [*HA259*] 4. Monarchiae Romanae potentia (Dan. 2,32–34); 5. Destructio regni Syriae (Jes. 7,16); 6. Romanorum in Judaeam irruptio (Mich. 5,1); 7. Judaeorum multiplex poena (Jes. 28,14 seq.); 8. Cultus Idololatrici cessatio (Zach. 13,2). Hic Jesus Nazarenus, [204] quod sit ille in V.T. praedictus Christus, probatur 1. ratione temporis et loci (Mich. 5,1); 2. familiae (Jes. 9,5; 11,1); 3. matris virginis (Jes. 7,19); 4. Doctrinae et rerum gestarum (Jes. 42,1–4; Act. 5,43; 18,5. 28).

§ 14

Th. III. Incarnatio partim Naturae humanae formatione partim, adsumtione absolvitur. Ubi notanda unio personalis, h. e. duarum naturarum perichoristica sine synchysi conjunctio, ut πᾶν πλήρωμα θεοῦ habitaverit in Christo corporaliter (Col. 2,9) et λόγος post unionem nunquam et nusquam sit extra carnem suam.

Unionem secuta communio κατὰ συνδύασιν, qua, quod unius est proprium, sine sui multiplicatione vel transfusione alteri realiter confertur, ad communem possessionem, usurpationem et denominationem (*Form. Concord.* p. 606. 766). Est haec communio quadruplex a) subsistentiae, ut caro Christi sit ἐνυπόστατος λόγῳ, ut de una λόγου ὑποστάσει participent duae naturae, ut ὑπόστασις λόγου sit et ὑπόστασις carnis (Joh. 1,14; Col. 2,9), b) naturarum, ubi sine commixtione [*HA260*] et transmutatione natura una alterius particeps facta. Unde praedicationes personales: Deus [205] est homo; homo est Deus. Haec communicatio superaddit unioni personali interiorem modum coëxistentiae, quam est inter corpus et animam. Absolvitur reciproca possessione et usurpatione. Possidet humanitas λόγου naturam et subsistentiam; utitur Divinitas humanitate ut instrumento.

c) Communicatio idiomatum, vi cujus λόγος sibi adpropiat carnis affectiones et passiones et infirmitates, ut praedicationes inde resultantes sint citra τρόπον et figuram dicendi intelligendae; et vicissim λόγος carni communicet per unionem omnem, quam habet per essentiam, majestatem idiomatum. Genera communicationis idiomatum duplicia sunt. Primo ἰδιοποιήσεως, secundo μεταποιήσεως. Quoad primum λόγος sibi adpropriat affectiones et passiones carnis, ut Zach. 12,10 Jehova dicitur *compunctus, Dominus gloriae crucifixus* (1. Cor. 2,8). Dominus Davidis est filius Davidis (Matth. 22,43). Quoad secundum divinae perfectiones non modo personae, sed etiam naturae humanae tribuuntur in casu recto, ut: caro Christi est vivifica (Joh. 6,51) in casu obliquo, ut: Sanguis Christi Spiritu aeterno oblatus (Hebr. 9,14).

[206] Notetur: Quae divinitati per essentiam propria sunt, communicantur humanitati per unionem, sic ut attributa quiescentia mediantibus operativis insint humanitati.

d) Communicatio ἀποτελεσμάτων, ubi utraque natura agit, quod suum est, sed cum communicatione alterius. Ἀποτέλεσμα est unum opus ex diversis operationibus. [*HA261*] Sic dicitur *filius Dei missus in similitudine peccati, ut damnaretur peccatum in carne* (Rom. 8,3). *Sanguis filii Dei nos mundat a peccato* (1. Joh. 1,7). Hic vita filii Dei sanguini carnis impertit valorem infinitum, ut inde redundet effectus utriusque naturae. Hactenus de Persona, nunc de statibus Exinanitionis et Exaltationis.

7 Jes. 9,5: Jes. 9,1 *A und HA*

§ 15

Th. IV. Status exinanitionis consistit 1. in vera et reali evacuatione usus reflexi majestatis divinae, non autem evacuatione possessionis. Dicitur quidem Phil. 2[,7], ἐκένωσεν ἑαυτόν, sed Theologi non admittunt evacuationem plenariam; 2. in donorum habitualium reali abdicatione, vel certe in nonassumtione plenaria; 3. in formae servilis et pathematum universalium non tamen personalium assumtione; 4. in occultatione, tum majestatis in genere, [207] tum in specie usus directi ad creaturas; 5. in praestatione obedientiae tam activae quam passivae.

De exercitio omnipraesentiae ex Joh. 3,25, omniscientiae ex Jes. 11,2; Joh. 3,35, Omnipotentiae ex Joh. 5,17 multa determinare non possumus, etsi distinctione actuum naturae ab actibus personae utamur. Saepe etiam dona habitualia naturae humanae inhaerentia a communicatis humanae naturae perfectionibus divinis discernere amplius non possumus.

Ad statum Exinanitionis pertinet etiam conceptio et mors Christi. De conceptione tres sunt sententiae. 1. Statuit praeservationem, 2. purificationem, 3. procreationem puri ac impolluti seminis, quae est tutissima. Quod mortem concernit, illa fuit necessaria ex decreto et consilio Dei ad demonstrandam gloriam justitiae Dei, alioquin testamentum gratiae non fuisset ratum (Hebr. 9,16).

Quoad infinitum valorem unica quidem sanguinis guttula suffecisset, sed quoad respectum ad sanctitatem et gloriam Dei mortificatio [*HA262*] et sanguinis missio multa et varia esse debuit. In triduo mortis Christus verus mansit [208] homo; solutio unionis naturalis animae et corporis unionis personalis vinculum non separavit. Sanguis Christi extravasatus post resurrectionem non in venas recollectus fuit, sed extra corpus Christi positus, ut summum Pontificem decuit, in sanctuarium apportatus Deo sistebatur; neque haec separatio praejudicat aliquid assumtioni intra hypostasin τοῦ λόγου.

§ 16

Th. V. Ad statum Exaltationis pertinet 1. ipsa vivificatio, et hanc immediate excipiens descensus ad inferos verus et realis, non metaphoricus. Dicta 1.Petr. 3 et 4 tam sunt clara, ut citra glossas possint intelligi a corde recto; 2. Resurrectio, quae post triduum mortis facta, non coincidit cum vivificatione Spiritus, quae post primum mortis momentum facta est. Resurrectio autem post triduum mortis. Dicitur Rom. 4,25 facta *propter justitiam nostram;* pertinet igitur ad actus Christi meritorios. Scilicet postquam Christus vita sua carnem nostram fecit immortalem, promeruit nobis, ut justitia nostra omnis habeat suam originem in vita Christi. 3. Adscensio, quae facta est tum in coelum beatorum, tum in coelum majestatis divi-[209]nae, quod supra omnes coelos est, scilicet ipsissima gloriae immensitas efficiens, [*HA263*] ut spatium illud immensum nunquam sit sine actu purissimo divinitatis in λόγῳ (Eph. 4,9; 1.Reg. 8,27; 2.Chron. 6,18). Ps. 19,2 dicuntur coeli declarare gloriam Dei. Quanquam Christus corpore suo adscenderit super omnes coelos, tamen per omnipraesentiam suam confundi non debent modi adessendi, qui humanae Christi naturae competunt vel actu naturae vel actu personae. Priori enim modo pro praesenti statu est in certo aliquo

36 Eph. 4,9: Eph. 4,19 *A*
36 Ps. 19,2: Ps. 19,1 *A und HA*

12 divinis: ausgelassen *HA*

ποῦ, non tamen circumscriptione aliqua locali, quippe tempore et loco superiori, quanquam essentiae suae finibus circumscripta, sed definitive, uti et alia corpora glorificata beatorum. Posteriori autem modo vi unionis personalis et communicatae gloriae et majestatis divinae est ubique omnibus creaturis praesens non minus ac ipse λόγος. 4. Sessio ad dextram (Ps. 110,1; Eph. 1,20) Dei Patris. Id ipsum redditur per τὰ δεξιὰ tribus locis, Matth. 26,64; Luc. 22,69; Marc. 14,62, et Hebr. 1,3 per τὴν δεξιὰν τῆς μεγαλωσύνης, quae dicit non certum aliquem et circumscriptum locum, sed fontem virtutis et gloriae Dei, unde κράτος τῆς δόξης (Col. 1,11) [210] et ἐνέργεια τοῦ κράτους τῆς ἰσχύος (Eph. 1,19) est vis ex fonte hoc exiens; eodemque sensu *Rakia Isso* (Ps. 150,1) innuit expansum, in quo Deus est, habere fontem virtutis: In hunc fontem humana Christi natura per adscensionem est exaltata, exercens majestaticum Regimen vi unionis personalis et humiliationem subsecutae exaltationis. Respondet huic fonti *scabellum pedum*, ad quod actus dejectorius jam tempore exinanitionis Christi incipiens et momento mortis per fractionem rupium magis declaratus terminabatur. Hoc majestaticum regimen, [*HA 264*] quoad rem, in puncto incarnationis quidem jam inceperat, sed quoad usum plenarium sese manifestavit per sessionem ad dextram, de quo legitur in BRENTIO Tom. VIII, pag. 929, in *form. Conc.* p. 608. Cujus loci sensum QUENSTEDIUS ita interpretatus est, quasi Christus in puncto incarnationis regimen ad dextram Dei *non* habuerit *actu* et tempore, sed tantum *jure*, et quod actualis usus demum post sessionem ad dextram inceperit. Contrarium in *Form. Conc.* pag. 764 legitur.

§ 17

Th. VI. Officia Christi communiter [211] in Propheticum, Sacerdotale et Regium dispescuntur, quae tria ab aliis reducuntur ad duo ultima. Moses enim in typo officium Propheticum Regio annexum habuit (Deut. 18,15. 18; 23,5). Aaron vero sacerdos ab ipso Deo Propheta fratris sui Mosis adpellatus est (Exod. 7,1; 4,14–16). Christo diserte tribuitur officium Propheticum (Joh. 6,14; Luc. 7,16), quippe qui secundum legem Mosis non tantum docuit et interpretatus est (Matth. 5,17), sed etiam auctoritatem habens, non quidem novam legem dedit, sed novam et spiritualiorem formam docendi et methodum introduxit, dum, quomodo a Patre accepit verba, ita locutus est in mundo (Joh. 8,28; 12,50; Matth. 7,29). Officium sacerdotale demonstratur a Paulo peragi in coelis benedictione (Hebr. 7,6; 4,15) et intercessione; et dicitur administratio bonorum coelestium in tabernaculo vero (Hebr. 8,12). Ad hoc seipsum immolavit tanquam victima satisfactione vicaria in terris (Eph. 5,2). Notanda hic satisfactionis necessitas, veritas, universalitas. Necessitas satisfactionis probatur ex justitia Dei (Rom. 3,24. 25), veritas satisfactionis patet tum ex Jes. 53,4. 5, secundum quod [212 – *HA 265*] dictum peccata hominum portavit; tum ex 1. Tim. 2,6, secundum quod se dedit ἀντίλυτρον, pretium adaequatum, per solutionem vicariam; tum ex Ps. 69,5, secundum quod solvit, quod ipse non rapuit; tum ex Rom. 3,24, secundum quod λύτρῳ soluto reum, h.e. animam, quae peccavit, morte plectendam (Ezech. 18,4) a promeritis poenis liberavit, adeoque vere satisfecit.

Universalitas patet ex 1. Tim. 2,6, ubi dicitur mortuus pro omnibus, etiam pro iis, qui sua culpa pereunt (Rom. 14,15; 1. Cor. 8,11); porro, ubi dicitur portare peccata mundi (Joh.

29 Hebr. 7,6; 4,15 *A*: Hebr. 7,6; 4,5 *HA*
30 Hebr. 8,12 *A*: Hebr. 8,2 *HA*

1,29), 1. Joh. 2,2; Tit. 2,14, ubi dicitur placatio pro peccatis totius mundi et omnium. Officii sacerdotalis praecipua pars consistit in intercessione, quae secundum Hebr. 7,25, ubi dicitur sacerdos noster semper vivens ad intercedendum, sese extendet ultra praesens seculum per sequiora secula.

Officium Regium Christo competit, non tantum, qua Deo, sed et qua capiti ecclesiae, cujus oeconomia quidem gratiosa et modus administrandi per verbum et sacramenta impetrationem et adplicationem salutis spectans, cessabit (1. Cor. 15,28). Ipsum vero in se [213] spectatum, et quoad etiam complectitur regnum gloriae, manebit in omnem aeternitatem. Vide, quae huc pertinent, in *introductione* mea *ad Psalmos* pag. 14–17 etc.

Amplior de Christo Sacerdote Explicatio

Sacerdotium Christi penitius et vividius introspicere, hoc Paulus dicit *ad perfectionem progredi* (Ebr. 6,1). Jam nihil potest dici sublimius de hoc Themate, quam id, quod ipse Paulus citata epistola protulit. Sciendum vero, hoc Thema secundum varios respectus posse deduci ab eo, [*HA 266*] qui plenitudine spiritus gaudet. Sive enim ad vitam Dei indissolubilem, sive ad λόγον et sapientiam, sive ad creationem Thema inflectas, idem dices sub orationis prospectu alio. Vita Dei gloriam in sacerdotio resplendentem exponit, nam vita et gloria se mutuo includunt (Rom. 6,4). Sapientia est aliquid, in quo sui Deus imaginem recipit, et est respectu verbi agentis aliquid passivum, unde Maternitas passiva Hierosolymis superioribus tribuitur (Gal. 4,26). Hierosolymae superiores Paulo sunt ipsa sapientia respectu passivi, quod [214] ab activo accepit, ut iterum liberis suis in libertate abundanti id communicet. Si ad creationem et restitutionem secundum πρόθεσιν αἰώνων sacerdotium respicere vis, tum idem dices, quod Paulus in epistola ad Ephesios et Colossenses dixit, Christum esse ante omnia, omnia in ipso constitisse, omnia per ipsum restituenda καιροῖς ἰδίοις. Et sic poteris Christum sacerdotem quoad Ecclesiam, quoad Redemtionem a peccato, quoad judicium extremum, quoad executionem omnium finium Dei post diem judicii, considerare, et in quolibet respectu coincident omnia, quae in prioribus jam tibi adfuere. Cum adeo in hac Theologiae forma locos ad sex titulos contraxerim, etsi per hunc adstrictum ordinem simplicitati aliquid decedat (magis enim placet ordo scripturae historicus tum ex Protevangelio ad Adamum primum et secundum, tum ex typis templi primi et secundi ad sacerdotem collimans), tamen tenorem scribendi his sex titulis [*HA 267*] accommodabo, et postmodum liberius quid superaddam.

I. Primo igitur, quoad titulum de Deo, necesse est, ut, quod in Deo revelatum est, etiam in sacerdote deprehendatur. Vidit sapientia hypostatica [215] ante mundum conditum in Deo singulas rerum creandarum ideas, antequam in ipsas formas per sapientiam explicarentur (Prov. 8,22–31). Vidit septem spiritus esse exemplaria, ad quae sapientia septem columnas domus suae adornavit (Prov. 9,1). Experientia et consensus antiquitatis docet inesse animabus notiones anticipatas, non quidem ut ideas innatas, sed lege continuae assistentiae irradiatas. Ex hoc ipso probatur, lumina a Patre luminum continuo ad nos descendere, sive reci-

11 et vividius: ausgelassen *HA*
29 collimans: »hin zielt« *HA*

piantur a tenebris creaturae, sive non recipiantur, saltem hoc certum est lumina haec anticipare doctrinam, doctrinam tamen a sapientia in plateis clamante ad ea recipienda institui inter omnes nationes mundi. Quae igitur in Deo sunt ideae, illae etiam sacerdoti consummato inesse debent.

An vero ideae sint primum cogitabile in Deo, an ipsa δόξα et vita, hoc vel ipse Moses ignoravit. Vidit Moses omnium rerum Exemplaria, sed ea vidit in vita. [*HA 268*] Vita, Verbum, Lux sunt primum cogitabile. Deus ipse est vita indissolubilis (Ebr. 7[,16]) omnium virium radices in septenario continens, hanc vitam nemini, nisi summo sacerdoti communicare potest. Habet igitur sa-[216]cerdos in Verbo ἀπ' ἀρχῆς, omnes vocales et consonantes essentiarum, h.e. omnes vires materiatas et immateriatas, habet ut Vita, omnium virium manifestationes activas et passivas, habet ut Lux, omnes ideas, quae effunduntur (Prov. 8,23) ad distinctionem abyssorum, fontium, montium, caelorum et marium. Vita in Deo per λόγον est manifestativa sui, etsi Deus sit inalterabilis, tamen non est ens quiescens, sed transit a statu manifestationis in statum manifestationis. Hinc Deus Jehovah dicitur, h.e. *qui est, qui fuit, qui venit,* h.e. aelohim, qui se manifestat in nubibus per potentiam; et Jehovah, qui manifestat gloriam in Israële (Ps. 68,35); ad utramque requiritur attractio corporalis et spiritualis, quam Christus sibi tribuit post exaltationem, quia eam habuit ante eam, ut ἀρχὴ τῆς κτίσεως, ut principium originans creaturae. Nulla enim neque manifestatio, neque creatio fieri potest sine attractione, quod Ebraeis est Zimzum.

Quia igitur sacerdos est medius inter Deum et creaturas, hinc quoad Deitatem debet esse Jehovah, h.e. manifestator occultorum in Deo, secundum πρόθεσιν αἰώνων, hinc debet omnia ad se trahere, omnia universi spatia reple-[217]re, omnia nutrire et renovare, omnia ex statu antiquo in novum educere, imperare omnibus angelis et, quicquid se Deo opponit, in subjectionem redigere, mortem et, quicquid creaturis impuri et praeter ordinarias vitae leges corticis instar acrevit, abolere, [*HA 269*] et sic omnes Dei virtutes coram omni rerum universitate contra criminationes angeli rebellis justificare, et decentiis Dei satisfacere.

II. Quoad titulum de Homine debet Christus homo omnia implere, quae in s. scriptura ad ultimam usque κεφαίαν sunt de eo tradita, debet ut Adamus secundus ex abditis Naturae producere, quae Adamus primus in Paradiso per culturam horti Eden produxisset. Igitur *nil manere debet* in terra *occultum, quin manifestum fiat* (Luc. 12[,2]). Hinc artes et Academias suus honor manet, quae celantur occulta producere sub summi Pontificis directione. Porro secundus Adam statum Psychicum subire debet, quia spiritualem praecedere debet Psychicus (1.Cor. 15[,44–46]). [*HA 270*] Idcirco ab infimo gradu servi ad supremum Deitatis successive debet elevari, sed tantisper influxum Deitatis in hominem animalem suspendere (Jes. 53,1. 2). Omnia percurrere, [218] quae homini obvenire possunt, omnes tentationes, omnia pathemata, omnes affectus sine peccato experiri. Igitur inde ab utero legibus resistentis materiae tenebrosae adstringi, postmodum anima in sanguine vegetari, in animam rationalem per vernaculam formari, et sic demum spiritu septemplici sine mensura repleri, ut Psychicum in spirituale elevetur et carnis insita inimicitia aboleatur (Eph. 2,14. 15).

III. Quoad titulum de Lege et Peccato Christus, antequam ut sacerdos in sanctuarium introivit, se ipsum in terra ut hostiam obtulit. Hostibus a domitis hostia nomen habet. Christus itaque satanam hostem post superatam triplicem tentationem prius debellavit, ut peccatum et mortem destrueret hostia sua in coelum deportata. Peccatum itaque expiandum et deinceps abolendum fuit. Peccatum ortum est ex dissolutione virium in temperamento coordinatarum. In vera coordinatione status Psychicus animalis non fuisset observabilis ob praedo-

minium superioris vitae, [*HA271*] sola igitur Psychica vita dominante fiebat fractio legis internae, quae in veritatis essentiali coordinatione consistebat. Cum igitur post lapsum homines Psychici [219] nascerentur, peccatum originale in omnes propagabatur, morsque per omnes transiit, eo ipso dum sine praedominio vitae superioris vitam degebant mortalem. Ad internam legem de non confundendis vitae principiis conservandam lex externa positiva addebatur, sed imaginatio legem internam mentis disturbavit. Inde fines Dei in restitutionem legis internae volvebantur. Magnum opus, cui exequendo nil sufficit, nisi ipsa φύσεως Divinae successiva communicatio! Ad hanc Physica necessitate requirebatur mors et resurrectio secundi Adami. Et sic demum hostia factus est Christus. Sed variae dispositiones ad hoc decenter exequendum praemissae sunt: Lex Sinaitica Christo data est ut foedus operum, Israëli ut foedus gratiae. Lex igitur Sinaitica non eo fine data est, ut reduceretur per eam spiritus ad Psychen, sed ut tum immanitas peccati et incapacitas carnis ad legem, tum sanctitas et δόξα Dei quid deposcat, agnosceretur. Lex a Christo perfectam δόξης restitutionem, perfectam justitiam requisivit; a nobis carni obnoxiis homuncionibus nil, nisi desiderium gratiae. Id sancti agnovere soli, reliqui legem ejusque fines non intelle-[220]xere. Interim majestas Dei tam amplas dispositiones, [*HA272*] etsi non intellectas, sibi vindicavit, etsi lex ad vitam data fuit; tamen, lex mortis et peccati facta, malum in tellure exasperaverit. Triumphos egit Satan. At de Agno Dei hostia in cruce immolanda non cogitavit. Venit tempus. Christus sacerdos Dei futurus omnia praevidit. Quis ad haec aptus? Tantae molis erat internam virium hominis dissolutionem spiritu aeterno redintegrare. Sileamus, et in hostia Jesu Aquam; Sanguinem et Spiritum adoremus, non enim pares sumus intelligendis omnibus requisitis ad redemtionem. Aqua et Sanguis sunt illa corporalia media ad animam redintegrandam; Spiritus vero veritatem testatur et in veritatem ducit. Lex itaque Mosis abrogatur, gratia et veritas Jesu Christi legem libertatis, legem regiam amoris, legem vitae erigit in sacerdotio Domini secundum ordinem Melchisedek. Sic peccatum, ens per naturam incompensabile, per novam *diatheken* compensatur, et Christus mediator novae *diatheces* solus omnes peccati sequelas, omnes mortis fructus destruit. Quis hic omnia sacerdotis πράγματα οὐ βλεπόμενα enarrabit? Quis [221] aspectus et ophanim gratiae sub generales revocabit notiones? Tota s. scriptura plena est gratia. Illuc Te adplica. Nos fideles punctum visus gratiae ex sacerdotio Christi per Spiritum S. fixum habentes invitemus nos invicem in his rerum mundi fluctibus nunquam passuri, ut fixum hoc firmamentum fidei defluat, scil., quod Christus una vice peregit in terra, id in coelis spiritus aeternus sacerdotis infinito valore mentibus fidelium communione sua adjudicet. [*HA273*] O, quantum Deus honoratur a nobis, quum gratiam in momentis spiritus Christi praeferimus defatigationibus, queis pro scrinio pectoris nostri perfectioni volumus consulere nostrae, ut infinitis id hodie libris et consiliis moralibus tentari videmus.

IV. Quoad titulum de Gratia, haec, etsi ex illimitata libertate Dei profluat, tamen ordinem servat. Ordo hic quidem in fonte naturae aeternae Deitatis in septemplici spiritu Dei ex parte fundatur; sed individuales animae Jesu Christi cogitationes hic et nunc videntur transilire ordinem naturae etiam invisibilis in peccatoribus, qualis fuit Manasse, latro crucifixus, et nostro tempore BARO DE SCHÖNFELD, gratiose in [222] rotulum electorum accensendis. Verum est, gratiam esse influxum spiritus septemplicis pro receptivitate characterum in animabus ad reducendum spiritum ad Psychen; sed hic influxus non semper ad proportionem ordinis

20 spiritu aeterno: ausgelassen *HA*
36 Quoad ... Gratia: ausgelassen *HA*

in natura rerum necessarii, sed ad fidem credentium, super scalam naturae cor ipsius sacerdotis tangentium, a sacerdote summo dirigitur, ut hoc jam in Joaso Rege Israëlis per Elisam (2. Reg. 13, 14–19) praefiguratum est. Elementa enim naturae subsunt precibus fidei liberrimis. Ordo hic in Rege Melchisedeko jam praestabilitus est. Rex hic justitiae et pacis sine patre, sine matre, sine principio et fine dierum describitur, quia transcendit elementa naturae, ad quae cultus Leviticus quodammodo accommodabatur. [*HA 274*] Per hunc tot regulae Leviticae, circumcisio, victimae, chirographum Mosis abrogata sunt. Lex spiritus vitae in eorum locum successit; lex haec facilis et jucunda est, sed latissima (Ps. 119, 96. 89) universitatem Naturae ita collustrans, ut montes pacem, et colles justitiam sint annunciaturi (Ps. 72, 2. 3). Sanguis Christi omnia nova facit, nec nostrarum est virium explicare, quibus modis id futurum sit. Sacerdos Dei est architectus natu-[223]rae; in illo habemus communione occulta thesauros absconditos omnis cognitionis et sapientiae. Sed pro aeone hoc sufficit ministris gratiae, nosse, qui sint gradus peccatorum, et qui gradus gratiae. Dantur enim peccata ad mortem, quae recta contra sacerdotii honorem committuntur, dantur, quae poenitentibus septuagies septuaginta vicibus remittenda sunt citra proportionem culpae et poenae, quia Christus decem millia talentorum debita uno actu remittit. Et hoc jus membris ecclesiae potioribus concessit, suscipiendi in tabernacula aeterna ἐκλιπομένους, h. e. jure excidentes, modo communionem ecclesiae cum Christo vere agnoscant.

Melchisedek panem et vinum protulit et Abrahamo ejusque semini benedixit, decimas tamen ab Abrahamo sumsit ad demonstrandam superioritatem illimitatam, ad legem compensationis non adstrictam; hinc Abrahamus negavit se a Rege Sodomae compensationem accepturum esse ullam, quippe decimas non ex lege compensationis Melchisedeko largitus, sed ob alios sublimiores fines.

Sanguine Christi semel effuso et in sanctuarium coeleste deportato, sanguis circumcisionis non amplius introitum [224] praebet in ecclesiam, sed aqua baptismi, quae dein pane et vino, carnis et sanguinis exhibitoriis confirmatur fidelibus. [*HA 275*] Proh, quam incredibilis facilitas ordinis gratiae. Semel intravit Christus in sanctuarium cum sanguine, in quo vita Dei residet, et hoc semel et una vice plus valet, quam si millies pro quolibet oblatus esset. Una vice aeternum redemtionis valorem a Deo approbatum invenit pro tot redemtionum figuris. E. g. Exod. 13, 13: *Asini primogeniti ove redimendi.* Gratias agamus Deo pro tam gratioso ordine. Poenituit Deum fecisse homines, taeduit eum Israëlitarum (2. Reg. 10, 32). Solus mediator novae dispositionis, novi ordinis gratiae, gratiosos nos Deo facit. Propter hunc squalores peccatorum defoedatissimos tolerat et constituit tempore ultimo squalidissimo (Eph. 2, 7) divitias gratiae non suspendere. Gratia dicit incredibile et paradoxum quid, quod homini Psychico stultitia videtur. Quoties verbum gratiae ad aures spiritualium venit, elevent cogitationes ex machina mundana in sacrarium coeleste, ubi plurima non amplius ordine mechanico, sed supra-mechanico intellectuali aestimantur a Deo. Hinc post consummationem victimae Christi [225] in cruce communio mortis, sepulturae resurrectionis et exaltationis in coelum nobis a Patre Jesu simul adjudicatur supra omnem captum rationis. Per festa solennia celebratur incarnatio, passio, mors, resurrectio etc.; nemo se excusare potest ignorantia, sed fideles in spiritu intelligunt dignitatem vocationis suae.

[*HA 276*] V. Quoad titulum de Ecclesia summus sacerdos non posset esse sacerdos, nisi haberet, quibus vitam a Deo acceptam communicare posset. In hoc Dei gratia, in hoc bene-

42 Quod ... Ecclesia: ausgelassen *HA*

placitum versatur, ut omnis plenitudo sit in Christo, quam deinceps influxu septemplici derivare possit in suos. Unus est Deus, unus est Christus, unus est Spiritus, una est Ecclesia. Deus, Christus et Ecclesia unum quid sunt et erunt (Joh. 17[,22f.]), sed unitas haec se explicat in diversissima charismata pro membrorum vario numero. Ut unitas haec se diffundat ordinatissime in tam diversa membra, summus sacerdos ordinem tuetur. Unitas Dei non est unitas numerica, sed unitas sine pari, unitas infinite foecunda, unitas intensissima, hoc est, quae potentias in potentiis continet sine confusione, septenario omnia connectente. Hinc Deus sacer-[226]dotem per juramentum constituit, quia juramentum et septenarius unum et idem sunt; quoties Deus juravit, per septem obtestatus est (Genes. 21,23–28). Adeoque Christus in sacrario coelesti charismata ex uno Deo per unum spiritum distribuit ordinemque ζωῆς ἀκαταλύτου servat, dum in membra singula influit, et sic ecclesia plenitudinem Deitatis, quae in Christo corporali modo habitat per influxus septenos et per hos innumerabiliter multiplicatos, possidet, et est plenitudo τοῦ πάντα ἐν πᾶσι πληρουμένου replentis et repleti (Eph. 1,23). Intelligimus hic aliquid stupendum, sed per fragmenta. Veniet dies, quo id agnoscemus ut a Deo agniti sumus. Contenti simus pro his explicandis diversis in scriptura praefigurationibus. Quod per unum non exhauritur, suppletur per alterum. [*HA277*] Arbor vitae, candelabrum aureum Zachariae et omnium visionum emblematicarum compages in Zacharia satis nobis per fragmenta denotat. Systema sine hiatibus non datur in hoc aeone.

Sacerdos in Zacharia appellatur *Zaemach*, quia vegetatio spiritus una est in Christo et membris. Sub illo duae coronae, aurea et argentea, in unum quid vegetantur, non opere fusorio [227] constant. Christus enim sacerdos vitam suam et omnia opera sua in membris vegetatione quadam in omnes et singulos diffusa communicat. In hac Ecclesia beati sumus in ἑνότητι πνεύματος, quam sequitur demum ἑνότης πίστεως et charismatum. In unione vegetabili spiritus minimus possidet omnia, quae singuli possident, et hoc magno est solatio iis, qui mensuram cognitionis parvam et tamen charitatem universalem habent.

Arbor vitae in Paradiso hanc Ecclesiae vegetationem singulis communem jam praemonstravit. Arbor vitae erat in centro Paradisi, centrum hoc ad normam Archetypi in sapientia effigiatum est. Centrum in Archetypo est dextra Patris, unde Christus exivit et quo iterum rediit. Dextra Patris est ubiquitas concentrata in medio Archetypi. Ex quo Christus in terram venit, postquam aquam et sanguinem ex latere suo effudit, [*HA278*] dispositiones ad influxus recipiendos ordinavit. Oriens, occidens, meridies in Paradiso dispositiones has praefiguravit. Dividitur arbor in ramos majores, 12 Apostolos, et minores, 70 discipulos et post in totam Ecclesiam.

[228] Arbor vitae est in terra radicata, a qua vitae suscipit incrementum. Christus in terra vitae radicem habet. Terra vitae est purissimum elementum manifestationis divinae, *chasmal* Ezechieli dictum, terra haec facit, ut gloria instar speculi reflectatur in fontem, ex quo exivit; hinc haec potentia passivum quid infert, eo fine ut haec δύναμις ὑψίστου ἐπισκιασμόν in Matrice Mariae subire potuerit, unde postmodum tota ecclesia ex elementis divino humanis aqua, sanguine et spiritu nutriatur. Christus carnem et sanguinem nobis dedit in cibum, ut arbore vitae nutriamur; hoc nutrimentum animarum jam ipse Salomoh arborem vitae nuncupavit (Prov. 11,30), per hunc fructum doctrinae mutuam ἐπιχορηγίαν seu distributionem vitae exercemus per Christum, in bonum odorem Jehovae.

Innumera sapientiae divinae documenta in Ecclesia revelabuntur, Angelis in admirationem. Hinc desunt nobis verba ulterius de his facienda. Patefaciet ea summus sacerdos.

[*HA279*] Nos vero ut infantes in amore revereamur instituta Jesu Christi, olim in aeone futuro, quam stupendae profunditatis sint, agnituri. Principatus et ordines angelorum sciunt, quae aeternae invi-[229]sibilium naturae conveniunt. At quae ex beneplacito Dei fluunt instituta Christi, discunt ipsi etiam angeli nobiscum per sacerdotium Christi instruendi.

VI. Quoad titulum de novissimis, quae extraponunt abdita et abscondita creaturae vanitati subjectae. Christus sacerdos demum agnoscetur in gloria, tum enim vita Christi in Deo hactenus recondita per omnia membra patefiet. Christus et illius membra judicabunt angelos malos et omnia, ad quae infideles ex abysso malitiae impulerunt. Dies judicii incipiet κρισίν αἰώνιον (Ebr. 6,2), ubi sacerdos Regius revelabit, quicquid mensura rigoris et misericordiae Divinae cum humana temperata requirit. [*HA280*] Nam quoniam Christus judicium peraget, quia filius hominis est, igitur omne Divinum aeternae naturae conformabit se ad humanam Christi naturam, et quemadmodum omnes modi agendi Divini in sacra scriptura describuntur humano more temperati ut patet ex Genes. 11,5. 7; 18,21, ita etiam summus sacerdos attributa Divina ita glorificabit, ut humanitas in Divinitate resplendescat. Secundum rigoris mensuram nationes, ut *ollae* [230] figulorum disjicientur, secundum mensuram misericordiae illi, quibus Evangelium jam in carceribus post mortem denunciatum est, secundum Deum spiritu vivent. Leges naturae divinae aeternae secundum beneplacitum Dei per sacerdotem exequendae efficient, ut nationes judicandae κρίσιν κατ' ἀνθρώπους ἐν σαρκὶ subeant. Propterea Deus in sacerdote tantum beneplacitum habet, ut per ἀπαρχὴν τῶν αὐτοῦ κτισμάτων, h.e. per communionem electorum, peragatur judicium αἰώνιον. Omnia verba ex fonte Anti-Christiano prolata judicatum iri supponit judicium αἰώνιον, Reginam Austri judaeis infidelibus ad latus adsisti supponit idem. In summa, corporalibus figuris singula invisibilia factum iri visibilia, aures ad transcendentalia animae assuefactas offendit; nisi extantissime scriptum esset in apocalypsi, vocatos, electos et fideles equis albis ordine exercitus de coelo venturos, certe risum id moveret monadologistis. Civitas Dei corporali figura referet omnia, [*HA281*] quae in Deo latent, et ante hanc in templo Ezechielitico quadratura circuli, fons omnium figurarum, facili computo ab intelligentibus agnoscetur. Haec omnia Christus Rex et [231] sacerdos ex intimis initiis invisibilium ad finem visibilium perducet eousque, donec Deus sit omnia in omnibus et ipse sacerdos etsi cum Deo sit unus spiritus, tamen subordinationem reddet visibilem. Sic Emanatio Pantheistica mundi refutatur. Si enim ipse Christus non est mera emanatio Dei necessaria, multo minus ulla datur emanatio creaturae necessaria ex Deo, sed per beneplacitum Dei omnia legibus suis, non ex nihilo, sed ex Deo progressa sunt cum propriis centris seu seminibus, ut, quod fuit invisibile, fiat visibile. Invisibile dicitur Salomoni *olam* seu aeon, visibile vero pulchrum certo tempore (cap. 3,11. 14. 15). Nullus igitur regressus creaturae in Deum datur. Hinc Christus est summus sacerdos, ut ad beneplacitum Dei aeones decurrant in infinitam varietatem χαρᾶς δεδοξασμένης Dei, Christi, [*HA282*] electorum et totius universitatis rerum.

Liberiori ordine sacra scriptura de summo sacerdote agit. Sed nos tamen disseminatas hinc inde miculas attentione spirituali colligere necesse habemus. Et sic quilibet Spiritum S. habeat ductorem, modo per omnem veritatem [232] ad veram notionem sacerdotis duci se patiatur. In Protevangelio potissima momenta occurrunt, unde incipienda sit meditatio, sed ibi non

9 Ebr. 6,2: Ebr. 6,1 *A und HA*

5 Quoad ... de: ausgelassen *HA*

34 [Pred.] cap. 3,11 *A*: »Pred. 3,1ff.« *HA*

apparet, ubi desinat. Scil. semen mulieris conteret caput serpentis; in hoc brevissime opus summi sacerdotis describitur, sed non ut sacerdotis, sed ut secundi Adami. Addendi sunt conceptus de tabernaculo et templo, tum demum idea sacerdotis emergit. Id jam satis demonstratum ivi in Libro *güldene Zeit*, Tom. II. p. 29, ubi abunde docui ad conceptum summi sacerdotii necessario requiri spatium et locum tabernaculo et templo terminatum. Summus sacerdos purissimum spatium inhabitat ex beneplacito, non ex necessitate naturae. Ipsa gloria Dei est habitaculum Dei. Deus enim et lux, quam inhabitat, sunt distincta, neque ad essentiales conceptus de Deo, sed ad respectum beneplaciti Divini in sacerdote revocandi. Hinc frustra Philosophi objiciunt, aut gloria ad essentiam Dei pertinet aut non, si prius gloria unum et idem est cum Deo, si posterius, gloria aliquid involvit creatum, circumscriptum, materiale, corporeum. [*HA283*] Sed unum respondeo, fuit Dei beneplacitum, ut tota plenitudo [233] Deitatis habitet in Christo corporaliter, non per meram adessentiam in carne, sed sublimiori beneplacito, λόγος enim σάρξ ἐγένετο, non per meram unionem, sed per perichoristicam penetrationem; quod non fluit ex conceptibus essentiarum ontologicarum, sed ex ineffabili beneplacito, vi cujus primas et simplicissimas naturas Deus ita essentiavit, ut subsint beneplacito, non tantum necessitati legum aeternarum Divinitatis. Sint igitur imagines in Apocalypsi de spatio Dei et Agni Philosophis ideae Deo indignae, saltem metaphoricae, audeant propter canones metaphysicos demere verbis Dei, demet itaque sacerdos summus partem suam de ligno vitae, quia stultitiam suorum conceptuum praetulerunt obtestationibus Dei. Et sane demonstratum dabo decentias Dei in eo se manifestare, ut, quod stultissimum videtur rationi, sit illud ipsum summum, quod summo sacerdoti a Deo ex beneplacito commissum est, olim toti universitati rerum ob oculos sistere. Legant itaque sine murmure omnes illos materiales conceptus in libro meo citatos, quos ex s. scriptura de loco sacerdotis exhibui. Si sint durae cervicis, habeant sibi depuratissimos conceptus [234] extra Christum formatos. *Parvuli sunt Philosophi, nisi a Christo viri fiant.* Ita CLEMENS ALEXANDRINUS, maximus in Philosophia sacra et avus GREGORI THAUMATURGI effatum dedit.

[*HA284*] De Operationibus gratiae per Jesum Christum

[Quoad sacram scripturam]

§ 18

Post exaltationem et glorificationem Christi finis Dei cum homine is est, ut Christus sit vita ejus (Col. 3,4), primum in occulto, postremum in manifesto; scilicet in hoc seculo primum, in illo seculo postremum. Jesus Christus in terra versatus semper in ore habuit hanc promissionem, ut, qui credat, habeat vitam aeternam (Joh. 3,15. 16. 36; 5,24; 6,40. 47. 54; 10,10. 28; 17,2. 3); subintellexit vero Christus vitam occultam et manifestam. Hanc phrasin explicat Christus per alias: lucem vitae habere (Joh. 8,12), cibo satiari manente in vitam aeternam (Joh. 6,27), potum accipere fontis vivi in vitam aeternam salientis (4,14); clamavit aliquando in festo Scenopegiae: *Si quis sitit, veniat ad me et bibat; si quis credit in me quemadmodum scriptura dixit, fluvii aquae viventis fluent ex* [235] *ventre ejus. Hoc autem dixit de Spiritu, quem accepturi sint credentes in illum; nondum enim fuit Spiritus*, scilicet ille accipiendus eo gradu, *Christo nondum glorificato* (Joh. 7,37–39). [*HA285*] Postquam

autem Christus jam glorificatus erat, Apostoli has Christi locutiones multo plenioribus extulere phrasibus, ut: transformari eandem Domini imaginem *a gloria in gloriam, utpote ex Domino, qui Spiritus est* (2. Cor. 3, 18), esse *unum cum Christo Spiritum* (1. Cor. 6, 17), habere *eundem Spiritum fidei*, quo ex Deo loquimur (2. Cor. 4, 13), impleri *in omnem illam plenitudinem Dei* (Eph. 3, 19), *participem* fieri *divinae naturae* per *pretiosissimas et maximas promissiones* (2. Petr. 1, 3. 4), in omnipotentia potentem fieri secundum *robur gloriae* (Col. 1, 11), accipere secundum *divitias gloriae ejus, ut potentia roboremur, per Spiritum ejus* in incrementum hominis interioris, *ut praepolleamus comprehendere longitudinem, latitudinem, altitudinem, profunditatem* (Eph. 3, 16. 17). Haec autem vita Christi cum certo ordine in hominem veniat 1. ad ductum verbi Dei vividissime agnoscendum, quomodo vita haec in Christo inde ab incarnatione et unione perso-[236]nali per exinanitionem ad exaltationem et glorificationem traducta fuerit; quid sit coeleste tabernaculum, quod Christus ingressus est, ubi omnia vivunt et operantur ex Christo, et ex septem spiritibus ejus; quomodo nos uniendi simus per fidem cum Christi vita et cum omnibus, quae inde profluunt; quomodo πράγματα, h. e. ἰδιώματα, ἀξιώματα, [*HA 286*] ἀποτελέσματα sacerdotis Christi in vitam nostram operentur ad justificationem; vita enim fidei tum rebus tum actionibus Christi insistit, ut sit vera hypostasis, verum totius aedificii sapientiae fundamentum. Jam supra in loco de homine dictum est, Spiritum Christi cum anima uniri, et hominem experiri commercium inter duo per verbum vivificum. 2. Quando igitur verbum Dei praedicatur sub administratione Spiritus, si vocatio Dei ad communionem statuum filii Dei *illucescat cordibus nostris* tanquam mirabilis lux in gloria et in potentia resurrectionis Christi, tum unio cum vita Christi ut vere et cito inchoatur; ita etiam continuatur: spiritus illud commercium inter animam et spiritum ipse testatum reddit, et regeneratio, conversio, poenitentia, justificatio, adoptio, sanctificatio sub hac unione celeres acquirunt progressus.

[237] § 19

Si vero verbum et vocatio Dei in mera litera et administratione coactiva legali fit, tum fit administratio mortis, unde peccatum augetur et magis invalescit. Verbum enim inane seu litera mortificat, sola administratio spiritus et vitae vivificat. Tale verbum non docet corda, neque enim ad sensum communem, quo docet Deus homines, quae sciunt (Ps. 94, 10), neque ad sensum spiritualem et γεῦσιν attemperatum est. Tale verbum vi vegetandi cassum nil operatur, immo fructus morti fert, nullam illuminationem cognitionis Jesu Christi efficit, sed νοήματα a Deo mundi excoecata progignit (2. Cor. 4, 4), carnalem indolem et mundiformem innutrit. Hinc Apostoli tantopere succensebant talibus vanitatum praedicatoribus, [*HA 287*] *qui volunt esse legis doctores, neque tamen sciunt, de quibus loquantur, neque de quibus convicti sint* (1. Tim. 1, 7), *libertatem praedicantes, cum tamen subditi sint corruptionis* (2. Petr. 2, 19), quorum errores hoc tempore non tantum sunt errores doctrinae, sed methodi spiritualis, pestilentiores illis. Multi quidem eorum possunt eatenus evangelium praedicare, quatenus ad scopum [238] vocationis universalis facit in testimonium super auditores (Matth. 24, 14; Rom. 10, 18), sed, nisi auditores de regeneratione, poenitentia et justificatione ab ipso Deo erudiantur, per horum ministerium vix ullum apotelesma tale proveniet. Quod si quis igitur minister vocationis Dei ad communionem vitae Christi esse vult, is ante omnia incipiat

36 hoc tempore: ausgelassen *HA*

a se ipso, habeat rectitudinem cordis, faciat voluntatem Dei conscientia notam, pergat sub tractu divino discernere in se et anima sua operationes Dei et diaboli, ut supra dictum est in loco de Homine; discernat cognitionem vivam a mortua; characteres morum humanorum ad ductum Proverbiorum expendat; motiva sapientiae in plateis loquentis primo ad emendationem sui ipsius, deinde etiam aliorum adsciscat; conferat cum his sublimiorem gradum motivorum, et promissionum N.T. a communione vitae Christi desumtorum; distinguat methodos ipsius Dei, queis ad foedus gratiae invitavit homines sub diversis oeconomiis; et sic discet locum de Lege et Evangelio per exercitationes sui ipsius (1.Tim. 4,7), sic fiet a Deo doctus (Joh. 6,45), divina schola exercitatus ad Regnum coelorum (Matth. [239] 13,52), ipse vocatus ad communionem vitae Jesu Christi, ut alios vocare possit. Ardua res est, mi Lector! docere homines vitae semitas. Deus id facit (Ps. 16,11), sed ministerio nostro uti vult, [*HA288*] ubi Lex et Evangelium justo ordine contemperanda sunt secundum vitae rationes, quae sane nulla arte includi possunt. Dedi quaedam in colloquio meo, forma libri Jobi adornato, *explicationi* meae *in Hiobum* subjuncto, p. 320, sed haec omnia nil sunt, si conferantur cum interna spiritus παιδεία, sub qua erudimur de semitis vitae per omnia, quae nos circumstant. Habemus in epistola ad Romanos ὑποτύπωσιν pulcherrimam ex justitia et gloria Dei promanantem, quomodo vocari debeat peccator per Legis et Evangelii motiva vivifica; sed nisi tu vivas et ratiocinii leges spiritus Pauli et Christi in te ipso pernoscas, stulta erit imitatio tua, affectatio inepta, volatus sine alis. Nemini sine his forma doctrinae de regeneratione, conversione, poenitentia, justificatione usui est. Hinc formam quidem in N.T. sanorum verborum suspicere jubemur, sed de forma methodi spiritus, de diaconia πνεύματος semper ingeminatur quaestio, *quis*, nisi spiritualis, *ad haec aptus*? (2.Cor. 2,16).

[240] § 20

Regeneratio, conversio, illuminatio, poenitentia, justificatio, sanctificatio uno in baptismatis foedus consensu, una cordis fide, una oris confessione inchoantur. *Omnis, qui credit, Jesum esse Christum, is ex Deo natus est* (1.Joh. 5,1). Ecce regenerationem. [*HA289*] *Gratiae Deo, quod fuistis servi peccati, nunc autem obedientes facti typo doctrinae, cui vos tradidistis* (Rom. 6,17). Ecce conversionem. Deus *in cordibus nostris illuxit ad illuminationem cognitionis gloriae Dei in facie Jesu Christi* (2.Cor. 4,6). Ecce illuminationem. *Christus, quod mortuus est, peccato mortuus est semel, quod vivit, vivit Deo; ita etiam vos* (ad vocationem praedicatam semel) *colligitis, vos mortuos esse peccato, vivere autem Deo per Christum* (Rom. 6,10. 11). Ecce poenitentiam. *Justificati igitur ex fide pacem habemus erga Deum per Dominum nostrum Jesum Christum* (Rom. 5,1). Ecce justificationem. Deus nos, *cum in peccatis mortui essemus, una vivificavit cum Christo, gratia estis servati, unaque suscitavit, unaque collocavit in coelis in Christo Jesu* (Eph. 2,5). Ecce sanctificationem. Jam haec omnia esse [241] unum, patet ex dicto 1.Cor. 6,11: *Haec eratis quidem, sed abluti estis, sed sanctificati estis, sed justificati estis in nomine Domini Jesu et per Spiritum Dei nostri.* Methodus Apostolorum fuit plane simplicissima. Jesus Christus verba sua, propositiones suas, ut a Patre suo acceptas et a se auctoritate filii enunciatas, in medium protulit cum rationibus conscientias intime ferientibus. Quicunque igitur fide seu persuasione certa id verum esse judicavit, ille in numerum discipulorum Christi est reputatus. Ante Passionem et Resurrectio-

8 1. Tim. 4,7: 1. Tim. 4,2 *A und HA*

nem satis fuit credere Jesum esse illum a Prophetis denuntiatum Messiam. Post mortem et resurrectionem Apostoli tanquam testes mortis et resurrectionis cum summis rationibus proposuere Jesum resurrexisse ex mortuis, sedere ad dextram Dei, largiri spiritum ex vi resurrectionis iis, qui crediturí sint. Quo facto credentes vel adsumentes verbum baptizati sunt, sic ut uno sigillo regeneratio, adoptio, conversio, illuminatio, justificatio, sanctificatio, et uno actu ipsis confirmata fuerint. Id quod factum Act. 2,41; 8,12. 37; 16,14. 15; 17,2. 3. 4. Postea ipsis declaratum est per ulteriorem informa-[242 - *HA290*]tionem, quod per hanc fidem in communionem vitae Jesu Christi et omnium statuum ejus recepti fuerint, quod salutem, justificationem, absolutionem a peccatis, et per Spiritum S. initia vitae coelestis acceperint. Tali modo Evangelium fuit perquam amabile et jucundum, fides admodum facilis.

Facilis itidem fuit tota Illuminatio una cum baptismo communicata. Hinc baptismus ab antiquis vocabatur illuminatio. Etenim regeneratio ab illuminatione tantum differt modo proponendi. Regeneratio quidem intrinsecum quid dicit, quod demum in aeternitate agnoscetur, quando cognitio nostra erit ut a Deo agniti sumus. Sed illuminatio est magis explicabilis. Objectum Illuminationis est cognitio gloriae Dei in facie Jesu Christi. Quicquid igitur sine cognitione gloriae Dei de rebus spiritualibus proponitur, nullam praebet illuminationem Theologicam. In gloria Dei per Christum patefacta cognoscendus est Deus, homo, lex, peccatum, gratia, ecclesia et resurrectio mortuorum. Deus est enim Deus gloriae, homo regeneratus est in gloria, sed nondum manifestata, lex sine gloria Dei est lex mortis et [243] peccati; cum gloria est lex spiritus vitae, peccatum est defectus gloriae Dei, gratia et salus in Christo est gloria (2. Tim. 2, 10) ex sanguine crucis et ex consummatione meriti Christi iterum redundans, qua anima vestienda est olim, hinc gratiae tribuitur δόξα (Eph. 1[,6]). Ecclesia est corpus Christi, quo Deus gloriam coram angelis et tota rerum universitate vult manifestare (Eph. 3,10). Resurrectio et novissima rerum sunt patefactio gloriae (Col. 3,4). Quicquid igitur extra nexum cum gloria de ipsa Christi persona docetur, sive sit passio, sive mors, sive sepulchrum, sive descensus ad inferos, sive resurrectio, [*HA291*] sive adscensio ad dextram, illud non illuminat. Hinc Johannes Evangelio praemisit explicationem gloriae, quam Christus habuit ante mundum in λόγῳ, in vita, in luce, quae tria gloriam Dei constituunt, et post consummationem victimae omnia in eandem gloriam desinunt. Omnis igitur illuminatio cognitionem gloriae in singulis partibus Theologiae pro objecto habet. Hinc ex idea vitae et gloriae necessario tota Theologia emanare debet, unde facilia et systematica sunt omnia, ut in *Sylloge* et in hoc *Compendio* docui. Sub hac facie Theologia ab Apo-[244]stolis tradita fuit facilis et jucunda. Lux Evangelii illuminat de vita et ἀφθαρσία, h.e. de gloria (2. Tim. 1,10).

§ 21

Sequioribus autem seculis, praecipue nostro, abstractiones et obscurae locutiones increbuere. Abstractio a gloria Dei sensim introducta est; in hujus locum substitutae sunt formulae abstractae: fidem esse fiduciam, adhaerentiam, apprehensionem personae Christi, quod quidem est verum, sed non illuminativum, fides enim est ὑπόστασις ἐλπιζομένων et elenchus invisibilium. Sic a simplicitate primaeva deventum est ad locutiones metaphoricas, ad abstractiones, ad subtilitates infinitas: Praecipue postquam controversiae cum PONTIFICIIS propter meritum de congruo et condigno invaluerunt. [*HA292*] Hinc typus doctrinae nostrae LUTHERANAE respectibus ad illas controversias innumeris scatet. Excogitatae sunt divi-

siones, quas scripturae simplicitas non habet. Divisio verbi in Legem et Evangelium sub longe aliis ac olim respectibus adhibetur, et sic ingemiscimus sub plaustris et ponderibus [245] philosophematum, formularum, abstractionum, et praecisionum.

§ 22

ARNDTIUS, postquam satis expendit, quanta inde Christianismo detrimenta et vulnera inferantur, simpliciorem et conscientiae internae magis consonum doctrinae typum proposuit. Sed evolvatur *theologisches Bedenken und christliche treuherzige Erinnerung, welchergestalt Johann Arndts sogenanntes wahres Christenthum anzusehen. Tübingen, gedrukt bey Dieterich Wernlin. Anno 1623.* Suspectum auctor reddit ARNDTIUM quasi literam scripturae contemnat, quia saepe dicat, fidem vivificare in nobis verbum Dei, quasi hoc literae scripturae sit contumeliosum. Quando ARNDT L. I. Cap. 4 poenitentiam per abnegationem definivit et Cap. 8 per mortificationem: *Du sollt der Sünde und Welt absterben, und dich zum HErrn bekehren, und um Gnade bitten; jezo hast du Vergebung der Sünden; jezo kommt der Arzt, der die zerbrochene Herzen verbindet, und heilet ihre Schmerzen, sonst ist dir Christus nichts nuz, und hilft dir nichts, dass* [246] *du viel vom Glauben sagst.* Audi jam illum posthabita aequitate propter seculi nostri vulnera illius verbis impertienda invehentem in ARNDTIUM: *Hier sieht der Leser klärlich, dass Johann Arndt die Erneurung und Toedtung des alten Menschen vor dem Glauben hergehen laesst, und zu der Reue den ersten Theil der Busse wider die Evangelische und Apostolische Ordnung einlogirt.* Mens ARNDTII haec est: Si quis justificari velit, illi non sufficere poenitentiam quandam superficiariam, sed aversationem peccatorum intimam, [*HA 293*] consensum in mortificationem cum Christo. Contradicentis mens haec est: Si quis justificari velit, illi sufficere, si contritionem, partem poenitentiae primam nescio quo habeat gradu, et si fidem tanquam alteram partem poenitentiae habeat, et tum ex hac fide fructus renovationis ferat. Debere autem hominem justificari prius et absolvi a peccatis actu forensi, hoc est, poenitentiam et fidem non ingredi debere respectum ad renovationem, sed hominem absolvi debere prius forensi modo, ob fidem in praedicamento relationis spectatam, a peccatis, et postmodum renovationem sequi demum. Quanta haec sub-[247]tilitas, quanta praecisio, quanta abstractio! Primo non exstat in scriptura contritionem sine ullo ad renovationem respectu posse considerari. Potest contingere casus, ut alicui in medio actu poenitentiae evolet anima, antequam de renovatione cogitare potuit. Sed exceptio non facit regulam, et fallor an illius contritio vera contritio fuerit unquam. Sin etiam contritio est motus animi ex detestatione peccati et metu judiciorum Dei, tum inest contritioni detestatio peccati. Si hoc, est etiam voluntas abjiciendi peccatum. Et quod attinet ad fidem, Deus certe non contentus est fide meritum Christi otiose et inefficaciter adspectante, sed fidem desiderii salutis ex Christo plenam vult Deus, vult firmitatem persuasionis, seu ὑπόστασιν in praedicamento actionis, non merae relationis. Nonne praestat ARNDTII methodus somnolentum peccatorem vocans et excitans, ut quum dudum superficiaria contritione contentus fuerit, [*HA 294*] incipiat aliquando semel pro semper per poenitentiam et fidem in communionem mortificationis et resurrectionis Christi ingredi. Methodus abstractiva linquit hominem in somnolenta sua poenitentia, ex qua nonnisi per terrorem inte-[248]ritus et propinquae mortis evigilat. Ipse LUTHERUS gratiam et Evangelium nimis a lege abstrahendo praedicans, quum ANTINOMI inde occasionem caperent, adhuc abstractius quam ipse, proponendi privilegia Evangelica sine renovationis proposito, co-

actus est aliam ingredi viam, quam cum ARNDTII Methodo magis concordare jam videmus. Vid. LUTH. *opera* Tom. VII, ubi disputationes aliquot contra ANTINOMOS insertas legere licet.

§ 23

Nil igitur restat, quam, ut quis methodum illam simplicissimam ex ipso Novo Testamento et ex veteri conquirat ipse, et quidem primo sic, quasi nullus unquam terminus technicus exstitisset. Ita ego tentamen hujus feci duo de viginti abhinc annis in Libro *Evangelicus ordo Regenerationis* Germanice edito Tubingae. Inveniet post resurrectionem et glorificationem offerri nobis gratiam et pacem in Jesu Christo sub longe simpliciori dispositione, quam lex Mosis fuit. *Ex plenitudine ejus nos omnes accepimus et gratiam pro gratia. Nam lex per Mosen lata, gratia et veritas per Jesum Christum facta est* (Joh. 1,17). In filio [249] Dei *habemus redemtionem per sanguinem ipsius, remissionem peccatorum secundum divitias gratiae ejus, quae redundavit in nos in omni sapientia et prudentia* (Eph. 1,7[.8]). Distinguitur aliquando gratia Jesu Christi seu fructus uterque redemtionis, remissio et regeneratio, alter scopo remotivo, alter positivo (Act. 15,11; 2.Cor. 13,13; Tit. 3,5. 6. 7), a favore gratuito (Luc. 1,30; Act. 7,46; Tit. 3,4). Et illa gratia Jesu Christi dicitur benedictio Abrahae seu promissio Spiritus per fidem accipienda, [*HA295*] nec multis, sed uni facta, scil. Christo, in quo, qui sunt, et qui ejus spiritum habent, illi remissionem peccatorum et haereditatem consequuntur. Hinc tot Phrases, esse in Christo, ipsius Christi esse (Rom. 8,1–9; Gal. 5,24) et Christum esse in iis (Joh. 4,10; 17,26; Rom. 8,10; 1.Cor. 1,6. 7; 12,1. 3; 2.Cor. 12,9; 13,13; Eph. 1,3; 3,5). Et si quis in Christo est per fidem, ille vires spirituales accipiet semper majores ex communione resurrectionis Christi per Evangelium (Rom. 6,4. 5. 8. 11; Eph. 1,19. 20; 1.Petr. 1,3). Spiritus, quem accipiunt fideles, commercium suum internum cum anima non quidem plena mensura ab initio pandit, sed successive. Sufficit igitur [250] primum accepisse chrisma per verbum, et hinc conclusiones facere rectas (1. Joh. 2,20 seqq.) et tum, si manet apud nos, quod primo audivimus, manemus etiam in filio et Patre. Sed quum aetate spirituali provectiores evadimus, tum noscimus illum, qui est a principio, ejusque commercium distinguimus a nostra anima, et tum reseratur nobis sensus divitiarum gratiae plenius, tum quoad Justificationem, quae respicit liberationem a maledictione et condemnatione legis, tum quoad vitam spiritualem, et omnia coelestia bona. Patebit tum, quo sensu dicatur Dominum ipsum esse spiritum, et nos transformari in imaginem eandem a Domino, qui est Spiritus (2.Cor. 3,18), et quo sensu dicatur spiritum nondum fuisse, nisi post glorificationem (Joh. 7,39). Nimirum Spiritus S. non est incarnatus, sed λόγος. Postquam vero cum θεανθρώπω, seu cum Domino, persona divino-humana, uniti sumus spiritu fidei, tum vitam ex glorificatione carnis [*HA296*] λόγῳ unitae accipimus, et sic templum sumus, in quo habitat spiritus. Spiritus itaque dicitur tum acceptae vires ex communione idiomatum, axiomatum et apotelesmatum Christi, tum ipse ἄλλος πα-[251]ράκλητος. Spiritus sanctus inhabitat illas vires, ille accipit ex Christo et nobis largitur, et sic commercium illud supra dictum fit firmum et stabile, indiciis certis ab omni fanaticismo praemunitum, et sic bona et mala hujus seculi optime discernimus.

2 ubi ... aliquot: ausgelassen *HA*
2f. insertas ... licet: ausgelassen *HA*

Jam his absolutis dicemus etiam Thetice, quae ad s. scripturae ductum sine terminorum schemate proposuimus. Faciamus id, quia in prioribus fuimus breviores, in orthodoxis Thesibus prolixius, nam in his momentum ponitur sanae doctrinae.

Formulae Theticae

§ 24

Th. I. Applicari debet gratia per Christum scopo instaurandae imaginis divinae parta per fidem, h. e. certam persuasionem de annunciata salute, quae nobis in vocatione Dei per evangelium offertur; et tum intelligemus redemtionem Christi et totam vitae communionem ad nos pertinere facili ratiocinio (Rom. 6, 11) ex unctione (1. Joh. 2, 20). Gratia per ministerium verbi sive lecti sive auditi offertur, quam, si certo adsensu nostram esse concludimus, illam quoque intelligimus consistere in diversa relatione unius ejusdemque actus operationis divinae, scil. illuminationis regenerativae, conversionis, [252] poenitentiae, justificationis, adoptionis, sanctificationis.

[*HA 297*] Primum agi debet de vocatione et huic respondente fide. Vocantur omnes ad imaginem Dei intra se restaurandum, sufficiente cum efficacia. Est autem vocatio actus gratiae universalis, quo Deus testatur hominibus vel generaliter vel specialiter, quod velit, *omnes salvos fieri et ad cognitionem* Evangelii *pervenire* (1. Tim. 2, 14; 2. Petr. 3, 9). Generalis aliquot vicibus contigit: 1. post lapsum (Gen. 3, 15), 2. post diluvium (c. 9, 9–16), 3. missis Apostolis Jesu in mundum universum (Matth. 28, 19; Rom. 10, 18). Accessere certis temporibus confirmationes subsequentes: Tempore Mosis (Exod. 13, 21; 40, 34), tempore Regis Salomonis (2. Chron. 7, 1. 2. 3), temporibus Eliae (1. Reg. 18, 38. 39 seqq.). De quibus vide summe Reverendi Dn. Bengelii prooemium in vener. Dn. Storrii, amici nostri, *conciones*. Vocatio generalis non omnia tangit individua, hinc Paulus dicit τοὺς ἔξω nil ad nos attinere. Specialis fit per ipsum Evangelium, quod legem erigit. Lex, si solitarie agit, praeparat, et Evangelio tantum viam sternit; si cum Evangelio, tum lex τὸ terribile judicii extremi et [253] omnium judiciorum particularium acuit, sicque per oppositum efficit, ut Evangelium tanto illucescat jucundius.

§ 25

Fides vocationem Dei agnoscit, et communiter tribus integrantibus absolvi dicitur: Notitia, assensu et fiducia. De notitia vide Jes. 53, 11; 1. Tim. 2, 4; Joh. 17, 3; Tit. 1, 1, de assensu Ebr. 11, 1; Joh. 11, 27; Joh. 16, 27, de fiducia Eph. 3, 12, apprehensiva Joh. 1, 12.

Notitiam quidem haeretici habere possunt. Assensus tantum in orthodoxos cadit, qui de objecto fidei speciali recte sentiunt juxta scripturam; fiducia in solos renatos. Posterior pars semper includit priorem; et duo priores ad intellectum, tertia ad voluntatem pertinet. [*HA 298*] Perabsurda igitur est et s. literis et sanae rationi contraria sententia Pontificiorum: Fidem non tam per notitiam, quam per ignorantiam esse definiendam, et in solo adsensu consistere; scilicet ut hac ratione fidem suam implicitam, qua quis credit, ea vera esse, quae

17 1. Tim. 2, 14: *A*; 1. Tim. 2, 4 *HA*
31 Eph. 3, 12: irrtümliche Zuordnung zu ›fiducia apprehensiva‹ *HA*

ecclesia credit, licet, quaenam illa sint, ne fando quidem audierit, defendere possint. Impossibile enim est, ut quis assensum praebeat veritati, cujus notitiam plane nullam habet, cum adsensus dicat judicium intellectus adprobans, et haec secunda [254] mentis operatio illam necessario praesupponat. Unde in s. scriptura fides saepe per notitiam describitur (Joh. 6,69; 2. Tim. 1,12), ignorantia vero eidem opponitur (Act. 17,23. 30). Notitiam autem oportet esse non levem et vanam, non qualis est in impiis et ipso Diabolo, vid. *Form. Conc.* pag. 18. 168. 585, sed quae cum seria agnitione peccati et naturalis nostrae ἀδυναμίας conjuncta est (pag. 675. 711), et ad veram cognitionem mediationis et reconciliationis per Christum partae tendit (pag. 68. 585). Pariter et adsensus debet esse non perfunctorius, dubius et vacillans (excepto aestu tentationis), sed firmus, indubitatus (Hebr. 11,1; 10,22). Et quanquam in iis, qui tertiam fidei partem non adsequuntur, duae illae ad salutem minime sufficiant, ex intentione tamen Dei salutares sunt, et ratione principii spirituales actus et supernaturales. Fiducia vero quasi anima fidei est, per quam nos justificare dicitur; per hanc enim adprehendimus promissionem de remissione peccatorum per et propter Christum, qui est nostra justitia. Promissiones Dei generales et indeterminatae per fidem speciales fiunt et singulis adplicantur, ut quilibet dicere queat, ob meritum [255] Christi adprehensum, sibi jam peccata remissa esse. Fiducia vero h[oc][oco] non accipitur pro παρρησίᾳ, scil. confidentia ex receptione meriti Christi orta (Eph. 3,12), sed pro ipsa adpropriatione fiduciali meriti Christi, quae practica totius cordis [*HA 299*] et voluntatis in Christi merito recumbentia est (Joh. 1,12).

§ 26

Objectum igitur fidei justificantis, qua talis, proprium et speciale, est gratia et misericordia Dei, seu promissio Evangelii de gratia Dei a Christo ejusque merito parta, vel ipsum meritum Christi, Christus cum suo merito (Rom. 3,24). Fides ergo vera non versatur circa Dei misericordiam tantum generaliter, sed praecise etiam circa officium Mediatoris. Causalitas fidei proin meritoria non est, sed organica tantum, unde illud: Fides justificat non in praedicamento qualitatis, sed relationis, vi correlati sui, quod est meritum Christi, quatenus est adprehensio beneficiorum Christi passiva (Joh. 1,12; Rom. 9,30), sicut manus mendici non ditat, sed eleemosyna manu adprehensa. Quando dicitur causa instrumentalis, non spectatur ut instrumentum operativum justificationis. Hinc cum MUSAEUS, vir judiciosus, paulo aliter [256] sentiens, diceret fidem esse caussam impulsivam externam minus principalem justificationis, insurrexere WITTENBERGENSES contra hoc adsertum putantes fidem considerari ut habens aliquid intrinsecae qualitatis, quae Deum moveat ad justificandum. Intuitu Renovationis et bonorum operum fides se habet per modum causae efficientis, hinc νίκη (1. Joh. 5,4; Gal. 5,6). Incongrue ergo fides definitur ab ARMINIANIS et SOCINIANIS per obedientiam praeceptorum Dei. Fides naturalis nulla est a) ad veram enim et justificantem fidem explicita Christi servatoris notitia requiritur et adsensus et fiducia; sed nihil horum in illa. [*HA 300*] b) Fides est donum Dei per auditum verbi et sacramentorum usum producenda (Rom. 10,17).

PONTIFICII perperam distinguunt inter fidem informem et formatam; caritatemque formam et animam fidei statuunt. Caritas enim fidem jam supponit ejusque effectus est; forma fidei esse nequit, licet veram et vivam fidem esse demonstret, ut a se invicem separari nequeant (Gal. 5,6; Jac. 2).

Effectus fidei immediatus est: Peccatorum remissio (Act. 10,43), Justificatio (Rom. 4,5), Adoptio (Joh. 1,[257] 12), Pax spiritualis (Rom. 5,1); mediatus: Renovatio (Rom. 5,3) et bona opera quaevis (2.Petr. 1,5 seqq.).

Amitti iterum fides potest. Id quod probatur 1. ex indole et natura fidei, prout intellectus et voluntatis actus est; 2. ex ejus causis. Media gratiae non obstant, quo minus fides amitti iterum possit, cum eorum efficacia ab hominum ipsorum pendeat usu. 3. Exemplis Davidis, Petri etc. cum peccata adprobarunt, simul non potuere velle eorum remotionem et remissionem, ergo nec fiduciam tum habuere in Christum. 4. Quia dantur πρόσκαιροι, qui veram fidem habent.

Fides mortua, quae adsensu divino et vera fiducia destituitur, uti omnis fides tantum historica; id cum maxime ex defectu fructuum fidei colligatur, fides operibus destituta etiam mortua dicitur (Jac. 2,17), καθ' ἑαυτὴν principio vitali destituitur.

§ 27

Th. II. Regeneratio vel sumitur pro renascentia ad vitam gloriosam (Marc. 10,30; Luc. 18,30), vel pro regeneratione ad vitam gratiae (Joh. 3,3; Tit. 3,5), uti hoc loco. Non sumitur heic late, [*HA301*] quatenus ipsam quoque justificationem et renovationem comple-[258]ctitur, sed stricte, prout dicit gratiosam Dei operationem, qua mediante verbo et sacramentis homini in peccatis mortuo vitam fidei spiritualem confert, hinc et vivificatio dicitur (Eph. 2,5; Col. 2,13; 2.Cor. 5,17; Gal. 6,15; Jac. 1,18).

Regeneratio et Conversio differunt non quidem ratione formae (utraque enim consistit in translatione hominis e statu irae in statum gratiae, et e statu mortis in statum vitae novae et spiritualis), sed ratione Subjectorum et Mediorum.

Regeneratio et Renovatio etsi tempore conveniant, quoad primum regenerationis initium, et indivulso nexu cohaereant (Tit. 3,5), differunt tamen a) subjectis: Subjectum enim regenerandum est homo in peccatis mortuus; renovandum vero spiritualiter vivus et renatus ex Deo; b) principiis: Regeneratio est actus solius Dei, in qua homo se mere passive habet; ad renovationem vero homo concurrit viribus in regneratione acceptis; c) ordine: Regeneratio est prior ordine facitque Dei filios divinae naturae participes; renovatio autem posterior, et tales esse declarat.

[259] Tribuitur Spiritui S. oeconomice, appropriative et terminative (Joh. 3,5, ubi tamen nomen Spiritus magis essentialiter sumi posse monet B. OSIANDER; 1.Cor. 6,11, ubi per Spiritum sine dubio tertia Deitatis persona denotatur). Pater tamen et filius etiam secundum humanam naturam, cui virtus vivificandi communicata est (Joh. 6,57), minime excluduntur, cum haec sit actio ad extra, toti S. Trinitati communis. Unde fideles γεγεννημένοι simpliciter dicuntur ἐκ τοῦ θεοῦ (Joh. 1,13). Distincte vero haec regeneratio tribuitur Patri (1.Petr. 1,3), Filio (1.Cor. 4,15).

[*HA302*] § 28

Causa movens interna est pura Dei misericordia (Eph. 2,4.7). Externa est meritum Christi eique innixa intercessio, quippe quae omnis gratiae fons est (2.Tim. 1,9). Medium seu orga-

15 uti hoc loco: ausgelassen *HA*
20 Conversio: »Erneurung« *HA*
26 solius: ausgelassen *HA*

non respectu infantum est baptismus (Joh. 3,3; Tit. 3,5), respectu adultorum evangelium (1.Petr. 1,23), verbum prophoricum (1.Petr. 1,25; 1.Cor. 4,15; Jac. 1,18).

Baptismum Christus non solum instituit ad significandam, sed ad conferendam potius gratiam et regenerationem, quae proinde a baptismo pendet, tanquam effectus a caussa, et quidem [260] instrumentali designata per particulam διὰ, seu, ut alii loqui malunt, tanquam beneficium a medio gratiae ordinario.

Causa ministerialis sunt ministri ecclesiae (1.Cor. 4,15, ubi patri generanti, Gal. 4,19, ubi matri parturienti se comparat Paulus). Influunt vere et proprie, licet ministerialiter et διακονικῶς. Idem enim effectus a caussa principali et ministeriali dependens iis tribuitur. Unde et dicuntur Patres spirituales (1.Cor. 4,15).

Forma regenerationis consistit non quidem in substantiali hominis qua corpus vel animam mutatione, sed est mutatio tantum accidentalis ex parte intellectus, voluntatis et adpetitus sensitivi. Regeneratio consistit in donatione fidei, quatenus Christum cum suo merito recipit, in quo vita nostra spiritualis consistit (Gal. 2,20). Hanc vero habere simul ἐνέργειαν pietatis, hancque exserere in quotidiana renovatione et regeneratione, et utramque simul fieri tempore, ita tamen, ut regeneratio ordine naturae praecedat renovationem, ex eo clarum est, quia Paulus eundem baptismum lavacrum vocat tum regenerationis, quatenus ibi renascimur per fidem filii Dei (Joh. 3,5 coll. cap. 1,12), tum renova-[261]tionis, quatenus per eundem non vires solum credendi, sed et pie sancteque vivendi, nobis conferuntur, [*HA303*] eoque ipso justitia et sanctitas per lapsum amissa in nobis instaurari incipit per omnem dein vitam magis magisque continuanda (Tit. 3,5; 2.Cor. 7,1).

Finis est Adoptio (Joh. 1,12; Gal. 3,26), aeterna salus (1.Petr. 1,3. 4).

Affectiones: 1. necessitas (Joh. 3,5); 2. adauctio et incrementum, continuatio. Sed sic late sumitur regeneratio, uti complectitur renovationem (2.Cor. 7,1–6); 3. amissibilitas et reiterabilitas (Gal. 4,19; Ebr. 3,14; Rom. 11,20); 4. imperfectio, cum in vita tantum primitias spiritus acceperimus; et perpetua quaedam maneat lucta inter carnem et spiritum, etiam in electis et vere renatis hominibus (Rom. 8,23; Gal. 5,17).

§ 29

Th. III. Conversio ratione formae quidem cum regeneratione coincidit; utraque enim novae ac spiritualis vitae seu fidei collationem dicit. Differunt autem ratione Subjecti et Mediorum. Regeneratio enim dicitur non de solis adultis, quemadmodum conversio, sed et de infantibus, qui per baptismum re-[262]nascuntur. Conversio autem nonnisi per verbum fit.

Causa Efficiens principalis est oeconomice Spiritus S. Causa instrumentalis est verbum Dei.

Tres sunt gradus gratiae convertentis, quae in oppositione ad inhabitantem assistens dicitur (Apoc. 3,20). Est gratia praeveniens, praeparans et operans. Praeveniens iterum dispescitur a KOENIGIO in incipientem et praeparantem, operans in operantem specialiter sic dictam et excitantem. Duo hi gradus sunt praeparatorii, et ipsam conversionem actualem antecedunt.

24 2.Cor. 7,1–6: 2.Cor. 7,16 *A und HA*

1 Joh. 3,3: »Joh. 2,3« *HA;* vgl. aber OETINGER, *Theologia,* S. 164,15.

25 (Gal. ... 20): ausgelassen *HA*

[*HA 304*] Effectus gratiae praevenientis est compunctio cordis (Act. 2,37; 24,25; 26,28). Effectus gratiae praeparantis est informatio seu illuminatio (Act. 2,38). Gratia autem perficiens ipsam conversionem operatur et perficit; ipsam fidem, qua homo spiritualiter vivere incipit, operatur (Eph. 1,19).

§ 30

Homo in conversionis initio et progressu et fine s. complemento se habet mere passive (Phil. 2,13). Terminatur conversio in vitae spiritualis sive fidei excitatione seu infusione. Homo vero gratiae convertenti nil quidquam co-[263]operatur, neque per vires naturales a gratia praeveniente excitatas, neque per vires gratiae praevenientis sibi collatas. Sub fieri conversionis homo praeparatur ad vitam spiritualem; nondum tamen hanc habet, et consequenter omni vi vitali ad cooperandum destituitur.

Conversio sumitur aut transitive aut intransitive; si priori modo, utique et ratione virium et ratione ipsius actus ad solum Deum refertur: Est enim vivificatio opus solius Dei, qui propterea et fidem et poenitentiam dare dicitur. Posteriori autem modo recte dicitur de homine, quod poenitentiam agat et in Christum credat, sicque vires in conversione transitiva receptas ipso actu exserat, etiamsi et actus primus et secundus sit a Deo in conversione transitive accepta. Uti actus primus et secundus vitae in resuscitato Lazaro fuit a solo Deo, et tamen non ipsum Deum, sed Lazarum viventem denominavit. Actiones enim immanentes, qualis est fides, non denominant principium operans, sed subjectum patiens, undecunque illud vires agendi habeat. [*HA 305*] Homo quidem se habet non causaliter, sed mere passive, et poenitentia ac fides ei tribuuntur subje-[264]ctive, denominative et, ratione exercitii per vires dativas, non elicitive. Ne ipse quidem acceptas vires adplicare et determinare ad actus potest; et id negative potius intelligi debet, quod malitiose et morose non resistat (quae absentia repugnantiae malitiosae beneficium est gratiae praevenientis), quam de positiva quadam et activa comparatione. Homo enim nondum conversus, licet convertendus, et in via ad conversionem constitutus, spiritualiter nondum vivit, adeoque principio omni vitali quidquam boni spiritualis agendi aut operandi caret. Interim dictum salvatoris *habenti dabitur* bene hic considerandum est, et legendus HÜLSEMANNUS tum in SCHERZERUM, tum de *auxiliis gratiae*. Deinde etiam expendenda ad hunc locum, quae supra loco de homine et de libertate dicta sunt.

Gratia conversionis secundum omnes gradus, positis omnibus a parte Dei requisitis, non est irresistibilis. Etsi enim per gratiam praevenientem necessitas resistendi naturalis tollatur, et potentia non resistendi conferatur, eidem tamen etiam libertas et potentia resistendi, quam ex natura corrupta habet, relinquitur (Matth. 23,37; Act. [265]7,51; 13,46). Etsi motus primi a gratia praeveniente excitati inevitabiles sint, quia impediri non possunt, quo minus oriantur. Ne gratia quidem extraordinaria est irresistibilis, ut in Paulo cernitur (Gal. 1,16), quod contra CALVINIANOS observandum, qui simile de morte naturali ultra tertium comparationis extendentes (id enim in defectu virium spiritualium vitalium consistit), quasi homo, dicunt, gratiae vivificanti non magis resistere possit, quam naturaliter mortuus voci resuscitantis. Quod *dogma hominem vel securum vel desperabundum facere* judicat B. OSIANDER.

28 HÜLSEMANNUS tum in SCHERZERUM: »HÜLSEMANNS Schrift gegen SCHERZER« *HA*.
Hier muß aber »in SCHERZERUM« verstanden werden ›nach der Art und Weise SCHERZERS‹: ›... man lese HÜLSEMANN sowohl nach SCHERZER als auch nach (der Schrift) *de auxiliis gratiae*‹.

[*HA306*] Quamvis autem libertatem homini tribuamus ad converti et non converti, diversa tamen utriusque agnoscimus principia. Libere quidem aliquo modo convertitur volens, non tamen positive, sed privative, quatenus cum per naturam possit contumaciter repugnare, per gratiam autem praevenientem morose non repugnat. Illa autem non-resistentia non est actus voluntatis humanae a se ipsa potestate naturali imperatus, sed est mora quaedam sive spatium non-resistendi contumaciter, a Spiritu S. in hominis voluntatem introductum. Et sicuti infusio et determina-[266]tio ad vitam a solo Deo dependet, ita quoque determinatio voluntatis spiritualiter mortuae ad vitam fidei a solo Deo dependet, non ex ipsa mortua voluntate, et quidem active.

§ 31

Errores: 1. Pelagianismus, juxta quem conversio hominis in totum viribus naturalibus tribuitur. 2. Semipelagianismus, ex nobis esse fidei initium statuit, ita ut non opus sit gratia praeveniente et praeparante, ex Deo autem ejus supplementum.

3. SCHOLASTICORUM, qui liberum arbitrium a gratia praeveniente motum et excitatum Deo cooperari ad sui conversionem statuerunt. Et quamvis BELLARMINUS videatur nihil plane tribuere viribus naturalibus liberi arbitrii, et CHEMNITIUM injuriam catholicis facere queratur, hanc iis sententiam tribuendo, quod *liberum arbitrium per gratiam excitatum exserat vires, quas habebat etiam, antequam excitaretur, ita ut gratia praeveniens non tribuat vires libero arbitrio, sed quasi sopitas excitet;* quam sententiam dicit l.c. non esse catholicorum, quippe agnoscentium, quod *liberum arbitrium* tanquam *rss naturalis per peccatum non* amissa non habeat *ex se potentiam ullam, sal-*[267]*tem proximam,* qua se convertat ad Deum, sed eam demum accipiat *a Deo per gratiam praevenientem;* [*HA307*] ita ut per hanc excitatum et praeparatum per vires, quas a Deo recipit (non quas ex se ante habet), cooperari possit ad suam ipsius conversionem. Hoc tamen non obstante manifestum est, BELLARMINUM et alios aliquas saltem vires naturales libero arbitrio tribuere, quibus gratiae divinae praevenienti, excitanti ac praeparanti, ad sui conversionem cooperari possit; dum pag. 910 Verba Concilii Arausicani eo interpretatur, quod *liberum arbitrium in actione credendi et diligendi attenuatum* quidem sit, *per lapsum primi hominis, non tamen* plane *exstinctum; ac per hoc operari* possit *opera pietatis, si* modo *adjuvetur a gratia.* Quod si autem liberum arbitrium in spiritualibus, de quibus sermo est, non sit exstinctum plane, sed tantum attenuatum, sine dubio quasdam adhuc etsi languidas et tenues vires habet ex se antecedenter ad omnem gratiam, quas auxilio gratiae divinae jungere, eique cooperari potest ad complementum conversionis, si non ad initium, qui ipsissimus semipelagianorum error fuit, quem tegere sic vult BELLARMINUS.

4. SYNERGISTARUM. Qui [268] hominem in rebus spiritualibus non prorsus emortuum, sed saltem graviter vulneratum et semimortuum esse finxerunt. Ita quamvis liberum arbitrium infirmius sit, quam ut initium facere et se ipsum propriis viribus ad Deum convertere possit, tamen, si Spiritus S. initium fecerit et nos per ecclesiam vocet suamque gratiam adferat, propriis suis naturalibus viribus Deo occurrere aliquo modo, aliquid saltem etsi parum et languide ad conversionem suam conferre, se ad gratiam adplicare, sicque una cum Spiritu S. cooperari possit. Unde modus ille loquendi de tribus causis efficientibus concurrentibus in conversione hominis nondum renati exortus est, quasi Verbum, Spiritus S. et voluntas ho-

39f. et languide: ausgelassen *HA*

minis essent causae sociae conversionem efficientes, et consequenter conversio ex parte Spiritus S. et ex parte etiam hominis opus recte dici possit.

5. CALIXTINORUM. Qui hominem a gratia praeveniente excitatum, [*HA 308*] etsi nondum conversum, per vires tamen a gratia praeveniente sibi collatas tanquam primam vitae suae spiritualis scintillulam ad sui conversionem hujusque complementum cooperari volunt; et propterea distinguunt inter vires per gratiam [269] praevenientem collatas et harum exercitium, usum et adplicationem; et quoad illas quidem in receptione virium hominem se passive habere, in exercitio autem ἐνεργητιχῶς et active ad sui conversionem concurrere contendunt. Quo ipso conversionem transitivam cum intransitiva, passivam cum activa confundunt. Postquam enim homo passive a Spiritu S. conversus est, se ipsum quoque active per poenitentiam et fidem ad Deum convertit. Omnia illa dicta, quae testantur, quod Deus hominem convertat, de conversione passiva, quae vero dicunt, hominem se ipsum convertere, de activa, quae fluit ex passiva, intelliguntur.

§ 32

Th. IV. Poenitentia est effectus immediatus conversionis transitivae et passivae. Constat contritione et fide. Prior pars salutaris non est, priusquam accedat posterior; quando enim contritio est sine fide, dolor mundi dicitur, qui mortem operatur; fidei autem juncta, dolor dicitur secundum deum (2. Cor. 7, 10). Has duas partes essentiales poenitentiae esse patet ex ipsa causa instrumentali, per quam Deus poenitentiam in nobis operatur, quae est verbum partim legis, ex quo con-[270]tritio et dolor de peccatis commissis, partim evangelii, ex quo fides seu confidentia nascitur.

Quando poenitentia partialiter accipitur pro sola contritione fidei contradistincta, non Evangelium, sed lex concio poenitentiae dicitur. Spiritus sancti officium est, non solum consolari per Evangelium, sed et ministerio legis arguere mundum de peccato (Joh. 16, 8). Hinc errant ANTINOMI praedicationem legis explodentes [*HA 309*] et ex solo Evangelio peccata arguenda et contritionem docendam esse statuentes. Nam legis doctrina per Evangelium est illustranda, ut est doctrina N. T. tota, et acuenda, ut detestationem peccati arguit Judicii divini mentio (Act. 17, 30. 31), passionis dominicae usus legalis (Ps. 49, 9; Rom. 3, 23–25). Usus legalis beneficiorum Dei (Rom. 2, 4. 5). Sic contritio passiva completur per fidem, ut fiat activa abnegatio. Ex quo utique etiam clarum est, plene effici poenitentiam non, nisi ab Evangelio. Nam vera poenitentia intrinsece includit odium et detestationem peccati et amorem justitiae; non potest vere odisse peccatum, nisi qui ei oppositam justitiam sincero amore complectitur; non potest autem justitiam amare, nisi, [271] in cujus corde diffusa est charitas Dei (Rom. 5, 5), non autem datur Spiritus, nisi per Evangelium (Gal. 3, 2).

Involvitur contritioni odium et detestatio peccati, per quam abjicitur propositum perseverandi in sceleribus; hoc tamen bonum propositum, quando nondum accessit fides, non est spiritualiter et ex omni parte ita bonum, perinde ut ipsa contritio, ut Deum homini conciliet et amicum reddat (Rom. 14, 23). Bona tamen et contritio est et bonum istud propositum, in quantum est legi conforme, et qua ex Dei intentione via est ad verum bonum, prout Theologi non verentur poenitentiam μεριχῶς acceptam sano sensu vocare dispositionem, praeparationem, medium perveniendi ad fidem (Matth. 3, 3).

9 transitivam: transitivum *A*
24 Joh. 16, 8: Joh. 16, 18 *A*; Joh. 16, 8 *HA*

§ 33

PONTIFICII perperam tres partes constituunt nostrisque rejectis substituunt, contritionem, confessionem et satisfactionem. Animam poenitentiae fidem excludunt, ut quam poenitentiae priorem esse volunt, quod de fide quidem historica admittimus, de salvifica negamus. Contritionem e liberi arbitrii viribus natam intelligunt; [*HA3 10*] perfectam statuunt, ut ortam ex charitate Dei, attritionique seu contritioni imperfectae, [272] quae ex turpitudinis peccati consideratione, vel ex poenarum infernalium metu concipiatur, opponunt, et meritoriam esse adserunt. In confessione auriculari sacerdotem tanquam judicem considerant; ex quo horribilis sit conscientiarum carnificina, dum tenerae conscientiae semper coguntur dubitare, num et satis dignam et debitam diligentiam adhibuerint in sui exploratione, annon circumstantias quasdam peccati speciem mutantes et atrocitatem gravantes omiserint. Sed absolventes non sunt judices, sed ministri judicis. Hic αὐτοκρατορικῶς, illi ministerialiter absolvunt; et potestas a Christo Apostolis data debet esset determinata. Si enim indeterminata esset, ex remissione et retentione hominis penderet remissio et retentio Dei, et ratum esset Deo, quidquid quocunque adfectu raptus homo decreverit, quod absurdum. Si vero determinata est haec potestas, unde determinationem accepit, nisi ex instructione vocationis, qua mandatum acceperunt Apostoli, ut annunciarent remissionem poenitentibus, retentionem autem impoenitentibus; tum ergo remittuntur et retinentur peccata, quando evangelium praedicatur, neque opus est, novisse [273] ministrum, quae et quanta commissa sint peccata, cum omnia omnibus remittantur poenitentibus, omnia omnibus retineantur impoenitentibus. Ad satisfactionem annotandum, quod NICOLAI scribit: Nos *non negamus* quidem, *flagella divinae correptionis, remisso peccato, ad novae vitae custodiam, et infirmitatis medicamentum, non raro expedire, et poenam medicinalem esse,* adeoque poenam late et improprie sic dictam; [*HA3 11*] *esse* vero *praeteritorum peccatorum vindictas, et vel in hoc seculo vel in purgatorio luendas, humana auctoritate tolli* posse, *negamus; Christus* enim *pro nobis* maledictio *factus* (Gal. 3, 13) *omne genus maledictionis abstulit* (*excipe paternam castigationem,* quae et ipsa tamen benedictionis loco habenda est) et *omne genus benedictionis reduxit. Omnis poena est propter culpam,* hac *ergo ablata,* illa quoque tollitur. *Si auctoritate Papae adplicata merita Christi efficiunt absolutionem* primariam *a culpa et poena; cur non eadem operatione Spiritus sancti adplicata idem operentur?* Mulcta illa ecclesiastica poenitentibus olim imposita non erat de essentia poenitentiae, sed ejus consequens, vel pars potius disciplinae ec-[274]clesiasticae ab arbitrio et constitutione ecclesiae pendens. Conditiones vero illae, e. g. Reconciliatio (Matth. 5, 23 [. 24]), Restitutio (Ezech. 33, 15), etsi necessariae, tamen non sunt meritoriae, sed spectantur ut tales, quia necessario fluunt ex ordine et indole poenitentiae. Nova obedientia non tam pars poenitentiae, quam ejus fructus est, qui arborem bonam esse declarat (Matth. 3, 8). Ita tamen, si obsequium spectes internum, necessaria est, ut ne in agonizantibus quidem separari a fide possit. Fides, cum sit vita nova, necessario parit fructus novos.

§ 34

Effectus poenitentiae immediatus est Justificatio coram Deo; mediatus sanctificatio, nova obedientia, adoptio, unio mystica. Contritioni autem, licet dicatur pars essentialis poenitentiae, non competit per se activitas vel influxus in justificationem, sed habet se solum ut

pars ordinis et medium privativum non positivum, [*HA 312*] removens incapacitatem et obstacula, propter quae homo peccator alias remissionem peccatorum consequi non posset.

Poenitentia secunda post naufragium tabula dici potest, non post naufra-[275]gium foederis baptismalis ex parte Dei, quippe quod aeternum est, sed post naufragium fidei et bonae conscientiae (1.Tim. 1,19). Poenitentia est vel stantium (Rom. 14,2), vel lapsorum (Eph. 5,14). In hac transitus a morte spirituali ad statum vitae spiritualis fit; in illa a statu vitae spiritualis imperfectiore ad perfectiorem.

§ 35

Th. V. Vox justificare habet significatum judicialem, quia justificatio opponitur condemnationi (Rom. 8,33. 34).

Res nobis est cum PONTIFICIIS, qui docent id, cujus intuitu homo justificatur, esse infusum justitiae et charitatis habitum, justitiam nobis inhaerentem, quam et ipsa fides, prout est virtus in nobis haerens, ingrediatur. BELLARM. *de Justif.* L. IV, Cap. 18. Fidem justificare *disponendo ad justitiam et inchoando formalem justitiam*, non autem *apprehendendo justitiam Christi.* Scilicet distinguunt PONTIFICII inter justificationem primam et secundam, et illam quidem dicunt, qua homo ex impio fit justus; hanc vero, qua justus fit justior per incrementum justitiae. Ad illam requirunt 7 dispositiones: 1. fidem, 2. timorem, 3. spem, [276] 4. dilectionem, 5. poenitentiam, 6. propositum suscipiendi sacramenta, 7. propositum novae vitae. Ad secundam requirunt bona opera, quibus hominem meritorie justiorem ex justo fieri dicunt. Id quod ita explicat BELLARMINUS: Uti *nemo potest opere suo se ipse procreare, aut a morte revocare; procreatus autem, vel a morte revocatus ipse se* edendo *nutrit et auget. Sic etiam homo per peccatum mortuus, non potest merito suorum operum se justificare;* [*HA 313*] *sed posteaquam a Deo justus factus est,* scilicet per habitum justitiae infusum, *potest recte vivendo justitiam in se alere et augere, atque ita operibus justificari* (justificatione sc. secunda), et quando nostri ex Rom. 4,3–5 ita concludunt: si justificatio non est operantis, sed credentis, si est impii, si est remissio peccatorum et iniquitatum, obtectio vel non imputatio peccatorum, qua quaeso veri specie forma justificationis nostrae dici potest in justitia nobis inhaerente consistere? Respondent PONTIFICII Paulum *de justificatione prima* agere, quae sit impii, a qua opera excludantur. Sed s. scriptura tantum de una justificatione, quae fit per fidem in meritum Christi exclusis omnibus omnino ope-[277]ribus loquitur. Cum vero ne ipsi quidem PONTIFICII negare queant, bona opera in negotio justificationis in epist. ad Rom. et Galat. excludi; distinguunt veteres quidem inter opera Legis ceremonialis et moralis, id quod ipse BELLARMINUS rejicit *Libr. de Justificatione* p. 1003 quia, *Apostolus simpliciter excludat opera nulla facta mentione legis Mosaicae.* Ideo ipse et recentiores opera quidem legis moralis *excludi* admittunt, verum *non omnia absolute,* sed ea solum, quae homines faciunt sine gratia fidei, sola cognitione legis adjuti; ea vero, quae ex gratia fiant et post fidem, ab Apostolo excludi negant. Sed et opera regenitorum, quae *ex gratia fiunt* et fidem *consequuntur,* excluduntur; cum Abrahae opera sine dubio profecta sint ex gratia et fide, praesertim consilium illud de mactando filio. Neque ipse BELLARMINUS *Libr.* IV. Cap. 18 *de Justificatione* negare potest Abrahamum jam diu ante justificatum fuisse, sed argumentum Apostoli ita torquet: *Paulum usum esse exemplo Abrahae, non ut significaret* [*HA 314*] illum

5 Rom. 14,2: Rom 12,2 *A*; Röm. 14,2 *HA*

tum *primum justificatum* esse *a peccato, sed ut ostenderet impium non justificari ex operibus sine fide et gratia Dei factis, sed* [278] *ex fide et gratia Dei. Nam si Abraham justus justior factus est non ex operibus sine fide, multo* minus *impius* poterit *fieri justus ex operibus sine fide. Loquitur* ergo *apostolus Rom. 4 de prima justificatione, tametsi ad probandum, eam non fieri ex operibus sed ex fide, exemplum petat a justificatione secunda.* Qua vero ratione stante hac interpretatione argumentum Pauli posset concludere, Justificationem nostram fieri ex fide sine operibus, quia Abrahamus quidem justificatus ex operibus est, sed non sine fide? Alibi respondet CHEMNITIO ita: Renatum quidem tum fuisse Abrahamum *et ex fide multa bona opera* fecisse; sed *tamen Apostolum, cum dicat, eum justificatum esse ex fide, non ex operibus,* non respicere *opera facta ex fide,* sed illa solum, quae Abraham facere potuisset non ex fide; nam etiam addit ibi: *qui fidem habent, aliquando operantur non ex fide, ut cum peccant, cum faciunt opera pure moralia sine* respectu *ad Deum.* Quasi vero quaestio moveri potuisset de operibus peccaminosis, quae fiunt non ex fide. Evidentissimum est Paulum loqui de Abrahamo, qualis pro eo tempore erat, de operibus ejus [279] ex fide et gratia profectis, et simpliciter negat, quod per ista coram Deo fuerit justificatus.

§ 36

Qui vero Jacobus (Jac. 2[21–26]) Abrahamum non ex sola fide, sed ex operibus justificatum fuisse, adserens Paulo conciliandus sit, quaeritur? Respondent Theologie D. Paulum agere de fide vera et viva, quae nunquam est sola, etsi sola justificat, Jacobum autem de fide mortua et operibus destituta, quae utique justificare nequit. Jacobo justificari est declarari justum vel a Deo, [*HA315*] ratione judicii non rigorosi, sed paterni, vel coram hominibus ex signis et effectibus; Paulus autem docet, ex qua causa homo coram Deo justus reputetur. Et quando fidem operibus cooperatam fuisse dicit V.22. Jacobus, id non intelligi debet de cooperatione ad effectum justificationis, sed de efficacia fidei per opera se exserentis et quoad effectum declarationis justitiae, qua coram Deo minimum 30 annis ante immolationem Isaaci fuerit justificatus. Denique fides Abrahami consummata dicitur, rursus non essentialiter, sed declarative, uti 2.Cor. 12,9 τελειοῦται, i.e. perfecte [280] cognoscitur et declaratur. Clara sunt testimonia Tit. 3,5; Eph. 2,9. 10.

Idem docet scopus Apostoli Pauli, qui contra Judaeos et Pseudapostolos agit. Jam vero Judaei ne somniarunt quidem, opera absque Dei gratia facta salvare; nisi igitur ineptae confutationis reus agi debeat Apostolus, opera quoque ex gratia facta exclusisse dicendus est. Pariter Pseudapostoli fide et operibus simul hominem justificari voluerunt, at vero opera, quae fidei conjunguntur, sine dubio ex gratia proficiscuntur; consequenter haec in justificatione excluduntur, fideique et gratiae directe opponuntur (Rom. 3[,21–28]). Fundamentum Apostoli hoc est: Quicunque est peccator, ille non justificatur ex operibus (qui enim ex lege justificabitur, quem lex accusat et damnat?), omnes vero homines et regeniti et irregeniti transgressores legis et peccatores sunt, cum nemo legi ex omni parte satisfacere possit. Ergo nemo ex operibus, iis quoque, quae ex gratia et fide proficiscuntur, cum et haec imperfecta sint et immunda (Jes. 64,6), justificatur. Denique scopus est Apostoli, excludere omnem gloriationem, stante vero sententia PONTIFICIA, quaedam tantum gloriatio erit exclusa, [281] in primis si attendatur, quod PONTIFICII statuant, talia opera non procedere saltem a gratia,

14 fide et: ausgelassen *HA*

[*HA 316*] sed et viribus liberi arbitrii, et esse meritoria justificationis secundae et ipsius vitae aeternae, et quidem de condigno.

§ 37

Causa vero formalis nostrae justificationis coram Deo consistit in imputatione justitiae Christi per fidem et remissione peccatorum. Licet unus sit imputationis actus, modus tamen ejus geminus est, partim privativus, partim positivus. Peccata enim, quae in nobis sunt, in justificatione remittuntur sive non imputantur (Ps. 32,2; Rom. 4,8; Ezech. 33,16) et justitia Christi vicissim pro nobis praestita nobis per fidem imputatur, ita ut fiat justitia nostra (Jerem. 23,6; Rom. 5,19). Justitia vero haec vera est, eaque sola nos coram Deo justificari debemus, id quod patet ex sequentibus: 1. Nonnisi justitia perfectissima coram Deo justificari debemus, qualis inhaerens non est (Jac. 2,10). Placet quidem Deo inchoata legis impletio nostra, quia meritum Christi naevos justitiae inhaerentis nostrae tegit. 2. Post commissum semel peccatum justitia etiam perfectissima hominem justificare nequit (Ezech. 33,[282]14–19). 3. Quia scriptura nostram justificationem ubique declarat esse gratuitam (Rom. 3,24; 11,6; Eph. 2,8). 4. Quia justificatio nostra diserte fieri dicitur sine operibus legis (Rom. 3,28; 4,6). Inhaerens vero justitia consistit in habitu, ex quo fluunt opera legis. 5. Quia scriptura justificationem definit per non-imputationem seu remissionem peccatorum et imputationem justitiae Christi (Rom. 4,5; 5,19; 2. Cor. 5,21). Unde regula Theologorum: Quo pacto nostrum peccatum factum est peccatum Christi, eodem et justitia Christi fit nostra justitia, adeoque non inhaesive, sed imputative. Ipse BELLARMINUS sui oblitus orthodoxe: *si solum vellent* PROTESTANTES *nobis imputari Christi meritum, quia nobis donatum* est, *et* nos id *possumus offerre* Patri *pro peccatis nostris,* quia *Christus suscepit* in *se onus satisfaciendi pro nobis* [*HA 317*] *nosque Deo reconciliandi, recte* se haberet *eorum sententia.* Jam vero id ipsum ita volumus. Unde et Paulus (Phil. 3,9): *Ut ne habeam meam justitiam, illam ex lege* etc. Ceterum imputatio justitiae Christi et non-imputatio peccatorum permutantur quidem inter se (Rom. 4,5. 8) illa tamen ordine naturae huic praeponen-[283]da est, quia oportet praecedere imputationem seu adplicationem alicujus causae meritoriae, antequam peccatum possit remitti. Nisi velimus dicere, remissionem fieri ex plenitudine potestatis, sine interventu alicujus satisfactionis aut meriti alieni, cum SOCINIANIS.

Sola ergo fide, quae medium, instrumentum, organon est, justificamur; quae nunquam tamen sola est. Hinc fides (Rom. 4,5) diserte nobis imputari dicitur ad justitiam; scilicet fides, non qua credit, sive spectata prout est opus nostrum, sed quae credit, sive ratione sui correlati et objecti, quod adprehendit. Justificat, non tanquam dispositio animae praevia ad introductionem justitiae inhaerentis, ut volunt PONTIFICII neque ut obedientia mandatorum Dei, quae SOCINIANORUM et ARMINIANORUM mens est.

§ 38

Th. VI. Fides justifica habet se ad Renovationem, ut causa proxima ad suum effectum; nec separabilis est vera fides a sanctificatione, et bonorum operum non praesentia, sed efficientia et influxus causalis in opus justificationis negatur. Fides dicitur purificare corda (Act.

7 Ezech. 33,16: Ezech. 32,16 *A*; Ezech. 32 *HA*

15,9). Quaestio erat, an [284] conversi ex gentilismo habendi sint pro magis impuris, quam qui ex Judaeis; et negatur esse discrimen, impuritatem enim tum intellectus, tum voluntatis, tum Leviticam, tum habitualem remotam esse per fidem.

Ad primum actum sanctificationis homo se habet solum subjective, passive et terminative, [*HA318*] ad secundum active, ut renatus (Joh. 1,13).

Toto igitur coelo aberrant, qui existimant, quod voluntas hominis renovata determinet concomitantem Dei gratiam ad specificationem et exercitium cujuscunque boni operis, cum gratia potius divina voluntatem determinet hominis ad utrumque, non vice versa, neque aeque facile sit homini, posse abuti divina gratia, et eadem uti. Abutendi enim facultas seu imbecillitas potius naturalis est; utendi autem determinatur ab ipsa gratia, sine qua, uti nihil facere, ita nihil determinare possumus. Interim haec determinatio non est irresistibilis, sed facultatem homini et potentiam resistendi relinquit. Verbum Dei in ea non tantum vim directivam habet (Matth. 15,9. 13; Col. 2,16), sed et effectivam (Joh. 15,17).

[285] § 39

Forma sanctificationis, prout sumitur pro simultanea hominis et Dei actione, est perfecta conformatio intellectus, voluntatis, adpetituum seu adfectuum ad legis aeternae normam, praescriptam in lege Mosis, quae perfectio tamen in hac vita obtineri nequit, eo quod Deus absoluta sua potentia in perficienda hominis sanctificatione in hac vita uti non decrevit, sed potius eam moderari [*HA319*] secundum receptivitatem subjecti patientis pro statu viae, ita ut defectus et causa imperfectionis ejus non sit in causa principali, sed proxima et subalterna. Haec imperfectio probatur: a) quia lex per carnem infirmata neminem justificare potest; at si perfecte adimpleri posset, utique justificaret (Rom. 8,3; Gal. 3,2); b) quia lex spiritualis est, nos autem etiam renati ex parte carnales sumus (Rom. 7,14, ubi Paulus loquitur de se ipso, qualis erat in statu post regenerationem, quia ubique in praesenti loquitur; et tandem pro liberatione sua Deo gratias agit. Quod vero V. 14. 23. 25 se ipsum carnalem adpellat, et venundatum sub peccato, id est secundum quid, non absolute intelligendum, non de dominio carnis, sed de ejus saltem [286] sensu); c) Ps. 32,6; Matth. 6,12 remissionem quotidie exorare opus habent renati. Nec perfectio partium, scil. mensurando secundum omnes partes praeceptorum divinorum, inter quae et illud de non-concupiscendo est, quod nemo servare potest; nec perfectio graduum competit renatis.

Effectus sanctificationis sive sumatur pro actu transeunte, sive pro habitu permanente, sunt ἀποτελέσματα virtutum internarum et externarum.

Dominium peccati tollitur; ipsum quoque peccatum originale in nobis habitans quoad vires agendi et gradus magis magisque minuitur.

Necessitas ejus est summa (Ebr. 12,14). Non perinde est, si quaeratur, an sanctificatio sit necessaria ad salutem, sive an bona opera sint necessaria. Quia vox sanctificationis est limitanda ad solam actionem et exercitium hominis hoc sensu: An ad salutem necesse sit, ut homo renatus sanctificet se ipsum. Alias si vox sanctificationis sumitur transitive pro actione solius Dei sine concursu hominis, ut Eph. 5,26; 1. Cor. 6,11; Tit. 3,5, sine hac nemo salvatur, ejusque necessitas latius patet, quam bonorum operum. Si vero sumitur pro actione Deo et rena-

39 Tit. 3,5: Tit. 3,9 *A und HA*

37 et exercitium: ausgelassen *HA*

tis communi, [287 – *HA320*] sive de concursu renatorum ad suam sanctificationem (1. Joh. 3, 3; 2. Cor. 7, 1), necessitatem praecepti admittimus (1. Thess. 4, 3), at necessitatem medii negamus.

§ 40

Th. VII. Adoptionis fundamentum est regeneratio ex parte hominis, ex parte Dei justificatio. Ipsa vero receptio in numerum filiorum Dei fit per adoptionem (de ea agitur Joh. 1, 12; Rom. 8, 17; 1. Joh. 3, 1. 2), scilicet justificati per illam in familiam Dei transeunt et jus accipiunt in bona adoptantis, sc. civitatis coelestis, Deusque illis amorem paternum pollicetur.

Haec adoptio differt ab ea, quae fuit Adami in statu integro. Haec enim fundamentum suum habuit in imagine Dei concreata, quae primo homini naturalis erat. Nostra vero filiatio originem suam debet gratiae et fundatur in Christo, qui imago patris substantialis dicitur (Col. 1, 15).

In N. T. nobilior est, quam in V. T. non quoad rem, sed quoad usum et sensum (Gal. 4, 1. 2).

Quidam ad ipsam justificationis formam referunt adoptionem; sed adoptio justificationi illustrem adjicit dignitatis gradum.

[288] § 41

Comes individuus adoptionis est libertas Christiana.

Primus ejus gradus juxta ordinem est libertas a reatu peccatorum et maledictione legis (Rom. 8, 1. 2 coll. cap. 6, 14; Gal. 3, 13). Secundus gradus est libertas a comminatione et coactione legis rigida (1. Tim. 1, 9), quanquam vetus Adam, qui adhuc pars est aliqua renatorum, quae non promte agit, [*HA321*] quod bonum est, etiam comminationibus quasi fuste et plagis sit coërcendus, inque officio retinendus. Tertius gradus est suo modo proprius fidelibus N. T. et opponitur Spiritui servitutis externae, quae in V. T. locum habuit ob severiorem legis praedicationem, non internae, a qua fideles quoque V. T. liberi sunt. Haec propterea specialiter libertas Christiana vocatur, scilicet a jugo legis cerimonialis et forensis, in quantum haec Reipublicae Judaicae erat adcommodata. His adjungitur libertas a traditionibus humanis circa adiaphora. Indifferentia autem sunt, quae a Deo vel expresse permissa, aut nusquam interdicta, aut interdictis nullo modo analoga. Quae vero praeter inutiles nugas et puerilia spectacula nihil habent, vera adiaphora non sunt.

[299] Adiaphora ipsa non habent rationem cultus per se (Matth. 15, 9), extra casum scandali negligi, omitti, mutari possunt. Libertas tamen ipsa non consistit in externo ejus usu, sed in animo de libertate sua plene persuaso, sive abstineat, sive faciat. Interim nec in adiaphoris cedendum tempore persecutionis, quod probatur a) exemplo Pauli (Gal. 2); b) quia in eo rerum statu non amplius agitur de adiaphoris externis, sed de ipsa veritate Evangelii, quae obscuratur et labefactatur, cum adiaphora cum mandato et coactione conscientiis sub opinione cultus aut meriti tanquam ad salutem necessaria imponuntur; c) quia in hoc negotio agitur de libertate Christiana, quam Spiritus S. quam diligentissime conservandam praecipit

12 Col. 1, 15: Col. 1, 16 *A*; Kol. 1, 15 *HA*

31 [299]: Fehler in der Paginierung bei *A*, recte: 289. Es ist nichts ausgefallen.

(Gal. 5,1); d) quia ejusmodi intempestiva cessione, ubi nondum de doctrina ipsa consensus est, indololatrae in sua indolomania confirmantur, contra pii offenduntur, contra praeceptum Matth. 18,6. 7.

Si ecclesiae consensu, legitime, boni ordinis ergo praecipiuntur vel prohibentur, [*HA322*] mediate obligant.

Fides docet, quid circa adiaphora liceat, Charitas, quid expediat, Ordinationes ecclesiasticae, quid deceat ([300] 1. Cor. 14,40: πάντα εὐσχημόνως καὶ κατὰ τάξιν γινέσθω).

§ 42

Th. VIII. Unionis mysticae subjectum soli credentes sunt. Quanquam enim Deus omnibus adsit quoad praesentiam generalem (Act. 17,28), non tamen phrasi scripturae habitare dicitur, nisi in fidelibus; uti olim in tabernaculo et templo suo proprie habitare dicebatur.

Consistit illa in propiori ipsius substantiae divinae adessentia (Joh. 14,23; 2. Cor. 6,16). Praesentia generalis non est inhabitatio, et licet ea inferat adessentiam substantialem Dei, tamen ejus ratione Deus non dicitur habitare in fidelibus, oportet igitur hanc inhabitationem, praeter illam communem praesentiam, inferre specialem quandam et propiorem essentiae divinae propinquitatem, non tantum donorum participationem; quod etiam ex aliis emphaticis scripturae formulis clarum est (2. Petr. 1,4, quod eos naturae divinae consortes faciat; Joh. 17,21, fideles unum esse cum ipso; 1. Cor. 6,17, unum spiritum esse cum Domino). Nemo unionem personalem et sacramentalem per solam operationem descri-[301]bendam putabit; sane si nihilo propior substantia divina fidelibus est in regno gratiae, nihilo etiam propior erit coelitibus beatis in regno gloriae, quos majestate et gloria sua replebit, [*HA323*] quam damnatis in inferno; quod absurdum. Quod vero naturam Christi humanam concernit supposita unione personali et communicatione idiomatum, non potest non totus Christus habitare in fidelibus, eosque omni sua plenitudine implere, idque etiam extra sacramentalem perceptionem mediante fide (Eph. 3,17), quod contra CALIXTINOS notandum, juxta quos natura Christi humana fidelibus nulla ratione praesens est quoad substantiam, ut corda eorum inhabitet. Praesentiam enim generalem negant, carnem Christi omnipraesentem esse inficiati. Praesentia vero specialis secundum ipsos donorum est, non ipsius essentiae.

§ 43

Mystica vero illa et spiritualis, quam intima illa fidelium cum Deo conjunctio infert, περιχώρησις maxime distincta est ab essentiali SS. Trinitatis (Joh. 14,10; 17,21. 22; 1. Joh. 5,7) ut et a περιχωρήσει personali, quae in Christo est. Scilicet Deus omni sua plenitudine corda fidelium penetrat spi-[302]rituali et mystico modo, sed nobis imperceptibili, non vero σωματικῶς, quod de solo Christo dicitur (Col. 2,9).

Fluit vero ex illa etiam communicatio idiomatum non hypostatica, sed mystica. Hinc MEISNERUS in *Orat. Panegyr.* haec habet de Christiano: Sicut divina et humana *natura in Christo capite uniuntur personaliter, ita in christianis* tanquam *membris spiritualiter, ut ibi adsumta caro* consistit ἐν λόγῳ *per participationem ὑποστάσεως; ita* heic *nostra subsistit*

4 boni ordinis: »der guten Ordnung halber« *HA*; *HA* ergänzt also ›causa‹. »boni ordinis« ist aber Genitivus qualitatis und erweiternde Erklärung zu »legitime«.

in Christo per consortium gratiae et θείας φύσεως, ut ibi ex duabus naturis fit una persona σύνθετος; [HA324] ita hic ex iisdem fit unum compositum mysticum (1.Cor. 6,17; Eph. 5,30), una caro mystice. Sicut ex unione personali *fluit communio naturarum, ob quam divina particeps est humanae* et vicissim, *ita ex unione* spirituali fluit *aliqua nostrae et divinae naturae; siquidem Christus nostram individuam naturam sibi adglutinat* (1.Cor. 6,17) *et vicissim divinae naturae* nos *consortes* facit (2.Petr. 1,4), *ita, ut finitum capax sit infiniti non per localem comprehensionem, sed per* arctissimam *consociationem.*

[303] § 44

Unioni justificationem postponunt alii, et unionem ponunt in adprehensione meriti Christi; alii justificationem praeponunt, qui scilicet unionem sensu physico magis ut arctiorem cum Deo conjunctionem accipiunt; alii etiam sanctificationi postponunt eam ut beneficium sublimius, quod in duratione seu consummatione sanctificationis consistat, ita, ut subjectum uniendum sit jam sanctificatus (Eph. 5,25. 26. 27) et actu diligens (Joh. 14,23), i.e. quod cooperetur Deo in actionibus gratiae subsequentis seu cooperantis, ita, ut causa unionis nostrae cum Deo principaliter quidem sit solus Deus (Hos. 2,19. 20), secundaria autem homo regenitus et renovatus, quo sensu non solum Christo tribuitur adhaesio activa ad sponsam, sed et homini fideli ad sponsum (1.Cor. 6,16. 17).

§ 45

Th. IX. Renatorum opera sunt vere bona, licet non perfecte bona. Evangelicam quidem perfectionem renatis concedimus non propter plenum affectum, [*HA325*] sed propter pium et sincerum affectum et propter justitiam ex sincero corde profectam, licet non consummatam; non vero legalem, bonis [304] renatorum operibus concedimus, quod neque omnia legis praecepta observare, neque debito gradu et sine labe praestare possunt.

Hinc etiam opera renatorum meritoria gratiae divinae et vitae aeternae non sunt: a) Nec ratione operis et dignitatis cujusdam intrinsecae; b) nec ratione pacti et acceptationis divinae; c) nec ratione pacti et operis simul, quia in utroque articulo justificationis et salutis D. Paulus opera simpliciter excludit. Inde frustranea etiam est PONTIFICIORUM distinctio inter meritum congrui et condigni, quorum hoc operibus justificationem praecedentibus; illud operibus justificationem sequentibus tribuunt. Quia in foedere gratiae nullum proprium meritum, nullus respectus ad opera ulla ratione locum habet (Rom. 4,4. 5; cap. 9,6 [ff.]) et praeterea omnia meriti proprie sic dicti requisita operibus nostris quibuscunque desunt. Distinguunt quidem inter vitam aeternam, ut est haereditas, et prout est merces, stipendium, brabeum; et concedunt, non requiri bona opera ad vitam aeternam consequendam ut haereditatem, sed solum ne filius excidat adoptione, et ne jure mereatur exhaeredari, idque ex eo pa-[305]tere ajunt, quia haereditas ante omnia bona opera jure adoptionis illi debeatur, et quia infantes baptizati ex hac vita migrantes vitam aeternam accipiant in haereditatem, cum tamen nulla habeant operum merita. Interim tamen bona opera ad consequendam vitam aeternam sub ratione mercedis necessaria esse contendit et meritoria. At jus adoptionis et meriti proprie sic dicti, haereditas et merces stricte sic dicta simul stare nequeunt. Occurrunt quidem dicta, ubi Deus ipse merces piorum magna adpellatur (Gen. 17,1), vita aeterna merces, ἀνταπόδοσις, haereditatis (Col. 3,24), ubi fideles dicuntur metere (Gal. 6,7), Deum redditurum cuivis secundum

opera sua (Rom. 2,6 et passim). [*HA326*] Sed notandum: aliud esse, meritorium vitae aeternae esse, aliud, meritorium praemiorum temporalium et spiritualium; aliud esse secundum, κατὰ, opera, aliud propter opera; non omnem mercedem dari ex merito, dari etiam mercedem gratuitam ex gratia non ob meritum operis, ad quod non sufficit qualiscunque respectus laboris ad praemium, sed requiritur exacta et adaequata proportio; metere in genere significare fructum laborum suorum percipere; Justitiam [306] in hoc negotio nos admittere veritatis et constantiae non autem permutationis et compensationis.

Fucus ille, quod nostra opera vim meriti accipiant ex merito et sanguine Christi, nostra opera in throno Christi collocat, et idem est, ac si Christus diceretur operibus nostris infundere suam ipsius Majestatem et dignitatem, ut et ipsae expient peccata hominum coram Deo, et mereantur vitam aeternam; quod idem est, ac si quis diceret, Christum meritum esse, ut homines aut virtutes eorum fiant Deus et homo in unitate personae, sicut Christus; huic enim soli personae illa Majestas et dignitas propria est.

De ipso exercitio bonorum operum notandum: Abnegationem sui, tolerantiam crucis et imitationem Christi in Novo Testamento expressius et luculentius esse proposita, rem ipsam tamen jam in V.T. legi, dum jubemur Deum *toto corde, tota anima, et omnibus viribus diligere* (Deut. 6,5), et sancti esse, sicut Jehovah sanctus est (Lev. 19,2), quod abnegationem concupiscentiarum carnalium requirit.

Afflictio malorum est τιμωρία, quae a Deo, ut judice irato, per modum poenae proprie sic dictae infligitur, re-[307]spectum habens ad culpam non remissam. Crux piorum autem παιδεία, δοκιμασία culpam remissam supponit ad salutem et ulteriorem carnis mortificationem directa.

17 Lev. 19,2: Lev. 19,8 *A und HA*

V. De Ecclesia et Mundo

De ecclesia et mundo, ministerio ecclesiastico et politico deque regimine et jurisdictione ecclesiastica, [*HA327*] de conjugio, de mundo visibili et invisibili deque Antichristo, de officiis ecclesiae erga scripturam. De Officiis etc.

[Quoad sensum communem]

§ 1

Hactenus sensu communi quaesivit veritatis indagator sapientiam secum per emblemata sui loquentem, quaesivit et invenit tandem in Christo, inter sanctos summo. Ille jam sua sponte incitatur ad quaerendos alios, qui Christum noscunt et Deum in Christo concelebrant. Respiciens vias suas concludit naturam quaerere sui origines, non invenire, si per solam quaerat naturam, sed emblemata videt in-[308]numera, quod naturae vis a rigidis et fortibus, ut sunt acida, ignea, salina, incipiens, habeat sibi addita salutifera, dulcia, temperata, benigna, et sic concludit in regno animarum praeordinata esse similia salutis perfectiva; [*HA328*] quaerendum esse τὸ naturale per salutem naturae, tum invenire se naturam. Quam igitur sapientiam in plateis loquentem hactenus percepit, et ejus vestigia inquisivit, videt in medio hominum fuisse illam, quam non cognovit; et jam in sanctissimo illo Jesu Christo apparuisse visibiliter, nec opus esse, ut quis coelum ascendat ad eam inde petendam, nec, ut quis in orcum descendat ad eam inde evocandam; sed jam esse illam propinquam omnibus per Dei praeordinationem, qua omnes invitat ad commercium cum amabilissimo naturae salvatore, et ad unius Dei cognitionem rectam, plenam et vivam. Videt nunc, etsi sapientia hypostatica in coelos redierit, adesse tamen multo efficacius, quam olim adfuit, cum se nondum in carne exhibuerat; quodsi quis commercium cum sapientia olim visibili facta, nunc iterum invisibili, velit ingredi, illam sui cognitionem miris et inexhaustis promovere modis, et nil esse amabilius quam versari inter [309] eos, qui cognitionem hujus invisibilis sapientiae acquirant. Illam dare certitudinem cuivis membro, quod velit esse cum illo in omnibus, quae incipit et facit. Laetatur tam suavi contubernio, nilque incipit nisi in respectu ad illam, edit, bibit, dormit, surgit, opus suum peragit, non quasi sui juris sit, sed in servitio hujus sapientiae, jus omnia dirigendi habentis in universo. Hinc directionem sui voluntarie resignat in illam.

[*HA329*] § 2

Et jam inter homines degens nomen Christianorum gerentes, sensum quoque communem boni et recti, sed non exercitatum ad electionem optimi, simplicissimi, utilissimi, maxime

necessarii habentes, dum inter hos vivit, varie angitur et suspirat de indifferentia concivium mundi erga salutem mundi. Vivit inter illos secundum societatis communis regulas, quoniam multa videt hinc inde inchoamenta cognitionis salvatoris sui. Novum autem sensum cum veris unctis communem sibi a Jesu Christo expetit, hoc est, invento summo bono, quod in societate est optimum simplicissimum, utilissimum, bene discernit. Judicat enim eandem sapientiam, quae olim ad-[310]fuit omnibus, adesse adhuc, sedere inter judices, esse in foris, scholis, esse inter opifices et artifices; cur non in coetibus ecclesiasticis? Hic jam sensu suo communi inter christianos respondere vult sapientiae infinita toleranti ab hypocriticis sui confessoribus. Igitur ecclesiam malis mixtam etsi deserere constituerit, non tamen deserit, sed omnia tentat, quae amor suadet et sensus sapientiae respondens.

§ 3

Datur igitur sensus communis ut inter omnes homines, sic et inter Judaeos et Christianos. [*HA330*] Sensus communis inter Judaeos est abdita et universis obvia conclusio de intemeratae et antiquissimae doctrinae puritate ad nutum Dei Israëlis, de quo Moses Deut. 4,5. 6. 7. 8: *Vide, docui vos statuta et judicia, quemadmodum praecepit mihi Jehovah, Deus meus, ut sic faciatis in medio illius terrae, quo mox ingressuri estis, ad possidendum eam* jure haereditario. *Observabitis ergo atque facietis, nam haec est sapientia vestra et prudentia vestra ante oculos populorum, qui audientes omnia statuta ista dicent; tantum gens ista maxima populus sapiens est et prudens. Nam quae gens maxima futura est? Cui est* [311] *Deus propinquus, sicut Jehovah Deus noster est, quotiescunque invocamus eum. Rursus, quae gens maxima futura est? Cui sunt statuta et judicia justa, sicut est tota haec lex, quam ego propono vobis hodie.*

§ 4

Hunc sensum nostris temporibus perdidere multi, sed amatoribus sapientiae facile recurrit. Ita ego Christianus multum inter Judaeos versatus vidi negantes efficaciam physicam sanguinis Messiae, regessi an non ipsi ex antiquissimis libris praecipue *Libro Cavanoth* Rabbi Jizchack Loria (p. 40) fateri cogantur, fuisse tempus, ubi sanguine vigor precum restitui debebat. Verba Cabbalistae Loriensis ita incipiunt: [*HA 331*] *Veomnam bisman asaeret haruge melucha* etc., h. e.: *Omnino tempore decem occisorum pro regno adeo invaluere peccata, ut non fuerit vis inter filios hominum* clarificandi scintillas animae per preces; hinc sanguinem occisorum intervenire necesse fuit. Hoc testimonium, quum illi audivissent, statim illis recurrit ille sensus doctrinae communis antea inter illos obliteratus. Sic inter christianos sensus communis optimae et simplicissimae doctrinae quoad efficacissima vitae motiva paula-[312]tim evanescit, revocandus per illos, quorum ope sapientia loquitur. Sed proh! quam Christiani frigescunt ad ea, quae ex doctrina ipsorum publica prono fluunt alveo, quam illi de sancta communicationis idiomatum carnis Christi doctrina, et inde pendentibus sacramentorum mediis exhibitivis languide sentiunt.

§ 5

Erigendus igitur ille sensus per intelligentes ex principiis insitis de vita Dei, per vehicula sacramentorum communicabili. Deliciosum est vitae interioris sentire progressus, sed facile

potest aliquis oblivisci mortis, redemtionis et sanguinis Jesu Christi, sub quo sanguine servator vitam et animam suam profudit, ut hinc vitae novae divinae participes fiant. Hinc opus fuit signis et rememorativis et exhibitivis; hinc distincta mortis Jesu Christi recordatio certis temporibus repetenda magno erit usui.

[Quoad sacram scripturam]

[*HA332*] § 6

Hactenus de sensu communi; pergo nunc ad scripturariam de ecclesia sententiam. Totus mundus in malo jacet. Ex hac perditissima mundi colluvie, ut eluctemur, segregari nos oportet a mundo ad ecclesiam, sed prius [313] evocari. Ipsum ecclesiae etymon id significat, quod dicit coetum evocatorum, scil. ex mundo. Si quis de ecclesia, de ministerio ecclesiastico et de sacramentis recte et secundum scripturas sentire cupit, ille legat primum epistolam ad Ephesios, dein 1. Ep. ad Corinth. cap. 10–14; sic inveniet sensum Spiritus sancti de his purum et sincerum. Haec lectio, ut procedat tanto facilius, sistam hic dicta quaedam praecipua notis illustranda. Primum dictum occurrit Eph. 4,3: *Studete conservare unitatem spiritus per nexum pacis,* (V.4) *unum est corpus et unus spiritus,* (V.5) *unus Dominus,* (V.6) *unus Deus,* (V.7) *sed unicuique nostrum data est gratia pro mensura doni Christi,* (V.8) *quapropter dicit cum adscendisset in sublime, captivam duxit captivitatem et dedit dona hominibus.* (V.9) *Illud ascendit, quid est, nisi quod etiam descenderat prius in infimas partes terrae.* (V.10) *Qui descenderat, ipse est, qui etiam adscendit longe supra omnes coelos, ut impleret omnia.* (V.11) *Is igitur dedit alios quidem Apostolos, alios vero Prophetas, alios autem Evangelistas, alios autem pastores et doctores* (V.12) *ad compactionem sanctorum, ad opus ministerii, ad aedificationem corporis Christi.*

[314] § 7

Ex his videmus, quisnam sit fons et origo vitae in membris ecclesiae; id quod a doctoribus multis haud distincte satis consideratur. Paulus V.7–10 non sine ratione tam magnifica concludit de potentiis vitalibus, [*HA333*] quas Jesus adscensione et descensione exseruit in mundo tum superiore tum inferiore. Quid est illud, quod replet omnia, quod permeat omnia, quod continet superiora et inferiora? Nonne est vita Dei per communicationem idiomatum Christi carni et materiae communicabilis, qua fit, ut terra elevetur in coelum, coelum descendat in terram? Psaltes jam dudum inaudivit, quid loquatur Dominus Deus, scilicet veritatem ex terra progerminaturam, justitiam de coelo prospecturam (Ps. 85,9. 11). Concinunt his Prophetae laetabundi (Jes. 44,23–28; Jer. c. 31,22–40). Hoc centrum potentiarum, haec vis virtutum dextra Dei appellata, unde omnia replentur et permeantur, non mechanice per pulsum, sed supra-mechanice per manifestationem ad intra, est illa magna et spiritualis idea, tanquam stella polaris, circa quam rotantur et in qua moventur et animantur omnes ecclesiae modi et tropi. Posset [315] aliquis dicere, quod sufficiat idea capitis Christi, non opus esse plenitudinem illam vitae post exaltationem Christi manifestatae instar cynosurae respicere. At vero Paulus tam distincte res explicans non perfunctorie, sed cum attentione summa audiendus est, Eph. 1,16. 19. 23 preces pro fidelibus ardentissimas fundens, ut agnoscant *transcendentem magnitudinem potentiae suae in credentes,* [*HA334*] *secundum ἐνεργίαν roboris*

virium ipsius, quod exercuit in Christo, cum suscitavit eum ex mortuis et collocavit ad dextram suam in coelis, longe supra omne imperium ac potestatem et potentiam; et omnia subjecit ejus pedibus, eumque constituit caput super omnia ipsi ecclesiae, quae est corpus ipsius. Jam attende nexum: *Constituit eum caput super omnia,* constituit vero etiam, ut sit plenitudo omnia in omnibus implentis. Tanta est ἐξουσία, quam Deus Christo dedit super omnem carnem, tantus a momento mortis Christi universorum motus respiciens ad primum motum creationis et ultimum motum translocationis concussorum in die extremo; ubi hic motus Dei Christum exaltantis et ipsum πλήρωμα constituentis est perdurans quid et in medio stat (conf. Hebr. 12,[316]26. 27). Quae igitur Paulus [Eph.] c. 1 breviter attigit de robore potentiarum, gloriae Domini, ea hic [Eph.] cap. 4 pertinentissime amplificat, in unum colligit, et sic fontem manifestationis potentiarum nempe ascensionem et descensionem Christi cum magna mysterii revelatione indicat. Et hoc jam pro indice et Gnomone sufficiat. Indicavi enim vitam Jesu Christi, per quam natura collapsa, hoc est, caro, rursus in statum meliorem elevatur, incipere in vivificatione ecclesiae et semper ulterius progredi vivificando.

§ 8

Pergo jam ad alia dicta de consociatione membrorum ecclesiae et de mutua subministratione vitae Dei. [*HA 335*] 1. Cor. 12, 12: *Sicut unum corpus est habens membra multa, omnia illa, etsi multa sunt, tamen unum corpus, sic et Christus* (cum sua ecclesia). Rom. 12, 5: *Multi unum corpus sumus in Christo, singulatim autem alii aliorum membra.* Eph. 4, 15 [. 16]: *Sincere nos gerentes in charitate prorsus adolescamus in eum, qui est caput, nempe Christus, ex quo totum corpus coagmentatum et compactum per omnem juncturam subministrationis, secundum vim* intus agentem *κατ' ἐνέργειαν, pro mensura unius* [317] *cujusque membri incrementum capit corpori conveniens ad sui ipsius exstructionem per charitatem.* Act. 4, 32: *Multitudinis autem eorum, qui crediderant, erat cor unum et anima una.*

§ 9

Jam de mutua subministratione notandum illos modos justitiam et vitam docendi, quos servator adhibuit solus 1. Verbo, 2. Disciplina, 3. Usu, ab ecclesia exercendos esse junctim. Scilicet salvator 1. usus est tum verbo et discursu simplici ad tradendum fundamenta, et ad refutandum falsa, tum oratione continuata concionando, oracula allegando, recitando, legendo, disputando, interrogando, respondendo, idque vel communi via vel parabolica, vel auctoritatem adhibendo, vel tenerrime afficiendo, etiam reprehendo, collaudando, exhortando, promittendo, objurgando, minitando, idque vel simpliciter vel cum lacrymis, exclamando, precando, canendo semel vel etiam repetitis vicibus apud agnum paschalem, scribendo semel, tacendo apud Herodem, loquendo et tacendo simul apud Pilatum et Cananaeam, inspiciendo in faciem audientis. [*HA 336*] 2. Disciplinam exercuit ex templo ejiciendo ementes et vendentes, intuendo in [318] faciem cum ira. 3. Usu continuavit discipulos exercendos secum ducendo, miracula ostendendo, in rem praesentem applicando, eleemosynas et varia bona erogando, panem frangendo. Per omnes hos modos suis subministravit vitam primo inchoative, dein perfective afflando et largiendo spiritum deditque

32 f. exclamando: ausgelassen *HA*

perfectissimum exemplar omnium, quae ad consummatam docendi rationem pertinent, tradens scientiam vivendi Deo cum sis homo. Talem subministrationis typum Paulus Timotheo et Tito praescripsit, ut sciant, *quomodo in Domo Dei versandum sit* (1. Tim. 3, 15). Alias subministrationes mutuas injunxit Paulus 2. Cor. 8, 1–5. 13. 14. 15; 2. Thess. 3, 11. 12. Apostoli deinceps in ecclesia instituerunt, ut communicatio et subministratio justitiae et vitae Dei per communia vitae praesentis officia observetur, per officia magistratus et subditorum, parentum et liberorum, mariti et uxoris. Inprimis pro multiplici ad justitiam institutione plures ordines ministrorum sequiori seculo erigebantur, hinc lectores, Psaltae, interpretes, doctores, admonitores, catechistae.

§ 10

Possunt hic obiter notari generalia de directione ecclesiae oracula: 1. Cor. [319] 12, 28; Eph. 4, 11; Tit. 1, 5; Act. 6, 3. 5; 14, 22. 23; Ezech. 34, 11. 12; Joh. 10, 1–4; 1. Tim. 5, 21; 4, 12. 13; 2. Tim. 2, 22; 3, 14. De Administratione disciplinae vel ad ordinem vel ad castigationem pauca extant in N. T. Ad ordinem 1. Cor. 14, 40, ad castigationem 1. Cor. 5, 1–5; 2. Cor. 2, 6, ad suppetias pro ratione status diversas 1. Thess. 5, 14; Ezech. 34, 15. 16. De administratione baptismi notetur Matth. 28, 19, S. Coenae Matth. 26, 26 sqq.; 1. Cor. 11, 23 seqq. [*HA337*] De litigiis dissentientium circa sensum verborum institutionis nihil scit scriptura.

§ 11

Ex his omnibus definitionem ecclesiae scripturariam hanc extrahimus: Est coetus per regenerationem in corpus Christi coagmentatus, quem ipse vocavit et collegit, quemque fide sanctificat et regit, sanat et instaurat ad vitam aeternam, utens ad id ministerio tum publico membrorum potiorum, tum privato singulorum, qui omnes unum Dei habitaculum in spiritu constituunt. Ubi tria de notione ecclesiae occurrunt 1. Fons vitae ex πληρώματι Christi; 2. Sensus communis ad consociationem et subministrationes mutuas; 3. Vita Dei subministranda, tum per verba, tum per sa-[320]cramenta, tum per alias rationes membrorum, quibus augetur et aedificatur Christi corpus. Vita Dei est, qua filii Dei vivunt in eo per Christum Dominum, habentque ipsum in se viventem, hinc magna fide potentias Domini patefaciunt per actus externos, remittendi peccata, liberandi a Satana et mundo, precandi et intercedendi pro aliis, docendi et repurgandi a cupiditatibus, per institutionem et disciplinas cooperandi ad profectus spirituales.

§ 12

Praesupponitur autem confessio, cum homo poenitens Deo coram ecclesiae membro, experientia spirituali instructo, peccata confitetur, ut in nomine Christi absolvatur. In V. T. publica quaedam obtinebat confessio (Lev. 16, 21). [*HA338*] In N. T. fundatur absolutio in potestate regni coelorum (Matth. 16, 19; Joh. 20, 23; Matth. 18, 18; 2. Cor. 5, 18. 20). Pertinet huc etiam excommunicatio, ubi verbi minister hominem enormiter delinquentem in nomine Jesu tradit *Satanae ad perditionem carnis, ut spiritus servetur*, cujus exemplum legitur 1. Cor. 5 [1–5]. Quoniam vero nostro tempore disciplina et instituta Christi in civile regimen abiverunt, ministri fundamentum doctrinae, Christum, tanto efficacius ob oculos ponere necesse habent.

29 pro aliis: ausgelassen *HA*

[321] § 13

Plenitudo et praesentia Christi, qua omnia replet forsan haud incongrue repetitur hic ex superioribus. Nos a communi satore Adamo nati sumus ex carne et anima, sumus unius capitis membra, ergo et ejus reatui et poenis subsumus. Adamus integer plenitudine λόγου omnia replentis inhabitabatur, et nisi essemus lapsi, haereditario jure illam communionem sortiti essemus, sed rupto illo beato commercio, secundus Adam in auxilium venit cum plenitudine virium divinarum, ille animam et carnem nostram in hypostasin vitae suae assumsit, caro factus ex carne, anima ex anima; carnem igitur nostram in plenitudinem illam Deitatis traxit, coelestis iterum naturae participem unione tum personali tum mystica. Quodsi Christo nos tradimus, tum regeneramur ad plenitudinem illam denuo, ex qua nos Adamus excussit, quae sua sunt, nostra fiunt; [*HA339*] anima Christi per mysticam unionem nostra est anima, caro Christi nostra caro, vivit ille in nobis, nos in illo, quamvis corpore mortali induti, dummodo spiritus ejus nos inhabitet. Ille nos in corpore suo immaculatos, puros et regeneratos sistet, quia in ipso sumus unum [322] corpus; nam ut Adamus fuit commune corpus nostrum, sic jam Christus est commune corpus nostrum. Unde ecclesiae tanta vis, tanta fidei parrhesia ex magnifico illo potentiarum resurrectionis promtuario. Residet igitur vis potentiarum Domini non in hoc vel illo tantum membro, sed in omnibus; at quam maxime in ipso capite, in plenitudine virium ipsius, ex qua sumimus *gratiam pro gratia.* Haec jam omnibus patet nullo obstaculo praecludenda. Ille praesens est singulis, ille largitur spiritus dona, vitae suae spiracula singulis, modo fide agnoscant, quid cum Christo crucifixi, cum Christo vivificati possint. Ille est solus bonus pastor, ille vitam ponit pro omnibus. Ille est sacerdos tabernaculi vivi. Nolite de capitibus religionis altercari, nolite disputare. Ille verus est doctor; ille est dator, nonnisi parvulis contingunt illa dona. Ecce hi sunt rivuli parvi ex magno fonte et pleromate Epistolae ad Ephesios. Qui haec vere credunt, accipient quilibet pro se, quamvis commissurae et juncturae communionis hodie non ut olim cooptatae sint.

§ 14

Nunc specialiora de sacramentis ex s. scriptura erui convenit. Jam supra, [323] in loco de lege, de dispositionibus et testamentis multa, quae huc faciunt, tetigi. Origo testamenti veteris in eo est, quod Deus per media visibilia consulere voluerit tum imbecillitati, tum necessitati status hominum. Homo habet in se *Nischmat chajim, halitum vitarum* (Gen. 1), sensum aeternitatis (Eccl. 3[1–15]). [*HA340*] Desiderium infiniti in anima, nec non alia desideria ex corpore ad id, unde ortum traxit suum. Eorum habet sensum occultum, neque tamen suis viribus dignoscere potest, quid sint illa abdita sui ipsius. Ne igitur homo se ipsum cogitationibus et desideriis in incertum torqueat, Deus subvenit ejus necessitati; dedit primo Testamentum vetus, h. e. divinae voluntatis dispositionem in cultu et mediis salutis sub ceremoniis legalibus, tabernaculo, ejusque adjunctis, usque ad plenitudinem temporis, quo Christus in mundum venit, ut invisibilia sua, verbum, vitam et lucem in carne redderet visibilia, atque sic, quae olim typis adumbrabantur, apparitura sisteret et demonstraret re ipsa et sub nova mediorum salutis forma exhiberet. Dedit itaque secundo dispositionem novam, novum testamentum. Distinctio igitur inter Vetus et N[ovum] Testamen-[324]tum probe observanda ex 2. Cor. 3,6. Discipuli Christi dicuntur Apostoli N. T. (2. Cor. 3,6–9), et sanguis Christi dicitur sanguis N. T. (1. Cor. 11,25). Novum Testamentum veteri melius (Ebr. 7,22), jam

dudum promissum est (Jer. 31,31; Ebr. 10,[16–]18; Gal. 4,24), quia V.T. fuit culpabile et defectuosum; non enim potuit satisfacere desideriis hominis, nec justitiam et vitam introducere in illum. Hinc Paulus Hebr. 9 defectus ostendit 1. in tabernaculi manu facti externis justificatoriis (V. 1–6); 2. in imperfectione sacerdotis, qui pro se offerre debebat (V. 7); 3. in sanguine imperfecto (V. 12); 4. in morte et sanguine taurorum, quo liber foederis et testamenti obsignabatur, imperfecta (V. 16. 18. 19); 5. in ingressu sacerdotis iterando (V. 25). In summa: Lex seu V. Testamentum habebat umbram futurorum bonorum, non ipsam rem praesentem (Ebr. 10, 1). Imo lex carnis imbecillitati adeo non subvenit, ut potius litera clare maledicente, paedagogia disciplinante (Gal. 3,24), servitute in Dei oeconomia extra filiationem detinente [*HA341*] (Gal. 4,1. 9. 24; 5,1), administratione mortis et condemnationis (2. Cor. 3,7) administrationi justificationis opposita, chirographo (Col. 2,14) [325] peccatum potentius reddat. Interim tamen typicae mortis et vitae Jesu Christi repraesentationes multis fidelibus sensibiliores factae sunt, ut foederis invisibilibus fide perceptis magis delectarentur quam victimis (Ps. 50,5). Postquam autem Jesus in carne venit, tunc ille vitam et immortalitatem sine umbris pandens, legem spiritus vitae, tabernaculum non manufactum, sed vita plenum sacerdotium spirituale, media salutis facilia et jucundissima dedit, et qui sapientiam, h.e. scientiam vitae in Christo, habet, ille facile omnia pervidet ut spiritualis.

§ 15

In N.T. non sunt multa praecepta, non multae disciplinae, non multa instituta. Duo tantum instituta Jesus expresse instituit, sacramentum baptismi et S. Coenae; et sub baptismo et S. C[oena] duo motus fidei (Rom. 4, 18–21) videntur in exercitium et usum duci specialem. Per fidem desideria hominis infinita saturantur. Desiderat homo ex parte carnis, desiderat ex parte animae. Quemadmodum igitur fides in intimo sui duos actus continet, actum respicientem in se (Rom. 4, 18. 19) et actum respicientem in Deum (V. 20. 21), actum declinationis mundi et crucifi-[326]xionis cum Christo per baptismum indicatae; secundo, actum unionis cum Deo, seu convivificationis cum Christo per s. coenam indicatae; ita desiderium fide sedatum binis, iisque novis actibus sese manifestat, victoria carnis et gustu rerum coelestium ex promissione. Sunt autem illi actus ab invicem inseparabiles, [*HA342*] quando declinamus a mundo ad ecclesiam, invenimus Christum, et ut recepti in testamenta promissionum divinarum, ut domestici in eoconomia matris ad libertatem gignentis (Gal. 4,26), ut filii ecclesiae, quae est sponsa Christi (2. Cor. 11,2), filios Deo gignens (Jes. 49, 18; 54[,4. 5]), communi sensu cum omnibus illis, qui Ebr. 12,22–24 recensentur, ferimur ad proculcationem corruptionis mundi et ad ea, quae sunt Jesu Christi ἐν ἀφθαρσία (Eph. 6,24).

§ 16

Ex isto fundamento fluit, quod in *symbolo Apostolico* credamus, unam ecclesiam apostolicam, sanctorum communionem (Eph. 4,3. 12. 13. 16) toto terrarum orbe diffusam. In aedifi-

9 Gal. 3,24: Gal. 3,23 *A*; Gal. 3,24 *HA*

31 2. Cor. 11,2: 1. Cor. 11,2 *A und HA;* vgl. OETINGER, *Theologia,* S. 187,2.

31 Jes. 49, 18; 54 [,4. 5]: Jes. 49, 18. 54 *A und HA;* vgl. aber OETINGER, *Theologia,* S. 187,3.

6 imperfecta: ausgelassen *HA*

21 et usum: ausgelassen *HA*

cationem universalis et invisibilis communionis Deus particulares ecclesias in V. et N. Testamento, et quidem sub symbolis et sacramentis adeoque ra-[327]tione externi hujus vinculi visibiles constituit. Haec ergo sacramenta sunt symbola visibilis ecclesiae externa, in qua visibili ecclesia debent omnia administrari filialiter, jucunde, suaviter, sponte, sic ut Ethnicis et Judaeis per sensum communem optimi desiderium nascatur, se cum hac ecclesia uniendi, quoniam perfectissimam ideam optimi quilibet in ea cernere potest, ethnicus luminis naturae vim exaltatam, Judaeus obsignationem foederis et unionis cum Deo per fidem in verbo promissionis. Cum igitur fides sit firma de vi Dei et ejus promissionibus convictio, duos actus sive motus originarios continet: 1. Mundum malum deserendi, 2. Dei vim et promissiones apprehendendi. Hi duo actus per sacramenta bina V. et N. Testamenti expressi significantur.

Circumcisio derelictionem mundi et carnis designat. Passa, seu coena transitoria agni Paschalis, transitum ad unionem Dei. [*HA 343*] Utrumque etiam per holocausta connotabatur. Ignis spiritum, bruta carnem seu mundum indigitabant. In N.T. 1. baptismus, qui mergit et internecioni tradit veterem hominem; 2. sacramentum corporis et sanguinis Christi, quod unionem spiritus et vitae Christi confert, et in novo Ada-[328]mo nos novos homines generat. Aqua baptismi significat, exhibet et obsignat Spiritum sanctum, non autem ipse spiritus est. Panis et vinum non ipsum corpus et sanguis Christi sunt, sed eadem tantum tradunt et obsignant. Non vero cum Capernaitis intelligenda est manducatio corporalis, sed spiritualis ex tenore C. 6. Johannis. Edit anima et nutrit se verissime φαρμάκῳ ἀθανασίας, ut Patres locuti sunt. In quolibet sacramento est materia terrestris visibilis signans, et coelestis invisibilis signata.

§ 17

De baptismo praemittendum baptismum a Johanne administratum fuisse baptismum poenitentiae in remissionem peccatorum (Marc. 1,4; Matth. 3,11; Luc. 3,16; Act. 19,4). Discrimen baptismi Johannis et Apostolorum est tantum secundum gradus, efficacia fuit similis. Baptizavit Johannes sicut in Christum, sic et in Patrem et Spiritum sanctum, quia in remissionem peccatorum. Aliud vero est Spiritum S. percipere in remissionem peccatorum, ut Johannei, aliud vero eo baptizari et quasi perfundi, ut Apostolorum discipuli. Eum gradum Ephesii in baptismate, quod Johannes administravit, [329] non experti sunt, alias Spiritum S. non ignorassent. Apostoli sese phrasibus suis ita exprimunt, ut gradum effusionis Spiritus Sancti majorem indigitent. Certe Spiritus S. peculiariter in s. baptismo occupatus est (Tit. 3,5. 6). Dicitur non Pater, non filius, sed spiritus effundi. [*HA 344*] Joh. 3,5 dicimur renasci non ex aqua et Patre, sed *ex aqua et spiritu*. Hinc baptismus *lavacrum regenerationis* Spiritus Sancti audit (Tit. 3[,5]). 1.Cor. 12,13 Baptizati legimur non filio, sed spiritu. Eph. 5,26 Christus dicitur mundasse ecclesiam *lavacro aquae in verbo*, scilicet spiritu pleno. Spiritus Sanctus igitur est regenerationis causa et efficiens et materialis simul post Johannem. Tit. 3,5. 6 Spiritus S. dicitur expresse effundi, quod est materiae, non tantum causae efficientis. Sed in baptismo Johannis fuit tantum efficiens.

§ 18

Jam, quod attinet ad s. Coenam, etiam gradus aliquis sic concipi potest. Antequam Christus mortuus est, vivificatus, discipuli accipiebant carnem et sanguinem Christi magis efficienter, quam substantialiter, post ascensionem vero substantialiter et efficienter. Da-

[330]tur vero in s. Coena praeter panem et vinum, praeter corpus et sanguinem Christi etiam confirmatio totius N. Testamenti et unio cum ecclesia invisibili. Certe Christus dedit corporis et sanguinis communionem, [*HA345*] qua, sicut de uno pane edimus, ita unum corpus sumus, cujus Christus caput, in quod baptizati sumus; nam communio jam incepit in baptismo.

§ 19

Cavendum hic, ne quid de Spiritus S. verbis in metaphoras vertamus. Statim plenitudo spiritus per exiliores interpretationes evacuatur. Plus sentit homo bene ordinatus quam verbis exprimere potest, hinc linquantur verba in plenitudine, alias frustra reformationis beneficio gaudes. Ex hac falsa interpretatione et detorsione verborum propriorum in sensum metaphoricum, vel ex ipsa metaphorarum Spiritus Sancti, quibus realitates summe spirituales ab homine animali inperceptibiles designabantur, extenuatione, ex initiis tenuissimis Antichristus in tantam pededentim succrevit amplitudinem. Nonne Johannes dixit: *quis est mendax, nisi qui negat Jesum esse Christum illum; hic est Antichristus* et spiritus Antichristi, qui negat *Jesum Christum* [331] *in carne venisse* (1. Joh. 2,22; 4,2). Nonne Cerinthus et ejus furfuris homines teste IRENAEO lib. 3, cap. 18 statuerunt Christum putative tantum apparuisse. Quid hoc est, nisi detorsio sensus proprii in dicto *verbum caro factum est* in sensum metaphoricum; Christus habuit corpus, habuit carnem, sed secundum illos phantasticam, metaphoricam, non propriam, hinc Johannes tantopere contra hos protestatus est dicendo, Jesum Christum venisse *in aqua et sanguine* (1. Joh. 5,6). Quod autem haeretici per parabolarum seu metaphorarum distorsionem in sensum vel grandiorem vel exiliorem [*HA346*] propagaverint placita sua Antichristiana, de eo totus scatet IRENAEUS. Non enim tantum L. 2, c. 10 et 35 regulas explicandi parabolas tradit, sed et falsis parabolarum interpretamentis vera substituit. Quemadmodum igitur lapsus primorum parentum incepit primum ab amphibolia, dein a falsa interpretatione, et tandem a negatione ipsius veritatis, ita totus Antichristianismus superstruitur hisce parhermeniis. Universa autem scena Antichristianismi ex ipsa Apocalypsi et B. JO. ALB. BENGELII *explicatione* genuina *Apo-*[332]*calypseos* addisci potest. Haec *explicatio* divina nobis exemplar est interpretationis, per quam nihil additur et nihil demitur scripturis. Viderint illi, qui specialia et determinata per generalia et indeterminata solvere et intelligere volunt, quorsum ruant. Anima Antichristianismi in hoc sita est Laicos habere profanos, pro sensu communi substituere philosophiam mundiformem, per quam aliquando negabitur Christum venisse in carne, per quam ipsa Christi caro in Idealismum seu corpus phantasticum vertetur tandem.

Formulae Theticae

§ 20

Jam nil restat, nisi ut, quae fuse diximus ad ductum s. scripturae, cancellis restringamus theticis.

Th. I. *Ecclesia* est *congregatio sanctorum, in qua Evangelium* recte *docetur et* rite *sacramenta administrantur.* Sunt verba *Aug. Conf.;* vel est collectio hominum sancta spiritu

14 (1. Joh. 2,22; 4,2): 1. Joh. 2,22; 4,3 *A und HA*

Christi vocatorum ad communionem in verbo et sacramentis eorumque consequentibus, ut in ea Dei filia et Christi sponsa sit et multos Christo generet filios (Ps. 45,11; 2.Cor. 11,2; 1.Cor. 12,27; Jes. 49,18; 54,4. 5).

[333 – *HA347*] § 21

Notae Ecclesiae Apostolicae sunt 1. Unitas (Eph. 4,4; Cant. 6,9); 2. Sanctitas, seu ornatus invisibilis (Cant. 4,1–7; 1,6; Eph. 5,25), ex quo fluit invisibilitas, quia ornatus hic in visibili corpore non semper in oculos incurrit (1.Tim. 2,9; Ps. 45,14); 3. Universalitas, quatenus per totum terrarum Orbem plantata sese submittit scriptis prophetarum et Apostolorum toto corde, καθ' ὅλου, hinc catholica, et ex hac subjectione quies animae propullulat; 4. Indefectibilitas. Nam semper Christus habebit sponsam (Hos. 2,16; Matth. 16,18).

De notis Ecclesiae verae observetur, quod illa sit quidem religio vera, rectus sensus et verus cultus; sed quia haec generalia sunt, optime ex uno charactere judicabis, ubi secundum tertiam notam 1. s. scriptura profundissima et integra veneratione suscipitur, et omnia ad illam exiguntur, ubi 2. etiam fidei articuli indagati et recepti ad s. scripturae normam actu sunt explorati. Unde *librorum symbolicorum* necessitas patet. Requiritur igitur tum studium, tum actus, et tunc demum certum est, ubi hae notae sunt, ibi veram esse ecclesiam, etsi non semper pu-[334]ram; si vero alterutrum deficiat, ecclesia non est vera. Notae aliae non sunt tales, ut posita re notata ponatur nota, et vice versa; ut nota sit notior notato, nam e.gr. studium in gloria Dei illustranda potest in aliquibus esse sine regula, potest dogmate quodam gloria Dei intendi ab Ecclesia falsa. Nec conformitas omnimoda cum verbo Dei est nota Ecclesiae verae, sed Ecclesiae purae. [*HA348*] Nam non est convertibilis propositio: Ubi conformitas omnimoda, ibi est vera ecclesia, et ubi vera Ecclesia, ibi conformitas omnimoda. Nam conformitas omnimoda potest abesse, et tamen in rebus majoris momenti esse vera Ecclesia.

Sanctitas praeceptorum est effectus, non nota verae Ecclesiae. Potest sanctitas praeceptorum alicui individuo esse legitimus character Ecclesiae, non omnibus eodem modo. Ille bonos motus sentire potest, non statim omnes recti. Tranquillitas conscientiae est effectus, non nota, est obscurior notato. Distinguenda quoque sunt viva ecclesiae membra ab iis, qui ad societatem externam pertinent. Nam in ecclesia vera, etsi non pura, possunt consistere membra non viva, quia non omnes abyssos cordis nos noscimus.

[335] § 22

Th. II. Ministerium Ecclesiasticum est ordo docentium divinitus vocatorum, cui concessum est, homines perducere ad salutem per praedicationem verbi et administrationem sacramentorum. Ritus ecclesiastici sunt certae ceremoniae, quae ab ecclesia receptae sunt boni ordinis causa (1.Cor. 14,33. 34. 40).

§ 23

Sabbathum in V.T. erat signum sanctificationis inter Deum et homines. In N.T. potest eandem habere rationem; nam in V.T. erat post creationem primam, in N.T. post creationem

2 2.Cor. 11,2: 1.Cor. 11,2 *A und HA*
7 1.Tim. 2,9: 2.Tim. 2,9 *A*; 1.Tim. 2,9 *HA*

novam, ubi quievit Messias ab opere consummato Redemptionis. Hinc analogice concludimus, [*HA 349*] sabbathum novae creationis esse diem Dominicam, in qua resurgens Dominus ex mortuis cessavit ab opere passionis. Adsunt etiam clari Textus: Act. 20,7; 1. Cor. 16,2; Ap. 1,20; Matth. 28,1; Marc. 16,2. Sabbathum in V.T. habebat morale et ceremoniale suum; hoc amisit, illud retinuit. Morale est signum sanctificationis inter Deum et homines. Ceremoniale est alligatio ad certum tempus (Jes. 58,13).

[336] § 24

Th. III. Sacramentum est actio sacra et solennis a Deo per verbum institutionis in Testamento alterutro mandata, in qua cum elemento visibili coelestia bona invisibilia uniuntur, et vi promissionis Dei sacramentis annexae offeruntur omnibus salutis desiderio tractis. Salutaris autem sacramenti fructus, nempe remissio peccatorum et hereditas vitae confertur et obsignatur tantum digne utentibus (1. Cor. 10,2–5). Sacramenta V.T. fuere circumcisio (Rom. 4,11) et agnus Paschalis (Ex. 12,5), quorum in locum successere in N.T. baptismus et sacra coena.

§ 25

Baptismus est actio sacra ad finem mundi duratura a Deo per Christum instituta, ubi homo baptizatur aqua in nomine Patris et Filii et Spiritus S. ad declarationem filiationis Dei in Jesu Christo (Marc. 16,15. 16).

Forma baptismi consistit in actione dantis et recipientis, quatenus aqua consecrata vel dilatate in nomine trium Personarum, vel contracte in nomine Domini Jesu (Act. 2,38; 10,48) confertur, et gratia foederalis simul offer-[337]tur, ubi tum ex parte baptizati accedit λῆψις. Finis baptismi est filiatio; quod patet ex discursu Johannis (Matth. 3,7) [*HA 350*] ad advenientes baptismum recepturos, quibus de filiis Abrahae excitandis, nisi digni fiant baptismi filii, loquebatur. Successit autem baptismus in locum circumcisionis; hinc sicut circumcisio, ita et baptismus sub reciprocatione implicita infantibus confertur (Gen. 17,7[–14]; Col. 2,11). Baptismus in V.T. fuit adumbratus per varias ablutiones (Ezech. 36,25; Jes. 44,3; Zach. 12,10; 13,1).

§ 26

Coena Domini est Sacramentum N.T. et convivium Jesu Christi, ubi sub pane et vino edimus et bibimus verum corpus et sanguinem Jesu Christi, tum ad recordationem mortis Jesu, tum ad unionis confirmationem (Matth. 26,26; 1. Cor. 10,15. 16 seq.). Vox τοῦτο in verbis institutionis non notat corpus, alias subjectum esset praedicatum; notat autem panem eucharisticum et sacramentalem, et ita totum complexum, de quo praedicatur id, quod sensibus non est expositum, Hoc, quod cum pane exhibetur, *est corpus meum.*

Illi, qui debent uti s. coena, sunt homines Christiani, qui duplices sunt, [338] digni et indigni. Probatur id 1. ex prima institutionis historia de Juda: is edebat et bibebat id, quod porrigebatur; jam vero porrigebatur cum pane corpus etc.; 2. expresse Paulus ait 1. Cor. 11,27: *Qui edit panem hunc et bibit poculum Domini indigne* etc. Digni sunt, qui se probant ex c. 11,28 et discernunt corpus Christi. Indigni contra, qui se non probant, nec etiam discer-

26 Ezech. 36,25: Ezech. 35,25 *A und HA*

nunt corpus Christi. In eo tertio conveniunt, quod corpore et pane, sanguine et vino utantur. In eo discordant, quod digni habeant ἀνάμνησιν, recordationem, indigni autem non habent, unde nec salutari fructu beantur.

[*HA351*] § 27

Th. IV. Antichristus est hostis ecclesiae christianae, tum in aggregato, tum in individuo consistens successive ex Ecclesia erumpens seque in caput certi hominum ordinis erigens, et titulo praerogativarum religionis, at cum superbia supra DEUM et magistratus veram Ecclesiam vi et fraude persequens et pessundans, destruendus tempore judicii a Domino ipso (2.Thess. 2,6; 1.Joh. 2,18; Apoc. 17,8; 19,20).

[339] § 28

Th. V. Magistratus Politicus est persona vel collegium a Deo constitutum, pollens jure ferendi leges et exsequendi judicia in bonorum laudem, malorum poenam (1.Petr. 2,13. 14; Rom. 13,1 sqq.). Exod. 18,13. 21; Deut. 17 [14ff.] describuntur conditiones unius personae a Deo electae. Statuta regia (1.Sam. 8,11 [ff.]) Dei minantis et permittentis judicia sunt in ecclesia; sed extra ecclesiam ille ordo instituentem habet Deum, ut ex oratione Nebucadnezaris patet.

§ 29

Th. VI. Conjugium est indissolubilis et honorabilis nexus et unio unius viri et unius foeminae a Deo in gradu licito constituta, ut species conservetur et augeatur ad Dei gloriam (Ebr. 13,4; Matth. 19,4[–6]). Gradus debet esse licitus (Lev. 18): *Quilibet ex vobis ad carnem carnis suae non accedat ad revelandam nuditatem ejus.* Non tantum eae personae hic prohibentur, quae expresse sunt nominatae, sed etiam eae, quae sunt in eodem gradu propinquitatis cum personis nominatis. Hinc recte concludo, quod non liceat ducere uxorem filiam sororis patris mei; ratio est haec, quia non licet du-[340]cere uxorem fratris patris mei (V.14). [*HA352*] Nec argumentandum est a cap.20 Lev. ad cap.18 ita inferendo: in cap.18 non est prohibitus, quia in capite 20 non repetitur; nam personae gradus aliquot, qui cap.18 scripti sunt, non inveniuntur in cap.20.

Id, ut evolvatur distinctius, de gradibus prohibitis data opera agendum. Notetur primo leges matrimoniales de gradibus prohibitis esse universales; non obligant tantum ut leges forenses populi Judaici, sed ut leges morales (Lev. 18,24), unde ex poena transgressorum gentilium arguitur ad obligationem ad has leges; hinc universalitas ad Judaeos et gentiles pertinet. Ubi universalitas per restrictionem ad V.21. 22. 23 non est circumscribenda, quando dicitur *in hoc omni* V.24 et 27 *omnia haec abominabilia* etc. Jam, ubi eadem est ratio, ibi eadem dispositio vel prohibitio. Ratio est proximitas carnis: Qui propter proximitatem carnis una caro sunt, non debent fieri una caro per conjugium. Sed quaeritur, utrum sint leges absolutae (ascendentes quidem et descendentes possunt ex natura deduci, sed prohibitio graduum collateralium non sic) an positivae universales seu hypotheticae, fun-[341]dantes sese in institutione quadam, qua Deus cavit ineptitudini praevidendi omnes consequentias.

Gradus prohibiti non sunt unius generis, nam matrimonia inter fratres et sorores non sunt ejusdem gradus ac matrimonium cum filia vel matre.

Leges matrimoniales non tantum de personis, sed et de gradibus intelligantur. Nam alias neptis posset nubere avo, nepos aviae, pater filiae, mater genero; igitur non tantum ad personas restringi potest. Sexus unus non plus habet juris quam alter. Filius non debet jungi novercae (Lev. 18,8), hinc nec filia vitrico.

Leges matrimoniales non tantum proximitatem ex generatione, sed et affinitatem afficiunt.

[*HA353*] Tria in matrimonialibus spectanda: Stipes, linea, gradus. Stipes est origo seu persona generationis cujusdam originaria. Linea est collectio certarum personarum per consanguinitatem conjunctarum. Dividitur in rectam et collateralem. Recta est inter ascendentes et descendentes. Collateralis est connexio personarum, quae a communi stipite oriuntur, ut sunt fratrum, sororum, quae se invicem non generarunt. Tales, si aequaliter distant, li-[342]nea collaterali aequali distare dicuntur; si personarum harum quaedam longius distat a communi stipite quam altera, tum dicitur linea collateralis inaequalis. Gradus est distantia vel discrimen, quod inter generatos est. Gradus aliter computantur ex jure civili, aliter ex Ecclesiastico. Ex jure Civili valet regula: quot lineae, tot gradus. Fratres ergo et sorores in secundo gradu connexi sunt, filius cum patre in primo. Ex jure Ecclesiastico aestimantur illi gradus ex distantia personae remotioris a stipite. Ex jure Ecclesiastico quidem incommoda aliqua oriuntur, sed quoniam magis est in usu, hinc obtemperandum tempori. Incommoda breviter describit S. Rev. B. Dn. D. CANZ, cujus verba in *Compendio* p. 1123 haec sunt: *Computatio graduum ex jure Canonico sua habet incommoda.* a) *Si relatio duorum Fratrum Germanorum ex jure Canonico infert cognationem primi gradus, tum unius ex illis cum parente connexio non erit propior, quam illorum est mutua conjunctio; sed illa connexio cum parentibus est propior. Ergo fratres sunt connexi in secundo gradu.*

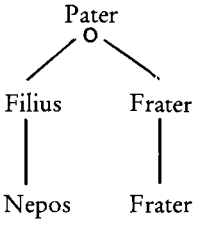

b) In linea collaterali inaequali possis quidem scire, quoto gradu a stipite [343] distet remotior; sed quoto gradu a stipite distet alter, nondum determinatur. Secundum Jus civile in schemate nepos et nepotis frater quarto gradu connexi sunt, secundum jus Canonicum tantum secundo. Jam Filius cum Patre secundo gradu civili cohaeret. At si duo Fratres a communi stipite generati primo gradu canonico cohaerent, tum non erit propior nexus inter patrem, quam horum inter se. Nexus vero cum parente est propior. Ergo dicendum fuisset duos fratres vel filium cum Fratre esse connexos secundo gradu, quod in jure canonico locum non habet et determinari nequit.

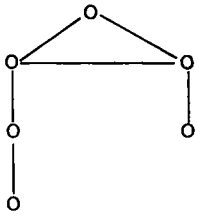

In linea collaterali omnes hi tertio gradu distant a stipite. Sed incommodum hoc est, quod sciam quidem remotiorem tertio gradu distare, sed nesciam quoto gradu distet alter. Hinc recte S. R. Dn. D. CANZ p. 1123 ait: *Distet a stipite unus remotior quatuor generatio-*[344]*nibus, tum sane uterque, et qui secunda et qui tertia generatione descendit, distabit in quarto gradu.*

Sed nos jam computandi regulas juris Canonici discemus. 1. Si scire velim, quo gradu una persona distet ab altera, tum singulae personae numerantur, etiam intermediae, et demitur una; tum scio gradum. Vel si generantes in ascendente et generatos in descendente serie numero et communem stipitem demo, tum quot sunt generationes, tot sunt gradus. 2. Pro linea collaterali aequali: si quaestio est, quoto gradu Laban et Jacob conjuncti fuerunt, tum personas numero a primo stipite:

2 f. igitur... potest: ausgelassen *HA*

6ff. Stipes ... indulgeri (S. 191,38): ausgelassen *HA*

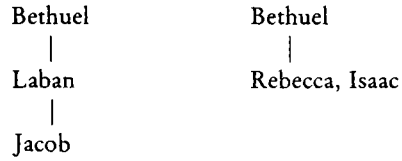

invenio a prima generante persona numerando tres esse generationes, dempta una, remanet duobus gradibus vel in secundo gradu distare Labanem et Jacobum. 3. Pro linea collaterali inaequali: ex. gr. Isaac generavit Esavum et Jacobum, fratres. Jacobus Dinam. [345] Quaeritur, quoto gradu Esavus et Dina conjungebantur? R.: in secundo. Stipes communis erat Isaac; remotior persona erat Dina; quo autem gradu remotior persona distat a communi stipite, eo demta una sunt conjuncti.

Jam pro consanguinitate et affinitate notentur regulae:

1. In linea recta nuptiae prohibentur in infinitum. 2. In linea collaterali aequali prohibentur nuptiae inter sorores et fratres in gradu primo jure divino. Etiam consobrinis jure Ecclesiastico interdictae sunt nuptiae in secundo gradu dispensatione saltem licitae. 3. In linea collaterali inaequali interdicuntur nuptiae in gradu secundo; neque decet virum nubere amitae, patris sorori; neque fas est materterae, matris sorori, nubere (Lev. 18,12. 13; 20,19); neque foeminae patruo vel avunculo; quod etsi non expressum sit, tamen ex eadem ratione patet. Prohibitio tamen in linea collaterali inaequali ultra gradum tertium non extenditur in s. scriptura.

Pro affinitate notetur illam contrahi mediante una persona, vel mediantibis duabus. Quo gradu consanguinitatis nuptiae interdicuntur, eodem et affinitatis. Hinc, 1. quia nuptiae in li-[346]nea recta sunt prohibitae, nullus vir novercae nubat, nulla foemina vitrico, neque patris uxori privignus (1.Cor. 5[,1]).

2. Quia in linea collaterali aequali jure divino gradus affinitatis primo gradu prohibentur, igitur inter mariti fratrem non licet nubere.

Quaestio hic exoritur PRINCIPIS OETINGENSIS, an quis sororem defunctae conjugis in matrimonium ducere queat, sed hoc refellitur ex vicinitate carnis. Textus Ebraicus vero male translatus est ipso WAGENSEILIO defectu Philosophiae criticae decepto. Plura in hanc rem vide in S. Rever. CANZII *Consider. 74* in *Conf. Augustanam* p. 272, quo in loco res matrimoniales distincte propositas invenies.

3. In linea collaterali inaequali prohibentur conjugia affinium in II. gradu. Viduam patrui non licet ducere, nec avunculi. Sed inter consanguineos conjugum talis propinquitas non dicitur esse impedimento; duo fratres ex usu recepto possunt nubere duabus sororibus. Unus frater, qui habet matrem alterius quandam, non impedit, quo minus alter frater prioris filiam ducere possit, sic et sororis privignam licet ducere. Isaaco, Rebecca mortua, Labanis viduam ducere licuisset. Ita [347] concludunt ex universalitate canonis patri et filio matrem simul et filiam, patri et filio sorores duas indulgeri.

Pensitetur ad haec, quae habet ELEUTHERIUS TAXIMENES, Philosophiae criticae non ignarus, in *Libro IV vom nahen Heyrathen.* Multa subinde tam nimis generali regula comprehenduntur. Deberent naturae principia investigari propius et omne, quod analogum est regressui pomorum in succos, vel quod carnis propinquitatem nimis afficit, rescindi.

Ex musica Dominus ELEUTHERIUS TAXIMENES vult quaedam afferre, unde disharmonia naturalis turpitudo posset illustrari, sed seculum haec non fert.

40 tam: ta *A*

[*HA354*] [VI.] De Invisibilibus et Novissimis

[Quoad sensum communem]

§ 1

Jam tandem sapientiae filius, sensu ad Deum, ad seipsum, ad legem, ad [348] Christum, ad ecclesiam conversus, in eisque exercitatus et elevatus, perque oracula Jesu Christi confirmatus, penitius agnoscit, quid sit ipse ille sensus, quo hactenus veritates percepit. Miratur responsum, quod Jesus dedit Sadducaeis, qui defectu sensus δυνάμεως Θεοῦ, defectu verae de vita ideae in errores inciderunt gravissimos, qui deinde sequelas vel apud ipsos Pauli discipulos Corinthi traxere periculosissimas (1.Cor. 15), resurrectione physica mortuorum per nescio qualem resurrectionem metaphoricam spiritualius intelligendam in fabulam versa. Erratis, ait Jesus, *non cognoscentes scripturas neque δύναμιν* sive potentiam *Dei.* Sensus tum verbo tum potentiae Dei insistens fit ὑπόστασις, fit consistentia seu firmitas interna. Debet igitur inniti sensus utrique, insistere non tantum verbo sed et potentiae Dei. Potentiam Dei sentiunt homines, antequam verbo fidem habeant. Si verbo sic praeparati fidem habent, tum secundum regulam *habenti dabitur* [*HA355*] sentiunt vim Dei multo efficacius, et sic fit, ut cum Davide dicant (Ps. 71, 16): *Veniam in potentias Adonai Jehovah, tuae recordabor justitiae, tui solius.* Si quis in potentias Domini venit, tum [349] ille demum invisibilia et novissima rerum, duo magna fidei objecta, vere agnoscit imo praesentit. Nonne Paulus dicit potentias aeonis futuri posse praegustari (Hebr. 6, 5)? Hoc qui negat, Sadducaeis est similis, nil sensit virtutum divinarum, sed sibi propter universales notiones et discursus ratiocinantes sine sensu mire placet. Multae omnium sensuum sensatae experientiae faciunt demum scientiam, non autem unica et unius, ab illa argumentando, nam et sensus decipitur et ipsemet se corrigit per alias sensationes et inde tracta judicia. Si quem video eminus, dico, hic est homo; si cominus, dico, hic est Johannes. Ergo universalis notio sine sensu propinquo est sensus languidus et absens. Memoria est sensus evanescens. Discursus sensus extraneus a simili. Sensus autem propinquus est veritas et scintilla sapientiae, quae sapit res ut sunt, et quando quid certo novit homo per sensum, tum non quaerit ultra rationes a simili. Certe sine sensu multo inferior est homo bestiis. Corvi et pecudes praevident pluvias, vultures et aquilae bella, halcyones tempestates maris, turtures, coturnices aliaeque aves cognatas sibi regiones transmari-[350]nas, canes venationis vestigia. Homo igitur debet habere aliquid altius, sensum ἀϊδίου δυνάμεως καὶ θειότητος, [*HA356*] divinationem et praesensionem rerum futurarum, commercium intelligentiarum et angelorum, praecautionem contra orci influxus et malos genios, idque tum demum cum efficacia et sine dubitatione, si per sacras scripturas confirmatur. Quodsi igitur illum hominibus communem sensum, quem prae brutis habent, illam divinationem aeternitatis, illum potentiae Dei tactum internum, illud lucernae Dei spiraculum per simplificationem et abstractionem nostri a rebus corporeis Deo pa-

21 sine sensu: ausgelassen *HA*

tulum tenemus, fidem et orationem exercentes, conjungendo nos cum ipsa Dei potentia per certitudinem ejus ipsius oraculis nixam, et colligendo meditationes in praesentia Dei per amorem in veritate coadunatum (Col. 2,2), tum nihil nobis erit impossibile; si tamen per gradus scalae Jacobeae procedamus ordinate Deo confisi nec propriae innixi sapientiae.

§ 2

Mire nos ad sapientiam allectat Salomo dicendo Prov. 3,19: *Jehovah sapientia fundavit terram, statuit coelos intelligentia, scientia ejus abyssi di-*[351]*visae sunt, et superiores nubes destillant rorem. Fili mi! ne recedant* (haec sapientiae exemplaria) *ab oculis tuis, custodi* eam, quae vera est, *sapientiam et animi praesentiam, et erunt vita animae tuae, et gratia faucibus tuis.* Nonne per haec Salomo nobis commendat illam scientiam, quam venientes ab Eoo Magi coluere. Magia igitur est sapientiae occultae, quam Deus in creatione mundi exseruit, analogica cognitio et possessio. Hanc, etsi per exercitationes arithmeticas, geometricas, pyrotechnicas, [*HA357*] astronomicas multum locupletare possis, praecipue quando synthesin et analysin potentiarum in rebus contentarum retegere, et secundum leges actionis et passionis extraponere studes, sique vehicula, quibus spirituales corpori cuidam impressiones communicantur, internoscis indagando. Ad hanc tamen tibi multo facilior patet via, si te ipsum a te ipso dividis per crucem Jesu Christi, sique multiplum cogitationum in simplici amoris Christi unitate collectum possides. Haec enim est magia summa. Hujus respectu Salvator dixisse fertur citante CLEMENTE ALEXANDRINO *Stromatum* Lib. II ex *Evangelio secundum Hebraeos: Qui me digne contemplatur,* [352] *is dominaturus est, et qui dominatur, ad quietem perveniet.* Est igitur magia scientia amicorum Dei potentiae Dei insistens. Multi eam exercent nescii. TACITUS de mendicis aegrotis VESPASIANUM rogantibus ait curatos esse. Quanto magis illi, qui per fidem et amorem primae causae adhaerent, sine multa scientia faciunt similia vix de magia cogitantes. Sive autem quis hoc nomen intelligat sive non, quid refert, dummodo vim Dei sensu intimo pernoscat? Quoties dixit Salvator: *Fides te salvum fecit?* Jacob Patriarcha ea usus est in ovibus. Providi concionatores per verba affectus sacri plena multum efficere possunt.

[*HA358*] § 3

Est igitur hic ipse sensus, haec ipsa magia primum inter invisibilia. Alterum est coelum et orcus. Multis haec nomina sunt, voces nihili, maxime seculo hodierno. Sed adeant antiquissimos, legant HIPPOCRATEM, videbunt, quid sensus communis de his assequatur. HIPPOCRATES *de Diaeta* (L.I, C.5): *Lux Jovi, tenebrae orco; Lux orco, tenebrae Jovi, peregrinantur et transferuntur illa huc, haec illuc omni tempore, et illa quidem res horum, haec vero res illorum transigunt.* Vi-[353]de et C.7. Ignis omnia, quae in corpore sunt suo modo distinxit ad universi imitationem, parva ad magna et magna ad parva. HIPPOCRATES igitur primo tenebras, dein ignem et aquam pro summis habet, quibus generationes et corruptiones perficiuntur. Non opus his multum immorari. Sufficit dixisse quadrare haec ad sensum communem. Quodsi quis hunc sensum excolat, videbit potentias coeli et orci per quatuor anni

6 Prov. 3, 19: Prov. 3, 13 *A*; Spr. 3, 19 ff. *HA*
19 Lib. II: Lib. I *A*; »im ersten Buch« *HA*

tempestates apertissimas esse, imo influere singulis horis in se ipsum. [*HA359*] Nescio quid de eo dicam, quod AUGUSTINUS *Libro de divinatione daemonum* innuere videtur: divinare daemones ob id, quod habeant corpus tenue aëreum, aptum pati facile, hancque passionem esse sensum et sagacitatem, atque ex pauca praeparatione in causis argumentari effectus celeriter. Quidquid sit de hoc, certe jam HOMERUS cecinit: *Talis est animus hominum, qualem quotidie summus fert Jupiter altus vel aër.* In summa: sensus rusticorum et hortulanorum cogitur agnoscere dari coeli virium per Zodiacum traductionem, unde excitatio et restauratio annua virtutum seminalium terrae. Vis vero Plastica ex aëre vel fortasse ex spatiis superioribus [354] magnetice attrahitur, et quum singulis horis compositioni specierum externae conformis sit resolutio virium interna, haec ipsa resolutio interna typum habere debet in vi plastica ideali, quae semper transfundit similia in alias radices potentiarum, et transsumit potentias ab impulsibus aëris externis in rei interiora. Videntur mihi species rerum esse aggregatio virium coeli seu coelestis aetheris, [*HA360*] qui diffusionem potentiarum vitalium secundum tales numeros peragit, in quibus omnes possibiles combinationes et complexus unitatum continentur, quibus idealis origo corporum formatorum sese explicat. AEther ille in omnibus etiam lapidibus existens, vitam in omnibus non aequaliter perficit; in lapidibus certe aliter ac in animalibus et herbis, quia lapidibus organa ad motum non insunt, ut his, in quibus motus, reciproci impulsus et vibrationes potentiarum universalium in taxi harmonica cum igne vitali interno aequabiliter procedunt. Ex Philosophia electrica, nec non NEUTONI, systole et diastole, sive receptio et emissio spirituum et aetheris in omnibus est, tantum cum differentia, quod alias regulas animalia, alias vegetabilia, alias mineralia [355] observent. Lux et ignis in propagatione virium statices quid analogum habent. Hoc staticum tamen secundum NEUTONUM est supra-mechanicum, ex viribus vitae centralibus, quae certe semper a Deo libere secundum regulas subministrantur. Vires inferiores occurrunt superioribus, superiores inferioribus et, quia quaevis atomus molis in supra-mechanici vita elevatur in activitatem, eadem lex in omnibus obtinet.

§ 4

Postquam 1. de magia, 2. de coelo et orco diximus, quae ad invisibilia pertinent, tertium est de bonis et malis geniis in medium proferre, quae sensus communis subodoratur. Hiobus et praecipue Eliphas, quamvis fortissimas a geniis perceptiones hausere, tamen non potuere eo pertingere inferendo, ut causas tales liberas intelligentes in praesenti casu agnoverint fuisse origines stragis Jobeae. Datur itaque sensus bonorum malorumque geniorum, sed fluctuans. Quum vero sensus multorum de his et similibus conferantur, dabunt se conclusiones sequentes: 1. Gubernatio mundi non potest consistere sine intelligentiis. [*HA361*] 2. Omnium motionum effectus ad uni-[356]versi, inprimis autem humanitatis bonum, ad cognitionem Dei et vitam rectam tendentes, ab intelligentiarum ordinibus diriguntur, formantur, impediuntur, Deo ita jubente. 3. Motionum effecta, quae ad turbam universi, Dei contumeliam, propagandam ignorantiam, ad errores et mendacia extollenda tendunt, a malignis oriri geniis. 4. Consilia hominum omnia nimis, hebetia sunt ad bonum universi promovendum, nisi intelligentiae Deo vicinae remoras tollant et ad nutum providentiae suppetias ferant, etsi mediis in speciem naturalissimis quia ordinatissimis id fiat. 5. Fieri non potuisset, ut regnum Satanae

6 altus vel aër: altes vel aër *A*; »Aether« *HA* (S. 359, Anm. 4)

inde a tot mille annis per meram hominum stultitiam et peccata tantopere accreverit, nisi colluvies spirituum malignorum directionem obtinuisset, cui homines saltem ut instrumenta praesto fuere. 6. Fascinationes atque necromanticas artes sine laesae majestatis divinae crimine nemo committit. Passi sunt malefici lucem rationis omnem sibi extingui. 7. Facinora omnia primo contra conscientiam, postea sine remorsibus patrata ulterioribus indicio sunt, spiritum Dei praesentia nil efficere amplius posse in talibus, [*HA362*] veritatem-[357]que ab induratione oppressam esse. 8. Qui se artibus Pseudomagicis manciparunt, et summa et voluntaria veritatis ignorantia se decipi passi sunt a spiritibus occultissime plurimum, rarius aperte cum hominibus communionem habentibus. Philosophicis illi mediis non corriguntur, sed divina vi opus est. 9. Spiritus maligni non sunt sine vehiculis animalibus, vel igneae vel aethereae vel aëreae vel aqueae etc. naturae. 10. Naturae rerum et ipsi conformiter agere debent, nosse rerum causas, vim idearum operatricium, tum imaginativarum, tum seminibus propagatarum habere exploratam, saltim spiritus principes. Hinc est in hominibus quidquam quasi calculo ad philautiam omnia exigens, coagitatione non reflexa, sed directa. 11. Antiqui praestitere modernis, qui plus impenderunt studii ad explorandam daemonum naturam et existentiam. Certum est, intelligentias angelicas spatium occupantes incorruptibile, mundi noëtici et archetypici perquam gnaros esse, adeoque dynamicas et chymicas rerum vires ratione maxime arithmetica et geometrica perspectas habere, nec non legum ex numeris et figuris in materia resultantium tenacis-[358]simas atque observantissimas esse, eorum vero commercium nonnisi purissimis et quietissimis et ordinatissimis hominum esse compertum. Hominibus inordinatis, praecipitibus, sensuque numinis in corde praesentis destitutis nil de eis innotescit. [*HA363*] Unum adhuc de loco intelligentiarum dico, esse difficillime explicabilem rem. NEUTONUS *spatium* esse dicit *sensorium* Dei, quod decenti opus habet dilucidatione.

§ 5

Civitas Dei in *sacra revelatione* spatiis solidissimis atque diaphanis propriissime depicta est, ostenditque intelligentias locis suis concludi, sed tamen etiam verum est, omnes intelligentias et vitas non tantum in certo loco, sed et in se esse, et sic cum mundanis principiis nexum habere. De stellis tanto numero fulgentibus, quid sint, hominum sensus parum assequitur. Zodiacum et illam stellarum seriem, circa quas terra rotatur, habere influxum in aërem, certum est; et illud, quod inter stellas et terram interjacet spatium esse, plenum viribus valde mobilibus, etiam certum, sed non nisi magi astrologiae gnari de stellis et eorum in aërem influxu conclusiones faciunt foecundas. Videtur in abysso telluris aliquid re-[359]spondere stellis, quod per illas excitatur. Si tanta est symphonia et sympathia stellarum cum rebus et speciebus terrae, ut HIPPOCRATES docet, si situs stellarum sese habet ut actuans rerum generabilium, tum non est de nihilo nativitatem hominis expendere secundum vires coeli, tum vitam cujusvis musica quaedam repraesentaret, quae in instrumento quodam MAGNI DUCIS FLORENTIAE peragitur. Habet ille DUX clavichordium divisione sonorum Zodiacum et distantias planetarum nec non vitae cyclum cylindro referens, cujus in peripheria characteres eventuum, cadentiae et melodiarum genera inscripta sunt, tactus vero seu mensura notarum dies, annos omnemque periodum temporis, qua quilibet eventus includitur, designant a momento conceptionis usque ad partus exclusionem, per tempora morae in utero, eventuum et operationum. Axes in cylindro vitae ita figuntur, ut omnis consonantia vitae transi-

gendae ex harmonicis intervallis divinari queat. Si hoc est, stellae ipsae ad στοιχεῖα universi pertinent, adeo ut tellure concidente stellae ipsae, saltem aliquae, certi ordinis mutationem patiantur. Omnia videntur alterari et in chaos redire, unde venerunt. [360] An in horum numero sint ipsae stellae magna est quaestio. [*HA364*] Quidam moderni Metaphysici corpora innumera statuunt mundumque infinitum. NEUTONIANI Physici experimentis ne quidem fidunt suis ad tantam concludendi audaciam. Diximus supra loco de ecclesia de motu creationis et motu consummationis rerum, cui interjacet motus inde a conceptione et morte Jesu per superiora et inferiora pervadens. Concludo, quae primo creationis motu producta sunt ex invisibilibus, eousque tandem ultimo motu subtiliari et a purgamentis defaecari, donec Deo conveniant. Hoc vero, an particulariter fiat in partibus universi an universaliter in toto, cum ignatrissimis ignoro. Docebit hoc dies extremus, dies patefactionis rerum. Hoc unum volo, stellas tunc longe aliter concipi debere, ac corpora mundi systemati solari analoga. Ex sacra scriptura quaedam colligere datur magis clara.

§ 6

Jam de morte, de statu post mortem, de statu melioris temporis, [*HA365*] judicio, inferno et consummatione rerum supersunt quaedam dicenda, quoad sensui communi pervia sunt. Fabulae antiquissimae, quas Petrus dicit sapienter [361] constructas, huc quaedam afferre possent, sed quia vereor ne nimis diffundar, ablego lectorem ad BACONIS VERULAMII *librum de sapientia veterum*. Est quoque sensus quidam communis adeptorum, qui multa de his et ardua tradit, sed ille sensus valet tantum inter illos. Illi experimentis sciunt, quod plebs divinat. Legatur *novum lumen chemicum* SENDIVOGII, inveniuntur ibi ex naturae sensu, quae huc faciunt.

Mortem esse clamat sensus mortalium.

Dissolvi corpus et resolvi in chaos, animam abire eo, unde venit, omnibus patet.

Status post mortem, quis sit, hoc per se nesciunt mortales. Praesentiunt tamen aliquid vel beatum vel terrificum. Campos Elysios et Acherontis diversoria VIRGILIUS describit, sed plerisque manent fabulae. Dari daemonia PLATONI et SOCRATI fuit notius quam nobis. Et tamen SOCRATES, qui quamdiu ipse in vivis erat, de immortalitate animae tam confidenter ad alios loquebatur, ipse moriturus dubie praenunciat de illa. Etiam CICERO (*Famil.* L. V, *Epist.* 16) quantumcunque alias de immortalitate convictus, dubie tamen TITIUM per immortalitatem solatur.

[362 – *HA366*]

§ 7

Statum melioris temporis in terra tandem futurum Sibyllae praedixerunt, quae quamvis ab ARISTOTELE cum Bacchis comparentur, atque a GALENO morbosae habeantur; tamen illa, quae Messiam et ejus regnum praedixit, divina fuit, quam CICERO citat ac falsam esse cupit, ne Respublica Romana in illius dominium caderet, nec putat esse veram prophetiam, propterea, quod primae singulorum versuum literae copulatae nominent quendam redemtorem per crucem. Hoc autem ipsi videtur impossibile, quoniam prophetae post furorem nesciunt, quid

6 f. de motu creationis . . . : »von der Bewegung zur Schöpfung und von der Schöpfung zur Vollendung« *HA;* dagegen richtig »die erste Bewegung der Schöpfung« *HA* nach OETINGER, *Theologia,* S. 181, 5 ff.

dixerint, nec in ipso furore possunt componere versus. Inde clarescit regnum Christi in terris non esse objectum sensus communis. Si vero per Sibyllas divinatio quaedam in aliquibus excitata fuit illius, illi certe sensum erectiorem quam CICERO habuere.

§ 8

De resurrectione praeludia sciunt adepti per menstruum suum primum παλιγγενεσίαν florum ex cineribus resuscitantes. Sed quoniam hoc rarum est, hinc Deus praefigurationi resurrectionis consuluit per maxime obvia, [*HA367*] per erucas in papiliones transforman-[363]das. Legatur in hunc finem *Spectacle de la nature*, Tom. I. part. I. p. 56. Ita ait auctor ille: *He qui pourroit n'etre pas frappé de ce petit miracle de la nature! Qu'on ouvre une de ces chrysalides, dont l'êtat est le passage de la forme de chenille a celle de papillon, vous n'y trouverez, sur tout au commençement, qu'une bouillie ou une sorte de pourriture apparente, ou tout est confondu. C'est cependant dans cette pourriture, qu'est le germe d'une meilleure vie: ces humeurs transpirent peu a peu au travers de la pellicule qui les contient: la pellicule acquiert insensiblement une couleur plus vermeile: les traits qui etoit confus commencent a se demeler au travers du foureau qui se creve: la tete se degage, les antennes s'elongent, les pattes et les ailes s'etendent: enfin le papillon vole, et ne conserve rien de son premier etat. La chenille qui s'est changée en nymphe, et le papillon qui en sort, sont deux animaux totalement differens. La premier n'avoit rien que de terrestre, et rampoit avec pesanteur: le seconde est l'agilite meme, il ne tient plus a la terre, il dedaigne en quelque sorte de s'y poser. Le premier etoit herissé et sou-*[364]*vent d'un aspect hideux: l'autre est paré de plus vives couleurs. Le premier se bornoit stupidement a une nourriture grossiere: celui-ci va de fleur en fleur, il vit de miel et de rosée, et varie continuellement ses plaisirs: il jouit en liberté de toute la nature, et il l'embellit lui meme. Voila un image bien agreable de notre propre resurrection. Toute la nature est plein d'images sensibles des choses celestes et des verités les plus sublimes. Il y a un profit certain a l'etudier, et c'est une Theologie qui est toujours bien reçue, parcequ' elle est toujours entendue. Le plus grand de tous les maitres, ou plutot notre unique maitre, nous a enseigné cette methode, en tirant la plupart de ses instructions des objets les plus communs, que la nature lui presentoit, et il nous a montré en particulier l'image de sa resurrection dans le grain de froment qui demeure seul, tant qu'il n'est pas mort, mais qui etant pourri et mort en terre produit beaucoup de fruit.*

[*HA368*] § 9

De judicio extremo nulla melior in sensum incurrit demonstratio, quam ipsa tot facinorum impunitorum divina permissio. Unde Salomo sensus [365] hujus interpres ita infit (Eccl. 3, 15. 16. 17): *Deus ipse tandem repetet inter se consequentia. Nam adhuc respiciens sub sole, loco juris ibi improbitatem, loco inquam justitiae ibi improbitatem esse; dixi ego cum animo meo justum et improbum ipsum judicaturus est Deus, quia tempus quidem est cuique voluntati;* sed *super omne factum ibi est*, scilicet judicium.

§ 10

De inferno possunt quidem multi multa praesentire, possunt concludere futuros, qui torqueant illos poenis facinoribus analogis; hinc sensus communis veterum fabulis de furiis fuit

depictus, et qui se revelationis ignari per hoc a criminibus deterreri patiuntur, illi experientur Deum esse remuneratorem cujusvis bonae cogitationis, quam a Deo accepere. Interim tamen certi quid absque revelatione non datur. Si tamen lector Hiobum sine revelatione scripturae velut interpretem sensus poenarum infernalium audire vult, illi instar omnium esse potest cap. 27, 19–23. Describitur ibi sensatio hypocritae in inferno, vel saltim in statu post mortem: *Cubabit ut dives* (scil. in hoc mundo), *sed ut nihilum colligetur* (scilicet in illum mundum), [366] *ubi aperit oculos suos et nihil adest. Assequitur eum velut aquae terrorum multitudo, noctu furtim abripit eum turbo.* [*HA369*] *Asportat ipsum Eurus, et abeundum est ei; et in morem procellae corripit eum e loco suo. Circumponet se circa illum* (scil. Eurus infernalis) *neque parcet* (utut misericordiam imploret), *utut ab ejus manu fugiendo effugere conabitur.* (Imagines irruentis irae Dei in animam corpore solutam). *Plaudet super ipsum* (adspectator coelestis) *et exsibilabit, quoniam e loco suo avulsus est.*

§ 11

Consummatio rerum sensui hominum occulta est, pendet enim a causa libera. Impii facile sibi imponunt manere omnia ut ab initio. Pii autem ex magnitudine operum Dei finem revolvendo appetentium, arguunt consummationem rerum illustrem in creatoris gloriam.

[Quoad sacram scripturam]

§ 12

His de sensu communi praemissis, ea ipsa, quae hucusque tradita sunt, oraculis scripturae muniemus, ut pateat, quo tendant prophetarum et Johannis Apocalypseos scriptoris dicta. Prophetae de systemate rerum profundas et genuinas habuere impressiones; sed [367] distinctius Johanne nemo. Ipsorum ideae de partibus mundi superioris, medii et inferioris fuere basis quaedam, super qua excepere reliquas fidei perceptiones. Hinc sufficiunt, quousque nobis necesse est, ut fides seculi praesentis ex una parte adhuc caligine velata, ex altera verbi firma demonstratione res et actiones invisibiles habens revelatas, olim triumphet aperta tunc fidei et intuitus concordia, dicendo secundum Ps. 48,9: *ut audivimus, sic videmus in civitate domini Zebaoth.* Legunt multi Prophetas et Apocalypsin, sed ut disjectas scopas, [*HA370*] non considerant res objectas ex uno visus centro in universum quendam Horizontem terminatas et justo ordine coagmentatas, quemadmodum nobis Johannes eas delineat. Prophetas Johannes superavit omnes. Fuit secundum AVICENNAM Physicus summus et adeptus. Canunt odae antiquae de illo, citante BECHERO Cap. IV *Supplem. in Physica subterr.:*

Inexhaustum fert thesaurum,
Qui de virgis fecit aurum,
Gemmas de lapidibus.

Prophetae visiones habuere secundum imagines opificiorum suorum. Amos videt uncinos et vaccas, plaustrum [368] onustum foeno stridens, trullam cementarii, quoniam rusticus erat. Jesajas nobilis videt templum, in eoque dominum gloriae. Daniel Aulicus videt statuam diversorum regnorum. Johannes piscator non tantum de piscibus, sed de universa rerum natura instructus, auri diaphani indolem et gemmarum diversos characteres scivit, hinc omnia maxima et minima stilo curiae coelestis assequi et describere aptus erat.

§ 13

Ad hujus igitur ductum attendamus ad duo Apocalypseos objecta. 1. Ad res vitales invisibiles sive sub visibilibus sive per se ostensas, ut sunt a) coelum et vires coeli, unde in ipso coelo a throno gloriae fulgura, tonitrua, voces exeunt; e regione throni pandit se mare crystallinum igne mixtum; supra horizontem erant stellae; b) terra et vires terrae, unde venti quatuor plagarum terrae ab angelis directi; [*HA 371*] c) abyssus, unde tenebrae, potestates tenebrarum, cavernae subterraneae, generationes abyssi; d) spatia intermedia inter coelum, terram et abyssum, in quibus ipsi Johanni apparuit amphitheatrum revelationis, cum in Spiritu esset in coelum adscendere jussus. 2. Futura novissima, inter quae sunt a) mors prima et secunda; b) status post mortem tum felix tum [369] infelix; c) fata terrae certis temporibus inclusa; d) status regni in terra adhuc exspectandi et incarceratio Satanae in abyssum; e) resurrectio prima et reliquorum; f) conflagratio telluris et judicium; g) nova Jerusalem et lacus igneus una cum regionibus terrae novae extra Jerusalem.

§ 14

Jam inter invisibilia primum est coelum cum viribus suis. De coelo multa in scripturis mentio, et magni interest notiones coeli habere non vagas sed fixas. Primum, quod occurrit, est, quod coelos expansum vocaverit Deus, et quod supra hos coelos sint aquae supracoelestes, quas David ipse adhuc distinxit a coelis (Gen. 1,6. 7. 8; Ps. 148,4). Hae aquae supracoelestes etsi denominatione distinguantur a coelis, tamen ex illo ipso V. 4 (Ps. 148) videntur esse cum coelis conjunctae et circumfundere solem, lunam, stellas; videntur esse sedes virium coelestium et rotarum Ezechielis (c. 1). Ille, qui lucem primigeniam diei primae, et aquas supracoelestes post extractionem lucis ex aquis a Spiritu incubatis et residuis, et coelum etiam ipsum ex aquis tractum, [*HA 372*] et aquas inferiores ejusdem progeniei ex aqua prima incubata discernere et explicare poterit physice, [370] is mihi magnus erit Apollo. Notari merentur loca, quae de coelis praecipue agunt. Dixit Rahab ad exploratores: *Dominus Deus vester ille est Deus tam in coelis supra, quam in terra infra* (Jos. 2,11). Levitae jubent laudare Dominum his verbis: *Tu ille Jehovah solus es, tu fecisti coelos, coelorum coelos et omnem exercitum eorum, terram et omnia, quae super illam, maria et omnia, quae insunt illis, et tu vivificans omnia ista, et exercitus coelorum adorantes* (Neh. 9,6). Ps. 19,2: *Coeli enarrant gloriam Dei, et opus manuum ejus annunciat expansum.* Salomo (1. Reg. 8,27) in dedicatione templi inquit: *Quaeso quantum est, quod Deus habitare velit super terram; ecce coeli et coelorum coeli non capient te, quanto minus domus haec, quam aedificavi.* 2. Chron. 6,18 extat idem dictum. 2. Chron. 2,5 inquit Salomo: *Quis obtineat vim ei aedificandi domum, quum coeli et coeli coelorum non capiant eum, et quis sum ego ut aedificem ei domum, nisi ut adoleatur coram eo.* Jer. 10,12: *Qui fecit terram virtute sua, stabilivit orbem habitabilem sapientia sua, et intelligentia sua extendit coelos.* C. 23,23. 24: *An Deus e propinquo sum ego? dictum Jehovae; ac an non* [371] *Deus e longinquo? an delitescere potest quisquam in latebris, ut ego non videam ipsum? dictum Jehovae. Annon coelos et terram ego impleo? dictum Jehovae.*

29 Ps. 19,2: Ps. 19,1 *A und HA*

28 maria...illis: ausgelassen *HA*

37 dictum Jehovae: ausgelassen *HA*

§ 15

Terra, etsi visibilis, tamen ratione ortus sui ex aqua et ratione ignis in terra thesaurizati et absconditi (2. Petr. 3, 5. 7), pertinet ad objecta fidei invisibilia. [*HA 373*] In Apocalypsi notabile est, quatuor plagas terrae et in illis quatuor ventos sub administratione angelorum stare (Apoc. 7, 1. 2).

§ 16

Tertio abyssus pertinet ad invisibilia; quia sine Spiritus sancti indicio nesciremus, quantum haec regio tenebrarum influat in ea, quae sub Dei gubernatione sunt. Notanda est primo divisio illa apocalyptica c. 5, 3: *Nemo poterat neque in coelo neque in terra neque subter terram aperire librum.* Ceterum expressa mentio abyssi occurrit Apoc. 9, 1. 2. 11; 11, 7; 17, 8; 20, 1. 3; estque regio tenebrarum tertii diei densissima, tenebrae enim primi et secundi diei non fuerunt adeo densae. Homo tenebras infernales has in se ipso habet, ut ipse macrocosmus (Jac. 3, 1–6, ubi dicitur, rotam naturae humanae [372] incendi a gehenna per abusum loquelae). De gradibus tenebrarum notatu digna habet Hiobus c. 3, 4; 10, 21. 22 (vide Analysin meam Hiobi p. 267). Propter lucem ab angelis malis retractam dicuntur illi a Petro catenis tenebrarum tartarisati. Plura hic non addo; haec pro indice sufficiunt.

§ 17

Progredior ad quartum, scilicet spatia intermedia inter coelum, terram et abyssum. [*HA 374*] Nam variae mutationes in Apocalypsi indicatae mox ex terra, mox ex coelo, mox ex Abysso prodeunt et videntur in spatiis peragi interjectis. Est quoque non infrequens ibi mentio tum angelorum, tum animarum beatarum, tum damnatarum. Sed nil difficilius est, quam de horum singulorum locis et spatiis intelligibile quid ex scripturis determinare. Post judicium extremum res est clarior; sed ante hoc locus, quis sit ignoratur, multum.

§ 18

Eruam ex scripturis quantumcunque licet, primo de angelis et throno gloriae; deinde de loco animarum beatarum ante judicium, tertio de loco damnatorum ante judicium; quarto de reliquis huc pertinentibus. Angeli [373] (Ps. 103, 20. 21) dividuntur tum in eos, qui faciunt verbum Dei, tum in eos, qui faciunt beneplacitum Dei. Adscribam integros versus. V. 19: *Jehovah in coelis stabilivit solium suum, et regnum ipsius super omnia dominatur.* V. 20: *Benedicite Jehovae angeli ejus, valentes robore, efficientes verbum ejus, ut audiatur vox verbi ejus.* V. 21: *Benedicite Jehovae omnes exercitus ejus, ministri ejus facientes beneplacitum ejus.* V. 22: *Benedicite Jehovae omnia opera ejus in omnibus locis dominationis ejus.* Angeli verbi Dei efficiunt, ut ordo naturae et elementorum finibus Dei harmonice praeordinatis ita respondeat, ut ab intelligentibus cognosci et audiri possit, tanquam verbum ex vocalibus et consonantibus, ex activo et passivo, ex formali et materiali, ex volatili et fixo compositum. Angeli beneplaciti faciunt ea servitiis immediatis coram throno Dei, quae ad divinissimum libertatis summae characterem extollendum conferunt. Ab illis principia in suis principiatis

13 Jac. 3, 1–6: Jac. 3, 16 *A und HA*

ad praedestinatos scopos directa continentur in ordine. [*HA375*] Datur enim lucta et pugna principiorum in principiatis naturalibus, quibus voluntatis nostrae arbitrium et angelorum concursus vi-[374]ctoriam assignare videtur. Avertunt angeli quoque influxus malos ex abysso (Ps. 91,4. 5. 6; Apoc. 9,3. 4). Ab his filiorum Dei destinationes liberrimae divinae quandoque supra cursum naturae adjuvantur. Porro dicitur Ps. 104,4: *Angelos suos facit ventos* seu Spiritus subtiles, *ministros suos ignem urentem.* Potest lector illos ad angelos verbi, hos etiam Ps. 103 ministros dictos, ad angelos beneplaciti referre. Utrumque genus angelorum tum localiter tum moraliter ad thronum gloriae Dei respicere necesse habet. Thronus gloriae Dei est manifestatio Dei in spatio quodam coelesti divinitus electo. Angelorum beneplaciti spatia respectum habent ad thronum Dei. Sic currus Dei Ps. 68,18 dicitur constare ex multis millibus in se ductis, supra quae ipse thronus gloriae fuit. Hic thronus gloriae dicitur in hoc ipso Psalmo fuisse supra Sinai. Concludo hinc Deum sibi eligere spatium manifestationis suae, ubi vult. Interim non nego esse in immensitate Dei fontem et centrum, ubi se manifestat sanctitas Dei in respectu ad totum universum, [*HA376*] seu in relatione ad omnes mensiones domus patris coelestis. Huc pertinent dicta Jer. 17,12; Ps. 103,19; Apocal. [375] 4,2–6. Sic septem spiritus Dei sunt in immensitate Dei ubique (Zach. 4,10). Sunt tamen etiam e regione throni Dei. Sunt in medio throni Dei ipsi oculi et cornua agni. Habent igitur praeter omnipraesentiam etiam praesentiam manifestativam sui in certo loco.

§ 19

Liceat mihi proferre sententiam quandam non sine vestigiis verbi Dei conceptam, salvo perspicaciorum judicio. Hiob 38,7 dicuntur angeli, ut stellae matutinae, laudasse Deum cum terra crearetur, et Judae (V. 6) dicuntur angeli principatum suum non servasse, sed proprium habitaculum deseruisse. Porro dicit Jesus Dominus se daturum victori stellam matutinam (Apoc. 2,28). Colligo hinc 1. stellas posse fieri habitacula intelligentiarum, imo esse actu. 2. Angelos saltim certi ordinis habere sua habitacula, e quibus emigrare possunt. Si emigrant sine jussu divino, sunt inobedientes, si jussu Dei mutant locum, tum sunt legati et ministri Dei. [*HA377*] 3. Illas stellas habere respectum ad locum manifestationis Dei, ubi earum incolae certis vicibus adsunt, et redeunt inde denuo ad locum proprium. 4. Angelos in-[376]obedientes delectari circumvagando extra locum suum (Eph. 6,12 ἐν τοῖς ἐπουρανίοις), quatenus tenebrae hujus mundi vel ipse aër ipsis admixtus est (c. 2,2); hinc dicuntur in coelis instruxisse praelium et inde fuisse detrusi (Apoc. 12,7. 8). Patet ex his esse certa spatia, quibus insunt intelligentiae sive bonae sive malae. Quarum regionum sunt incolae, ibi ordinarium opus eorum est laudare Deum (Ps. 8,2). Si Deum laudant, certe opera adesse debent, propter quae laudent. Opera sunt vel in ipsis suis habitaculis vel extra illa. Non inveniunt in suis sufficientes rationes laudandi Dei de operibus totius universi, ergo quaerunt extra habitaculum suum, in terra nostra, rationes plenas propter incarnationem filii Dei. Propter hoc stellae matutinae jam ante creationem gavisae sunt, Christo autem in terris nato multitudo coelestium exercituum horum laetata est maxime, et post mortem et exaltationem Christi variis principatibus et dominatibus angelorum *demum innotuit multiformis sapientia*

16 Zach. 4,10: Zach. 10,4 *A und HA*
33 Ps. 8,2: Ps. 8,1 *A und HA*

2 arbitrium: ausgelassen *HA*

Dei, et semper magis innotescet in ecclesia (Eph. 3,10). Concludo hinc stellas secundum rationes archetypicas sapientiae aeternae in Christo capite eccle-[377]siae latentes, hinc inde certis harmonicis intervallis locatas esse; angelos harmoniam cujusvis stellae cum tota universitate rerum haud valentes penetrare, singularem ad terram nostram, in qua ecclesia habitat, [*HA 378*] contemplationem exercere. Nam sine Christo clavis sapientiae illius latuisset illos. Contemplantur Deum, sed lux nimia efficit, ut facies suas velare debeant (Jes. 6,2). Hinc contemplantur etiam specula Dei, mundum. Contemplantur mundum, sed non possunt penetrare vitam mundi, nisi contemplentur Christum et ecclesiam. Hunc hiatum pervidentes, in Jesu Christo unica eorum est expectatio ad sufficientiam laudis divinae. Ipsa natura angelis non retecta fuisset nisi per harmoniam stellarum cum terra. Nisi vero λόγος factus fuisset caro, centrum hujus harmoniae, plenitudo divinitatis corporaliter in humanitate habitans, seu effigies Trinitatis corporaliter expressa, nunquam fuisset agnita. Hinc angeli plena laudis divinae avidissimi, etsi semper faciem patris in coelis videant, tamen mire delectantur infantibus, illisque servire cupiunt ob profundas rationes, Ps. 8,3. 4 jam a Davide pervisas, ubi dicit: *Ex ore infantum et lactentium robur* [378] *tibi comparasti, propter inimicos tuos, ut* ad silentium redigatur et cesset a conviciis *hostis et vindictae cupidus. Etenim* per hoc *videbo coelos, opera digitorum tuorum, lunam et stellas, quae parasti.* Ecce, quam mirabilis haec sit connexio, et quam amabilis aspectus sit stellarum, non tantum more FONTENELLII in *libro de pluralitate mundorum,* sed hoc respectu consideratarum. Jam, quamvis *sol septies septem vicibus, schibhataim keor schibhat hajammim,* clarius et intensius *splendebit, quam nunc splendet, et lunae splendor* tum *erit ut* jam *solis splendor* (Jes. 30,26) [*HA 379*], tamen *lunam pudebit* sui nitoris, *et sol erubescet, quando Dominus Zebaoth erit rex super montem Zion et in Jerusalem et coram Senioribus suis in gloria* (c. 24,23). Stellae igitur manebunt, et tamen, quia scriptura non potest frangi, *stellae etiam* aliquae *concident in terram, sicut ficus abjicit grossos suos, quum vento magno concutitur* (Apoc. 6,13). Stellae scilicet in systemate planetario nostro, quando potentiae coeli conquassabuntur, atque omnia sursum et deorsum in chaos recident ad restitutionem longe illustriorem. Quid de stellis fixis sit futurum, hoc scit Deus. [379] Stellae fixae videntur esse receptacula potentiarum Dei corporaliter manifestatarum. Ita possunt decidere, [*HA 380*] dissolvi et in aliud systema rerum compingi, quemadmodum FONTENELLIUS ex annalibus Chinensibus casum allegat, [*HA 381*] in fine discursus *de pluralitate mundorum;* nil certi scimus de his. [*HA 382*] Contenti simus loco Psalmi octavo, quo dicitur se visurum coelos, lunam et stellas olim; nunc vero se mirari hominis destinationes. [*HA 383*] In eo SOKRATES totus fuit irridens illis, qui praecociter stellas rimantur obliti suorum. [*HA 384*] Si manebunt illae post renovationem [*HA 385*] cyclo, a B. BENGELIO divinitus invento, destinatae, ad signandum aeonum cursum, [*HA 386*] possunt etiam manere stellae fixae, ut per aeonas aeonum habeant angeli et homines materiam laudis Dei ob harmoniam stellarum cum terra, in qua Christus exaltatus est. Occurrunt quaedam in Apocalypsi, quae hic breviter indicabo tantum, meditationi relinquenda, quando cum reliquis conferentur, ut c. 8,10, cecidisse stellam magnam de coelo in terram, ardentem facis more, cujus nomen absinthium, quae fluenta Africae exsiccavit; c. 9,1 cecidisse stellam de coelo in terram, cui data sit clavis ad puteum abyssi, unde [380] fumus nocivus exiit. Ipse

16 per hoc: ausgelassen *HA*
20 hajammim: ausgelassen *HA*
36 et homines: ausgelassen *HA*

lector judicet, annon hic incolae ex talibus stellis delegati innuantur. Porro angelus nominatur potestatem habens super ignem (c. 14, 18). Angelus phialam tertiam dicitur effundere in aquas (cap. 16, 4). Sic et Joh. 5, 4 angelus certis temporibus aquam Bethesdae movisse dicitur. Fit quoque mentio angelorum 4 Euphratis ad internecionem paratorum (Apoc. 9, 15). Porro fit mentio non tantum igni et aquis praeesse angelos, sed et aëri et ventis (cap. 16, 17). Etiam angeli quatuor sunt praesides ventorum cardinalium, ad orientem, occidentem, meridiem et septentrionem (c. 7, 1–3). Angelus orientis jussa dedit angelis similiter quatuor nocivis, ne grassentur, [*HA 387*] nisi illi prius obsignaverint electos. Concludimus ex his dari per angelos maxima gubernationis divinae decreta executioni. Ceterum de magna Angelorum statura (c. 21, 12; 10, 5), de forma equorum igneorum notari debet (2. Reg. 2, 11; 6, 17), niveorum (Apoc. 19, 11. 14). Nam hinc apparet placere Jesu Christo et superis in spatiis circumscriptis apparere, et sub certis vehiculis; id quod sane rationi videtur indignum, sed tanto dignius in systemate rerum coelestium.

[381] § 20

Secundum est de animis beatorum. Vivunt certe coram throno Dei et habent loca sua, aliquae sub altari magno numero (Apoc. 6, 9), aliquae ad mare crystallinum (15, 2), aliquae copia innumerabili coram throno Dei (7, 9). Illae videntur resurrectionis jam participes factae, redeunt enim ut Christus ipse cum corporibus indutae serico et equis albis vectae (c. 19, 14; 1. Thess. 4, 14), quibus vindictam in angelos rebelles et omnes impios exercebit. Dicuntur aliae esse in manu Dei requiescere in manu Dei, nullo dolore tactae (Jes. 57, 2; Sap. 3, 1. 2. 3). Manus Dei est spatium certum, cui insunt, mansio ex mansionibus multis (Joh. 14, 2). Sunt quae non reviviscunt, nisi post tempus magnum elapsum (c. 20, 5). Earum mors dicitur somnus, dicuntur κοιμηθῆναι, obdormivisse (1. Thess. 4, 13. 14. 15). Variat quoque status pro ratione temporum divinorum. Multis enim pro tempore beatior sors obtingit, quam praedecessoribus (Apoc. 14, 13). [*HA 388*] Hinc longe alius fuit status Hiobi tempore (c. 3, 11–13; 10, 20–22) et patrum ac nunc.

§ 21

Tertio dicendum est aliquid de statu damnatorum. Damnati non dicun-[382]tur obdormisse, sed phantasmatis prioris vitae cingi, suntque in loco, ἐν φυλακαῖς (1. Petr. 3, 19), quorsum Dominus descendit. Qualem quisque cogitationis typum habuit, dum viveret in terris, talem habebit post mortem. Id quod clarum est ex Ezech. c. integro 32, ubi integri exercitus jacent eo ordine ut in terris (conf. Jes. 14). Sunt in terroribus, qui certis vicibus recurrunt pro memoria eorum, quae ex verbo Dei audivere sine fructu (Joh. 12, 48), et pro nunciis, quos accipiunt a superis (Apoc. 6, 12–17). Variat status eorum innumeris modis. Aliqui ut stolidae virgines secure vivunt salutis certa persuasione turgentes, misere deceptae (Matth. 25, 11. 12). Aliqui jam ardent igne gehennali interno (Jac. 3, 6). Aliqui sub aquis sunt (Hiob 26, 5). Aliqui torquentur ipsis flammis, ut epulo dives (Luc. 16, 24). Aliqui alio modo mortis consumtionem experiuntur (Ps. 49, 15), eo modo, quo jam supra ex Hiob 27, 19–23 de statu damnatorum ante resurrectionem allegatum est.

10 2. Reg. 2, 11: 1. Reg. 2, 11 *A*

10 6, 17: ausgelassen *HA*

[*HA389*] § 22

Quarto de reliquis eo pertinentibus, quaeque sub hos titulos referri nequeunt, haec notari merentur. Di-[383]cit Hiobus c. 23,9: *Sinistra quum agit Deus, tum non cerno; dextram operit, et non video.* Sinistra Dei operantis semper est cooperta estque vere sinistra. Hebraicum Semol enim involutionem dicit, et sinistra sinu involvitur, quum dextra exseri soleat. Jam quaero quid est dextra, quid est sinistra Dei? Resp. ex Hiobo, I: Deus est unus, qui *vulnerat et medetur, qui percutit et sanat* (Hiob 5,18). Sinistra igitur vulnerat et dextra sanat. Sic etiam Deut. 32,39. Deus dicit: *Ego occidam et vivere faciam, percutiam et ego sanabo; nec est, qui de manu mea possit eruere; ego solus sum, nec est Deus juxta me.* V.41: *Cum acuero corruscantem gladium meum, et arripuerit manus mea arma judicii, reddam ultionem hostibus meis et osoribus meis rependam.* Dan. 4,32: Deus *facit secundum voluntatem suam tam in coeli virtutibus* seu angelis, *tam in habitatoribus terrae, et non est, qui resistat manui ejus.* Per manum ejus intelligi debent potentiae seu organa inter Deum et creaturas interposita. In libro Jobi legimus Satanem dixisse Deo: *Mitte quaeso manum tuam et attinge ossa ejus et carnem ejus* (Hiob 2,5. 6), et dixit Jehovah: *Ecce in manu* [384] *tua est.* Sensit Hiobus plagas nescius quod a Satana immissae fuerint. [*HA390*] Nam Satan percussit Jobum ulcere pessimo a planta pedis usque ad verticem. Hinc quaeritur (c.6,4): *Sagittae omnipotentis in me graves sunt, quorum virus ebibit spiritum meum.* Quando igitur Deus immittit iram indignationis suae, iram et tribulationem per malos angelos (Ps. 78,49) sive per bonos (1. Chron. 21,15; 2. Sam. 24,16. 17), tunc haec dicitur sinistra Dei. Quando dicitur: *Ignis egressus a Jehovah, consumsit 250 viros, qui admoverant thus* (Num 16,35), id intelligendum est factum esse per angelos, quos Deus fecit ignem urentem (Ps. 104[,4]). Et sicut Deus per angelos ignem advocat, sic alia organa intermedia adsciscit, praecipue ventos. Hinc David Ps. 18,10. 11. 12: *Deus inclinavit coelos et descendit, et caligo sub pedibus ejus, et ascendit super Cherubim* seu Angelos *et volavit super pennas venti, posuit tenebras suas in latibulum crispans aquas de nubibus coelorum, prae fulgore in conspectu ejus nubes succensae sunt, tonabat de coelo, Dominus excelsus edidit vocem suam.* Habemus hic primo caliginosam densam nubem, hujus agens fuit 2. ventus, et hujus [385] agens 3. angelus cherubinicus, et hujus agens fuit 4. ipse Jehovah. Non nubes fulgur emisit, sed prae fulgore in conspectu Jehovae id actum fuisse dicitur. Non nubes vocem edebat, sed Dominus tonabat, non Cherubini dicuntur posuisse tenebras ut latibulum in circuitu Jehovae, sed ipse Jehovah. Manifestum hinc est Dominum haec omnia facere mediantibus organis suis vel propinquioribus vel remotioribus. Haec omnia intermedia dicuntur manus Dei, dextra Dei in modificationibus dilatativis, sinistra Dei in modificationibus elementorum contractivis; illis accedunt angeli boni lucidi, his mali tenebrosi. Mirabilis est Deus in eis, quae sibi subordinat tanquam organa sua. Turbo, frigus, glacies, nubes, pluviae, fulgura, quodcunque praecipit Deus istis faciendum in superficie orbis terrarum sive ad flagellum, sive ad faciendum beneficentiam efficit, ut praesto sint (Hiob 37[,1–13]). Fit autem hoc, ubi non cogitatur per intervenientes intelligentias ex mandatis Dei. Id quod singulari solatio est piis. [*HA391*] Ipse Jobus, ut naturali incredulitate nos omnes, credidit fata sua ex fundo naturae prorupisse, sed longe aliter edocebatur per crucem. Deus non ita [386] praeformavit et praeordinavit omnia, ut ex infinita causarum praecedentium serie processerint sine intelligentiis intermediis, sed secundum s. scripturam or-

15 Hiob 2,5.6: Hiob 2,4.5 *A*; Hiob 2,4–6 *HA*
19f. 1. Chron. 21,15: 1. Chron. 22,15 *A und HA*

dinem talem elegit, ubi causae liberae concurrunt. *Angelus Domini castra ponit in circuitu timentium Deum et eos eripit* (Ps. 34,8). *Angelis suis mandavit de te, ut custodiant te in omnibus viis tuis* (Ps. 91,11). *Angelus de coelo apparuit confortans eum* (Luc. 22,43). *Filius* Dei *mittet angelos suos, et colligent ex regno suo omnia scandala* sive impedimenta *et eos, qui injuste agunt* (Matth. 13,41). Filius Dei *mittet angelos suos et congregabit electos suos a quatuor ventis a fine terrae ad finem coelorum* (Marc. 13,27). E contrario tanto magis cavendum est piis a malis daemonibus, quo minus creduntur a multis et quo subtilius illorum influxus latet sub causis naturalibus. Antiquissimi viri suis ipsi principiis melius nostro seculo sapuere de his. Hinc ARTEFIUS post HERMETEM summus in *clave majori sapientiae* haec scripsit: *Sunt quaedam infirmitates, in quibus se adjungit diabolus, humore egrediente de* suo *temperamento et perturbante ipsam sanitatem, et hoc maxime accidit infirmita-*[387 – *HA392*]*tibus ex cholera provenientibus, cujus causa est ista, quia* scilicet *natura ipsius cholerae est calida et sicca ut ignis, corpus autem diaboli ex duobus est compositum, scil.* ex *igne et aëre,* ejus vero *apparens est aër et ejus occultum ignis. Manifestum* igitur *est ipsum contrariari et* adversari *naturae* humanae, *quae est natura aequalitatis; cum ergo accidit corpori aegritudo de natura ipsius cholerae,* quoniam diaboli *occultum est de natura cholerae, adjunget se cum cholera, et* ita augebitur *ejus dominium super alios humores, et tantum potest* praedominium, *quod recedat anima ex corpore.* Sed mittamus haec; insistamus oraculis s. scripturae et inveniemus Paulum asseverasse, spiritum inter malos principem habere potestatem aëris (Eph. 2,2). Id quod profunde meditari fas est, ut arma Dei completa contra ipsum habeamus in promtu (Eph. 6,12). Nisi enim nobis caveamus, permissio Dei a sinistra Dei in nos irruens insigniter nos vulnerabit. Deus quidem benignissimus Pater est neminem tentans, sed Habacuc cecinit haud abs re cap. 3,3: *Deus a meridie veniebat, coram facie ejus pestilentia ibat, et ad pedes ejus volans ardor exiit.* Ne quid igitur [388] a pedibus Dei, ne quid a sinistra Dei nos impetat, simus in Jesu Christo dextrae Dei inclusi, simus nati ex Deo, simus ipsi clypeo fidei muniti et gladio verbi praecincti semper orantes, et tum malus nos non tanget. Possideamus in nobis firma cognitione, quod omnes sancti in oculis habuere. Scilicet promissum est Christi discipulis videre in spiritu, quod Patriarcha Jacobus vidit in somno: [*HA393*] Videre coelum apertum et angelos ascendentes et descendentes in scala naturae super filium hominis. In filio hominis scala naturae, in filio hominis angeli ascendentes et descendentes, in filio hominis coelum et infernus, vita et mors et omnia nostra sunt. Semper Israëlitae Deum ante oculos habuere super cherubim vectum. Christiani, veri Israëlitae, victores irae Dei, non id tantum ante oculos habent, sed in se ipsi possident apertum Jesu Christi opera diaboli destruentis et angelorum ministerio adorati mysterium. Christus in statu exinanitionis fuit infra angelos, in statu exaltationis supra omnes est angelos, et in perpetuo actu vindictae contra serpentem antiquum, *donec omnes inimici ad scabellum pedum* ipsius positi fuerint. Haec meditemur, in his [389] simus. Hoc mysterium in Apocalypsi plane revelatum est. His muniti in Agni sanguine victores sumus Satanae. De caetero Lector ad typice explicatam interpretationem de Christo vindice serpentis et capite Angelorum et Ecclesiae remittitur in *catechismo* meo, Tit. de fide.

§ 23

Nil jam superest, nisi ut, quae s. scriptura de novissimis habet, quoad praecipua colligamus ordine superius enumerato. In illo primum est mors. Videtur denominatio mortis primae et secundae jam dudum inter Judaeos fuisse recepta. Nam praeter id, quod RHENFERD *de*

stilo Johannis Cabbalistico excerpsit ex Judaeorum monumentis, *Targum Hierosolymitanus* ad Deuteron. 33,6 discrimen mortis primae et secundae conceptis terminis declaravit. *Moth* sive mors etymo suo Hebraico et Arabico [*HA394*] significat dissolutionem ex maceratione in aqua ut *chajim* colligationem et coagmentationem. Vid. *Explicat.* meam *Jobi* p. 16. 142. Quando compages elementorum corporis ex sua proportione deturbatur, ut anima non amplius uti possit instrumento suo, sed a corpore decedat, tum haec est mors speciali sensu. [390] Quando autem inter principia activa et passiva oritur perennis et ordini Dei contraria lucta, tum illud mors dicitur generali sensu. Sic Adam mortuus dicitur, etsi anima non recesserit (Gen. 2,17; 3,4). Haec mors generali sensu sumta habet gradus. Etenim 1. ejus nomine venit peccatum originale (Rom. 5,14); 2. impiorum anima et corpus, nec non ipse Satanas erunt aliquando in morte secunda (Apoc. 20,14), quoniam secundum ipsissima Salvatoris verba tum anima tum corpus interitum et dissolutionem pati possunt in Gehenna (Matth. 10,28); 3. dicitur etiam mors ultimus hostis post abolitionem principatuum et dominationum destruendus (1. Cor. 15,24–26). Ad primum genus mortis pertinet caro et peccatum in Hiobo nomine *Behemot* veniens; ad secundum anima peccato infecta et Satanas veniens nomine *Leviathan* cum omni exercitu spirituum lapsorum, [*HA395*] quorum damnato coetui adjudicabuntur impii (Matth. 25,41). Ad tertium ille hostis ultimus, stricte dictus mors secunda (Apoc. 20,14; Jes. 24,21. 22). Huic morti generali sensu sumtae tribuuntur a sacris literis adjuncta varia: aculeus, laquei, torrentes, portae (Ps. 18,5. 6), ut significetur mortem esse potestatem [391] horrendam et Deo oppositam. Paulus βασιλείαν tribuit morti et directe hoc regnum opponit regno gratiae, vitae et justitiae (Rom. 5,21). Tandem aliquando mors haec absorbebitur (1. Cor. 15,54–57; Jes. 25,8; Hos. 13,14). Quis non videt esse hanc ideam mortis inter praecipuas N.T.? Certe Christus filius Dei et hominis fuit unicus ille validus et armatus (Luc. 11,21) par superando tenebrarum regno. Christus aggressus est hostes, carnem, peccatum, satanam, mortem. Aggressus est et vicit 1. carnem assumendo eam, abnegando, sanando in aliis, passionibus subjiciendo, glorificando. Aggressus est 2. peccatum universorum et singulorum: Universorum, quum prava multitudinis exempla vita sancta et purificatione cultus Dei debellabat; singulorum, dum pravam concupiscentiam frangebat per doctrinam justitiae fidei et per victimam sui ipsius, quibus introduxit influxum et sui et spiritus et sacramentorum, quae omnia morti resistunt vi positiva. Impugnavit 3. Satanam ejiciendo illum ex obsessis [*HA396*] et tentationibus ejus sese opponendo, quem etiam ita impugnari voluit a suis (Eph. 6,11; Apoc. 12,11). Impugnavit 4. hostem ultimum generose vitam [392] suam deponendo, ad inferos descendendo, resurrectionem et incorruptibilitatem inferendo et super omnia triumphando (1. Cor. 15,55).

§ 24

II. Status post mortem dicitur hebraice *Scheol*, graece ἅδης. Sed et hoc graecum derivatur ab hebraico *chadasch*, innovavit, quia in illo statu τὸ materiale semper novam appetit formam, unde et *scheol* denominatur ab appetendo. Sunt igitur post mortem res in magno desiderio novae formae, quoniam priori forma sunt privatae. Forma autem est vita. Summa forma est vita Jesu Christi, qua, qui carent vel hanc desiderant vel vitam saltim imaginariam

9 Gen. 2,17: Gen. 3,7 *A*; 1. Mos 3,4 *HA*
19 Ps. 18,5.6: Ps. 18,6 *A*; Ps. 18,5.6. *HA*

captant. Synonyma pro gradibus dantur in scripturis varia: 1. *Duma*, silentium (Ps. 115,17). Non laudabunt Dominum mortui neque descendentes in silentium. 2. *Aeraez neschiah*, terra oblivionis; Ps. 88,13: *An agnoscetur in tenebris mirabile tuum et justitia tua in terra oblivionis.* 3. Terra *rephaim. Rephaim* significat validos, gigantes, sensu contrario, ut saepe, debiles, invalidos. Jes. 26,19: *Cantate, qui inhabitatis pulverem, nam ros olerum ros tuus est, sed terram rephaim dejicies;* h.e. ut non resur-[393]gant ad vitam, sed ad mortem secundam. Sic *rephaim* dicuntur *contremiscere* velut constricti doloribus parturientis *sub aquis una cum incolis earum* (Hiob 26,5). 4. *Zalmavaet*, umbra mortis. Ps. 107,10: *Habitantes tenebras et umbram mortis.* Huc pertinet dictum Hiob 10,20. 21. 22: *Deponat* (terrores) *procul a me, ut reficiam me paulisper; antequam abivero, unde non sum rediturus, ad terram tenebrarum et umbrae mortis;* [*HA 397*] *in regionem vertiginis* (ex tenebris) *similem densissimae caligini* umbrae mortis et expertem vicissitudinum, *quum maxime splendet similem caligini densissimae.* 5. Puteus corruptionis (Ps. 55,24) pro impiis. 6. *Abhaddon.* Ps. 88,12: *Numquid narrabitur fides tua in perditione?* 7. *Scheol.* Prov. 27,20: *Scheol et Abhaddon non satiantur.* Portae *Scheol* (Jes. 38,10; Hiob 14,13; Ps. 16,10; Jon. 2,3). Haec sunt synonyma.

De caetero ex Ecclesiaste patet homines et animalia in unum locum descendere quoad partem animalem, quoad spirituale vero animam hominis superiora petere (Eccl. 3,19. 20. 21). Postquam dixerat unumquodque ire in locum eundem, tum V. 21 concedit paucissimos esse, qui sub hac [394] vanitate rerum discernant spiritum humanum ascendere sursum, et spiritum bestiae descendere infra terram. Occurrunt plures aliae locutiones, ex quibus patet, quales in V. T. de statu post mortem habuerint ideas. Deus ad Abrahamum (Gen. 15,15): *Venies ad patres tuos,* de quibus ex Jos. 24,2 notari meretur, quod fuerint idololatrae. Jacobus (Gen. 37,35): *Descendam ad filium meum lugens.* Samuel ab Endorensi foemina evocatus ad Saulum dixit: *Quare turbasti me ascendere me faciendo* (1. Sam. 28,15), et [V.] 19: *Cras tu et filii tui mecum.* Fallor an ea, quae Abigail 1. Sam. 25,29 ad Davidem dixit, huc pertineant: *Anima domini mei ligata sit in fasciculo viventium cum Domino Deo tuo; Anima inimicorum tuorum circumvolvetur in medio terrae. Scheol* inferior ex Deut. 32,22; Ps. 86,13 etiam annotari meretur; nec omittendus Ps. 22,30: *Incurvabunt coram eo omnes descendentes pulverem,* quorum quisque animam suam non vivificavit. Dispalescit ex his Patres V. T. glorificationem et vim resurrectionis Jesu Christi nondum cognoscentes habuisse ideas de statu post mortem ipsis congruas. Postquam autem notabile illud tempus mortis et [395 – *HA 398*] vivificationis spiritus Jesu Christi vim et efficaciam suam per velum templi, per saxa et rupes perque sepulcra sanctorum diffudit, adeo ut statim resurrexerint multa corpora sanctorum, qui obdormivere, tunc longe alius status et rerum et idearum suboriebatur. Qui vero, quoad vivunt, non participes fiunt vitae Jesu Christi, adeo ut spiritus Christi non inhabitet illos, illi sub eadem lege generali (Hiob 17,16) descendent in pulverem et afficiuntur omnibus, quae status *Scheol* secum fert pro diversitate subjectorum. Hinc dicitur Apoc. 20,13: *Et reddidit mare mortuos, quos habebat, mors quoque et Hades reddiderunt mortuos, quos habebant.* Manet itaque ad hunc usque diem lex illa generalis status post mortem; sed Christus est qui redemit ex *scheol* (Ps. 49,8; 86,13). Adeoque debetur unicae redemtioni Christi, quod dicitur fideles *non venire in judicium, sed ex morte ad vitam transiisse* (Joh. 5,24; 8,12). Plura jam superius sub titulo de beatis et damnatis evoluta sunt.

3 Ps. 88,13 *A*: Ps. 88,3 *HA*

15 Hiob 14,13: Hiob 14,3 *A und HA*

41 Joh. 5,24 *A*: Joh. 5,28 *HA*

§ 25

III. Fata Ecclesiae temporibus certis inclusa. Christus ad discipulos suos Act. 1,7 dixit non esse hoc illorum charis-[396]ma *nosse chronos et* (καιρούς) *tempora.* Id vero, quod Apostolis est denegatum, est charisma temporis nostri. Nam hoc nostro tempore per Chronologum summum, BENGELIUM, Domino dante, chroni et tempora reserata sunt. Illa nunc pro mensura cognitionis nostri seculi objectum fidei dignissimum sunt. Si grave sit alicui calculum operationibus arithmeticis subsequi, potest illum tamen more calendarii in usum fidei convertere, potest certus fieri, quae tempora sint elapsa, in quibus nunc vivamus, et quae usque ad diem Jesu Christi adhuc expectanda sint. [*HA 399*] Septem sigilla libri illius obsignati et aperti (Apoc. 5) magis sunt sphaerae rerum quam tempora; certe tempora illa non determinata sunt numeris, quae se tamen exporrigunt in longa secula. Sex sigilla cito reserantur in sua serie. Sub septimo sigillo septem tubae sunt, quae multa tempora sibi succedentia numeris praecisa designant. Tuba autem septima in aeternitatem usque desinit. Sub tribus ultimis tubis tria vae vel tres maximae plagae indigitantur. Primum vae sub tuba quinta incidit in seculum sextum post natum Christum et Judaeos ecclesiae adversarios per Persas ferit et deprimit. Secundum vae [397] sub tuba sexta sequiori tempore post mortem MUHAMMEDIS per Saracenos, itidem hostes ecclesiae, peragitur. Tertium vae sub tuba septima temporibus ulterioribus per bestiam efficitur, quae vero deinceps per phialarum effusionem frangitur. Quoniam vero hic multa et varia occurrunt a cap. 10–20, tempora accuratius subdividuntur.

1. Ecclesia c. 12 descripta fugere debet coram dracone, et secundum V. 6 in Bohemia per 1260 dies, hoc est circiter per 677 annos communes, ab anno 940 ad annum 1617 commorari.

2. Draco ex coelo in terram praecipitatus ecclesiam persequitur (c. 12, 13). Illa volare debet et sese nutrire 1,2 et $^1/_2$ tempus vel 777 annos in Germania, seculo decimo, obscuro dicto, quo vae tertium maxime initia sumsit. Quamvis 1260 dies cum 1,2 et $^1/_2$ tempore aliquandiu paralleli currant, tamen neque ratione initii neque ratione finis coincidunt. Sunt duo ecclesiae phaenomena, alterum in Bohemia, alterum in Germania. In Germania quidem citius Christianismus incepit, quam in Bohemia, sed sub nomine natalium filii masculi, non sub titulo mulieris, quae est ecclesia magis visibilis. Natales filii masculi non fuere tam vi-[398]sibiles. In Bohemia coepit mulier nutriri ab aliis et habuit finem anno 1617.

In Germania illa se ipsam nutrit per 1,2 et $^1/_2$ tempus, h. e. 777 annos. Incipit haec periodus circa annum 1058, a quo tempore, si illos 777 annos numerabis, [*HA 400*] in periodo nobis adhucdum versatili, per data fortasse mox clariora fixum aliquando punctum constitues. Interim huic periodo includuntur aliae breviores, in *bekräftigtem Zeugniss der Wahrheit* B. BENGELII p. 208 ita collocatae:

Menses prophetici.		*Anni communes.*	
Fluvius etc.	*1*	*16*	*propemodum.*
Bestiae ascensus ex mari.	*2 3/4*	*44*	*non integri.*
Menses potestatis bestiae.	*42*	*666*	*integri.*
Non esse	*3*	*48*	*non integri.*
Manere parvum	*1/4*	*4*	*quam proxime.*
Summa	*49*	*777*	*integri.*

Nempe bestia cum Babylone facit potestatem combinatam habetque tres periodos. Quarum prima dicitur fuisse vel esse, secunda non esse, tertia iterum [399] redire ex abysso et manere paucum tempus ut unum individuum, una quaedam persona, qualitatibus abyssi praedita (Apoc. 17,8; 11,7). Hostibus, scilicet Babylone vel Roma destructa, bestia in lacum igneum projecta et Satana in abyssum incarcerato (c. 19). [C.] 20 beatum sequitur millennium et post parvus chronus relaxationis Satanae, quibus exactis tum demum finis erit mundi, postquam duravit $7777^{7}/_{9}$ annos, qui continent secula prisca 70, tempora 35, chronos 7. Quoniam draco a coelo in terram praecipitatus terrae singulares invehit calamitates, hinc periculosissimo huic tempori insignis quaedam periodus Evangelii aeterni opponitur. Scilicet Evangelium singulari respectu contra infernales technas et obtenebrationes in doctrina praedicandum et docendum est (Apoc. 14,6. 7). Incipit hujus periodi initium tempore ARNDTII elapso chrono mundi quinto, post quem restant duo chroni, sive aeon stricte sic dictus continens annos $2222^{2}/_{9}$, in quo praedicatur Evangelium αἰώνιον aeternum, quod ab illo tempore usque in aeternitatem durat. Hujus Evangelii, harum veritatum cooperatoribus bene sit!

[400 – *HA401*] § 26

IV. Status regni Christi in terris. Sunt multi, qui hoc mysterium ab Angelo sublimi (Apoc. 10) per juramentum confirmatum nescio quibus impetunt conviciis praetextum sumentes ex *Augustana confessione*, ubi damnantur chiliastae. Sed illi criminantur, quae volentes ignorant. Tempore *Augustanae confessionis* alia fuit Epocha, alia cognitionis mensura ac nunc. Adde, quod multi tum gerrones extiterint, circumforanei, Cerinthi spiritu carnali rotundis quadrata miscentes, delphinos sylvis appingentes. Contra hos confessores illi invehebant, hos indignos pronunciarunt, qui cum sincerae fidei cultoribus uniantur. Viderint calumniatores, ne se illis aggregent, de quibus Jesus Matth. 12 locutus est (V. 34); nos certe orthodoxae fidei confessores in salvo sumus.

Memorantur in Actis tempora refocillationis (Act. 3,19–23) et dicitur omnes prophetas ad illa prophetando respexisse. Tempora refocillationis sunt ea, in quibus Deus ecclesiam suam post angustias multis corporis et animae bonis reficit. Haec tempora Petrus Judaeis promittit, tanquam futurum consequens fidei. Alloquitur totum populum Judaeorum, [401] dicit eos universos principem vitae interfecisse, offert eis gratiam si resipuerint cum annexo fine, ut peccata eorum abluantur. Ablutio peccatorum hic ad totum populum refertur eo sensu, ut Deus terram et populum sibi reconciliaturus sit (Jer. 31,23–40; Jes. 33,24; 54,17), captivos reducat et sic promissa refocillationis tempora impleat. Est igitur hic praedicta Judaeorum conversio cum eductione ex captivitate et introductione in regnum. Sensu tam lato prophetae pene omnes loquuntur de regno Christi in terra, cujus nempe initium erit conversio Judaeorum (Apoc. 11,13).

Allegabo jam prophetas de hoc loquentes: Jes. 2,1. 2. 3 sqq., ubi dicitur omnes gentes magno numero adventaturas ad montem Zion, [*HA402*] ad Judaeos conversos, cum additis, quod Deus inter gentes sit judicaturus, ut tundant gladios suos in ligones et hastas suas in falces, nec ut amplius tollat una gens in alterum gladium, neque discant amplius bellum (Jes.

5 (c. 19) [C.] 20: »Kap. 19, 20« *HA*. Nach dem Original (»in abyssum incarcerato. c. 19. 20. beatum...«) ist aber Kap. 19 und Kap. 20 gemeint. Kap. 20 würde sich auf das folgende »beatum« beziehen. Beides ist möglich und sinnvoll.

11,10–16; 33,20 sqq.; 59,19–21; capp.60–66; Jer. 30,20–24; 31,23–40 [;46–52]; Dan. 2,34–35; 7,25; 12,1–7; Ezech. 33–48). Quae, qui quoad regnum Christi probare vult jam impleta esse, cum rationibus insa-[402]nire allaborat. Porro Hos. 3,4. 5; Joel c.3; Amos 9,11–15; Obad. V. 17–21; Mich. 4,1–7; 5,1–4; 7,11–20; Hab. 3,14; Zeph. 3,9–20; Hag. 2,22. 23; Zach. 14,9–21; Malach. 4; Gen. 15,5; 22,17; Lev. 26,44. 45; Deut. 4,30. 31; 33,29; 2. Chron. 15,3. 4; Ps. 2; 8; 9; 22; 28; 29; 72; 45; 47; 97; 99; 145; Marc. 13,30; Rom. 11,23–32. Haec sunt loca potiora, ex quibus circumstantiae regni Christi in terris sole clarius meridiano dispalescunt.

Sed notandum est distinguenda esse, quae sacrae literae distinguunt quaeque hactenus non acute satis discriminabantur, sed opera D. BENGELII jam plenius patent discreta. E.gr.: Viderunt quidem aliqui Prophetiam Apocalypticam innuere duo millennia, sed id hactenus non satis roboratum est rationibus, nunc vero confirmatum certumque est millennium in terris incipere cum ligatione Satanae et desinere diu ante finem mundi; nam inter finem mundi et finem hujus millennii interjacet parvus chronus, quo tempore Satanas iterum liber est a captivitate in abysso. Millennium autem sanctorum in coelo serius incipit et in ipsam aeternitatem desinit. Habent igitur duo illa millennia diversa initia et diversos fines sunt-[403]que ita quoad tempus plane diversa. Parum quidem nobis de rationibus constat millennii coelestis, et ulteriorem adhuc discussionem expectamus, per quam clarum fiat, num etiam in prophetis V.T. [*HA 403*] Spiritus sanctus sub hoc discrimine quaedam elocutus sit. Interim pro circumstantiis millennii in terra probe discernendi a statu post renovationem universalem, qualis videtur innui Jes. 24,21–23, nobis illud sufficit. Nam, quae in Apocalypsi traduntur de millennio sanctorum in coelis, non debent confundi cum circumstantiis regni millennarii in terris, et beneficio sollicitae hujus discretionis deinceps tanto accuratius potest distingui inter statum regni in terris, durante hoc mundo, et inter statum novi coeli et novae terrae in aeternitate. Viderit, quisquis haec legit, annon judicatu sit difficillimum, utrum, quae Jes. 66,24 extant: *Et egressi videbunt cadavera hominum illorum qui defecerunt a me; nam vermis eorum non morietur et ignis eorum non extinguetur eruntque nauseae omni carni*, ad seculum hoc, an ad aeternitatem referenda sint. Subductis rationibus invenietur referri id debere ad statum gloriosum regni in hoc mundo. Ob-[404]jiciat quis: Quod salvator ipse interpretatus est de statu aeternitatis, illud et Jesajas de aeternitate praedicavit. Nego id per instantiam: Quod de duodecim arboribus ligni vitae in aeternitate (Apoc. 22,2) intelligendum est, illud etiam apud Ezech. 47,12 de aeternitate intelligendum. Illud vero aperte contradicit circumstantiis Ezechieliticis.

Praetermissis itaque multis, quae de statu, tempore, loco, personis, regimine, connubio, agricultura aliisque variis regni in terra dici possent, hoc unum coronidis loco hic subjungo. Jesajas novum coelum et novam terram jussu Dei tanquam ultimam metam Israëlitis ante oculos posuit. At vero etiam conditiones seminis et terrae promissae tam firmiter ac novum coelum et novam terram voluit observari oculis illorum (Jes. 66,22). Nam promissum fuit Abrahamo, quod per posteros futurus sit haeres mundi (Rom. 4,13). Quam certum igitur est novum coelum et nova terra in aeternitate, [*HA 404*] tam certa etiam haec haereditas mundi per semen Abrahae, seu status regni gloriosi in terris. Habent status hi beati sibi succedentes multa similia; habet status prior multa ex sequiore. Inde apparet posse, quod de uno prae-[405]dicatur, praedicari etiam de altero, servata tamen temporis diversitate.

1 Jer. 30, 20–24: Jer. 30, 20–25 *A und HA*

1f. Dan. 2, 34–35; 7, 25: 12, 1–7: Dan. 2, 34–35; 7, 25; 11, 45. 46–52; 12, 1–7 *A und HA*

§ 27

V. Resurrectio. Loca V.T. non sufficiunt celeberrimo RABBI JOSEPH ALBO in *Sepher Ikkarim* (Part. 2, c. 35), ut convincatur dari resurrectionem universalem. Allegat ibi primo exempla revivificationis ex mortuis: 1. ex 1. Reg. 17,21. 22 filii viduae Tzarphatensis, cum Elias se ter super illo admetiretur; 2. ex 2. Reg. 4,34. 35 filii uxoris Schunamitidis, cui mortuo Elisa incubuit articulatim, donec incaluit caro pueri et oculos aperuit, ut probaret possibilitatem resurrectionis. Deinde rationes eruit ex natura rei dicendo corpus jam semel informatum esse aptius denuo informari, quemadmodum lignum jam accensum aptius sit denuo accendi. Postea dicit resurrectionem particularem esse necessariam, ut veracitas Dei in promissis etiam post mortem firma sit. Tandem post allegationem sententiarum Rabbinicarum de resurrectione dicta profert Jes. 24; Dan. 12,2, ubi vocem *multi* premit ex Esther 8,17; Prov. 19,6; Ezech. 37; Deut. 32,39. Ultimo ait de resurrectione universali nil in scripturis V.T. inveniri, credi inter ipsos [406] resurrectionem universalem mere propter traditionem. Videt Lector, jam inter Judaeos distinctionem inter resurrectionem particularem et universalem esse receptam; universali vero inter ipsos propter scripturam nullam haberi fidem. [*HA 405*] Quid igitur mirum, si Sadducaei nullam plane fidem habuere resurrectioni, quum plane scripturas et vim Dei ignoraverint. Et sane responsum Servatoris sine eo, quod posteritati Abrahami haereditas mundi promissa sit, in quo resurrecturi sint, et sine eo, quod Abraham, Isaac et Jacob ante ultimum hoc tempus corpora sua per eam rationem, quod Deo vivant, assumant, neque hodie intelligitur. Nam Deo post mortem vivere non probat resurrectionem. Igitur vita plena necessario receptionem materiae passivae inferre debet. Paulus primarium resurrectionis argumentum (1. Cor. 15) a resurrectione capitis Christi desumit, et hoc praevalet omnibus rationibus, quia omnes includit. Est enim argumentum, quod sensus maxime tangit sive externos sive internos. Homines de tanta re, qualis est resurrectio, non satis certi fiunt per rationes universales sine initiis sensus proprii. Nisi enim suas ipsi experientias, suas [407] ipsi sensationes reducant in notiones universales talo certe parum firmo nitetur persuasio. Illi, quibus notiones tam dubiae insident de potentia Dei, [*HA 406*] ut PLINIO, plane sunt inepti ad credendam resurrectionem. Ita enim ait PLINIUS: *Imperfectae in homine naturae praecipua solatia* sunt, *ne Deum quidem posse omnia, nam neque sibi mortem potest consciscere, si velit, nec mortales aeternitate donare nec revocare defunctos.* Haud paulo ineptius etiam SPINOZA dixit crediturum se totum systema Christianorum, si historiam Lazari credere posset. Sed cur non credere potest historiam Lazari? Quia nil simile de potentia Dei unquam expertus est, quia nullas inde notiones universales eruere et sui systematis nexui inserere potuit. Incredibile id nobis est cui simile non vidimus. Somniis annumeramus, quae nimis remota sunt a nostro sensu. Hinc Paulus Judaeos quasi increpans dicit (Act. 26,8): *Cur hoc incredibile judicatur Deum revocare mortuos apud vos?* Vult dicere: Vos Judaei, qui conceditis exempla, quae legitis 1. Reg. 17; 2. Reg. 4; 13,21, conceditis Deum (Num. 16,22) vocari Deum spirituum omnis carnis, et (Num. 27,16) Deum [408] super omnem carnem, Deum, qui secundum Zach. 12,1 format spiritum in medio hominis, Deum, qui (Gen. 2,7) spiraculum vitarum insufflavit in pulverem formatum, quique (Ezech. 37) resurrectionem vobis pollicitus est. At vero, cur positis his omnibus Judaei tamen increduli fuere? Resp.: Fuere ἄφρονες; non habuere φρένες seu sensus sanos ad similia objecta directos, [*HA 407*] neque in se ipsi vim Dei experiebantur. Homines quidem durae cervicis non habere patulos ad haec sensus, non est mirum. At vero ipsos Christi discipulos tam fuisse

tardos ad credendum super omnibus, quae Prophetae locuti sunt (Luc. 24,25), ipsis fabulae similem visam fuisse Christi resurrectionem (V. 11), quum jam prius sensu verborum vitae aeternae tacti fuissent, magis mirari subit. Fuit tamen incredulitati eorum admixtus quidam excessus gaudii (V. 41). Concludo ex his fidem in resurrectionem Christi admodum insistere debere potentiae Dei; *fidem* secundum BASILIUM *ad Psalmum 115 non ex Geometricis* concludendi *necessitatibus, sed* ex ipsa *operationum spiritus* ingenita *vi resultare.* At vero haec fides in principio habet initia valde exilia; ut quisque tractum Dei sentit in se po-[409]tentius, ita solertius haurit ideam vitae. Si de hac apprehensiones accepit sufficienter sensatas, tum gradum habet ascendendi ad magis spiritualia.

§ 28

Ego hactenus multa ex idea vitae illustrare tentavi. Vita est explicatio et diffusio potentiarum in ente passivo pendens in ultimo sui a fonte infinito, qui potentiam insitam cum noviter influa in esse conservat. Hae potentiae corpori alicui radicaliter unitae non amplius plane recedunt, [*HA 408*] sed retinent vim ut ossa Elisae. Haec ipsa vitae idea quantumcunque hactenus applicata erit valde inefficax illis, qui nunquam a semet ipsis incepere considerando facillima et maxime obvia, nimirum semina et hujus generis objecta similia seque ipsos potissimum. Paulus φρένες illos non habere dicit (1. Cor. 15,36), qui haec oscitanter et sine fructu aspiciunt. In quolibet semine est vita, quae se per potentias explicat et diffundit, donec finis redeat in initium novum vitae, hoc est novum semen. Ipse Jesus provocat ad hoc (Joh. 12,24) praeparatque corda ad resurrectionis suae per mortem transitum. Christus est vera vita in carne manifesta. Ille est radix et semen unicum benedictum. Ille per [410] incarnationem et nativitatem sanguinem et carnem assumsit, per resurrectionem vero in vitam exaltavit gloriosam. Ille per nativitatem infirmitates nostras sibi appropriavit, per mortem et resurrectionem vero illas immutavit. Per incarnationem fuit obediens ad mortem, per resurrectionem vero mortem absorpsit in victoriam et per exaltationem spiritum nobis largiri vult. Per hunc spiritum discipuli in similitudinem mortis complantati similitudinem etiam resurrectionis accepere. Hic spiritus promissionis erat ipsis semen et radix, fons et mater omnium bonorum. Hujus spiritus intimum habuere sensum, per hunc demonstrationem spiritus et potentiae dedere aliis. Sic Apostoli ad sensum resurrectionis primo tardi, deinde vero tanto magis confirmati deque resurrectione convicti prolocuti sunt verba vitae ex sensu quodam infinita continente, sicque suo sensu tam potenter quam ipsis verbis tetigere corda, ut Act. 3,26; Col. 3,1. 2; Act. 17,31; Hebr. 13,20; Rom. 10,6. 9; 14,9; 1. Petr. 1,3. 4. [*HA 409*]

Brevibus: Omnia Apostolorum verba spirant sensum resurrectionis. Sine hoc Paulus 1. Cor. 15 frustra argumentatus fuisset (V. 11), commisisset circu-[411]lum probando resurrectionem mortuorum per resurrectionem Christi (V. 12–19) et resurrectionem Christi per resurrectionem mortuorum (V. 20–28), quorum utrumque supponit sensum resurrectionis in verbo et spiritu fidei (V. 11). Ex hoc centro Apostoli tam abundanter inflexerunt praedicationem verbi ad status varios occurrentes, ut variis licet verbis unum tamen semper dixerint Christum resurrexisse, spiritum ejus nobis offerri credentibus, in spiritu nos celebrare mor-

1 Luc. 24,25 *A*: Luc. 24,5 *HA*
19f. Joh. 12,24: Joh. 12,14 *A;* Joh. 12,24 *HA*
6 ingenita: ausgelassen *HA*
36 V. 20–28: ausgelassen *HA*

tem Christi, in spiritu nos mori carni, crucifigi mundo, crescere cum ecclesia et agnoscere vim resurrectionis ejus (Phil. 3,10). Ex his concludo vim omnem persuasionis de resurrectione Christi et resurrectione mortuorum affici debere per vim inhabitationis spiritus Jesu Christi in nobis. Dicit enim Paulus claris verbis 1. Cor. 2,4. 5 fidem audientium non debere insistere *persuasoriis orationis sapientiae humanae*, sed insistere debere potentiae Dei et *demonstrationi spiritus*. Sic fere similem in modum Paulus ab inhabitatione spiritus Christi in fidelibus argumentatur ad certitudinem resurrectionis olim ipsis expectandae (Rom. 8,11). Quodsi itaque de resurrectione Christi vero sensu fuerimus [412] convicti, tum haec cognitio Christi facilem nobis reddet intelligentiam omnium effectuum resurrectionis Christi, qualis est resurrectio prima et resurrectio universalis, omniaque loca difficiliora scripturae de his, imo etiam primaria naturae phaenomena. Pluris refert nosse, quod resurrectionis et vitae ejus simus participes, quam leges scire, queis communicatur vita. Illud enim gratiae opus merae, hoc affectat etiam natura. Sit igitur Christus sapientia nostra. Ille vult, ut resurrectionis suae simus participes. Si primae, tanto id ipsi gratius; si non primae, sufficit nos *libro vitae* inscriptos, nam etiam hoc insignis est gratiae. [*HA410*] Sed sane, si recte expendimus rem omnem, cogimur adspirare ad resurrectionem primam, alias mors secunda lato sensu aliquid juris quaerit in nos (Apoc. 20,6; 2,11). Quales sint, qui resurrectionis primae sunt participes, legimus Apoc. 15,2: Vincunt bestiam et superant omnes persecutiones ejus confessione veritatis constantissima, *neque mors neque vita neque angeli neque principatus neque praesentia neque futura separant* eos *ab amore Dei in Christo Jesu, Domino* eorum (Rom. 8,38). Post mortem stant *ad mare crystallinum ci-*[413]*tharas habentes Dei* (Apoc. 15,2) intraturi post effusas septem phialas in templum Dei (c. 15,5. 8). Laudaturi Deum Jah, Deum, qui est, peractis judiciis (c. 19,1). Videntur vero non tantum illi, qui mortem oppetierunt pro veritate, appellati servi Dei resurrectionis primae participes, sed et inferioris ordinis beati, scilicet timentes Deum parvi et magni, infantes et adulti (c. 19,5). Hi omnes accipiunt vestimenta byssina diaphana ad se parandum ad nuptias agni (c. 19,8). Jam igitur assumserunt corpora sua. Illi vero qui resurrectionis primae non sunt participes, nonnisi post mille annos sanctorum in coelis vivunt. Afficiuntur morte secunda, vel certe sub potentia quadam sunt mortis secundae, in quacunque demum re consistat haec potentia. Mors secunda hic non potest stricte sumi ut c. 20,14 pro lacu ignis, sed late, pro consumtione quadam, pro simili quodam statibus post mortem superius enumeratis. Aliquibus, horum mors somnus erit, aliquibus principium vitae, quod in se habent, alium statum induit. Credo certe innumeras esse differentias. [*HA411*] Nam sunt eorum aliqui in ἅδη, aliqui in morte, aliqui in mari (c. 20,15), qui fortasse inveniun-[414]tur tamen scripti *in libro vitae*. Et hi demum accipient corpora sua in resurrectione posteriori. Differentia vero magna erit eorum ab iis, qui resurgent sec. Dan. 12,2; Jes. 66,24 ad ignominiam, ad nauseam (*Deraon*) aeternam, illi enim proprie non resurgent ex virtute resurrectionis Christi, sed resurgent per leges quasdam naturae in statu violento positae. Terra eos excussura est abortivo partu ad mortem secundam. *Deraon* in Daniele venit a radice arabica quadam, vi cujus aliquid ex improviso repellitur, redditur etiam in *Michlal Jophi* per vermem. Ceterum notabilis est descriptio resurrectionis in Ezechiele c. 37, quam ipse quidem laudatus Joseph Albo vult intelligi metaphorice capite supra citato; sed Abrabanel in *Maschmiah Jeschuah*, praecone quinto, eam propriissime intellectam vult. Ezechiel constituebatur in spiritu super campum ossibus refertum, a Numine jussus vaticinari dicendo ad ossa (V. 4): O *ossa arida, percipite verbum Jehovah*. V. 5 ita dicit Adonai Jehovah: *Ecce ego adducens sum in vos Spiritum, ut vivatis, et dabo super vos gidim nervos* (sanguinis

nulla mentio) *et ascendere faciam super vos carnem et inducam su-*[415]*per vos cutem et dabo in vos spiritum, ut vivatis.* [*HA 412*] An in his *adducam* et *dabo* synonyma sint, in medio relinquo. Assumam esse synonyma. Certe tamen de carne non adhibet vocem adducendi, sed dandi et ascendere faciendi. Ossa igitur post commotionem soni factam accesserunt, os ad os suum, nervi, caro, cutis superinducta sunt; anima autem non morabatur in illis (V. 8). Jussus est porro Ezechiel imperare animae vel spiritui, ut adveniat (V. 9), quasi dicat Deus: Tametsi ipse tu homo sis, nihilominus manda spiritui nomine meo hunc in modum: *Ita ait Dominus Deus, a quatuor ventis veni Spiritus.* Quaero hic an intelligendi sint quatuor venti cardinales mundi, an vero quatuor gradus animae ut fit in embryone, ubi primum animatio naturalis, dein vitalitas imperfecta, post perfecta, tandem rationalitas, vel ARISTOTELIS vitale, naturale, animale, rationale, sibi succedunt, nam sec. Job. 11, 12 *ut pullus onagri* homo nascitur; adeo ut sensus sit in resurrectione non fieri ut in embryone successive, sed simul advocando potentias omnes una, ut veniat in eas tota anima a quatuor spiritibus, ut omnes camerae hominis, cor, stomachus, jecur cum [416] liene et cerebrum occupentur simul. Tota anima dicitur *Nischmat*, spiraculum hominis, lucerna Dei (Prov. 20, 27); potentiae sunt in illis cameris penetratis et iterum in totam redeuntibus. Sive ventos intelligas, sive potentias animae, mihi perinde est, difficultas concipiendi secundum conceptus seculi hujus de anima manet utrinque. Judicet, qui genuinos scripturae conceptus ab adventitiis discernere potest, vero gustu et exercitatione spirituali. [*HA 413*] Sufficit venisse in ossa spiritum e quatuor spiritibus, et spiritum hunc effecisse, ut defuncti in statura sua erecti constiterint. Hiobus certe magnum naturae Phaenomenon explicat dicendo (cap. 30, 22): *Extollis me in ventum, ei imponis me et efficis, ut diffluam substantia.* Secundum hunc variae vires corporis in aëra abeunt, a Deo tamen ut ipsa ossa conservata suis repositoriis. Quid multa: Subsistens verbum Dei verum est receptaculum animae, illo aquae continentur, illo multo magis vires animae continentur. Nil perit: Revocantur omnia ad substantias radicales per verbum Dei. In hunc finem audi, quae CAMPANELLA refert *de sensu rerum* (c. 11): *Vir Neapolitanus, cui amputatus* erat *nasus, emit mancipium, per-*[417]*mittendo illi libertatem, si sineret nasum refici sibi ex carne brachii. Refectus est nasus, liberatus est servus, sed post tres annos mortuus est morbo consueto et simul particula nasi coepit languere et mortua est, et computruit eodem tempore et ordine quo servus. Quaeritur cujusnam anima vivebat nasi particula servine an Domini. Si Domini, quare mortua est mortuo servo? si servi, quare vivebat ab eo separatim? Quare surculus insertus non moritur mortua arbore, unde reciditur? Et quare filius non moritur mortuo Patre? R.: Ad uniuscujusque rei constitutionem* concurrit tota *rerum universitas et* [*HA 414*]harmonia omnium *certo ordine* currens, *qui praeteriri nequaquam potest.* Vita *cunctis rebus a Deo* statuta pendet *simul a consensu omnium causarum secundarum et rerum, quae in virtute primae sunt et operantur.* Hinc *fatendum vitam illius particulae dependere a prima constitutione, quam habuit in suo toto,* contracta *ex tota rerum universitate;* sed *quia a suo toto sejuncta erat, quoad radicalem substantiam pertinuisse ad vitam servi,* quoad *conservationem nutrimentalem ad vitam heri. Cum ergo coelum et universitas rerum terminassent vitam servi nutu* [418] *Dei, necesse erat particulam ab eo abstractam simul commori, quoniam causae faventes et adversantes communes erant illis; et quidem mortua est substantia radicalis, ergo frustra accurrit nutrimentum, cui res nutribilis defecerat. Ramulus* vero *defectus aptus est pro se aliquid* fieri et esse. *Particula vero nasi non* item; *sed tantum poterat cum alio nutriri; ergo perdita substantia primae constitutionis ipsam perdi oportuit. Vivebat extra totum, quia consimile nutrimentum nacta.*

§ 29

VI. Dies magnus judicii. Spiritus aeternus, per quem Jesus Christus se Deo purissimum obtulit (Ebr. 9, 14), omnis vitae fons, initium et perfectio (Job. 12, 10), fuit architectus primus omnium naturarum (Prov. 8, 30); per illum igitur fit in extremo die separatio rerum, ut in sextiduo facta est combinatio (Gen. 1, 2 sqq.). Est enim spiritus oris Christi, per quem terram percutiet (Jes. 11, 4). Per hunc fiet illa magna commotio, non solum terrae, sed et coeli (Hebr. 12, 26. 27). [*HA 415*] Multa in s. scriptura diei judicii mentio, sed partim anthropopathice, partim nude et ideis Dei convenienter. Resolvamus illa per haec et intelligibiliora erunt [419] multa. Missis, quae de necessitate judicii ex parte Dei, Christi, hominis et aliarum creaturarum dici possunt, de quatuor loquar: 1. de praecedentibus et inchoantibus diem; 2. de ipsis, quae fiunt illo die magno; 3. de judice et judicio; 4. de consequentibus illum diem.

1. Praecedunt signa in sole, luna, stellis. Sol fiet ut saccus cilicinus, luna in sanguinem vertetur (Apoc. 6, 12. 13). Terrae motus assidui, meteora insueta, sonitus maris, lapsus montium facient exarescere homines *prae angore et expectatione sequentium* (Luc. 21, 25. 26). Incipit solutio coeli et terrae, Deusque *armabit creaturam ad ultionem inimicorum* suorum (Sap. 5, 18). Dies magnus in Zacharia describitur ita, ut quemadmodum in sextiduo primum fuit lux, ita in die magno lux sit ultimum. Zach. 14, 6. 7: *Et fiet illo die* (hic. NB. jam distinctivus magnus *athnach* ponitur ad indicandum, quanta et quam inaudita sequantur, una serie, nulla interposita pausa), *ut nulla sit lux* (ut primo die sextidui), *frigus et congelatio erit. Et erit dies unus Domino cognitus, neque dies, neque nox, et fiet tempore vesperae, tum erit lux.* Concludo hinc diem fore [420] longitudinis ignotae, harmonicum in quibusdam, ordine inverso cum sextiduo; erit dies resolutionis ut sextiduum dies compositionis. Igitur coagulatio et frigus primum se manifestabit. Elementa, στοιχεῖα, ex quibus elementata facta mediante principio caloris et frigoris in fluxum reducentur per frigus (Zach. 14, 6: *karot vekyppaon*) et calorem (2. Petr. 3, 12), et sic incipient resolvi in materiam primam, qualis fuit ante creationem coeli et terrae, [*HA 416*] adeo ut locus non amplius sit illis (Apoc. 21, 1; 20, 11). Coeli, h. e. omne quod ex aquis supracoelestibus et expanso et ex influxibus impuris constituit atmosphaeram crassam, et *schechakim* seu puriorem et superiorem plagam, procellae in modum transibunt (2. Petr. 3) per luctam puri et impuri fragorem causantis; vel, ut Jesajas loquitur, coeli in sal resolventur, scilicet incorruptibile primigenium (Jes. 51, 6). Talis erit potentiarum coeli conquassatio; deinde fiet etiam magna conflagratio per ipsum ignem thesaurizatum in terra (2. Petr. 3, 7). Erit ignis partim nutriens, partim consumens. Nam ignis ante ipsum praecedit, *ignis in conspectu ejus exardebit* (Ps. 50, 3).

[421] 2. Ipsa, quae fiunt illo die. *Veniet Dominus Deus meus et omnes sancti cum illo* (Jud. V. 14; Zach. 14, 5). Videbit eum omnis oculus (Zach. 12, 10). Ut hoc fieri possit a) resurrectio cum tuba Domini et archangeli continget. Tuba enim seu vox Domini erit, qua omnia secundum voluntatem Dei se sistent in lucem (Ps. 29). Infinita possibilitas modorum nobis jam incognitorum removebit dubitationes. E. gr., qui fieri possit, ut ab antipodibus simul videatur Dominus, qui terra sufficiat instaurationi tot corporum, nam si terrae rotunditatem et crassitiem metiemur et cuilibet passum unum demus in latitudine, longitudine et profunditate, vix sufficiet terra tot corporibus humanis retinendis. At vero commotio spiritus, vox Domini, tuba archangeli prospicient pro hac possibilitate. Nos coeci sumus in his. Ille

3 Job. 12, 10 *A:* Joh. 1, 2. 10 *HA*
26 20, 11: 20, 12 *A*; 20, 11 *HA*

jam numeravit atomos in sapientia. Tu adhuc dubitas, an detur atomus molis? Dicis cum Judaeis omnia esse spiritualia in ultimis. b) Angeli colligent in media conflagratione electos. c) Fiet immutatio momentanea corporum, et electorum fiet raptus in sphaeram domini. Mortui enim resurgent primo, tum et reliqui immutabuntur (1.Cor. [422] 15,52). Ad hanc immutationem momentaneam collectio atomorum corporalium nec non momentanea concentratio potentiarum vitalium in ipsas illas atomos per spiritum Dei contingere debet. [*HA 417*] d) Ignis omnia probans, purificans, reficiens, resolvens, consumens jam est in actu. Maria consumuntur (Apoc. 21,1), crassa et acria a benignis separantur, omnia opera probabuntur, quantum habeant unionis cum Christo, πρὸς ἃ quilibet ἔπραξε, ignis ille probatum dabit. e) Et sic libri operum, h.e. ipsae rerum naturae abditae, operationes ex suis principiis erunt apertae, et liber vitae, h.e. omnia patebunt, praecipue coram animabus, quae ex principio vitae orta sunt, omnia opera erunt praesentia. O quanta historia universalis! Et sciet quisque in seipso, quo pertineat, in mortem, vel vitam. Damnati optabunt densissimas tenebras (Apoc. 6,16). Nam revelabitur absconditum et vere implebitur. Nahum 3,5: *Ecce me contra te, dictum Jehovae, et retegam fimbrias tuas in faciem tuam, ut ostendam gentibus nuditatem tuam et regnis ignominiam tuam,* et projicient in te res detestandas.

[423] 3. Judex Jesus Christus. Qui accepit a Deo vitam habere in se ipso, ille in dextra Dei constitutus apparebit ea forma, qua is, qui in throno sedet (Apoc. 4,3), [*HA 418*] ornatus in medio sui colore intensissime albo et rubro et in circuitu coloribus iridis. Ipse thronus, cui insidet, erit albus; a facie insidentis, fugiet coelum et terra. Ipsum judicium erit declaratio vocis hactenus omnia separantis, erit solennis et intimae operationi vocis spiritus aeterni (Ps. 29) superaddita. Hinc audient vocem filii Dei, qui in sepulcris sunt (Joh. 5,25). Judicium in valle Josaphat (Joel 3,7) habet quidem aliquid simile cum judicio extremo, imo coincidit in quibusdam (c.3,4), sed quoniam illud judicium instituitur propter captivos Israëlis inter gentes dissipatos (V.7), credo illud peragi sub initium regni Christi in terris simili quodam modo, quo in die magno sistentur homines in judicium. Ipsa allocutio ad homines in dextra et sinistra locatos satis prolixe legitur Matth. 25,34. 41.

4. Consequentia sunt novum coelum et nova terra, de quibus pauca haec subjungo.

[424] § 30

VII. Nova Jerusalem et lacus igneus. Transiit coelum antiquum et terra antiqua. Quantumcunque hoc incredibile videatur illis, qui systema fixarum nullam rationem cum terra nostra putant habere; nos tamen veneramur salvatoris divisionem rerum creatarum in coelum et terram. Quando fides in intuitum vertetur, tum videbimus rationes. Sileamus tantisper. Coelum fit novum post renovationem omnium (Apoc. 21,1). An fixae omnes cum sole, luna, stellis in conflagratione diei extremae abeant in chaos, ex illoque iterum reducantur ad novum coelum, [*HA 419*] id ego nec asseverabo nec negabo. Certum hoc mutationem in sole et luna accidere stellasque vel multas vel omnes concidere in illa universorum commotione. Nos certe nescimus, quid deceat fieri in universitate rerum propter filium Majestatem Patris glorificantem. Igitur eo tantum enitamur, ut simus victores mundi et bestiae. Scire ultra, quod scriptum est, nil attinet.

In novam terram descendit nova Jerusalem. Sancti millennio cum Christo in coelis, in Paradiso, in loco coeli tertii, quorsum Paulus elevabatur, per-[425]acto descendunt ex coelo in terram cum civitate illa nova quadrangulari, regnantes super terram ut reges et presbyteri,

quos jam *Targum Hierosolymitanus* ita appellavit ad Exod. 19,6. Illi regaliter imperabunt, postquam judicii jam sunt assessores et historiam universalem rerum tum physicarum et hypothetice necessariarum, tum liberarum callent. Inde judicium non tantum durabit novissimo die, sed secundum Ebr. 6,2 erit κρίσις αἰώνιος in nova terra (Apoc. 22,2). Jesus salvator saepissime id innuit, mansuefactos per injuriam oppressorum terram haereditatis jure possessuros, reginam Austri condemnaturam infidelitatem Judaeorum, verba antichristiana judicatum iri omnia; et Petrus sine dubio ex ore Jesu Christi audivit, quod 1. Petr. 4,6 asseruit mortuis Evangelium annunciatum esse, cataclysmo suffocatos secundum Deum spiritu victuros, sed prius judicium carne, humano more, scil. in judicio αἰωνίῳ, passuros. Judicabitur etiam ipsa parherminia theologorum in hoc dicto, et reliquae contorsiones textus sacri [*HA 420*] a Theologis vel ex consuetudine vel ex negligentia vel ex impetu factae.

[426] Civitas ipsa cum muro sublimi, duodecim portis duodecimque angelis altae staturae ita descripta est, ut nec PLATONIS nec Judaeorum fragmentis opus habeamus. Legi in PLATONE, legi in *Sohare* multa de loco gemmis exornato, sed quid haec ad certam et indubiam descriptionem in Apocalypsi revelatam? Legat quivis et relegat eam, nil enim opus est exscribere. Legat B. BENGELII explicationem literalem, et in spiritu sibi singula verba et res imprimi precibus in silentio anhelet c. 21, 11–23. Δόξα Dei in illa, muri, portae, mensura, aedificium muri ex Jaspide, civitas ex auro diaphano plusquamperfecto, fundamenta ex duodecim gemmarum ordinibus, portae ex margaritis, Deus et agnus loco templi, quod adhuc erat in coelo (Apoc. 15), lux ejus, illustrans eam tanto fulgore, ut sole et luna non opus habeat, et ut nationes per judicium extremum jam nactae ordinem, sub regibus certis fruantur ejus luce eminus; fluvius aquae viventis exiens ex throno, lignum vitae ad latera fluvii, fructus singulis mensibus novi, folia in medicinam nationum, sive statim ab initio subministrata, sive in futurum adhuc subministranda iis, nulla explicatione egent. Vis resurre-[427]ctionis Christi inhabitans optimus erit commentarius.

Neque lacus igneus ulla eget ulteriori explicatione. Sufficit eos coram agno et coram sanctis, quemadmodum adhuc hodie Sodoma e regione Hierosolymorum est, suis affici poenis, majestatis offensis, quantum vult Deus, congruis. Agnoscamus ante omnia magnitudinem potentiae, qua Deus Christum revivificavit, et qua credimus; et tum divitias haereditatis demum in spiritu vere et plene agnoscemus, et litera Apocalypseos erit speculum, quo lux divina in corda nostra repercutitur.

Formulae Theticae

[*HA 421*] Formulis Theticis hic locus proponitur sequenti ratione. Sed quoniam prolixus fui in consequentiis ex sacra scriptura, hic ero brevior.

§ 31

Th. I. Angeli sunt spiritus finiti, completi, intelligendi et volendi facultatibus praediti, libertatem habentes non tam contrarietatis quam contradictionis, non tam quoad genus exer-

16 in spiritu: ausgelassen *HA*
17 in illa: ausgelassen *HA*
24f. Vis... commentarius: ausgelassen *HA*
33 hic... ratione: ausgelassen *HA*

citii, quam quoad specificationem actus, creati primitus a Deo optimi et beati, ut laudarent eum et mandata ejus promte exequerentur (Job. 38,4. 5. 6. 7). Horum alii boni sunt, alii mali. Boni sunt illi, qui in concreata sanctitate per-[428]stiterunt, atque nunc in bono ita confirmati sunt, ut visione Dei beatifica perpetuo fruantur, cujus jussu potissimum pro piorum salute excubias agunt (Ebr. 1,13. 14), quorum animas quoque ad coeleste gaudium deferunt (Luc. 16,22). Electos tandem in die novissimo congregabunt, ut hi cum illis sempiterna felicitate gaudeant (Matth. 24,31).

Mali a bonitate concreata libere defecerunt Deique et hominum hostes facti perpetui studiis atque operibus bonorum angelorum contraria peragunt, aeternis inferni cruciatibus puniendi (2. Petr. 2,4).

§ 32

Th. II. Inter novissima primum est mors, quae describi potest, quod sit solutio animae vel in paradisum vel in gehennam, inchoative utrinque, abeuntis a corpore separatio, [*HA 422*] propter peccatum omnibus hominibus in poenam primitus irrogata (Rom. 5,12; 6,23), credentibus vero propter Christum in suavem somnum et lucrum insigne destinata (Es. 26,20; Dan. 12,2; Phil. 1,21; Joh. 3,13. 17).

§ 33

Th. III. Mortuos promiscue omnes aliquando resurrecturos esse probant dicta Dan. 12,2; Joh. 5,29. Re-[429]surrectio vero est, ubi idem numero corpus cum anima redunitur (1. Cor. 15,53: τὸ φθαρτὸν τοῦτο, τὸ θνητὸν τοῦτο).

§ 34

Th. IV. Extremum judicium est novissimum universorum, quatenus Christus in adsumta carne cum potestate magna et majestate in nubibus apparebit, et resuscitatis mortuis per novam miraculosam jam Th. III demonstratam animarum cum corporibus priscis unionem, omnes homines exactissime judicabit (Act. 17,30; 24,25; Matth. 25,31, quo in loco totus extremi judicii processus describitur). Objectum hujus judicii reale erunt fides et infidelitas, utraque ex effectibus et fructibus suis dijudicanda (Joh. 3,18.36; Matth. 25,35 sqq.). Impii simul aeterno igni involventur, electi autem in possessionem regni et gaudii aeterni immittentur.

§ 35

Th. V. Infernus est novissimum damnatorum, quatenus consummato judicio oecumenico impii propria incredulitatis suae culpa a visione Dei beatifica arcebuntur, atque in ignem gehennae ad poenas aeternas secundum malitiae suae merita detrudentur (Matth. 25,41).

16 Dan. 12,2: Dan. 11,2 *A und HA*

[430 - *HA423*] § 36

Th. VI. Beatitudo aeterna est novissimum electorum, quatenus hi in ultimo judicio absoluti et Christo capiti suo plenissime conjuncti, qua animam et corpus gloriam accipient inaestimabilem, atque in societate angelorum sanctorum Deum coram videbunt, eundem perfecte diligent et omnigenis bonis perpetuo abundabunt (Apoc. 22,3; Matth. 22,29; Apoc. 7,14; Ps. 17,5).

Et infernus et coelum non solum ut status, sed et ut certum quoddam ποῦ in scripturis diversis nominibus indigitantur.

Causa inaequalitatis graduum est dispensatio divinae voluntatis et decretum Dei, qui unicuique secundum opera (Rom. 2,6) reddet, in laudem gratiae.

§ 37

Th. VII. Haec sunt brevissime, quae Theologorum formulis sunt munita. Homileticis integri libri scatent. Plura de novissimis nisi antithetice aut problematice vix habent THEOLOGI. Qualia sunt contra PONTIFICIOS, negando purgatorium, aut limbum Patrum, aut poenam damni in limbo infantum; contra SOCINIANOS, negando Daemonum poenam in annihilatione vel totali absumtione sitam; contra ARMINIANOS [431], negando triplicem statum, nempe vitae aeternae apud credentes, cruciatuum infernalium apud infideles et status ignorantium in pulvere; contra FANATICOS, negando coelum et infernum intra beatos aut damnatos circumlatum. [*HA424*] Sed haec non sunt Thetica. Si quis vero integrum illum librum *Fasciculum variorum scriptorum Theologicorum orthodoxorum de animae post solutionem a corpore statu et loco, de resurrectione* et similibus percurrit, vix plura inveniet, nisi quae his brevissimis inclusa sunt thesibus. Unicum ibi scriptum inest ANONYMI *de statu, loco et vita animarum, postquam discesserunt a corpore*. Sed utut severissime omnia probaverit ex s. scriptura, tamen vix orthodoxum habebitur, quia sigillo formularum Theologorum adhuc nondum est signatum. Legatur HUNNII *disputatio de vita aeterna* in fasciculo illo (p.417). Invenietur vix plura ibi esse dicta, quam brevissima thesi sexta jam est dictum. Et quid quaeso de novissimis dici amplius potest formulis Theologicis? In rebus, quae oculus non vidit, auris non audivit, quae in cor hominis non venere, standum est verbis scripturae. Vix aliquid dici potest, quin verbis technicis ad-[432]datur vel dematur illis quiddam. Exegetica possunt trahi innumera, sed in his ego ipse satis prolixus fui. Neque tamen omnia exhausi. Possent adhuc integri tractatus subjungi.

§ 38

Th. VIII. De conversione Judaeorum Theologi nonnisi exegetice, imo problematice loquuntur, multo magis de millennio. Cur? Quia mensura cognitionis pro praegressorum temporum ratione id nondum tulit. Nostro autem tempore cognitio invalescit distinctior. Nexus articulorum fidei cum novissimis jam clarius patet. Dabo exemplum ex HUNNIO, quam is de conversione Judaeorum circumspecte scripserit, idque non thetice, sed exegetice tantum, super Rom. 11,25. *Haec verba Apostoli non uniformi sensu ab interpretibus accipiuntur. Sunt enim, qui Israëlis nomine non populum Judaicum, sed indifferenter credentes quosvis intelli-*

31 subjungi: Ende der Übersetzung *HA*

gunt. Deinde sunt alii, qui censent Apostolum sub hoc mysterio subindicare velle futurum aliquando, ut ante novissimi judicii diem magna Judaeorum multitudo atque coetus ad christianam fidem convertatur. Sicut autem neutra explicatio impia est, sic toto contextu Apostoli diligentius [433] *inspecto, posteriorem expositionem magis et verbis consonam et praesenti instituto Pauli accommodam esse reor.*

Cum enim immediate praecedentia diserte de populo Judaico agant, et Apostolus ipse hoc de salvando Israële mysterium sic claudat, ut in sequentibus quoque de Judaeis agi perspicue demonstret, omnino videntur intermedia quoque verba de Judaeis accipienda. Praeterea hoc ipsum etiam inde perspicitur, quod Apostolus »mysterium« nominat. At vero, si sensus esset, quod omnes ex quavis gente salvarentur credentes, id certe Romanis jam antea fuisset notum, et non novum aliquod mysterium, quale quidem se Paulus Romanis commemorare et non celare velle perhibet. Certum est insuper haec verba ex prioribus per conjunctionem causalem connecti et ab iisdem pendere, et esse rationem sive causam praeeuntis assertionis apostolicae; cur scilicet Judaei propriae oleae denuo possunt inseri? Ita enim verba Pauli uno eodemque plane contextu cohaerent; quanto magis hi, qui naturales sunt, proprie oleae inserentur? »Nolo enim vos ignorare« etc. Ubi perspicuum est hanc pericopen (»nolo enim vos ignorare« etc.) poni tanquam [434] *causam assertionis Paulinae immediate praecedentis. Atqui, si Paulus ista indifferenter de fidelibus quibusvis et non in specie de populo Judaico salvando intelligeret, non possent haec esse causae praecedentium, in quibus de populo Judaico tractavit, et proinde nec per causalem illam particulam (enim) cum praecedentibus connecti.*

Accedit huc, quod in eum finem Paulus ista de salvando toto Israële proponi innuit, ne scilicet (ut verba Pauli clara sunt) gentiles apud semet ipsos elati essent superbiendo contra Judaeos. Quemadmodum tota haec admonitio Apostoli ad gentiles instituta ad eum ipsum finem atque scopum dirigitur. Jam vero, si de populo Judaico in hujus mysterii narratione non ageretur, non possent ista ad finem illum sive scopum, quem intendit Apostolus, accommodari, videlicet ne glorientur contra Judaeos. Quae enim esset ratio consequentiae, si sic colligeret Apostolus: Nolite esse elati animo contra Judaeos, quia omnes credentes salvabuntur? Haec autem demum argumentatio militat, si juxta sensum modo declaratum Apostolus hoc modo ratiocinetur: Nolite genti Judaicae animo claro insultare, nam et ipsa licet nunc excisa sit, ta-[435]*men suo tempore rursum convertetur et sic inseretur verae oleae. Quae sane argumentatio praecedentibus verbis Apostoli admodum consona est. Ex praemissis igitur haec textus Paulini conficitur expositio: Vos gentiles non debetis esse animis elati adversum gentem Judaicam, perinde ac si inseri amplius verae oleae non possit. Dico enim vobis singulare hoc mysterium excoecationem illam Israëlis seu populi Judaici non esse totalem, sed ex parte tantum; quae locum habitura est, donec magna illa plenitudo gentium complebitur, et sic deinde totus Israël salvabitur, conversus scilicet ad verum Messiam. Quando Judaei infinito suo exilio edocti, et nimia, sed vana exspectatione Messiae (quem modo venturum esse augurabantur) fatigati, tandem rem altius per Dei gratiam expendent, nimirum tempora omnino adventui Messiae dicta jam pridem completa, et proinde non posse alium pro Messia agnosci praeter eum, qui jam ante publico totius orbis testimonio pro vero Messia sit agnitus et in Evangelio declaratus... Caeterum, quod tanquam mysterium proposuerat Romanis, id nunc scripturae testimonio confirmat 59. cap. Prophetae Jesajae, ubi* [436] *scriptum legitur: Adveniet ex Sion, qui liberat, puta Messias, et avertet impietates a Jacob remittendo nimirum Israëlitis peccata et recipiendo illos in sinum gratiae, adeoque communionem ejus foederis sive Testamenti, quod peccata eorum aufferre et sua gratia illos rursum dignari velit.*

Lectionem et usum hujus Compendii, inprimis vero eorum, quae lecta sunt, fructiferam repetitionem plurimum juvare poterit libellus iste, qui jam Anno 1753 Heilbronnae typis exscriptus est eo insignitus titulo: *Sylloge Theologiae ex Idea Vitae* etc., quique se ad paragraphos hujus nostri Compendii plane refert. Unde eundem denuo typis exscribi et Compendio adjungi e re benevoli lectoris esse judicavimus.

[SYLLOGE]

[437 – 3] De Theologia et Sacra Scriptura

Ex § 1 et 2: Quomodo Theologia vera debet esse constituta?

R.: Ita, ut Gloria Dei per illam me in fide adeo percellat, ut omnia mihi vilescant respectu δόξης Novi Testamenti (2.Cor. 4,[4.]5).

§ 3: Quid ergo est Theologia?

R.: Est ὑποτύπωσις seu expressa forma Doctrinae secundum pietatem, qua per salubria verba Jesu Christi, gloria et vita homini sub ordine poenitentiae et fidei offertur.

§ 4: Nonne igitur Theologia talis integram societatem aliquam ad officia commovere debet?

R.: Omnino. Hinc dicitur religio a religando seu commovendo integrum coetum.

[438] § 5: Sed haec religio non debet esse ficta ex cerebro humano?

R.: Minime; sed ex norma Scripturae resultare (2.Tim. 3,16. 17).

§ 6: Unde Scriptura vim normativam habet?

[4] R.: Ex variis modis revelandi, qui tamen omnes in una Θεοπνευστεία conveniunt (Num. 12,6. 8).

§ 7: Igitur sublimes de s. Scriptura conceptus habere oportet?

R.: Omnino. Hinc opus est distincte attributa ejus ponderare.

Quaenam?

R.: Auctoritatem canonicam et Perfectionem.

An per haec duo attributa se distinguit s. Scriptura ab omnibus libris humanis?

R.: Omnino. Nullus enim Liber, vel nulla oratio, quantumcunque perfecta, duobus his gaudet attributis.

§ 8: Intelligo hoc; sed non quilibet sensum totalem s. Scripturae his attributis praeditae potest eruere. Quaenam igitur adjumenta dantur?

R.: Doctores analogiam fidei brevi compendio eruant et auditoribus proponant.

[439] § 9: Nilne nisi diserta verba Scripturae valent?

R.: Valent etiam consequentiae et ea omnia, quae per respectus mutuos indigitantur.

§ 10: Quaenam inde officia promanant?

R.: Aestimandum est, quanti hoc sit. Igitur evitandae parhermeniae, et mysteria Scripturae eo reverentius habenda sunt.

[5]

I. Locus de Deo

I. Quoad sensum communem

§ 1: Quomodo quilibet ad Deum cognoscendum se parare debet?

R.: Quasi nullum unquam terminum audivisset, vel a Philosopho vel a Theologo. Noli offendi; est ex mente Illustris BÜLFINGERI dictum.

§ 2: Quomodo igitur is instituet cognitionem sine terminis?

R.: Deus non solum per verba et terminos, sed et per uniformes naturae characteres docet omnes homines (Ps. 94, 10). Hinc ad sapientiam in plateis clamantem homo ante omnia attendat (Prov. 1, 20).

[440] § 3: Qualis inde usus emerget?

R.: Intellecta Dei loquela per sapientiam in plateis clamantem (Rom. 1, 20) longe melius intelligetur s. Scriptura, homines ad Dei cognitionem ulterius formans.

§ 4: Id si negligatur, quid hinc detrimenti venit?

R.: Deum non ut vivum ipsi in sese sentiunt, quia vel nimis multum vel nimis parum terminis et Syllogismis assuescunt.

§ 5: Quaenam igitur datur via media, ut Deum vivo sensu attingamus?

R.: Paulus dicit, Deum pluvias et tempora frugifera hominibus largiri, scopo, illos alliciendi, ad se [6] tangendum et inveniendum (Act. 14, 17; 17, 25 sqq.). Tangitur et invenitur Deus, quamprimum homines ex vita creaturarum ad vitam Dei gustandam et contemplandam erigi se patiuntur per notiones anticipantes.

§ 6: Quid in Deo ita cognito distinguere possumus?

R.: Vitam abditam, incomprehensibilem, simplicissimam; et vitam sui ad [441] extra manifestativam et communicativam, idque in una simplici et indissolubili unitate. Id in omnibus creaturis esse videtur et intelligitur; scil. insunt illis vires explicitae et figuratae et abyssus invisibilis; vita duplex naturalis et spiritualis. Hinc colligitur, quod in creaturis est duplex et solubile, in Deo esse simplex et indissolubile, et tamen ita simplex, ut rationem contineat vitae duplicis creatae. Vita abdita Joh. 1, 18 dicitur *Sinus Patris;* vita manifestativa sui dicitur Exod. 3, 2 *rubus ardens*, sese non consumens.

Potestne eousque progredi cognitio naturalis?

R.: Potest, ratione per sensum recta procedente, Deumque ardenti zelo quaerente. Sed haec cognitio, nisi supranaturaliter confirmata, apud plurimos non est, nisi ictus oculi momentaneus; hinc accedere debet cognitio permanens revelata (praecipue Ezech. c. 1 et 10).

II. Quoad mysteria scripturae

§ 7: Quid cognitio revelata superaddit naturalis?

[7]R.: Cognitio revelata iterum iterumque per omnes pene paginas nobis contemplandam objicit *vitam* Dei. Pater [442] est, qui vitam habet in se ipso. Filius est, cui dedit Pater habere vitam in se ipso. Spiritus S. ex Patre procedens est quoque Spiritus filii, Spiritus vitae, vitam patris et filii in se habens per characterem processionis inexplicabilem. Propterea quoque dicitur *non a se ipso* loqui ad nos, sed id loqui, *quod audit* a filio et patre (Joh. 16,13. 14. 15). Vita Dei uno nomine δόξα et ἀφθαρσία appellatur in N.T. Alio manifestandi modo Filius, alio Spiritus S. δόξαν et vitam Dei ex se fundit.

§ 8: Vita Dei nonne variis modis manifestatur?

R.: Omnino. Id enim tam multa nomina Dei in lingua sancta indigitant, praecipue *Jehovah*, ratione vitae spiritualis, et *Elohim*, ratione vitae naturalis. Etsi enim naturale in Deo sit etiam spirituale, tamen manifestatio diversa unius vitae prae altera, respectu nostri, per nomina illa innuitur.

§ 9: An vero diversitas manifestationis unitati non est contraria?

R.: Nequaquam. Dantur in Deo diversi subsistendi modi, satis §7 ex oraculis probati, et diversi modi manifestationis per voces *Panim* et *Makom* indigitati, unde Trinitas. Dan-[443]tur alio respectu modi diversi manifestationis totius Trinitatis, unde septem Spiritus tanquam totidem lampades ardentes tum extra Agnum immediate a Throno Dei, tum mediate ex ipso Agno tanquam oculi et cornua se exserentes et omnes terras pervadentes. [8] Quia igitur totus Deus tam cum modis subsistendi et egressionibus inde profluis per particulas ex, per, in signatis, quam cum manifestationibus, non a modis subsistendi profluis, respectu cujus opera Trinitatis ad extra dicuntur indivisa, dicitur unus (Deut. 6,4). Hinc indivisibilitati nil per hoc detrahitur. Sed cum ne quidem hoc sciamus, quomodo ex unitate Dei sine replicatione sui fiat unitas creata, multo minus hoc comprehendere licet, quomodo diversi subsistendi modo coaequentur cum unitate indivisibili. Si sciremus, quomodo creaverit unum unitas et in tria distinxerit trinitas, typos loquendi foecundiores fortasse haberemus, sed ἄρρητα ῥήματα huic aeoni sunt inexplicabilia, quantumcunque magis appropinquemus per typos concinniores ex numeris et harmonia virium ipsarum.

[444] § 10: Nonne praestat pragmatica Triadis cognitio speculativae?

R.: Utraque utilis est Sapienti; sed haec ultima §9 tradita promtius in usum spiritualem vertitur. Jehovah in V.T. sibi tribuit indistincte, quae in N.T. tribus personis distinctius competere legimus; per quae communionem cum Patre, Filio et Spiritu Sancto in ordine salutis quivis experiri potest in se ipso.

III. Quoad formulas theticas

§ 11: Quid formulae Theticae prosunt?

R.: Possunt sensum communem et sensum ex [9] scriptura haustum, qui stante summo consensu Lectorum Saluti intentorum varias Scheses habere potest, determinare ad unum communitatis pacificum sensum in cogitando et loquendo, id quod magnae est utilitatis. Ita

31 promtius *B:* promitius *A*

Schesin cuique propriam retinere quilibet potest die judicii probandam (1.Cor. 3,11), et tamen eadem mente et eadem sententia firmari et conspirare cum aliis (1.Cor. 1,10).

[445]§ 12: Nonne divisio cognitionis naturalis in insitam et acquisitam se probat conscientiis?

R.: Omnino. Ita enim ecclesia sensum communem sine multis ratiociniis dari probat et eundem quoque ratiociniis adjutum.

§ 13: Quomodo definitur Deus?

R.: Deus est Spiritus invisibilis, infinitus, a mundo et anima distinctus, unus, simplex, aeternus, immensus, intelligens et in tribus personis subsistens.

§ 14: Quaenam sunt attributa Dei?

R.: Unitas, simplicitas, aeternitas, immensitas, intelligentia ipsa, voluntas nullius mali capax.

§ 15: Nonne differt ordo attributorum pro diverso Philosophorum typo?

[R.:] Aliter Schola LEIBNITIANA, aliter NEUTONIANA, aliter Scriptura ordinem inflectit. LEIBNITIAŃI aseitatem ex contingentia, NEUTONIANI libertatem ex beneplacito rebus creatis impresso pro primo attributo ponunt et sic in diversa abeunt; illi Deum necessario et mechanico quasi cognoscen-[446]di[*10*]typo, hi libero et supramechanico illis contradicente sibi figurant. Scriptura pro libertate decidit, alioquin quoad ordinem attributorum nil praescribens.

§ 16: Quid pro mysterio Trinitatis praesupponendum?

R.: 1. Leges interpretandi mysteria et formulis firmandi, deberent distinctius tradi. 2. Ita definienda primo est persona, cui praeter communia divina idiomata competit peculiaris subsistentia et incommunicabilitas. 3. Definienda generatio activa patris, generatio passiva filii, processio Spiritus Sancti. 4. Distinguenda haec personalia a viribus Dei vivis instrumentalibus, os, oculi, aures, digiti, dictis.

§ 17: Trinitas quomodo demonstratur?

[R.:] 1. Per trium personarum designationem expressam (Matth. 3,16; 28,19; Joh. 14,16; 1.Joh. 5,7); 2. per praedicatorum communitatem; nam quod de Jehovah dicitur, quod tentaverint eum (Num. 21,5), refertur 1.Cor. 10,9 ad Christum. Et sic saepe. Ita constat Filium et Spiritum Sanctum esse Deum. In specie probatur ὁμοουσία filii cum patre 1. ex nominum identitate (Exod. [447] 23,21), 2. identitatis cum Deo assertione (Joh. 10,30), 3. attributis, operibus et cultu communibus. Probatur ὁμοουσία Spir. S. 1. a nomine (Act. 5,3), 2. iisdem attributis, operibus et cultu.

Quid observandum in his ad lites praecavendas?

[R.:][*11*]Stilo N.T. Trinitas vocatur mysterium Dei Patris et Christi, et haec denominatio tantam Spiritus plenitudinem continet, ut sit supra determinationes formularum Theologicarum. Hinc sancte et seraphice mysterium hoc adoretur; neque de illo loquendum sine recollectione et veneratione intima; ita praecaventur lites et rixae hominum.

21 distinctius *B*: distinctus *A*

De Creatione

I. Quoad sensum communem

§ 18. 19: Quid Sensus communis assequitur de Creatione?

R.: Praevenit vis divina creatrix hominum subtilissima ratiocinia, ut sentire et animadvertere possint omnes res existentes accepisse aliquando initium a liberrimo Creatore. Ratione vero his sensus vestigiis insistentes deprehen-[448]dent certis demonstrationibus dari potentias, queis Deus actuat materiam passivam, non pulsu tantum mechanico, sed interna vi penetrativa, pulsum et tactum vivificante.

II. Quoad s. scripturam

§ 20. 21. 22: Quid S. Scriptura de his Dei potentiis revelavit?

[R.:] Praesupposito, quod Hiob 12,10 dicatur esse *in manu* Dei *anima omnis viventis*, ubi manus Dei potentias primas indigitat, et quod Psalmus 18 rite intellectus scateat similibus terminis non metaphorice sumendis, praecipuus locus est Hiob 38,6, ubi quaestiones Deus Hiobo et omnibus [*12*] proponit, qui ex insufficientibus naturae datis nimium concludunt, ut Deo gloriam tribuant verae scientiae. Alter locus est Gen. 1. Tertius est Ezechielis Cap. 1 et 10.

An Creatio mundi in instanti facta ex S. Scriptura demonstrari potest?

[R.:] Nequaquam. Totum enim Caput Geneseos primum Creationem successivam demonstrat. Exinde autem, quod extat Ps. 33,9 *si dicit, fit,* et v.6 *coeli verbo Dei facti sunt,* non sequitur creationem fuisse instantaneam, alias se-[449]queretur etiam. Lucem in instanti creatam, quia scriptum est: *Fiat Lux, et facta est Lux.* Lux enim manifesto ex tenebris evocata dicitur 2.Cor. 4,6; id vero successive factum, nemo negat. Satius est nil hic determinare.

§ 23: Ad quaenam officia stimulant hae considerationes?

[R.:] Ad laudem Dei (Ps. 148,5. 6; 119,89. 90. 91).

De Providentia

I. Quoad sensum communem

§ 24: Quid sensus communis de Providentia attingit?

R.: Quia sentit, Deum esse, abdita quoque conclusione colligit Deum providere omnibus rebus et dirigere omnia; sed quoniam providentia Dei est simultaneum quid, facile per vicissitudines et contrarietates objectorum dissipatur et obruitur ille sensus.

[*13*]

II. Quoad scripturam sacram

§ 25–31: Quomodo succurrit S. Scriptura sensui huic insito?

[R.:] 1. Sensum dari clamat (Act. 28,3. 4). [450] 2. Describit sensus hujus depravationem daemoniacam et ortum mali depingit (Exod. 5,2; Ps. 10,4–11). 3. Eventus remunerantes et

32 succurrit: securit *A*; succurit *B*

vindicantes delineat (2. Chron. 16; Prov. 15,3) nec non casus fortuitos (1. Reg. 22). 4. Res naturales determinatissime dirigi a Deo asserit (Hiob 37,5). 5. Omnia Christo a Deo tradita, praecipue ut vindictam contra serpentem antiquum per ipsum successive exequatur. Legenda est integra Apocalypsis.

III. Quoad formulas theticas

§ 32: An verum est mundum quoad extensionem et molem esse infinitum?

R.: PHILOSOPHI attractionem negantes male ita statuere debent. Imo IDEALISTAE omnes parum absunt a Spinosismo.

§ 33. 34: Creatio an est actio Dei transiens, an continua?

R.: Quoniam effectum extraponit, est transiens, non intra Deitatem continuo peracta ut generatio filii et potentiarum exertio.

§ 35: Telluris initium quomodo probatur?

R.: Ab Adamo ad nos non sunt ultra 125 generationes.

[451 – *14*] § 36: Unde probatur Providentia?

[R.:] A conscientia interna a creatorum statu dependente, ab ordine mundi, a revolutionibus imperiorum, a terminis regionum, a judiciis.

§ 37: Quid de termino vitae statuendum?

[R.:] Pro usu mediorum praevisum et statutum esse terminum.

§ 38: Quibus actibus peragitur Providentia?

R.: Conservatione et gubernatione.

§ 39: Quid de voce concursus ad conservationem statuendum?

[R.:] Novas creari difficultates ex terminis novis. Igitur, si vox Philosophica concursus adhibetur, exigenda est ad normam phrasium Biblicarum.

Concurrere Deum ad materiale actionis, non ad formale, bene dicitur, si tantum extenda-
tur ad formale peccati, sed si hoc universalius sumatur, tum totus Leibnizianismus temeritate sacris literis e diametro contraria in Theologiam invehitur. Directio ad objecta et gradus intensitatis virium pessime referuntur ad formale (Ps. 65,8; Ebr. 6,22; 2. Sam. 17,1. 2). Determinatissime describitur concursus sic dictus genera-[452]lis vel largitio virium substantialium (Ps. 139) non cum exclusione totali directionis in objecta, non cum exclusione
concursus ad gradum intensitatis virium a materiali sic dicto. Scio tamen hic hiatum quendam superesse in omni Philosophia citra revelationem excogitata.

[*15*] § 40: Quid est gubernatio?

R.: Directio ad finem ultimum per intermedios.

§ 41: An Deus, quae permittit, etiam voluit?

[R.:] Malum non est objectum voluntatis Dei; hinc non omnia, quae permittit, etiam voluit.

Quid pro sensu communi Christiano ad praecavendas lites hic observandum?

R.: Convenit inter omnes Dei Pantopsiae praesentia esse omnia, non convenit an Deus per singula momenta sciat, quot pulices nascantur, quot moriantur, quod HIERONYMUS *in Habacucum* fatuam Dei adulationem dixit.

22 terminis novis *B:* terminis *A*

Convenit inter omnes tamen Deum disponere membra culicis et pulicis, ut habeant vivere, moveri, esse. Adeoque pendere a Deo halitum omnis viventis, et dum Deus vitam rerum conservat, omnia conservare, quoad vivunt, et [453] si moriuntur, conservare potentias vitales sub alia forma.

Convenit inter omnes praescientiam rerum, voluntatem rebus prospiciendi et curam actualem longe aliter apud Deum quam apud nos peragi; hinc stulte litigari de his citra S. Scripturam. Convenit coinfluere diversa agendi principia, ut in crucifixione Christi, Deum, Satanam et crucifigentes, diverso scopo, at latere nos, quousque hic et nunc quodlibet coinfluat.

Convenit nos venerari debere imperium Dei universale occultum, confidere in Deum, eventus [*16*] Deo committere, omnia ipsi accepta referre, curam in minimis praestare, munus nostrum obire ad exemplar Dei nunquam ab opere recedentis.

De Praedestinatione

I. Quoad sensum communem

§ 42. 43: Quid rusticum maxime juvat ad conceptum de praedestinatione?

[R.:] PRIMO. Intuitus arboris frugiferae vel quercus, cujus glandes sunt millenae, et tamen vix tres vel quatuor iterum in arbores progenerantur. Id praefigurat 1. electionem hominum ad sta-[454]tum existentiae; 2. praeordinationem ad statum quendam Physicum terrae nobilioris, ubi sibi et aliis sunt ornamento, et ad statum quendam moralem nobiliorem, in quem transplantari possunt pro habitu nobiliori ad civitatem Dei.

[SECUNDO.] Lectio libri Hiob, ubi lites de absoluto decreto et lites de gratia congrua jamjam sunt praefiguratae. Liber Hiobi considerandus est ad sensum communem in quaestionibus difficillimis scriptus.

II. Quoad scripturas

§ 44: Quomodo Sacra Scriptura conceptus de praedestinatione exaltat?

[R.:] Perquam id magnifice facit s. Scriptura instillando PRIMUM generaliter praeordinationis seu προορισμοῦ concinnam denominationem (Rom. 8,30). Nulla enim praeordinationis ad mortem ibi mentio fit, etsi locus 1. Petr. 2,8 obstare videatur. [*17*] SECUNDO specialiter 1. oracula de universalitate gratiae separatim oculis objiciendo (1. Tim. 4,10; 2,5. 6; Joh. 3,17; Gen. 22,18; 1. Cor. 15,22); 2. Oracula de προθέσει, praevisione et praedestinatione insinuando (Eph. 1,11; Rom. 8,28; 9,11; 2. Tim. [455] 1,9; 1. Petr. 1,20), ubi πρόθεσις non sine rationibus objectivis, sed tamen non ad modulum optimi humani pensitatis, intelligenda. Ita tamen, ut agnoscamus esse hic βάθος beneplaciti divini nobis impervestigabile. 3. Integra capita Epist. ad Rom. 9; 10; 11 in nexu cum reliquis proponendo, ut pateat, decreta seu πρόθεσιν Dei habere rationem tum singulorum, tum universorum pro fide praevisa. Tertio magnifice ostendendo ex Epist. ad Ephesios c. 2,7 etc. et ad Col. c. 1,16 seqq., quod

20 [Secundo.]: II. *A und B*

35 etc. et. *B*: et *A*

πρόθεσις divina integrum aeonum cyclum complectatur in quo omnia, τὸ πᾶν, excepto Deo recapitulari vel sub unum Caput Christum post impleta tempora revocari debeant. De quibus etiam 1. Cor. 15 insignia momenta exhibet.

III. Quoad formulas theticas

§ 53: Quid hic Formulae Theticae subministrant?

[R.:] Quoniam lites de praedestinatione in immensum excrevere, igitur nil attinet illas recensere; sufficit breviter annotare electionem apud Nostrates considerari dupliciter, secundum voluntatem antecedentem et consequen-[456]tem, sed quousque hanc distinctionem applicare liceat, jam § 51 est expensum. Datur ordo electionis, in quo [*18*] 1. praevisio lapsus, 2. decretum salutis per Salvatorem mittendum, 3. dispositio mediorum gratiae, 4. praevisio eorum, qui ea accepturi sunt, 5. denique praedestinatio horum ad vitam aeternam includitur.

Caeterum REFORMATI in diversa abeunt, alii supralapsariorum, alii infralapsariorum sententiam arripiunt, at sine Ep. 1 ad Cor. 15; Ep. ad Ephes. et Coloss. nunquam in his satisfiet conscientiis.

Quid observandum in his ad lites praecavendas?

R.: Ante omnia notentur ea, de quibus inter omnes facile convenit per sensum quendam communem Christianam: 1. Convenit inter omnes etiam alias dissentientes Deum velle alia absolute, alia conditionate, Deoque magis placere misericordiam quam sacrificium (Matth. 9,13; Hos. 6,6), magis resipiscentiam quam mortem (Ezech. 18,23; 1. Tim. 2,4; 2. Petr. 3,9).

2. Convenit inter omnes promissiones et comminationes universalissime propositas esse singulis et universis sub certis dispositionibus Dei, perque [457] has absolute decrevisse Deum praemia piis (2. Tim. 4,8), poenas impiis (Rom. 1,32), salvatum iri eum, qui crediderit, condemnatum, qui non crediderit (Marc. 16,16), qui bona fecerit, in resurrectionem vitae prodituram, qui mala, in resurrectionem condemnationis (Joh. 5,29). Cuivis eum pro operibus tributurum (Rom. 2,6–10), reportaturum quemvis πρὸς ἃ ἔπραξε (2. Cor. 5,10).

[*19*] 3. Convenit inter omnes, quod quicquid Deus in tempore agat, decrevisse ab aeterno.

4. Deum non respicere ad personas (Act. 10,34).

5. In Deo non esse contradictorias voluntates, non posse Deum, ut quod facere jubeat, nolit id ab ipsis fieri.

6. Omnia Dei decreta in Christo esse fundata.

Dic igitur, de quibus nondum conveniat?

[R.:] Illa sunt nimis multa, quam ut recensere brevibus possim. Sed si quis bono et recto credit animo ea, de quibus inter omnes convenit, ille facile rixas Scholasticas praecavebit, praecipue si πρόθεσιν Dei ad totum aeonum cyclum, prout fas est credere ex Ephes. et Coloss. epistola, extenderit.

[458]

II. Locus de Homine

I. Quoad sensum communem

§ 1. 2: Quid homo plebejus sine ulla arte novit de homine?

[R.:] Primo quilibet ab alio tangitur et praeoccupatur acie oculorum; et postmodum reliquas quoque corporis partes secundum hanc exigit et aestimat. Ipse Salvator homines hac faciei observatione distinxit (Marc. 10,21; Joh. 1,48). Indicio, quod hoc humanitati communi apprime insitum sit.

Nilne plus per Sensum communem distinguitur?

[R.:] Proverbia Salomonis docent veram methodum se ipsum noscendi secundum typos omnibus notos. Sed incipitur ibi ab oculis, pergitur ad lin-[20]guam, ad manus, ad cor, pedes. Divisio sui a se ipso, distinctio boni et mali in se a Paulo dein ulterius exhibetur. Facultatum vera divisio non est primum in cognitione. Cognoscimus esse desiderium in homine, esse potentias, esse cognitiones reflexas a se ipso quasi specullariter in se ipsum repercussas. Hic s. Scriptura statim manus auxiliatrices porrigit, ne sibi imponat ipse in [459] onomathesia. Jesus Christus brevissimis dicit: *a fructibus illos dignoscetis.*

Fructus sunt motus oculorum, linguae, manus, pedum, cordis, inprimis verba et doctrinae.

II. Quoad sensum scripturae

§ 3: Quid S. Scriptura de homine tradit?

[R.:] Origines hominis illa unice describit sensui communi penitus ignotas. Deinde hominis primi praecellentiam tam sobrie delineat, ut sapientissimi Sophorum fateri cogantur sua cogitata esse his inferiora.

§ 4: Quid autem est illud praecipuum?

[R.:] Hominem ex duplici conflatum esse in unum coëunte, Spirituali et Naturali, invisibili et visibili, cum hac differentia, quod, cum reliqua animantia acceperint vitam simul cum materia, homo illam acceperit post formatam materiam per insufflationem ex ore Dei in sensorium narium. Homo igitur est persona in fine rerum sphaerae telluris creata corpore organico et Spiritu rationali constans pro gubernandis inferioribus.

[460] § 5: Quid denominationes vitalitatis animantium indigitant in s. scriptura?

[21] [R.:] Philosophos sine Deo revelante misere philosophari.

§ 6: An Scripturarium est hominem appellare microcosmum?

[R.:] Omnino. Legatur cap. Eccles. 12,1–7. Coecus est, qui hoc ibi non videt.

10 ab *B*: ac *A*
19f. hominis *B:* nominis *A*

§ 7–9: Quam hominum differentiam Scriptura maxime urget?

[R.:] Homo, ut nascitur, est naturalis vel psychicus; per superadditum quid divinum fit spiritualis; nam vita hominis est duplex, naturalis et spiritualis. Si quis definitionem desiderat τοῦ Naturalis et psychici, sciat non opus esse dari talem, quoniam, quo modo probamus trinitatem ex oraculis, eo modo probamus quoque ex oraculis dari Physicum et Pneumaticum, a se invicem distincta. Clamat stylus N. Testamenti de hoc citra necessitatem probandi id ex natura rerum. Interim de superfluo tamen dabo definitionem. Naturale est, quod a Deo creatum est, ut non subsistat sine perfectivo et integrativo sui. Id ex tota patet Natura. Spirituale est, quod integrat et elevat [461] Naturale. In Naturali quaerendus est fons non purorum naturalium, ut PONTIFICII arguunt, sed fons labilitatis remotae et proximae, quodsi enim naturale est sine spirituali, tum ex labilitate lapsus oritur non quasi peccaminosum esset in se Naturale, sed quia τὸ Naturale in se subsistere vult, cum creatum sit, ut coordinetur spirituali. Quando Naturale et spirituale actu coordinata sunt, tum alio sensu hoc dicitur esse Imagini Dei naturale, proprie [*22*] connaturale. Manent post lapsum plurimi naturales, neque anhelant Spirituale; hinc loco Spiritualis insinuat se illis vita diabolica; Deum vero quaerentibus occurrit vita Spiritualis, hinc tanta hominum differentia. Spiritus s. inhabitat bonos; malus malos. Ille per eorum fidem verbo vitae habitam; hic per eorum ignorantiam et obdurationem sensus communis.

III. Quoad formulas theticas

§ 10: Quid schola tradit de homine?

[R.:] Lites ortae sunt multae, an duabus, an vero tribus constet homo partibus. Dicimus duabus constare. Sed pro diverso ad auditores habitu utrumque conciliari potest. Coelestis autem Phi-[462]losophia prius debet firmari ex verbo Dei. Ante hoc vanae sunt lites. Vanum est Philosophiam erigere, ut scriptura ad illam exigatur. Patres certe, ut MARCUS EREMITA et IRENAEUS, tripartitam fecere hypostasin corporis, animae et spiritus.

§ 11. 12: Quid schola tradit de immortalitate animae?

[R.:] Probant Philosophi immortalitatem ex ideis suis, dein Scripturam ad illas torquent. Scriptura immunitatem a morte tradit (Matth. 10,28) et hoc praestat ratiociniis monadologicis. Sufficit illam probare ex mercede Abrahami (Gen. 16,1), ex sanguine Abelis (Gen. 4,10), ex fiducia Jacobi (Gen. 49), ex parabola Salvatoris (Luc. 16,28), a clamore animarum (Apoc. 6,10).

[*23*] § 13: Quid Theologia orthodoxa docet de traduce?

[R.:] Optime illa ex Scriptura traducem contra IDEALISTAS modernos tuetur. Scilicet anima humana non praeexistit, sed propagatur per traducem ex anima actu existente in formationem animae non existentis. *Plasmat Deus Spiritum hominis in centro ejus* (Zach. 12,1), Adam *genuit* Seth *ad imaginem suam* (Gen. 5,3).

[463] § 14–17: Quid docet de statu integritatis?

[R.:] Docet imaginem Dei constitisse in aequali naturalis et spiritualis vitae temperamento (Gen. 1,20. 24). Id totum systema orthodoxum alte clamat. Quod qui volunt ignorare, suam

21 partibus *B*: patribus *A*

29 (Gen. 16,1): Gen. 6,1 *A und B*

ipsi thesin non intelligunt; nam in lapsu spiritualia amisimus, retinuimus naturalia. E.: Constitit imago Dei ex naturali et spirituali (1.Cor. 15,46).

§ 18–21: Quid de libero arbitrio docet?

[R.:] MEISNERUS, accuratissimus Theologus, liberum arbitrium considerat philosophice et theologice. Philosophice illud est nisus indifferens ad hoc vel illud. Theologice est superadditum huic indifferenti potentiae, nempe perfectio illius, donum gratiosum, elevatio naturalis per Spirituale.

§ 22: Quomodo difficultates in hac materia tam late patente praevenire possumus, quomodo sensum communem Christianum tueri?

R.: Quod verum est in philosophia, falsum non debet dici in theologia, adeoque philosophandum est ita, ut vis consequentiarum et respectuum Scrip-[*24*]turae s. in apricum ponatur. Vita [464] duplex hominis naturalis et spiritualis multas difficultates tollit. De intellectu et voluntate et facultatibus hominis tum demum, quando haec excussa sunt, figendi sunt conceptus.

Notandum igitur ante omnia, de quo, si actu non conveniat inter omnes, conspirari tamen potest excusso sensu interno:

Convenit, nullum majus esse aenigma quam hominem sibi ipsi; alias non tantopere discordarent hominis inter se.

Voluntates in homine innumeras, tum ex carne tum ex ratione, propullulare, tum ex statu corrupto, tum ex primaeva rectitudine recurrentes, humanitus haud sub unum imperium redigendas, luctam et contrarietatem semper iterantes.

Distingui tamen inter haec et sensu interno percipi posse a quolibet homine bonae voluntatis, esse fontem quendam Ἐνθυμήσεων καὶ ἐννοιῶν in homine (Ebr. 4,12), cordis vel sensus communis nomine. Ἐνθυμήσεις praecedere ἐννοίας, volitiones instinctuum praevertere notiones puras arithmeticas, geometricas, ethicas.

Esse tamen in homine vim inexplicabilem, per verbum cordi et ori propinquum, qua dimittere volitiones in-[465]stinctuum potest, qua retrahere et simplificare se ipsum potest ad notiones illas sibi propinquas puriores, qua vero etiam excurrere potest in rationcinia et θελήματα διανοιῶν, per quae agitantur volitiones carnis, instinctus complexionum, Ἐνθυμήσεις, et in hac vi indifferente veram libertatis natu-[*25*]ram esse positam, per quam quoque motus momentanee voluntatem sequitur.

Per verbum spirituale sub exercitatione interna simplificationem illam confirmari, elevari et sic multiplum rationis et volitionum sub dependentiam spiritus redigi.

Notiones has, etsi propter vecordiam et obdurationem sensus interni et propter scholasticam divisionem facultatum animae in intellectum et voluntatem sint parum familiares, quia sunt tamen scripturariae et cordi propinquissimae, tales esse, de quibus facile convenire possit inter omnes, et sic finem imponi rixis de intellectu et voluntate: An conversio a voluntate, an ab intellectu incipiat? An liberum arbitrium supersit, nec ne? Quomodo differat libertas philosophica et theologica?

Convenit tamen actu inter omnes esse in homine desideria, volitiones, instinctus, quibus fertur in objecta, [466] quemadmodum Paulus dicit de Atheniensibus, quod ignorantes Deum colant (Act. 17,23).

Adesse coelitus assistentes notiones anticipatas theoreticas et practicas, quae in cujusvis discursu semper pro basi sunt, etsi asyllogistiae committantur contra illas innumerae; per quas quilibet alterum judicat, per quas Deus hominem in conscientia absolvit vel condemnat.

Per has tendere hominem ad coeleste quoddam, ad immortalitatem, super qua Sap. 2,23 auguratur et quandoque sentit sese conditum esse, per has de [26] suppliciis post mortem sibi metuere, si male egerit, adeoque immortalitatem animae dari actu experiri, si vel per ratiocinia neget dari.

Convenit inter omnes hominem contrariis et inter se pugnantibus agendi principiis urgeri et impelli, ut faciat, quod detestatur.

Convenit hominem a primaeva deturbatum excellentia generare nunc similem ex simili.

Convenit residuos esse primaevae excellentiae dominationis et libertatis nisus et recursus, in ipsis vitiis conspicuos; quid enim esse diceres superbiam, avaritiam, nisi ex generali nisu ad per-[467]fectionem incurvatum et determinatum appetitum ad dominationem et optum praepollentiam?

Convenit residuam esse libertatem, qua non tam coactus quam deceptus in mala ruit; libertatem differe pro statu vel corrupto naturali vel elevato spirituali proque circumstantiis, queis objicitur. Hinc certum est nos volentes orare, loqui, operari, et tamen Deum operari omnia in omnibus, Spiritum clamare Abba, Deum velle et operari efficere; operante Spiritu Dei juvari arbitrium, non auferri; si non sit liberum arbitrium, Deum non posse mundum judicare; si non operetur gratia, Deum non posse mundum salvare.

De his convenit inter omnes; quod vero in quibusdam non conveniat, inde est, quod magnum illud differentiale naturalis seu psychici et spiritualis cum utriusque per alterum integratione non perfecte hactenus pensiculatum et ad quaestiones de libero arbitrio adplicatum fuerit.

[468 - 27]

III. Locus de Lege, Justitia et Peccato

I. Quoad sensum communem

§ 1. 2. 3: Quid sine arte docet homines Deus de lege?

[R.:] De lege et justitia instruuntur homines per vitam socialem. An dici possit Deum docere homines de lege naturae, ambigo. Natura enim, secundum HIPPOCRATEM, legi contraria, quia lex est tantum simulacrum Naturae. Homo sine Deo originem legis nescit; per revelationem adjutus videt oriri legem, quando modus praescribitur compositioni virium diversarum ne divergant ab unitate simplificationis. Sufficit sensui communi nosse legem esse regulam vitae.

II. Quoad s. scripturam

§ 4: Quomodo S. Scriptura docet de lege?

R.: Historiam status institutionis et destitutionis integram tradit sicque instituta Dei Adamo lata clare ostendit.

§ 5: An vero nil dicit de lege, a Theologis foedus operum dicta?

R.: Lex non semper consistit in re-[469]gula monadica, sed in institutione status cujusdam ad scopum vitae perficiendae, in qua status conformatione ad externa signa voluntatis divinae foedus quoddam Dei includebatur.

§ 6: Cur lex vitae post lapsum dicitur Lex mortis et peccati?

[*28*][R.:] Adamus in imagine Dei constitutus potuit incrementa capere vitae naturalis et spiritualis, post lapsum vero privatus est vitae spiritualis vegetativa virtute, hinc externa lex nullam amplius efficaciam ad vitam sed ad mortem habere potuit. Inde est, quod s. scriptura legem non amplius describat secundum eam partem, quae ad justitiam obligat; sed secundum eam, quae condemnationem et iram operatur. Homini semel a vita Dei alienato per fractionem legis internae, h. e. per dissolutionem vitae naturalis et spiritualis plane aliae dispositiones opus fuerunt ac prius habuit.

§ 7: Quaenam sunt illae dispositiones?

R.: Dispositiones gratiosae vitam reducentes non per vires insitas, sed per vires acceptas. Fecit itaque Deus unam dispositionem multis articulis constantem, in qua, quod foedus operum ab [470] Adamo exegit, Christus in se reciperet praestandum, ut nos per Christum ejusque gratiose subministratas vires, Deo iterum placere possimus, Christo inserti.

§ 8: An lex Sinaitica etiam comprehendebatur sub una illa dispositione gratiosa?

R.: Fuit tum clausula quaedam, quae propter peccatum addebatur, tum figura foederis gratiae. Foedus Sinaiticum pro Christo erat foedus operum ab ipso explendum; pro Israële foedus gratiae, cujus conditio legalis ab alio praestita cessit in bonum Israëlis. Conditio legalis tum ratione culpae tum ratione poenae consideranda est.

Quomodo probatur foedus Sinaiticum Chris-[29]to fuisse foedus operum, nobis foedus gratiae?

R.: Foedus Sinaiticum injungebat actus, qui jus darent ad vitam (Gal. 3, 10–12), et maledictionem indixit transgressoribus. Cum vero per hominem non steterit, neque actus illos elicere, nec maledictionem tollere, igitur in foedere Sinaitico intendebatur perfecta Christi pro nobis obedientia et satisfactio pro poenis exigendis. Foedus Sinaiticum vero fuisse Israëli foedus gratiae, id praeter alia ex eo patet, quod, [471] quando Israëlitae non peccabant contra fundamentum sacerdotale, in caeteris facili remissione et gratiosa praesentia Dei frui potuerint.

§ 9: Recte haec dicuntur et sunt fundamentum intelligendi epistolas Pauli ad Rom., Gal. et Ebraeos, sed unde tanta stili diversitas in Paulo et Johanne?

[R.:] Paulus ad tenorem dispositionum antiquarum et novorum scripsit. Johannes vero stilum habet magis abstrahentem a dispositionibus antiquis, quia fideles N.T. non amplius ducuntur occulta sub lege foederis gratiae, sed aperta regni coelorum dispositione. Hinc tanta diversitas methodi moralia tradendi in V. et N. Testamento.

§ 10–12: Adeoque noscendae sunt res spirituales jam ex imis fundamentis Physico-moralibus, invisibilibus?

[R.:] Omnino. Hinc opus est habere notiones Apostolicas non tantum philosophicas, nimirum de vita, de anima, de viribus animae, de peccato, de corruptione animae, de restitutione animae, de reg-[30]no peccati et diaboli. Comparandae sunt igitur duae methodi, methodus anthropopathica oeconomica et methodus theoprepica plane [472] spiritualis in Apocalypsi revelata. Inquirendum in rationes denominationum scripturae et in Philosophiam coelestem.

§ 13: Propter usum porismaticum velim revocari dicta sub unum?

[R.:] Id jam factum est in ipso Libro § 1–3. Prolixum nimis esset hic repetere. Vitam sub debitis dispositionibus et justo regni coelorum ordine quaere, idque moraliter et physice.

III. Quoad formulas theticas

§ 14: Unde theologia nostra probat dari foedus operum?

[R.:] Ex oppositione inter Adamum et Christum (Rom. 5) ut personas publicas. Adamo peccante omnibus imputatur peccatum; Christo justificato omnibus imputatur justitia, qui in Christo sunt.

§ 15: An igitur imputatio peccati Adamici fit nobis ex respectu capitis foederalis?

[R.:] Culpa peccati non imputata nobis est ex respectu solo naturali; ergo magis ex respectu capitis foederalis. Deus scit profunda Physica; nos hactenus non peccamus ita statuentes. Imputa-[473]tio immediata non concipi potest sine mediata.

§ 16: Quid de positivo peccati originalis docet Theologia?

R.: Optime secundum S. Scripturam illa statuit [31] peccatum originale non in negativo solum sed in positivo. Scilicet vita naturalis deficiente spirituali non mansit vacua, sed ob defectum spiritualis evasit progerminativa mali positivi. Id Theologi urgere debent contra idealismum modernum.

25 § 1–3: § 13 *A und B*

Quomodo de obligatione Christianorum ad legem Mosis statuendum?

[R.:] Distinguendum inter legem, ut mandatum perenne, et inter legem, ut institutum temporarium. Ad illam semper obligamur ex ratione dependentiae, ad hanc non item. Hinc abrogatis veteribus institutis lex per fidem in Christum erigitur et elevatur in dispositiones meliores.

Quid pro sensu communi Christiano ad dirimendas controversias hic notari meretur?

[R.:] Multa cum ANTINOMIS modernis controversia hodie suborta est, quae tamen facile conciliatur apud eos, qui contradictoria etiam alia per id, de [474] quo inter omnes convenit, combinare sciunt.

Convenit Legem in S. Scriptura vario sensu sumi.

1. Pro tota Doctrina et Scriptura Dei (Jes. 2,3; Ps. 119).

2. Pro veteri Testamento; nam Joh. 15,25 dicitur in Lege scriptum esse, quod Ps. 35,19 extat (1.Cor. 14,21; Jes. 28,11).

3. Pro libris Mosis; ut Luc. 24,44.

4. Pro regula et vi quacunque, ut Lex peccati, mortis, spiritus, mentis, lex in membris (Rom. 7).

[*32*] 5. Pro decalogo vel lege morali, cujus summa est charitas (1.Tim. 1,5. 8–11).

6. Pro typo et figura per gratiam et veritatem JEsu implenda (Joh. 1,17).

Convenit inter omnes controversias de Lege et Evangelio nostris seculis motas esse valde arduas, quia methodum spiritus, methodum praedicandi regnum coelorum concernunt, et quia Lex et Evangelium, etsi theoretice distinguantur, practice tamen puncto mathematico conjunctiora sunt.

Convenit oriri controversias de Lege et Evangelio, quia non eo sensu, ea extensione eaque methodo disseritur de illis, quae a Spiritu S. adhibita est. [475] Quando Paulus 2. ad Cor. [3,6ff.] de litera et spiritu disserit, moderni restringunt extensionem ad legem et Evangelium, cum tamen litera et spiritus multo latius pateat.

Recte TERTULLIANUS in initiis *Libri contra Judaeos: Ante legem Mosis in tabulis lapideis scriptam, legem fuisse non scriptam, quae naturaliter intelligebatur et a Patribus custodiebatur.* Dicit, hanc Legem *primordialem Adamo et Evae in Paradiso* fuisse datam, et legem illam primaevam (*de fructu arboris* interdictae non comedendo) fuisse omnium praeceptorum in lege morali *quasi matricem.* Patet hinc, quousque resolvi fas sit ideas de Lege et Evangelio, si contradictoria debeant uniri. ANTINOMORUM et LIBERTINORUM opiniones, quod Legis nullus amplius sit usus, ex dictis Rom. 6,14; Gal. 5,18 facile per praxin Jesu Matth. 5,17 et per Pauli dictum Rom. 3,31 coaequantur. Quam-[*33*]vis renati quoad rigorem non sint sub lege, quamvis gratia efficiat, ut Lex non amplius sit vis peccati aut instrumentum, tamen Christus et Paulus legem in usus vocarunt subinde extantes.

Qui negant peccatum originale, adeant librum Jobi et pudebit contradi-[476]centes. Sufficit sine Spiritu S. majorem in infantibus ignorantiam esse, quam in brutis cernitur:

Sensus communis hebetudinem sine sacra scriptura esse maximam; esse quidem animae centrum Lucernam Domini, sed corporis distemperamento offuscatam: Natura nos filios esse irae, esse sub Daemonis potestate, esse conclusos sub peccato; omne plasma cogitationum cordis, nonnisi malum esse toto die, per expressum Dei oraculum (Gen. 6,5); voluntatem hominis esse mixturam, ex spontaneo et praecurrentibus rationem appetitibus, ex θύμω oriundis.

Ex corde, quantumcunque alias sedes sit sensus interni, tamen *prodire malas cogitationes*

etc. et ex toto homine oriri carnis et spiritus inquinamenta, *caedes, furta, adulteria* (Matth. 15, 19). Definitionem brevem peccati, nisi per ἀνομίαν, dari non posse; quoniam vero regula non tantum est externa sed et interna, hinc peccatum tum in negativo tum in positivo simul constans summam irregularitatem et cordis et rationis et actionis dicere.

De stipendio peccati sive reatu ad poenam definitiones non dari posse satis foecundas; sensum irati Numinis Cai-[477]num dixisse intolerabilem (Gen. 4, 13), iram Dei non esse tantum meram displicent-[*34*]iam, sed per varias scripturae denominationes esse calicem excandescentiae divinae, hinc sequi ejectionem in tenebras extimas, lacum ignis et sulphuris, ejulatum et stridorem dentium.

Quibus spatiis determinetur satisfactio irae, justitiae et legis, scripturam variare; mox duplici, mox septemplici mensura, mox indeterminata εἰς αἰῶνας αἰώνων describi. Adeoque convenire deberent mortales in his per sal et pacem, non in vanum litigare.

IV. Locus de Gratia. A

I. Quoad sensum communem

§ 1. 2. 3: Quomodo quilibet indoctus ex aspectu universi instruitur de gratia?

R.: 1. Videt boni et mali, lucis et tenebrarum luctam in omnibus. Videt, uno verbo, vanitatem rerum sub sole positarum, quod frustrentur plurimae scopo, ad quem creatae sunt. Unum sub magna inconstantia deprehendit stabile, desiderium insitum infiniti. Sed et hoc difficillime implendum. Hinc [478] Deo duce ad concludendum instigatur, illum naturae gementi salutem providisse, providisse ea via, quae toti prosit humanitati. Hinc providentiae adjumentis directus, ut Magi Orientis, facile in exquirenda salute historiae de Redemtore seu de Rege veritatis assensum praebebit. 2. Videt emblemata irae in fulguribus, tonitrubus et grandinibus, videt emblemata gratiae in pluviis et frugiferis tempestatibus, unde recta ad Deum tangendum et in Christo inveniendum ducitur.

[35] II. Quoad scripturam sacram

§ 4: Quid in sacra scriptura avide legenti oculos maxime perstringit?

R.: Nomina omnium, quae bona sunt, Christo tribui inveniet: Christum igitur a Patre datum cum summa exultatione agnoscet, praecipue suis ipse peccatis vulneratus de medico tam omnisufficiente sibi gratulabitur.

§ 5. 6: Quaenam vero methodus Christum manifestandi in S. paginis est extantissima?

[R.:] Omnia dictum unum Gen. 3, 15 explicant. Omnia ad id insinuandum composita sunt, ut agnoscatur Jesum se-[479]mel in Carne humana adparentem sub N.T. esse illum in V.T. promissum regem seu Unctum gloriae. Hoc semel agnito unum et verum fundamentum est positum. Aedificet igitur quilibet se ipsum tum ex lectione, tum ex auditione ad plerophoriam intelligentiae unius mysterii Dei Patris et Christi, ut supra jam dictum. Plerophoria intelligentiae incipit a vita et gloria Dei in Christo revelata et per aeonas angelis et hominibus revelanda. Haec est una et constans voluntas et dispositio Dei, sub hac indies sapientiores ad salutem reddamur.

§ 7–11: Quomodo Christus ut mediator inter Deum et homines in dies agnoscitur penitius?

[R.:] Incipiat quivis a se ipso, a tractu Patris ad Christum, et sentiat sub lectione s. scripturae, quo maxime feratur in agnoscendo Christo. Interim ubicunque incipiat, cum veneratione ima vitam Dei in [36] Christo patefactam sibique in fide communicandam mirabitur. Ratio summa, cur Christus officium mediatorium solus sustinere potuerit, est, quod Christus accepit a patre vitam habere in semet ipso, et quod ut princeps vitae mortem morte vincere po-[480]tuerit, ut nos participes vitae faciat. Hoc fine Zacharias cap. 1–4, hoc fine Apo-

calypseos c. 4 et 5, hoc fine Paulus ad Ebr. 2, 10 legendus. Sic persona Christi seu unio verbi et carnis consideranda; sic status, sic officia Christi meditanda sunt. Quoad status, dum Christus omnes humanitatis gradus emetiendo consummatus est et glorificatus. Quoad officia, dum vitam hominis et omnium exaltare, et propterea mortem pro omni rerum universitate, Deo excepto, gustare ipsi secundum decentias divinas, demandatum fuit, ut pacem in coelis et terris faciat per sanguinem crucis.

III. Quoad formulas theticas

§ 12: Quomodo Theologia idem docet?

[R.:] Dum foedus gratiae pro objecto Evangelii ponit, ut illud tanquam dispositio et voluntas Dei aeterna ea universalitate praedicetur, quae lapsus universalitatem superet.

§ 13: Quomodo characteres adventus Christi designat?

R.: Dum clara et definita signa in V.T. praedicta in novo impleta distincte tradit, qualia fuere natales Johannis (Jes. 40, 3), defectus sceptri Judaeorum (Gen. 49, 10).

§ 14: Quid de ejus incarnatione do-[481]cet?

[R.:] Dum duarum naturarum perichoristicam conjunctionem [*37*] terminis securis pronunciat, ita ut post conjunctionem quadruplex communio observanda sit: 1. subsistentiae, 2. naturarum, 3. idiomatum, 4. operationum.

§ 15. 16: Quid de statibus asserit?

[R.:] Quod sint status duo, exinanitionis et exaltationis, quod ille consistat: 1. in reali evacuatione usus reflexi majestatis divinae; 2. in donorum habitualium abdicatione; 3. in formae servilis assumtione; 4. in occultatione usus directi majestatis ad creaturas; 5. in praestatione obedientiae activae et passivae; quod status exaltationis positus sit a) in ipsa vivificatione et hanc excipiente descensu ad inferos, b) in resurrectione, c) in adscensione, d) in sessione ad dextram Patris.

§ 17: Quid de officiis Christi?

R.: Communiter docet esse triplex officium; sed cum propheticum ad sacerdotale reducendum sit, dichotomia ex Legibus dividendi praestat trichotomiae. Officium sacerdotale peragitur in coelo, benedictione et intercessione, satisfactione vicaria prius in terris praestita. Satisfactionis vero hic notanda necessitas, veritas et universalitas.

Quid hic pro sensu communi Chri-[482]stiano notandum?

[R.:] Mysterium Dei in homine tam stupenda res est, ut pudere debet Philosophos more humano objectiones hic oggerere, dicendo: aut aliquid est finitum aut infinitum; jam secundum NESTORIANOS *finitum non est capax infiniti.* Ergo Deus hominem non assumsit. Porro: adessentia substantiae ad substantiam non recipit majus aut minus, cum [*38*] tamen non repugnet gradus dari omnipraesentiae in Natura gratia et gloria, quemadmodum apud mathematicos in confesso est dari gradus infinitorum. Maneamus igitur in terminis scripturae, tum facile conveniet inter omnes. 1. Christum, unctum Dei, complecti omnes appellationes, tum ex natura divina, tum ex humana, tum ex officiis desumtas: Respectu divinae, Christum dici Jehovah, verbum Patris; respectu humanae, dici virum dolorem, filium Abrahae, David, semen mulieris; respectu officiorum, salvatorem, expectationem gentium, regem, sacerdotem, Adamum posteriorem. 2. Quanquam de perfectis definitionibus de substantia et modo nondum inter eruditos conveniat, nos tamen cogi verbis scripturae (Jer. 23, 5.

6; 33, 15; 2. Cor. 5, 19), ut dicamus hypostasin esse substantiam individuam, [483] intelligentem, respective incommunicabilem, nec partem, nec sustentatam aut dependentem ab altero, sed centrum subsistentiae habentem in se ipso, ita ut centrum universale hoc centris particularibus adimat condominationem, ut divina hypostasis humanae ademit hypostaseos paritatem, illam enim hanc redigere in subjectionem sui; ἀνυπόστατον igitur esse, quando centrum particulare non amplius existit per se, sed per aliud; 'Ενυπόστατον esse, quando cum alio secundum centrum substantiae differente compositam hypostasin unam perficit, centro particulari quovis per spiritum universalis in unitatem redacto, sic tamen ut unio nec sit essentialis, nec accidentalis, nec integralis, nec quibusvis aliis terminis exhaurienda, [39] brevi, sui similem non habens; solo hoc sub sole novo, passivo mutabili tamen per activum immutabile elevando; communicationem proprietatem igitur in Christo eam esse, qua ob humanae et divinae naturae unionem hypostaticam, personae et naturarum idiomata alterutri naturae sive utrique vicissim attribuuntur; divinae humana (2. Tim. 2, 8), humanae divina (Col. 2, 9), toti utraque (Gal. 3, 13; Act. 20, 28). 3. Haereses adversus Dominum Salva-[484]torem ad tria capita reduci. Haeretici enim a) vel naturam divinam violarunt, ut PAULUS SAMOSATENUS et SOCINUS et ARIUS, b) vel humanam, ut MARCIONITAE, qui corpus Christi Phaenomenon dicebant, c) vel unionem, ut EUTYCHIANI, qui naturas confuderunt, et NESTORIANI, qui nimis separando duas personas statuerunt. 4. Conveniamus igitur ita, ut absque confusione, conversione, divisione et separatione unionem naturarum in una persona intelligamus, nec tamen demonstrationibus nimis hic tribuamus.

Ad locum IV. De Gratia. B
De operationibus gratiae

§ 18: Quis est scopus Dei cum homine post glorificationem Jesu Christi?

R.: Ut Christus sit vita ejus (Coloss. 3, 4).

§ 19: Quonam ordine Christus vita hominis fit?

R.: Homo elevare debet desiderium et cogitationes suas ad annuntiationem salutis in Christo meditando, quomodo vita haec in Christo inde ab incarnatione per exinanitionem ad exaltationem traducta fuerit, et quomodo post residentiam Christi in [40] tabernaculo coelesti captam omnia vivere et operari debeant ex Christo. Sic Spiritus Christi cum anima hominis uni-[485]tur, et Spiritus ille commercium inter animam et Christum ipse testatum reddit; sic operationes gratiae succedunt. Ordo regenerationis, conversionis, poenitentiae, Justificationis, sanctificationis, adoptionis, celeri progressu apud simplices et rectos corde hic peragitur. Juvat autem quam maxime, si verbum Dei cum administratione spiritus a docente praedicatur. Impedimento est, si vocatio Dei in mera litera sine vivo offertur ordine. Edidi propterea *Proverbia Salomonis* cum triplici methodo morali, nempe methodo 1. Naturae, 2. Salomonis et 3. Jesu Christi, ut uno quasi obtutu differentia dispalescat, et excellentia methodi Christi oculos stringat.

§ 20–23: Sed quis methodum illam simplicissimam facile capiet hodie?

R.: Verum est: multae hoc seculo viae simplicitati adversae se exserunt. Anfructuosi ambitus sub optima intentione eriguntur. Ipsae accomodationes nimiae ad statum corruptum sunt

13 Col. 2, 9: col. 3, 9 *A und B*

periculosae. Igitur cuivis vigilandum est et ab ovo quasi incipiendum. Orandum, confidentiam suam in Deum inexhaustis modis excitando, quaerendum, ad regulam N.T. sese unice attemperando, et ex collisionibus se simplifi-[486]cando, pulsandum, non cedendo malis, moris et difficultatibus, dabit se via simplicitatis divinae. Quantumcunque aliquis, ut ARNDIUS, contradictiones patiatur in via recta, tamen fide et patientia triumphabit rectitudo cordis.

[*41*] § 24: Quid igitur formulae theticae prosunt?

R.: Prosunt admodum ad coërcendam luxuriem ingenii humani. Sapiens Christianus ex omnibus usum trahit. Providentia partes insignes habet in salutis ordine publico tramiti accommodando.

Quomodo igitur Theologia orthodoxa salutis ordinem suis signat limitibus?

R.: Scripturae admodum conformiter in describendis gratiae operationibus primum agit de vocatione, per quam in praedicatione Evangelii gratia hominibus offertur. Vocationi respondet fides. Haec, quia gratiam pro objecto habet, Deum non quasi opere quodam allicere et obligare nitatur, sed semper misericordiam expectare debet, quantumcunque viribus vitae praepolleat. Ex fide fit regeneratio, seu vitae spiritualis radices generantur. Unde homo firma conversione erigitur ad Deum sub gratia ut olim praeveniente et prae-[487]parante, sic nunc operante et cohabitante. Conversionis effectus est poenitentia seu intima humiliatio coram misericordia et gratia Dei, per novas cogitationes prioribus praesumtuosis contrarias. In hoc statu capax est homo justificationis; seu justitiam Christi pro sua judicare et firma conclusione tueri potest. Nam fides, ut semper facit humiles, sic semper est justifica, in passivitate ad gratiam demissa; unde sanctificationis realissima genesis exsurgit, nempe conformatur homo per spiritus paupertatem in intellectu et omnibus animae viribus ad legem Dei in Christo. Ex sanctificatione serenitas conscientiae et testimonium adoptionis et communio haereditatis divinae [*42*] cum Christo stabilitur, cui quoque respondet in intimo sui unio mystica seu status confirmatus communionis vitae Christi in fide, in quo impletur operibus justitiae per vitam et operationem Christi ad gloriam Dei. Et haec est anima orthodoxae fidei. Huc nos concentrare debemus per formulas theticas; non vero per illas nos dissipare in lites et controversias, turgescentiae spiritualis altrices. Fugit illas vera cordis humilitas. Certandum cum principe tenebrarum, cum carne, cum se [488] ipso. Erigendum cor ad Deum Patrem inexhaustis confidentiae nisibus ex Christi intuitu renovandis.

Quid pro sensu communi Christiano, pro sale et pace, queis sectarismus disputantium abscinditur, hic notandum?

Ante omnia notandum, neminem nosse filium nisi patrem, neminem nosse patrem nisi filium, et *cui filius vult revelare;* revelari vero id non sapientiae et intelligentiae suae insistentibus, sed parvulis; adeoque, nisi quis animo infantili et demisso de his colloquatur et disserat cum aliis, vanas esse disceptationes. Gratiam et veritatem coelos et nubes annunciare. Gratiam et veritatem per Jesum Christum oriri in cordibus humilium, ad verbum unctionis cum expectatione et patientia attendentium, donec Phosphorus illucescat. Illis, qui sunt ex contentione, nec secundum patientiam boni laboris, nunquam satisfieri per methodum Scholasticam, semper dubios manere vanos fidei demonstratores. Ante omnia conveniendum esse in hoc, quod s. scriptura non una [*43*] definitione Evangelii et fidei utatur, sed quod mox latiore mox strictiore significatu utrumque sumat. Conveniendum est: Evangelium esse laetum nuncium 1. De eo, quod an-[489]nunciet hostes per Christum fugatos, pacem restitutam esse parta victoria (Luc. 1,74; Col. 1,13); 2. De eo, quod consolationem annunciet poeni-

tentibus, qui per peccata dupliciter punitos sese agnoscunt (Jes. 40, 1. 2); 3. De eo, quod attributa Christi (Jes. 9, 6) enumerentur ad filiationem nostram, ad liberationem ex carcere infernali (Zach. 9, 11) ex potestate Satanae ad mortem morti inferendam, ad pestilentiam gehennae (Oseae 13, 14), neque posse Evangelii latitudinem exhauriri nisi ea methodo, qua Christus utebatur (Luc. 24, 25–27; Matth. 5, 17–19). Tot definitiones esse, quot descriptiones (Matth. 1, 20. 21; 9, 13; 11, 28; Marc. 16, 16; Joh. 1, 12; 5, 24; 6, 40; Act. 10, 34–36). Tantam esse plenitudinem Spiritus ut geometricos definitionum limites exundet. Evangelium mox administratio Spiritus ἐν δόξῃ, ministerium Novi Testamenti et justitiae dicitur; mox sermo reconciliationis, quem legati Apostolici annunciant Christi nomine; mox doctrina, in qua justitia Dei absque lege manifestatur testimonio Legis et Prophetarum comprobata; mox revelatio mysterii, ab aevis silentio retenti, nunc manifesti et omnibus gentibus declarati; mox testimonium Christi (1. Cor. [490] 1, 6), mox sermo de cruce, stultitia iis, qui pereunt, potentia salvandis. Sunt qui definitioni Evangelii solam remissionem peccatorum objiciunt pro for-[*44*]mali; sunt qui conditionem operum addunt. Sed semper his definitionibus lites augentur, scandala cumulantur. Convenit omnibus, etsi Christus novus Legislator non sit, per novam tamen dispositionem antiquasse dispositionem veterem. Hinc Christus dicitur locutus esse ut potestatem habens conformiter tamen stilo curiae coelestis. Conveniendum igitur quoque, quod fidei definitio non una respondeat plenitudini definitionum Evangelicarum. Occurrunt octo fidei acceptiones in s. literis. Sumitur: 1. Pro credendorum complexu (Ebr. 6, 1. 2) et summa doctrinae (Rom. 1, 5; 1, 17). 2. Pro cognitione Dei in Christo et metro agnitionis mysteriorum (Rom. 12, 3). 3. Pro Evangelii professione (Rom. 1, 8) per mundum annunciati. 4. Pro vi miraculosa (1. Cor. 13, 2). 5. Pro gaudio et acquiescentia interna ex Evangelio (2. Cor. 1, 24). 6. Pro nudo rerum divinarum assensu, quem diaboli trementes habent (Jac. 2, 19). 7. Pro assensu inchoato Evangelio recens exhibito (Act. 13, 8), a quo Magus Elymas [491] absterrere fideles conatus est. 8. Pro fide cordis plena seu πληροφορία, qua totum Christum, qua regem et sacerdotem integro corde agnoscimus et amplexamur, quae fides sola justificat. Sic in confesso est apud omnes, nusquam legi in s. literis nos sola fide justificari abstractive et metaphysice sine reliquis fidei instrumentis, quale est Evangelium ipsum, sacramentum baptismi, ipse Christus et ejus subdelegati (Joh. 20, 23), quorum est seipsum servare et eos, qui illos audiunt (1. Tim. 4, 16), preces et supplica-[*45*]tiones quotidianae (1. Tim. 2, 1). Etsi solus oculus videat, tamen oculus non videt sine capite sine trunco; fides etsi sola justificet, tamen semper institutis Christi circumfusa est. In confesso est apud omnes per oraculum Pauli (1. Cor. 13, 2–13). Charitatem esse majorem spe et fide, charitatem esse ligamentum perfectionis, legem regiam, viam maxime stratam absque diverticulis et errandi periculo: Nihilominus neminem dicturum nos charitate justificari. Hinc fides, qua sola justificamur, nunquam est sola et abstractiva, quemadmodum oculus nunquam separatus est a capite, etsi solus videat. Facile igitur controversiae componi possunt ab iis, qui *sale et pace* [492] delectantur, nunquam finiuntur a rixatoribus, et iis, qui abstractionibus suis monopolistarum more tripudiant. In confesso est igitur apud omnes remissionem peccatorum esse favorem Dei gratuitum, justificationis termino venientem; ubi forensia vocabula ex abundanti concurrunt. Judex, judicium, tribunal, reus, accusator, testis, chirographum, debitum, advocatus, absolutio, condemnatio. Quid plura? An sola fides debita nobis remittit? An non Dominus, an non Deus solus justificat? Sit ita, solipsismum exprimi (Rom. 3, 23; Eph. 2, 8;

20 (Rom. 1, 5; 1, 17): Rom. 1, 5; 3, 17 *A und B*

Gal. 2,16; Rom. 4,6. 7. 8), tamen haec omni in tot nexu sumenda sunt. Sola gratia justificamur. Hoc omnes concedunt. Fides sine poenitentia, MELANCHTONIS verbo, est inane somnium. Igitur verborum formulis discrepantes concordes sumus quoad rem, si modo in his conveniamus, in quibus omnes conve-[*46*]nient. 1. Justificationem esse actum forensem, quo peccata remittuntur; esse simul actum Majestaticum, quo justitia Dei seu resplendescentia attributorum ex fonte bonitatis in nos fideles spargitur, cujus nos per fidem recipimus et repercutimus radios (Rom. 1,17). 2. Dei igitur solius esse justifi-[493]care, Dei hoc esse axioma. 3. Justificatos esse tales, qui manifestationem justitiae divinae receperunt in se per fidem superantem manifestationem irae Dei ex coelo (Rom. 1,18). 4. Fidem igitur etiam continere potentialiter justitiam, hinc fidem pro justitia reputari. 5. Sub hoc visus puncto totam epistolam ad Romanos intelligi debere; sub hoc omnes conspiraturos, rixatores solum discrepaturos.

V. Locus de Ecclesia

I. Quoad sensum communem

§ 1. 2: Quid sensui plebis de ecclesia et mundo occurrit?

R.: Quum per sapientiam in plateis loquentem hactenus instructus fuit, atque firma persuasione fidei illam in carne apparuisse et in coelum rediisse tenet, acquiescit unice in optima Jesu Christi institutione, perversitatem mundi perhorrescit societatemque quaerit cum iis, qui eundem habent sensum, sed quum impeditam mundano schemate inveniat, sub multis angoribus et gemitibus facit id, quod sapientia semper fecit. Ut enim illa non erubuit in foris, scholis, opificiis interesse, sic in medio generatio-[494]nis curvae et perversae degit, sensum autem servat intemeratum, quousque potest, genuinae ab antiquo doctrinae, cum veris christianis communem.

[47] § 3: Daturne sensus ut communis inter omnes homines, sic inter fideles et vere Christianos?

R.: Datur omnino, inter veros Israëlitas spirituales, et cum his unum sensum, unam sententiam habere communem gaudet, si vel nullo posset alio frui commercio.

II. Quoad s. scripturam

Cum sacra scriptura hujus sensus unica sit norma, dic in compendio, quid illa dicat de ecclesia?

R.: Ecclesia est coetus e mundo evocatus. Mundus hujus aeonis, malis ex praevisione Dei multis, gravatur; sequentes aeones puritatem promittunt. Hinc ad futura praeparant se fideles in hoc aeone malo. Nil vero magis in votis habent, quam cum regeneratis unitatem spiritus habere et conservare per unicum vitae fontem. Ut enim a vita Dei pendet tum resuscitatio Christi, tum fidelium vita spiritualis; ita etiam unitas spiritus. Hinc desiderium communionis immensum quasi est propter unitatem spiritus in Deo Patre, in Christo et in fidelibus. At quam hoc hodie [495] desiderium sufflaminatur! Mirum pauciores inter nos Eremitas dari, ac tempore patrum, HIERONYMI, MACARII.

§ 7: Video in singulis Theologiae locis ad vitam Dei recte recurri. At ante hanc informationem non putassem locum de ecclesia tantam lucem accipere ex vita Dei?

R.: Non possumus contra veritatem, sed pro veritate. Dextra Dei est tanquam stella polaris, circa quam rotantur omnes Loci Theologici omnesque ecclesiae phases. Dextra Dei est fons vitae, quem Christus in humanitate [48] occupavit, unde omnis Christianorum virtus et justitia; unde omnis ecclesiae colligatio per hanc. Ex hac sane Paulus Eph. 1, 16–23 nexum ducit totius epistolae, et qui hoc non videt, spiritum et nexum epistolae non videt.

§ 8. 9. 10: Nonne hinc mutua quoque subministratio vitae Dei in ecclesia deducitur?

R.: Facile hoc cuivis patet. Nam cum in id omnis vis N. T. tendat, ut Christus sit vita fide-

lium, quid instituta Christi per verbum et sacramenta aliter intendere possunt, quam varios communicandae invicem vitae Dei modos? Imo vult spiritus Christi, ut subministratio vitae Dei per [496] quotidiana mutua officia et actiones communes peragatur.

§ 11. 12. 13: Video jam penitius id ab illo fundamento pendere, quod unio Christi personalis et mystica fidelium ab una vita Dei prodeat?

R.: Vera Ecclesiae definitio hoc omne complectitur: 1. Fontem unum vitae Christi et fidelium ex Deo. 2. Inde sensum communem membrorum ex una vita. 3. Actiones mutuas membrorum ad vitam sibi invicem subministrandam. Hinc ne impediatur reatu peccati, confessio et absolutio in Ecclesia obtinet.

§ 14: Video jam quoque originem sacramentorum et dispositionum V. et N.T.; id si placet enucleabis paulo amplius?

R.: Deus cum spiraculo vitarum inflato dedit homini desiderium aeternitatis, cujus plus habet sensus quam reflexae cognitionis. Igitur subvenire Deus volens huic desiderio, etiam cultum et media salutis dedit, sc. primam dispositionem ceremonialem veterem. Impleto tempore [49] patefactae vitae Jesu Christi dedit dispositionem non tam ceremoniis quam principiis insitis vitae concinnam. Duo tantum instituta principalia in ea injunguntur secundum duos actus fidei, baptismus et sacra [497] coena. Per illum abolitio veteris, per hanc induitio novi hominis magis innuitur. Certe baptismus magis initiationem, s. coena magis confirmationem intendit.

§ 15–19: Quid s. scriptura docet de ecclesia visibili et invisibili?

R.: Haec distinctio non occurrit; sed si ecclesia in singulari indefinite nominatur, si *unum Corpus, una Sponsa* appellatur (Eph. 4; Cant. 6), idem quandoque est ac invisibilis, ut Matth. 16,18: *Super hanc Petram aedificabo ecclesiam meam.* Si in plurali, tum intelliguntur ecclesiae particulares, uti Apoc. 2. 3.

Vellem jam, ut specialius de baptismo summam rei dicas?

[R.:] Baptismus primum per Johannem, tum per Apostolos ex instituto Christi peragebatur, et omnibus ecclesiae ministris commissus est. Baptismus Johannis et Apostolorum gradu effusionis Spiritus distinguitur. Nam effunditur in Baptismo Spiritus S. ut causa materialis et efficiens regenerationis simul (Tit. 3, 5. 6), et cum baptismo sigillum justificationis conferebatur in ecclesia primitiva.

Dic etiam de s. Coena?

R.: Ante Christi mortem discipuli carnem Christi accepere minus substantialiter, quam post mortem et resurrectionem. Nam [498] tum vita Jesu Christi sub pane et vino singulariter exhibebatur. Lites hic nil prosunt. Sufficit vita Dei corporaliter in Christo ha-[50]bitante in s. Coena frui et in commmunionem omnium Sanctorum firmari, in unum corpus cibari, in unum Spiritum potari. Dummodo cum reverentia accedamus cum hoc sensu, nemo litem nobis movere potest. Scriptura s. sane nil metaphorici in s. Coena intellectum vult. Quod non videre velle, miserum est et per philosophiam coecum.

[III. Quod formulas theticas]

§ 20. 21: Jam in summam velim reduci, quae ex formulis Theologicis ad hunc locum faciunt?

R.: Quoniam satis concisus fui in ipsa tractatione libri de his, non opus est ulterius illa contrahere. Unum de sacramentis dicam, ut numerus nonnisi duorum exacte demonstrari

queat. Externum signum internae gratiae non est bona definitio, per hanc enim sequeretur dari innumera. Octo etiam conditiones BELLARMINI *de sacram. in genere*, L. I. c. 9 non sufficiunt, utpote quae sunt etiam in impositione manuum, eleemosyna, oratione, reconciliatione. Ex. gr.: Reconciliatio cum fratre injuriaeque remissio est 1. signum, 2. sensibile quid, 3. non naturaliter significans, sed volun-[499]tarie, 4. habet analogiam tamen, 5. res sacra, 6. habens effectum, 7. in ipsa actu Deus concurrit ex altera parte remittendo, quae frater remittit, 8. est statum quid semper in ecclesia obtinens. Sed ob has octo conditiones non est sacramentum proprie sic dictum. Nam sacramentum est actio per instrumentum divinitus institutum significativa et exhibitiva, foederis divini renovativa, ordinem solennem innuens, quo Deus per ecclesiam in vocatis gra-[*51*]tiam et vitam vel producit vel productam confirmat cum sigillo totius dispositionis divinae. Caret reconciliatio renovatione foederis divini et sigillo totius dispositionis divinae, caret institutione ad significandum et exhibendum solenniter. Quod tamen ad pacificum sensum communem christianum facit, velim non abrupte, sed prolixius exponi; dic igitur, in quo convenire possent litigantes? Conveniunt, quod fides ut organum internum instrumentis opus habeat externis, nempe sacramentis et ministeriis, quae utraque Christus instituit. Lites de sacramentis et de sensu verborum institutionis multae sunt enatae. Sed si fines institutorum Christi, sc. informandi, significandi, exhibendi, applicandi, obsignandi, disci-[500]plinam conservandi, obligandi foedusque confirmandi, nec non discriminandi, uno complexu colligatos comprehendissent litigantes, non amplius contendissent. In unum colligare multa, medetur discordiae, abstrahere nimium, parit discordiam. Sic sacramentorum numerus facile apparebit, si cum vera definitione comparentur, in qua primitus divina institutio requiritur. Sic baptismum parvulorum ratihaberi a Domino, sic praesentiam corporis Christi realem et substantialem in sacra coena exhiberi, nemo pacis studiosus negaverit. Ipse CALVINUS *Instit.* L. 4, c. 17, symbolum inane proponi idem dicit, ac fallacem vocare Deum. De ministerio ecclesiastico constat Christum solos Apostolos et discipulos instituisse et utrorumque successores, episcopos atque presbyteros. Diaconorum insti-[*52*]tutio clare traditur (Act. 6). Quidquid autem praerogativae confertur ministris ad normam Jesu Christi, tenendum, qui dixit: *Ego sum inter vos, tanquam qui ministrat* (Joh. 13, 15. 16; Luc. 22, 26. 27), sic facile retundetur contendendi de primatu pruritus. De ipsa ecclesia valet et usui est hodie distinctio in ecclesiam vocatorum et electorum ex Salvatoris sententia bis inculcata [501] (Matth. 20, 16; 22, 14). De ecclesiae auctoritate facile convenit inter omnes illam esse testem et custodem veritatis debere. Fides inchoanda ministerio ecclesiae opus habet. Fides consolidata scriptura demum utitur sui ipsius interprete. Solus Christus est infallibile caput ecclesiae. Solius Christi ecclesia corpus est mysticum. Christus solus corporis sui Salvator audit. ROMANO-CATHOLICI Christo aequalem facientes Pontificem, inviti ex eo faciunt Antichristum. Contendunt ecclesiae Hispanicae et Italicae Papam esse supremum et infallibilem judicem. Gallicanae Papam pro haeretico declarandum clamant, qui concilii generalis sententiae recuset subesse. Et tamen adhuc convenit inter has ecclesias. Possent multo magis adhuc vinculo externo cohaerere, si vel deciderent ex oraculis Apocalypticis Papam reapse Antichristum indigitari. Domini autem adventus externis papatus munimentis finem faciet; nostrum est agnoscere et pro certo habere, quae Apocalypsis demonstrat. Utinam S. Rev. D. BENGELIUS eousque vixisset, ut scribere adhuc potuisset librum mente jam conceptum, in quo ex Pontificiorum commentariis ipsis demonstrasset [*53*] soliditatem explica-[502]tionis suae Apocalypticae. Sed nunc in ἁγίοις fruitur eis, quae fide praevidit. Quantus quamque immensus rerum creditarum usus in gloria!

Pauca hic addam pro sale et pace in materia de conjugio et magistratu; multae controversiae matrimoniales de gradibus prohibitis praeter rem enatae sunt 1. quia universalitatem versus 6. (Lev. 18) restrinxerunt auctores quidam, cum tamen expressis verbis extet: *Isch Isch* quilibet *ael col scheer besaro lo tikrebu,* ad omnes residuum (propinquum) carnis non appropinquate. Ego sum Jehovah (et haec est regula generalis, quemadmodum Lev. 11,3. 4. 9 sunt regulae generales pro dijudicandis puris et impuris cibis, reliqua sunt exempla, secundum quem canonem totus catalogus exemplorum judicandus); 2. quia sanctionem poenalem (V.24) ad praecedentes casus bestialitatis restrinxerunt tantum.

Sed qui tam temerarii sunt in expressa Dei oracula, illos sibi relinquo, vix convincentur; tales etiam concludent ex V. 18 posse duci uxoris sororem, idque per technas interpretandi, dum ex difficultate textus argumenta quaerunt pro suis rebus. Qui vero simplicem regulam recto corde ad allegata exempla applicant, illi etiam [503] casus omissos et tamen sub extensione *scheer besaro* comprehensos facile perspicient, perspicient etiam in V. 18 id innui: ne ducas sororem nec successive nec simultanee; non enim ibi est explicatio ejusdem rationis, sed duplicatio rationum. Caeterum et si liceat duobus fratribus nubere duabus sororibus, tamen cum THEODOSII [54] *constitutio* consobrinorum et patruelium conjugia vetuerit, inde patet factum licitum apud pios horreri etiam propter vicinitatem illiciti, quanto magis factum V. 18.*

De magistratu Anabaptistae lites scrupulosas moverunt. At Paulus longe aliter decidit, distinguendo inter personas magistratu tyrannice abutentes et inter officium. Officium manet in [504] salvo, etsi Hos. 8,4 extet: Regnarunt, sed non ex me. Viae Dei publicae simplicitatem et bonitatem Dei referunt, queis provisum est usui generis humani, ut myriades in unius obsequio retineantur. Hinc Paulus dicit: *ad Tribunal Caesaris sto, ubi oportet me judicari* (Act. 25,10), ab impio Caesare sanctum Apostolum. Inde vero non sequitur, delicatas conscientias ex verbo Servatoris: *Vos vero non ita,* non deprecari posse munus magistratus, nam ut est extremitas vitiosa, dicere: si rex degeneret in tyrannum, tum a fidelitatis sacramento liberari subditos, clericos non esse regum subditos, ac proinde, rebellionem eorum in regem non esse crimen laesae majestatis; sic enim altera talis est, ubi dicitur: mundani regni naturam commisceri posse cum natura regni Jesu Christi. Manet enim: *Regnum meum non est de hoc mundo.*

* Difficillimus, fateor, textus ita latine reddi debet ex mente celeberr. Dn. KOCHII, seu ELEUTHERII TAXIMENIS, in libro *vom nahen Heyrathen*, p.44. *Uxorem successive in relatu ad ejus sororem ne capias. Zelotypiae, quoad retegere nuditatem ejus, simultanee contra illam, illa adhuc vivente.* Sunt duo casus: Quod concernit τὸ nubere sorori conjugis, id pugnat contra propinquitatem; hinc prohibitum est. Quod attinet τὸ nubere sorori, adhuc altera sorore vivente, id simul pugnat contra amorem, et cedit in Zelotypiam; hinc prohibitum est.

[55]

VI. Locus de Invisibilibus et Novissimis

I. Quoad sensum communem

§ 1: Per quid tandem Sensus communis exercitatus se ipsum cognoscit?

R.: Quando ad Deum, ad seipsum, ad [505] legem, ad gratiam, ad ecclesiam se vertendo assuescit objectis invisibilibus, dum distinguit in se lucida et tenebrosa intervalla. Illa, quibus sensus se exserit; haec, ubi nullus se exserit; illa, ubi preces exaudiri sentit per operationes gratiae, haec, ubi Deus silet, hominemque sibi relinquit. Ita potentias Dei, δύναμιν Θεοῦ, quam Sadducaei ignorarunt, cognoscit, et scripturis amen dicit.

§ 2: Potestne sensus ille magis ac magis elevari?

R.: Potest et in tali gradu dicitur Magia, eo sensu, quo Salomo Prov. 3,13 eam describit, ut sit sapientiae occultae, quam Deus in creatione mundi exeruit, cognitio et possessio analogica, et quam Paulus in N.T. etiam ex parte describit (1.Cor. 2,7).

§ 3: Agnosco primum hoc esse inter invisibilia, ut sensus sine haesitatione sibi ipse conscius fiat, sed nonne plura dantur objecta invisibilia?

R.: Dan-[56]tur nimirum 2. coelum et orcus, lux et tenebrae, 3. boni et mali genii, 4. mors et status post mortem, 5. status meliorum temporum in terra, 6. resurrectio, 7. judicium, 8. infernus, 9. aeones.

Quid s. c. obvium est de coelo et orco?

R.: Id valde clarum est, si nemo quaestiones moveat; quam primum autem [506] subtilius quaeritur, quid hoc rei sit, consulendus est HIPPOCRATES.

Quid de bonis et malis geniis?

R.: Antiquissimis populis, qui propius abfuerunt a traditione patriarcharum, clarum fuit illos tum elementis rerum tum ordini universi a Deo praefectos fuisse, hoc sub principe tenebrarum ut rebelles obsistere illis.

§ 5: Agunt ne genii seu intelligentiae bonae semper naturae conformiter?

[R.:] Omnino. Illi exactissime rationes Musico-harmonicas universi sequuntur.

Quaenam per sensum communem porro distinguuntur objecta ab invisibilibus denominanda?

R.: 4. Mors ipsa, etsi quoad externum sit visibilis, quoad internum tamen est invisibile quid, praecipue si status post mortem bene perpendatur.

§ 8–14: An status meliorum temporum quoque huc referri debet?

[R.:] Quoniam ille status est demum futurus, adeoque nunc invisibilis, soli sapientes illum prospicere possunt, adeoque heic numero quinto locamus. Sexto autem numero resurrectio ex emblematis Naturae perspicua. Septimo judicium extremum ex tot impunitis facinoribus colligendum. Octavo Infernus, malorum in unum separatio, unde puritatis et beatitudinis initia. Nono [57] Aeones aeonum et [507] consummatio quaedam seculi in circulo aeonum.

II. Quoad scripturam sacram

Quid S. Scriptura revelat de his, ut sensus natura haesitans ad fixam certitudinem ducatur?

R.: Apocalypsis lucem spargit retro in omnes scripturae libros. Describit vero illa I. Res invisibiles, II. Res novissimas. Ad res invisibiles pertinent 1. Coeli, 2. Terra, 3. Abyssus, 4. Spatia inter coelum, terram, abyssum, intermedia. Ad res novissimas referenda sunt 1. Mors prima et secunda, 2. Status post mortem, 3. Fata temporibus inclusa, 4. Status regni Christi in terra, 5. Resurrectio prima et reliquorum universalis, 6. Conflagratio telluris cum judicio, 7. Nova Jerusalem et lacus igneus.

Dic jam ideas Scripturarias de coelis?

Coeli sunt extensum quoddam (c. 1. Gen.) ex aquis supra-coelestibus et expanso, quod Ps. 150, 1 expansum roboris Dei dicitur constans. Habent coeli certas Sphaeras, hinc dicitur: Coeli coelorum non capiunt Deum (2. Chr. 2[, 5]).

§ 15: Dic summam de terra?

[R.:] *Terra*, Petro teste, *ex aquis* et *per aquas constat verbo Dei* (2. Petr. 3, 5).

[508] § 16: Dic de abysso?

[R.:] Multa mentio abyssi in Apocalypsi, estque regio tenebrarum invisibilis in terra et mari. Dicitur *infimi loci terrae* (Eph. 4, 9), quo *Christus descendit* in Spiritu, ubi ipsi mali genii catenis tenebrarum detineri horrent (Marc. 5, 12. 13).

[*58*] § 17. 18: Quid de spatiis intermediis dicit Scriptura?

[R.:] De his per consequentias saltem colligi potest ex Apocalypticis. Nam variae mutationes mox ex terra, mox ex coelo, mox ex abysso prodeunt, et ubi manifestantur illae mutationes, ibi sunt illa spatia. Certe, ubi praelium inter angelos et draconem accidit, illud certum fuit spatium. Apoc. 12 et, quod ex harmonia stellarum ad terram resultat, huc quoque referri debet, nec non dextra et sinistra Dei (Hiob 23, 9). Etiam scala Jacobea inter coelum et terram interjacens, super quam angeli Dei ascendunt et descendunt.

Quid de novissimis tradit Scriptura?

[R.:] PRIMO occurrit mors prima et secunda. Quid sit mors prima, sciunt omnes notione communi. Mors secunda est illud, cui tribuuntur adjuncta aculei, laquei, torrentis (Ps. 18, 6) et se exerit diversimode post mortem primam apud eos, qui Christi victoriam haud [509] in usus vocarunt. SECUNDO Status post mortem, de quo vide denominationes scripturarias, a) silentium (Ps. 115, 17), b) terra oblivionis, c) terra *rephaim*, d) umbra mortis, e) puteus corruptionis, f) *abbadon*, g) *scheol*. TERTIO pertinent ad novissima, fata ultima, temporibus inclusa. De quibus videatur Apocalypsis. QUARTO Status regni millennarii in terris, qui dicitur in Actis tempus refocillationis (Act. 3, 19–23), ad quod omnes prophetae respexerunt. QUINTO Resurrectio, quae secundum 1. Cor. 15 consequens est resurrectionis Christi, adeoque vita Dei per Christum in resurrectione se manifestabit, quemadmodum per totum hunc lo-[*59*]cum se quam maxime diffundit ratione locorum et temporum. SEXTO Dies magnus judicii. Ubi notandum, quod dies magnus judicii a Zacharia describatur ita, ut quemadmodum in sextiduo primum fuerit lux, ita primum in judicii die sit frigus et congelatio, et postremum lux (Zach. 14, 6. 7). Caeterum sonabit illo die magna tuba archangeli; colligent angeli electos, fiet immutatio rerum, ignis resolvet omnia, libri essentiarum aperientur, apparebit judex, a cujus facie fugiet coelum et terra, et quodlibet sententiam accipiet pro [510] participatione vitae Christi. SEPTIMO, Nova terra et nova

Jerusalem, in qua plena vitae Dei erunt omnia, quae vitae Dei contraria sunt, in lacu igneo sortem habebunt. Erit circulus aeonum; tandem Deus erit omnia in omnibus.

III. Quoad formulas theticas

Quis hic formulis theticis locus?

R.: Theologia, quatenus ad doctrinam publicam pertinet, non agit prolixe de arcanis invisibilium et novissimorum. Hinc ut supra brevis fui, ita et hic, quae concise dixi, repetere nil attinet.

Quid pro sensu communi Christiano hic observandum?

R.: *Mysterium pietatis* (1. Tim. 3, 16), *mysterium voluntatis Dei* (Eph. 1, 9), πρόθεσις τῶν αἰώνων ἐν Χριστῷ (Eph. 3, 11). *Mysterium Christi* (V. 4) *omnisque thesaurus plerophorias intelligentiae ad agnoscendum mysterium Dei* et Patris τοῦ Χριστοῦ (Col. 2, 2) nonnisi unicum est mysterium; quod qui agnoscit, ille etiam noscet ea, quae de invisibilibus et novissimis scripta extant. Praecipue, [60] si summe Rev. D.D. Bengelii Apocalyptica bene trutinaverit. Qui vero divitias illas plerophorias intelligentiae insuper habet, praetextu, quod talia non sint articuli [511] fundamentales, ille etiam ipsum articulum fundamentalem, si Christi tempore vixisset, quod Jesus sit Christus, cum Pharisaeis non fuisset agniturus (Matth. 23, 30), sed tum fide historica Diabolorum contentus videbit, quando mors oculos aperuerit, quod sit carere oleo virginum providarum. Fides est demonstratio invisibilium (Ebr. 2). Horrent disputare de his, horrent oculos cordis aperire, horrent convenire. Si quis vult ignorare, ignoret (1. Cor. 14, 37. 38; 2. Petr. 3, 5). Hoc unum hic subjungam, quod B. S. R. D. Bengelius *Theologiae* meae subscripsit post censuram:

Basis hujus compendii vita Dei. Vita hominis est duplex, naturalis et spiritualis. Sed vita Dei, cui utraque illa respondet, est una et simplex. Propterea ex robore virtutis Dei et resuscitatio Christi ex mortuis et spiritualis vita fidelium deducitur (Eph. 1, 2). Omnia opera Dei naturalia sunt etiam spiritualia.

Nonne potes totam hanc syllogen per unam ideam vitae concentratam sistere in uno quodam puncto? Omnino. Et si quis remotis variis denominationibus percipit, totam Theologiam rem non esse nisi unam, eamque unam [512] rem in imo sui Spiritus omni tempore et loco cum voluptate summa gestat, ita ut omnia vilescant ei respectu hujus. Nae ille tum in Spiritu Theologus est Deum adorans in Christo cultu continuo.

[61] Ecce igitur quam facilis haec sit Theologia!

1. Deus est ipsissima vita et ἀφθαρσία, solvi nescia. Creaturae vitam non habent solvi nesciam. Vita est duplex, physica et spiritualis, naturalis et supranaturalis. In Deo utraque vita est una et indissolubilis, sed prout se vita Dei exerit ad objecta gratiae, dicitur Jehovah. 2. Homo constat spiraculo vitae duplicis, et imago Dei sita fuit in vitae duplicis, physicae et spiritualis, temperamento aequabili, sc. *Nischmat chajim*. 3. Lex non habet locum, ubi unum tantum est, hinc solus Deus est sine lege. Unum est et manet unum, nec est deviationis capax. Ubi lex est, ibi vita ad minimum duplex solutionis et aberrationis possibilitatem habens esse debet. 4. Peccatum est ipsa aberratio vitae duplicis a primaeva colligatione, adeoque a lege, quae solutioni mortem praesagit. Vides quatuor has ideas una vitae idea contineri et respectibus tantum differe, re una. [513] 5. Gratia est illud beneplacitum Dei, quo reducendi vitam spiritualem ad vitam naturalem certum ordinem constituit. 6. Ecclesia est coetus, in quo est

unitas Spiritus, una praesentia Dei in vita omnibus membris communi. Unitas Spiritus fundatur in unitate fidei: Adeoque vita spiritualis per verbum rursus vitae naturali est coadunata per singula membra, etsi donis et charismatis inaequalia. 7. Novissima sunt, ubi vita interior tum naturalis tum spiritualis est extraposita; ubi occultum fit manifestum, ut in resurrectione, morte secunda, nova Jerusalem, nova terra, praeeunte judicio extremo, donec Deus post aeonas aeonum erit omnia in omnibus.

[62] Vides igitur tres has ideas posteriores sub diversis tantum respectibus etiam esse unam.

Fac ut in spiritu et in νοῖ sis verus Dei adorator. *Unum est necessarium.* Theologia disputatoria nil facit ad unum, ad aeternitatem. Facit ad hoc seculum.

Meditatio in Primum Caput Ezechielis pro Demonstranda vitae idea

Dictum est in Praefatione vitam [514] esse colligationem seu complexum potentiarum ex Deo libere emissarum, atomis molis divinitus immersarum, sic ut primitus impressa rotatione continua passivum elevetur per activum. Haec idea solis philosophis, scientiam vitae possidentibus, qualis fuit Arabs ALIPULI, ex natura rerum est demonstrabilis. Nos Theologiam professi abstrahimus ab illis solum eo tendentes, ut ex oraculis talia probemus. Subvenit Deus imbecillitati intellectus nostri per caput primum Ezechielis, ubi nil nisi rotae et motus circulares innuuntur vitae divinitus exortae phases praecipuae.

Vidit Ezechiel: 1. Turbinem ex Aquilone et in medio turbinis ignem concentratum. 2. Ex medio hujus ignis vidit existere quatuor entium vividissimorum sive animalium species. 3. Vidit cursum animalium recta processisse, etsi intrinsecus decussatione fulguratoria distinctum. 4. Vidit in terra rotam unam prope animalia in quatuor latera spectantia. Ex his ea tantum hic pressissime observanda dabo, quae definitionem vitae [63] lucidiorem sistunt. Primum ejus momentum est vitam esse colligationem potentiarum a Deo libere emissarum; id ut intelli-[515]gatur, etsi cum ideis hactenus adsuetis non conveniat, notandum primo ex comparatione Apocalypseos Johannis et rotarum Ezechielis rotas in Apocalypsi non fuisse visas, sed non nisi animalia, at ea tum interne plena oculis; oculus vero apud Ezechielem insitos fuisse rotis, sequitur, cum oculi rotaeque sint interius animalium Apocalypticorum; hinc animalia denotare exterius vitae, rotas interius; sequitur porro animalia et rotas, etsi separatim et optice ut diversa fuerint depicta, tamen idem denotare.

Notandum secundo rotas Ezechieli apparuisse quidem ut rotam unam, sed fuisse quatuor rotas in se invicem innexas, sicut animal in animali; hinc clarescit vitam in animalibus esse intensum quid, ubi potentia est in potentia, adeoque complexus potentiarum per spiritum Dei in unum colligatus. Turbinis enim et animalium et rotarum unus fuit spiritus, distinctus a potentiis, queis illa constant. Quod vero potentiae a Deo libere sint emissae, patet tum ex illa ipsa distinctione spiritus Dei a potentiis rotarum, tum ex ipso motu gyratorio, qui nisibus contrariis centripeto centrifugoque, [516] divinitus et libere in contrarias plagas coordinatis, perfici debet.

Objiciet aliquis nondum esse certum ea, quae Ezechieli repraesentata sunt, denotare res spirituales; at respondetur, certissimum esse, ortum quatuor entium vitalium describi ex turbine [64] aquilonari emicantem. Quid jam haec sunt nisi spiritualia? Potentias vitales habere initium ex eo, quod ipsae non sunt, nimirum ex aquilone, qui indigitat chaoticum quid ex parte invisibile, abyssum quandam; quid vero abyssus haec est aliud, nisi spiritualis atque potentialis origo, Deo liberrime acturo soli cognita. Illustratur autem hoc ex basi Musica 1^{∞}, 2^{6}, 3^{2}, 5^{1}, 7^{0}, ubi unitas, ex qua potentiae 2, 3, et 5 exeunt, est punctum et septenarius, sine quo in singulis octavis innumeri darentur Toni, quia basis non esset satis limitata per 5, est

quoque punctum seu circulus concentratus; ubi nec punctum 1 nec circulus 7 potest cum potentiis 2, 3 et 5 comparationi seu homogeneitati subjici, nam unitas, cum qua 1^{∞} et 7° coincidunt, non est in serie numerorum primorum 2, 3, 5, 7, 11, etc., sed illam ex sese generat modo omnem regulam transcendente; utrumque igitur punctum con-[517]stituit abyssum, quae nec est merum punctum chaoticum potentiale, nec nihilum absolutum differentialistarum, sed positivum quid cum quaternario et senario idealiter et plastice agens; uti enim unitas in se ipsa distinctionem facit per duplicem expressionem 1^{∞} et 7° totius harmoniae Musicae fundamentum, ita eadem quoque omnes numeros ab 1 ad 7 in suo fundo 1^{∞} 7° realiter distinguit a se invicem; et sic activitatis Musicae non unus est terminus, centrum 1, sed etiam alter adhuc in ipsis principiis diversus ab isto circulus 7 concentratione punctum efficiens, ut adeo $1^{\infty} = 7^{\circ}$ sit abyssus ista, 2, 3 et 5 potentiae, 4 et 6 ideae operatrices. Potentiae ex 2, 3, 5 colligatae mihi quoque dicuntur Essentiae in fieri constitutae.

[65] Brevissimus esse debeo; hinc ad alterum distinctionis momentum progredior, quod est, potentias atomis molis esse immersas et sic passivum elevari per activum. *Dices, unde oriuntur atomi molis?* Responsio: *Ex abysso spirituali, per potentiarum* diverso intensitatis et directionis gradu collidentium, fulgurationem et decussationem, dum potentiae itus reditusque per puncta decussatim et cyclice indesinenter continuant propter legem Gy-[518]rationis semel et libere a Deo potentiis impositam, unde sequitur oriri passivum et activum sive atomos molis et Spirituale *chasmal* ex iisdem punctis abyssalibus, praecipitari passivum idque semper revolvi per activum illud, *chasmal* Ezechieli dictum, et in vividiorem statum elevari, ut materia bruta BUFFONII in animatam elevatur, atque in hoc consistit notabilis ille Geneseos circulus, τρόχος γενέσεως seu naturae naturantis creatae rota, brevissime a Jacobo (C. 3,6) indigitata, etsi a paucissimis in versione germanica, imo nec ab ipso LUTHERO, animadversa. Iterum objicies halitum vitarum, *nischmat chajim*, in Genesi esse vitam per se, antequam potentiae atomis *molis erant immersae*. Resp.: In Ezechiele, prolixius singula enarrante, ad figuras animalium corporeum quid, atque adeo atomos molis concurrere, quis non videt? Sed quomodo id fiat, subobscure innuitur, dum motus internus sese exserat per modum fulguris (V. 13. 14); fulgur autem oritur ex collisione calidi et frigidi, activi et passivi, adeoque continua subactio et elevatio passivi in motu vitali interno occurrit. Nos successivis Geometriae figuris assueti simultaneos hos conceptus aegre ferimus, sed sufficit, Deum ostendere nobis rotam naturae non concipi per Geometricam methodum, nisi quis potissi-[519]ma Geome-[66]triae theoremata sub unum obtutum simultaneum revocare assuescat, artificio universalificationis intensissimo ad quadraturam intento. Nobis hic sufficit ideas vitae ex Ezechiele doceri; si non omnia exhaurimus, prosunt tamen plurima.

Igitur bene expendatur, quod Ezechiel dicit de cursu animalium, excurrisse illa et divertisse in speciem fulguris vehementissimi (v. 14; etsi antea dictum non divertisse, V. 12), tum intelligetur animalium vitam in interioribus vim fulguris quadratice decussativi retinere, cum in negotiis ad extra motus sit simplicissimus. Sed ne quis dicat Spiritualia tamen materialiter concipi, dicam brevissimis: immaterialitatem spirituum longe melius hac via salvari quam WOLFFIANA. Primo enim puncta duo chaotica nec non ipsae potentiae sunt immaterialissimum quid; potentiae in potentia sunt intensum quid, non extensum; quod vero semper materialis quidam typus ingrediatur conceptus hos, ex eo est, quod tum formale tum materiale per ideas operatrices quaternarii et senarii ex punctis iisdem chaoticis ortum habeant, ita ut materiale et immateriale perpetua lege discriminentur atque iterum uniantur cum atomis molis; id vero non potest satis vivide typis figurari successivis more Geometrico, ut ex capite

primo Ezechielis pa-[520]tet. Uterque concipiendi modus, WOLFFIANUS et EZECHIELITICUS, nodos habet suos, saltem cum ea differentia, quod a) ibi verbum Dei normam concipiendi nullam, hic non certe nullam suggerat, b) quod ibi corporeum ut merum Phaenomenum, hic ut reale, c) quod ibi corporeum incorporeo per harmoniam tantum externam (si tamen harmonia dici potest), hic per internam jungatur. Caeterum in utroque concipiendi modo materiale et immateriale quidem ut diversum sisti-[67]tur, sed apud WOLFFIANOS tantum nominaliter, apud nos realiter.

Et hoc Spinozismo Judaico ante Spinozismum jam pridem id emersit, ut MARCIONITAE corpus Christi tantum pro Phaenomeno habuerint. Vide p. 39.

Dices: Tu certe compositum efficis ex anima? Respondeo: Compositum si id apellas, quod asserum more per partes extra partes jungitur, tum anima tale non est; si id compositum dicis, quoad unitum quid est ex potentiis, tum compositio aeque minus praejudicat animae ac compositio Theanthropi Deo. Placuit Deo corporaliter omnem plenitudinem Deitatis habitare in homine. Perfectio haec est, non imperfectio. Anima hoc sensu non componitur materialiter, sed essentiatur ex 2. 3. 5, hoc est ex intellectivo 2 potestativo 3 et sen-[521]suali appetitivo 5 per puncta principiativa 1 et 7 cum 4 unita, in substantiam ex potentiis completam. Deinde anima ut hypostasis ex diversis potentiis complexa simplificatur divinitus per λόγον.

Dices: Quid hoc novi est vocabuli essentiare? Respondeo: Est ad intensitatem et inexistentiam potentiae in potentia redigere. Sic praecavetur contradictorius conceptus antitypiae, LEIBNIZIANIS monadibus maximum, una cum principio indiscernibilium, praebens effugium. Unitas cum septenario sunt potentiae primae chaoticae, et ut monas respondet septenario, sic binarius senario, ternarius quinario concinit. Solus quaternarius in medio stat, et est principium formale respectu reliquorum miscens atomos molis cum formali essentiationis ortu. Sic intensum praemittimus extenso, et terminos illos metaphysicos principii, essentiae, substantiae longe reddimus in-[68]telligibiliores, cum apud metaphysicos difficillime distinguantur, imo nominaliter tantum discrepent. Principia sunt mihi 1. et 7. cum 4. essentiae 2. 3. 5. substantia sunt omnia illa in uno. Materialitas animae per nos nulla infertur, sed vera existendi perduratio materiae superstes. Dein etiam individuationis principium non ab omnimoda determinatione externa, sed ab internis sui manifestativis [522] pendet apud nos. In LEIBNIZIANO autem systemate deest in manifestativo indivisibili illud, quod sui dicitur, quia nulla ibi essentiatio genetica, nullus circulus geneseos *a patre luminum* primitus impressus, ibi deprehendi potest, sed repraesentiatio tantum mera. Hic vero essentiantur potentiae, hic intellectivum efficit τὸ suum, potestativum cum sensitivo in unione cum intellectivo sunt manifestativa sui. Omnes potentiae basin musicam ingredientes operantur etiam in intimo aliorum subjectorum, non musicorum, secundum legem jam ab eruditis receptam: Rad. quadr. elasticitatis/densitatem, per quam, quod in attractione deest, corrigit summus EULERUS, intima naturae propius tangendo, et tum densum per subtile, et hoc per densum essentiatur. Potentia 5 notat aliquid densum, 3 respectu hujus aliquid elasticum, etsi sit medium quid inter 2 et 5, quae cum in lucta sint per 5 retentivum et per 3 respective extensivum, divisionem mediantibus reliquis operantur continuam, divisione tamen semper iterum simplificata h. e. per simpliciores numeros radicales revocata ad essentiationem unitivam. Fateor naturaliter nos nescire, tale quid subesse rebus spiritualibus; sed per caput primum Ezechielis infallibiliter docemur rem ita se [523] habere etiam in spiritualibus, utut eminentiore modo.

[69] Nullae igitur malae consequentiae pro Epicureismo pro animae destructibilitate necti possunt. Vita animae, etsi non sit solvi nescia, veluti divina, tamen interire nequit propter

simplificationem divinam. Debent omnia bene circumspici, priusquam objectiones formentur. Responderi potest ad omnes objectiones. Judicent jam aequi veritatis trutinatores, quis a Fanaticismo metaphysico vel Physico propius absit, LEIBNIZIANI an NEUTONIANI. Illi ex nexu substantiarum ideali Dei omnia deducunt, magnum *rationis sufficientis principium* in phantasma redigentes, h. e. eo abutentes, ubi Deum ipsum huic principio subjiciant. Hi vero inexhaustum Dei libertatem ejusque actiones liberrimas cum nexu substantiarum ita committunt, ut pateat suae voluntati, suo imperio, subjecisse Deum universa, eoque tendere numen, ut tandem post certum aeonum cyclum *sit omnia in omnibus.*

8–256, 1 in omnibus... Quaestiones *A:* als Schluß des Kapitels ein weiterer Abschnitt bei *B* (S. 69f.):
»Ego bene praevidi, Theoriam hanc jam in libro de sensu communi traditam non optime se probaturam iis, qui nil verum putant, nisi quod cum affabrefactis ipsorum ideis convenit. Sunt, qui me ob librum de sensu communi tenebricosum et hypochondriacum (cur non et atrabiliarium?) vocarunt. Posset ob hoc etiam mihi atra bilis moveri, sed frigido spiritu Prov. 17, 27. dicam, quod debet dici, etsi veritas se ipsam vindicet. Expecto plures ejus furfuris titulos honoris; spiritus veritatis defendet me, non enim mea res agitur. Illi vero sentient, vel mox vel tandem, quid sit sensus.
Si satis olei consumsissent in perscrutandis notionibus Apostolorum et Prophetarum, quae multis obscurae manent, non viderer eis tenebricosus et hypochondriacus, Jes. 59, 15, sed sanus mente et corpore, qualis Dei gratia sum (Act. 26, 25). [S. 70] Ebraei sunt et ego, Logici sunt, et ego. Interim abeant prius, antequam mors oculos aperiat (Hiob 28, 22) et excutiant penetralia scripturae inprimis cap. 1. Genes. et Ezechielis, capita praecipua Jobi et Proverbiorum, et hunc stilum non defugientes, Prov. 22, 18 collat. Joh. 7, 38 intelligant notiones primas Jesu Christi; tum deprehendent, elegisse Deum, quae stulta videntur seculo. Standum hic, non recedendum. Accingant se et objectiones in forma faciant Logica, et tum illis brevi via satisfiet. Haud circumeant tantum; non enim lucem fugio, sed in luce laetus et certus ambulo coram Deo.
Caeterum viris summis summos opposui viros: et quid oraculis Dei magis est summum?«

[70]

Quaestiones Theologicae Ex Rationibus Externis, Oeconomicis, Anthropopathicis

Quaestiones, quae mihi Systema Theologicum ex sacra scriptura deductum [524] expendenti de foedere operum oboriebantur, sequentes sunt:

1. Quum Deus in sacris litteris κατ' ἄνθρωπον per tot imagines nobiscum loquatur, numquid hanc ob causam id factum sit, quod praesens nostra cognitio cum futura illa revelatione comparata plane sit puerilis? An vero alium Deus finem ex methodo intendat?

2. Cum Adam in statu integritatis constitutus cum Deo ut Patre, filii ad instar, agere potuerit, an nihilominus operum, quod appellitant, foedus cum illo iniverit divinum Numen?

3. An amicae Dei cum primaevo homine actiones sub schemate tantum [*71*] foederis cujusdam proponantur, vel an genuinam veri pacti formam habuerint? Si quidem homo jam antea ad omnes obsequii partes fuerit obstrictus.

4. Anne, jamdum in Paradiso foedus quoddam gratiae locum habuerit? Porro: An divisio in foedus operum et foedus gratiae Theologico systemati necessario sit inserenda? Nonne doctrina illa sine omni foederis denominatione percipi possit?

5. An divus Paulus Rom. 5 divisionem illam necessario praesupposuerit?

6. Anne a recentioribus Theologis demum sit conficta, ut [525] ideas de merito et satisfactione Christi possint systematico nexu compingere?

7. An pactum inter Patrem et Filium ob introductum foedus gratiae sit statuendum?

8. An quicquam inde incommodi sequeretur, si quando sepositis ratiociniis in eo toti subsisteremus, quod in priore utroque capite Geneseos de primo homine nobis est consignatum? Anne tempus melius fuisset collocatum, si restaurationi ad imaginem secundi Adami, quam ratiociniis de primo Adamo impenderetur?

9. Cum clarissime liqueat homines peccato inquinatos esse ad unum omnes, atque ita peccatum et mortem per unius hominis culpam in mundum introivisse: num idcirco Adamus tanquam caput totius humani generis a Deo constitutum sit aestimandus, cujus peculiare delictum Deus universae posteritati tanquam hujus propriam praevaricationem imputaverit, licet nondum nata vel in voluntaria peccata collapsa fuerit? Anne minus artificiose res haec concipiatur, si ponamus: Posteros Adami propter su-[*72*]am uniuscujusque iniquitatem divino judicio ac vindictae esse obnoxios; ita tamen, ut ob personale Adami peccatum totum naturae regimen pervertens, omnem prosapiam [526] Adamiticam favore Dei excidisse, sicque *per unum hominem peccatum in mundum venisse* statuamus.

10. Quoniam ingressus peccati et mortis in mundum nec physice nec moraliter, puta neque secundum intrinsecas suas, neque secundum illas rationes, quae ad judicium Dei pertinent, satis a nobis intelligi atque perspici potest; imo vel idea realis de rebus in regno spirituum tam horribilibus nobis deficiat: Annon Paulus idcirco Rom. 5 peccatum et mortem quasi personas, quin regna, repraesentaverit?

11. Num quaestionis nonae solutio tantum inserviat litibus Theologicis dirimendis, an vero etiam usum aliquem adferat vitae spirituali? Quaenam sententia inter illas duas minora habeat incommoda ad controversias tollendas? Quaenam majora habeat commoda ad profectus spirituales?

12. Quodsi Adam publica et omnes omnium seculorum homines repraesentans persona non habeatur, quomodo evinci possit: Christum obligationem ab Adamo fractam perfectissime implevisse? An non verbis illis post lapsum datis *Fac hoc et vives* obligatio Adami denuo fuerit repetita? Atque an eloquium hoc atque alterum *Crede et salvaberis* non sint sibi invicem oppo-[527]sita, quemadmodum foedus operum et foedus gratiae?

13. Anne Adamus integer externa lege potuerit egregie carere, an fidelibus simili modo sufficiat lex spiritus?

[73] 14. Quale momentum habeat respectu imputationis tota haec systematica foederis expositio? An sine hac non sufficiat ad solandas animas illa veritas, quod Christus regnum peccati et mortis destruxerit, quandoquidem istud, proh dolor, satis adhucdum in terra habeat roboris atque dominii?

15. Cur conscientiis hominum non satis probetur, si in hoc argumento considerationes gravissimae ad respectus tantum morales referantur; respectus autem physicus satis exiliter inferatur?

16. Quid conferat ad justificationem et sanctificationem promovendam, si utrumque respectum pari pondere doceamus, praeeunte Pauli exemplo? Ac ad quantas grates redemtori nostro persolvendas spiritualis iste sensus hominem commoveat?

17. Quomodo praedicandum sit Evangelium de Christo? Numquid, ut idem eo facilius et clarius perspiciendum sistatur foederis et legis relatio ad Evangelium a nostro docendi modo exesse possit? An profiteri liceat nos, cum Christum supremam Dei legem audire tantum-[528]modo jubeamur, neque mediate, neque immediate ad respiciendum Decalogum obligari?

18. Cur D. LUTHERUS tam studiose urserit peculiarem usum legis et peculiarem Evangelii usum, neque satis esse putaverit, quod lex in ipsa Evangelii praedicatione exacuatur explicando acerbissimos sanctissimo sospitatori nostro ob crimina nostra illatos dolores?

19. Cur MELANCHTHON sustulerit obligationem ad Decalogum?

20. Cur D. SPENER et Halensis triga magnorum virorum, ANTON, BREITHAUPT et FRANKIUS obliga-[74]tioni ad legem tam strenue institerint?

21. Cur COMES DE ZINZENDORF his viris eam ob causam adversetur?

22. Unde petendum sit, quod mystici sint ab Ideis legis et imputationis alieniores, itemque certo respectu COMES DE ZINZENDORF? Neque tamen utrique ab iisdem stare partibus videantur?

Quaestiones Theologicae
Ex Rationibus Internis, Theoprepicis

1. An notiones foederis et imputationis pro allegorico verborum lusu sint habendae, ita, ut omnia per naturalem atque essentialem rerum sequelam interpretari opus sit? An Theolo-[529]gia possit in ideas simplices, in rerum natura fundatas, resolvi? An vero in beneplacito divino debeamus subsistere?

2. Num ante omnia fundum animae centraliter aperiri necesse sit, si dici quis velit homo Dei, aut, si mavis, Theologus?

3. Quid, si ex hoc fundamento judicandum sit, deinde Evangelium, quid lex esse vel dici debeat? Atque, annon hoc modo ultimum pro primo, finis pro initio ponatur?

4. Unde evenire soleat, quod mystici parce admodum de oeconomia divina loquantur? E contrario suam ipsorum doctrinam, quae ad summos fines tendit, statim ab essentia atque nobilitate animae, sive ab hujus reditu ad interiorem suam originem, non vero a foedere Dei incipiant?

5. Quomodo s. oraculum illud *formemus hominem in imagine nostra* ad similitudinem nostram intelligendum sit? An homo in imagine Dei conditus actutum quoque secundum simili-[75]tudinem Dei adstiterit? Aut anne hoc illi post praestitam explorationis conditionem reservatum fuerit?

6. An Deus spiritualem vitam secundum mensuram graduum conferre homini soleat, ita, ut communicata vita capax sit incrementi atque accessionis? Aut an vita [530] punctum sit indivisibile?

7. Cum Ebr. 7 vitae attributum indissolubilitatis adscribatur, an ea jamdum in Adamo fuerit? An vero demum per Christi resurrectionem futura sit indissolubilis?

8. An Adamus in terrestri parte sua quoddam sensorium ad res terrestres, atque in sua a Deo illi inflata parte aliud quoddam sensorium ad divinas habuerit ita, ut res duas atque diversas effecerint? Vel, an utrumque simul res una fuerit, et diverso tantum modo diversis tantum centris ad divina aut terrestria dirigi potuerit?

9. An Coeleste ad essentiam animae pertinuerit? Vel an per unionem tantum cum eadem fuerit combinatum?

10. Qua in parte libertas, et qua in parte ordo mechanicus suum habuerint fundamentum?

11. Anne Adamus jacturam passu partis istius coelestis, cujus ope libere agere potuerit, talis factus sit machina, quam externae impressiones regerent? Aut an post illud dispendium nonnullas verae libertatis reliquias habuerit?

12. Unde possibilitas peccandi petenda sit?

13. Quid peccatum sit? An ex ipsa sua natura; an vero illud tantummodo ex lege cognosci possit?

14. Quid carnis vocabulo designet scriptura? Num anima quoque caro vocetur? [531] Et

quomodo peccatum in carne habitet? An plane nihil boni insit animae et corpori sine Spiritu Dei? [76] An adhucdum bona dispositio quaedam supersit? Aut an Deus eam demum creet?

15. Quid Spiritus illi, qui a Deo descriverunt ipsique adversantur, machinentur, hominem ad male agendum decepturi? Annon praecipuum istorum artificium in eo consistat, ut eundem ad alium speciosioremque, quam Deus instituit, ordinem perducere laborent?

16. An homo res istas intrinsecas de imagine Dei, de bono naturae residuo, de ordine virium animae, et quae sunt ejuscemodi plura tam adcurate intelligere atque omnibus hisce quaestionibus solvendis par esse debeat, quando sibi a pessimis geniis velit prospectum? Aut an soli ordini et institutioni Jesu Christi, qua ad restaurandam imaginem divinam edocemur, inhaerere sufficiat?

17. Cur Deus per gratiam in Christo, secundo Adamo, aliam plane viam instituerit, quam quae in statu primi Adami principiis naturae et foederi operum consentanea videbatur?

18. Quid Christus phrasi illa abnegationis sui ipsius, vel vitae propriae amittendae intellectum velit? An perversa modo philautia, aut an instinctus primis naturae [532] principiis sive inclinationibus convenientes intelligendi sint?

19. An in via ad imaginem Dei per Christum recuperandam nulla omnino principia naturae extra Christum adhiberi debeant, quae normam dijudicandi boni et mali, melioris et optimi suppeditent?

20. Quid sit lex? Et cur scriptura vocabulo legis naturae abstineat?

21. Quaenam fuerit illa Adami praecellentia, qua rebus nomina naturam illarum exprimentia seu, ut HIPPOCRATIS vocabulo utamur, νομοτεθήματα indidit?

[77] 22. Quid lingua conferat ad intelligentiam? An potius ex interna rerum indole, quam ex arbitrio hominum orta sit? Quatenus Adam linguam naturae calluerit? Annon soli Christo praerogativa illa competat, ut per mortem et resurrectionem suam perfectionem linguarum in regno suo demum introducat?

23. Annon Theosophus Mysticus, qui in contemplatione sua res vel verissimas divinissimasque spiritu contuetur, expressionibus demum suis illas possit dubias facere atque incertas, nisi Linguae Dei oeconomicae adsuescat?

24. Nonne Apostoli divinam Inspirationis Auctoritatem eo confirmaverint, quod unctis atque sanctificatis oeconomiae et regni Dei vocibus [533] usi fuerint, et ceteroquin id, quod ad ipsorum tempora cognitionisque mensuram non pertinebat, intactum reliquerint? (2. Cor. 12, 2).

25. Cur s. scriptura ab argumentis et conclusionibus tantopere abstrahat, quae ab essentia animae aliisque profundis de natura ideis desumtae sint, licet alias plura ex sublimitate et profunditate petat? Eccur e contrario sensum communem plerumque praesupponat? In mysteriis autem loquelam divinae oeconomiae usurpare satis habeat?

26. Quantum ex una parte emolumenti, ex altera vero detrimenti habeat, si quivis de rebus conversionem et aedificationem aliorum concernentibus loquatur vocibus vel mundo, vel suae ipsius experientiae familiaribus, sine praevia ὑπακοῆς τῆς πίστεως exercitatione?

27. Quid inferat, si quis ex s. scriptura verba vel phrases usurpet, quibus nondum intellectis sua tamen sensa exponat? Et annon id prophetis saepe in usu [78] fuerit?

28. Cur hoc primo sciendum sit, quod nulla prophetia sit ἰδίας ἐπιλύσεως?

29. Qua ratione duplicis generis homines ad legendas scripturas obligati sint, nimirum et nondum, et jam conversi, ad exemplum Gazophylacis (Act. 8) licet illi tardius eas intelligant?

[534] 30. Quomodo Evangelium nondum conversis littera occidens sit, neque tamen non inserviat illis ad veram illuminationem praeparandis? Qui fiat, ut quis legi per legem moriatur?

31. Quomodo spiritus et verbum sint distincta? Quomodo conjuncta? An spiritus per verbum, an vero verbum per spiritum operetur? An spiritus verbum scriptum tollat?

32. An Jesus in spiritu unica summa et viva lex vocandus sit? Quia legem post lapsum ortam, quae tantum iram operatur, abrogaverit, idem contra ipse, uti victima et sacerdos, ita sit quoque lex et legislator et Dominus, justitia nostra?

33. An Jesus formam tantum veteris testamenti abrogaverit, aut an obligationem quoque ad decem praecepta sustulerit, cum ipsemet summum verbum et verbum Dei sit?

34. An homo interior nulli legi subsit? An lex veteris tantum hominis causa, haud vero, nec in primis, propter sanctitatem Dei praesto sit?

35. Cur nos, cum sub gratia simus, tamen sine lege et officiis esse nequeamus?

36. An lex Christi tantum legem naturae dictam, non vero Mosis legem stabiliat?

37. Quam infinita sit amplitudo legis regni Christi respectu aestimationis peccati et justi-[535]tiae et respectu praemiorum ac poenarum?

38. Quomodo Evangelium nihil modo legali [79] postulet, cum tamen novum foedus melioribus promissionibus legis ad instar stabilitum sit?

39. Num dici possit, leges regni Christi mera esse privilegia?

40. Quodnam sit discrimen, si quis Legem et Evangelium separatim doceat? Vel si quis Legem in Evangelio atque Evangelium in Lege proponat?

41. Cur Apostoli Evangelium annunciantes illud praeconium regni vocitent?

42. An Evangelium merum de regno praeconium, neque lex sit?

43. Quousque liceat condescensu, quem vocant, quodam uti Evangelium annunciantibus, quemadmodum, exempli causa, Paulus, qui Act. 17 nomen Jesu reticuit?

44. Cur mysticis inter ROMANO-CATHOLICOS ignoscendum sit, quod de anima tantum et de unione cum Deo, neque de regno Christi locuti fuerint?

45. Quomodo praeconium de regno Christi solum satisfaciat animae et conscientiae hominum?

46. Quantum intersit Jesum ita docere, quemadmodum in Apocalypsi repraesentatus est, non ut hostia tantum, sed etiam ut sacerdos et rex, cui omnis potestas tradita est?

47. Quomodo triga angelo-[536]rum in Apocalypsi aeternum Evangelium sensim sensimque clarius annunciaverit? Et quomodo nos trium illorum praeconum argumentum firmiter teneamus?

48. Quid ad Theologiam quandam simplicem facilemque requiratur, quae ab omnibus vocibus polemicis alienata sit quaeque sanum sensum communem et mysteria una contineat?

49. Cur ad Theologiam talem tantopere intersit divisiones reales ex s. scriptura eruere, qualis est divisio facul-[80]tatum animae in cor et intelligentiam, καρδίαν et νοήματα? Et cur tot divisionibus scriptura scateat, cum paucissimas definitiones det?

50. Quid divisio illa *diliges Deum tuum ex toto corde tuo, ex tota anima tua, ex tota intensitate tua* momenti habeat? Et cur Jesus Christus interseruerit: *Ex tota intelligentia tua?* Et cur s. scriptura Eph. 2,3 voluntates, θελήματα carnis et διανοιῶν, non voluntatem, innuat?

51. Quanti intersit in legendo *Gnomone* S.R.D. BENGELII ad indicia talium divisionum attendere? Et cur eruditi ad talia eruenda tam sint difficiles et morosi?

52. Cur divisionum receptarum, quales sunt facultatum animae in intellectum et voluntatem, legis in naturalem et positivam, regni [537] in potentiae gratiae et gloriae regnum, mortis in temporalem et aeternam, nulla in s. scripturis insint vestigia? Et quousque procedat vis normativa scripturae, quae nos obligat ad divisiones reales, adaequatas, foecundas?

53. Cur Theologi divisiones extantissimas scripturae, de Deo ut AElohim et Jehova, de homine ut psychico et pneumatico, illo ἐκ τῶν κάτω, hoc ἐκ τῶν ἄνω, de administratione verbi, qua literae et qua spiritus, de peccatis ad mortem et non ad mortem, de officio Christi sacerdotali et regio, de morte prima et secunda, non aeterna, haud receperint in systemata sua?

54. An in loco de Creatione et Providentia vox concurrere bene adhibeatur? An termini scripturarii φέρειν, portare, sustentare (Ebr. 1,3), ἐργάζεσθαι (Joh. 5,17), διοικεῖν (Sap. 9,1) non sint multo efficaciores?

55. An vox omnimodae [*81*] determinationes rebus spiritualibus conveniat? An, si dicatur Deum ad singulas creaturarum actiones omnimode determinatas, i.e. individuales, concurrere non qua individuales, hoc non idem sit ac dicere Deum non concurrere, nisi universaliter?

56. Annon injurium sit in providentiam systema rerum ita concipere, quasi Deus a rerum natura de-[538]terminetur? Annon scriptura et tota natura potius clamet Deum tum leges naturae, tum res ipsas ita determinare, ut nec resistentiis nec nexui rerum operatio ejus subsit?

57. Annon systema DOMINI DE MAUPERTUIS de *principio minimae quantitatis* actionis in natura, tum pro demonstranda Dei exsistentia, tum pro scripturario naturae conceptu sit millies praeferendum systemati LEIBNITIANO, quod independentismum aliquem creaturae a Deo infert, ut in ipsius *Essai de Cosmologie* legi potest? Et annon eo ipso pateat gratiam in quantitate actionis maxima positam (κράτος τῆς δόξης, Eph. 3,16) talibus non subesse limitibus, ut naturam.

58. Quum DOMINUS DE MAUPERTUIS recte asserat, *principium CARTESII mundum subtrahere imperio divinitatis,* et *statuere, quaecunque mutatio contingat in mundo, conservari eandem motus quantitatem*, cujus *contrarium experientia probat;* principium LEIBNITII *de conservatione ejusdem quantitatis virium motricium videri* posse *adhuc* plus *mundum in speciem independentiae redigere; quaecunque enim mutationes contingere possent, quantitatem absolutam virium sese conservaturam esse, et posse sem-*[539]*per reproducere eos-*[*82*]*dem effectus.* Annon ex sexcentis scripturae locis pateat Dei providentiam ex LEIBNITII sententia scripturariis ideis indigne defigurari?

59. Cum igitur natura in minimo, gratia in maximo, natura in subjectione, gratia in superioritate, natura in lege, gratia in libertate consistat, jure maximo quaeritur, quantum intersit ad Theologiam veram momentum τὸ psychicum et τὸ physicum ex scripturae ideis rite determinare; psychicum, quatenus opponitur spirituali, physicum, quatenus opponitur supranaturali? Annon igitur psychicum, quatenus adhuc legibus est solutum, pertineat ad vires omnipotentiae chaoticas? Quatenus vero Deus eas a se ipso distinxit et legibus subjecit et cum aliis viribus superioris ordinis coadunavit, eatenus ψυχικόν appelletur, et vires coordinatae sensu eminenti dicantur vita, ut Genes. 2 *Naephaesch chajah.*

60. Annon Physicum, ut opponitur supranaturali, respectum habeat ad atomos molis? Annon φύσις eapropter dicatur natura vegetativa, quia atomus molis certa vi per legem Dei circumscripta, actuetur una cum aliis atomis communi vegetatione? Et annon supranaturale tum futurum sit [540] omne id, quod his legibus non est circumscriptum?

61. An non totum systema LEIBNITIANUM coram verbo Dei contremiscat, si una differentia tantopere in verbo Dei notata nempe viventis psychici et viventis pneumatici consideretur? Quid continget olim, *quand la farce sera joüée,* prout LEIBNITIUS ultimo suo verbo dixit, si revelata videbunt omnia, propagatoribus horum commen-[*83*]torum? Unus sane obtutus scripturariis conceptibus adeo contrarius anxietatem injiciet incredibilem, nisi Sospitator ipsos ex abysso naturae eripiat. Scio quid loquar; dicitur (1. Cor. 15,44) *seminatur corpus Psychicum et resurgit corpus pneumaticum* et, ut momentum rei agnoscatur, addit Paulus: *est corpus Psychicum*, h. e. a vitalitate naturali praedominanter animatum, *et est corpus pneumaticum* a vitalitate spirituali praedominanter animatum. Pneumaticum vero non debuit esse primum, sed Psychicum, postea Pneumaticum. Potest itaque Psychicum et Pneumaticum atomis molis inseri et cum illis unum quoddam constituere. Soli, qui sunt Psychici, his reclamant et murmurant (Joh. 8,23; c. 6,41). Quid enim hoc refutabit? Hic murus aheneus esto.

62. An [541] igitur his expensis non ea Philosophia, si quidem aliquam adsciscere fas est, Theologiae sit committenda, quae mundum in primis principiis adeo facit subjectum liberae Dei dispositioni, ut natura et gratia genuinis inde limitibus dignoscatur? Si leges motus in vegetabilibus, animalibus et mineralibus ita ex uno principio deducuntur, ut in regno Naturae quantitas actionis sit minimum possibile, tum certe natura, quantumcunque mensuris inclusa, satis distinguitur a gratia, cui tum in quantitate actionis maximum possibile superest. Natura sic semper eget vi superiore et integrante. Naturale Psychicum sic erit id, quod sine integrativo sui non est perfectum. Naturale Physicum erit id, quod sine vi superiori non potest in ordine subsistere. Illud magis in [*84*]immaterialibus, hoc magis in materialibus locum habere potest. Utrumque naturale semper minimum, utrumque supernaturale semper maximum referet. Sic imago Dei concipi potest homini fuisse naturalis utroque sensu, scilicet, cum natura in mera subjectione consistat, in egentia plenitudinis roboris divini, sensorium divinum sensorio naturali ita coadunatum fuit perpetua lege assistentiae divinae, [542] ut quamprimum naturale se subtraxit sensorio divino, statim in tenebras incideret, quousque vero τὸ naturale subjectum fuit divino, τὸ naturale lucem accepit jugiter a supranaturali. Itaque ipsa imago Dei constitit in hac coordinatione naturalis et spiritualis, Physici et supranaturalis. Et quoniam hoc vegetativo propagationis ordine fuit stabilitum, igitur homini naturalis fuit. Per hoc omnis lis PELAGIANA finitur. Spiritus MAKARIO est peregrina propriae naturae vis, igitur Psychicon pertinet ad propriam naturam, ad illa ἐκ τῶν κάτω, spirituale autem naturae non proprium, est ἐκ τῶν ἄνω (Joh. 8,23); et tamen tam contraria in uno subjecto colligare Deo placet. Sic natura et gratia limites habent suos. Sic Theologia facilis fit conceptu, parvulis arridens, monopolio Philosophorum erepta. Sic terminis multis de substantiis, accidentibus, modis, concursu, praecursu non adeo habemus opus, possemus illos ad paucitatem redigere, quoniam clarum est illos terminos sufficere, quos scriptura ex ratione summa dedit, et quibus veritatem quam proxime ad vivum delineavit.

Supersunt quaestiones aliquae, ab amico propter [*85*] *praefationem* motae, ad [543] quas sufficienter respondere visum est ex re libelli hujus integri futurum.

Q. 1: An hae notiones Theologicae cum Theologia BREITHAUPTIANA conveniunt?

R.: Nullum melius compendium datur BREITHAUPTIANO. Vir optimus et sincerissimus perque crucem renovationis edoctus D. BREITHAUPT non erubuit ARNDII vestigiis insistere, quum plerique laudent ARNDIUM et algeant. Aliquos dicere audio BREITHAUPTIUM nullas dare notiones, sed formulas biblicas tantum in compendium transscribere suum, at hi, quum notiones substituant minus spiritualiter affectas, desiderant aliquid, quod quid sit, nescire

volunt ipsi, imo cum ignarissimis ignorare. Ego crucem nil reformidans in hac γενεᾷ et praeoptans ignominiam pati quam peccare contra lucem (Hiob 36,21), cum notiones has clare et perspicue suggeram eas, certus sum, convenire cum ARNDIANIS et BREITHAUPTIANIS. Nonne BREITHAUPTIUS ex imagine Dei deducit Theses suas? Nonne ego ex vita Dei? Nonne Paulus ex vita Dei scripsit Epistolam ad Romanos? Cur quaeso scripsit Rom. 3,23: *Omnes peccarunt et orbantur* (τῆς δόξης) *gloria*, h.e. imagine et vita Dei (Rom. 6,4; 5,2)? Dices: non propterea Pauli epistola, [544] more geometrico, procedit ex vita Dei. Respondeo: verum est, magis procedit ex justitia Dei (Rom. 1,17), sed dicitur cum summa emphasi: justitia Dei, objective, non justitia, quae coram Deo valet, subjective. At haec *justitia* est *resplendescentia attributorum* Dei *ex fonte bonitatis* (vid. p.46), quam definitionem alte clamant Pro-[*86*]phetae (Jes. 54,14. 17; 51,6–8). Haec justitia comprehendit vitam et δόξαν Θεοῦ. Interim Paulus δόξαν Θεοῦ post justitiam Dei peculiariter nominans habuit rationes cur, etsi ultimato tota Epistola procedat ut 2. Cor. 3,9; 4,6 ex fulgore vitae, ex δόξῃ, tamen justitiam methodo generativa praemiserit propter respectum ad legem. Ecce igitur quam praegnans sit notio δόξης imaginis Dei et vitae apud BREITHAUPTIUM, quam una cum Pauli idea, quam eadem cum mea. Evolve quaeso in SCHMIDII *concordantia* vocem δόξα et vide an non totum novum testamentum eo se referat. Claustrum vero januae ut ut primum clave opus habeat, tamen janua reserata pessuloque firmata clave non semper opus habet.

Q. 2: Quaenam sunt notiones praecipue capita et theses BREITHAUPTII pervadentes?

[R.:] Certe notiones illae sunt in omnium ore, sunt in communissi-[545]mis libellis catecheticis. Quis enim nescit superiorum et inferiorum (Joh. 8,23), veritatis et mendacii (V.44), Dei et Diaboli, Christi et Antichristi, spiritus s. et spiritus mundi discrimina? Quis nescit, operis fidei et operis operati, indolis spiritualis et carnalis, naturalis et supranaturalis, coeli et orci differentias? Sed alia est cognitio horum spiritualis, alia literalis. Iterumque alia foecunde literalis, alia jejune literalis. Errores quoque dantur in asymmetria propositionum verarum et syllogismotum materialiter et formaliter bonorum. Errores contra sensum communem, quales vidit PHORMIO, de quibus alio loco. Audiunt hos aulici, audiunt quandoque plebeji, maxime vero spirituales. [*87*] Hinc D. BREITHAUPT ante omnia id agit, ut agnitionem veritatis secundum pietatis indolem tradat (Tit. 1,1), oppositam cognitioni pseudonymo (1.Tim. 6,20), concinnae non verae, coloratae non vivae, affabrefactae non geneticae. Impii fugiunt veras notiones et, si arripiant illas, exsuccas faciunt. Hinc ad admonitiones Paulinas ad Timoth. et Titum severissime attendendum (1.Tim. 4,6–11; 5,21; 6,13. 14. 20; 2.Tim. 4,1–5). Certe BREITHAUPTIUS nil magis quam vitam [546] spiritualem urget, cujus privatio radicale initium ipsius mortis animalis seu Psychicae dicitur (Libr. 1, c.2, Thes.4, qu.3). Omnes itaque notiones vita spirituali sunt affectae, eaedem notiones, eaedem phrases apud alios non ita sunt affectae, quia non succrevere in agro spiritualiter culto, non sunt communione mortis et resurrectionis Christi perfusae, hinc fragrantia odoris illius carent, etsi sint quoad figuram similes BREITHAUPTIANIS et ARNDIANIS. Habent BREITHAUPTIANAE odorem fermentalem, assimilatorium sui, invisibilem. Is vero in compendiis aliis parce admodum spirat. Referunt se BREITHAUPTIANAE ad aliquid ἄρρητον, per prudentiam viri tempori debitam magis spirabile quam visibile. Eandem sagacitatem adhibuit D. BENGELIUS, discipulus de temporibus. In meis notionibus visibile est aliquatenus, quod in illis est spirabile; sed illud spirabile multum ipse desidero in meis. Si quis tamen vitam habet in se, illi meae notiones non erunt peregrinae, fragrantius olentes in frigido quam in calido. Discipuli beatissimi Praesulis BENGELII vident, cur in Epistola ad Ro-[*88*]manos nulla mentio spirituum mali-

gnorum, vident, cur sit largissima in Epistola ad Ephesios. Videant in [547] BREITHAUPTII Thesibus simile quid politae ad Romanos epistolae, videant simile quid utut exiliter Epistolae ad Ephesios in hoc Libello. Optimum est videre et odorari simul in timore Domini (Eccles. 8,5; Prov. 20,12; Jes. 11,2). Optima vero exercitatio in his ideis vita perfusis eaque facillima est in proverbiis Salomonis; ibi innumera per respectus mutuos dicuntur, nonnisi eis, qui vitae veras ideas experti sunt, recludendos. Videant statim cap. 2,1–7, quam magnifica promittantur.

Q. 3: An hae notiones systema scripturarium supponunt?

R.: Quid ni? Supponunt et supponuntur; nam vita est nexus systematis scripturarii; igitur hae notiones supponuntur in scripturis, undequaque emicantes. Vita est prima et ultima idea, principium et finis; igitur supponit systema scripturarium. In systemate autem scripturario ut in HIPPOCRATEO finis est principium et principium est finis (vide HIPPOCRATEM *de locis*), ξύρροια μία ξύμπνοια μία, *confluxio una, conspiratio una.* Si cui haec videntur hypochondriaca, consulat HIPPOCRATEM. Sed sufficit scriptura s. Adhibendi vero omnes sensus spirituales ad videndum, non ἐπίγνωσις tantum, sed et αἴσθησις eaque omnis [548] (Phil. 1,9), si non potes omnem, adhibe, quantum satis est. Ora cum Ps. 119,66: *bonitatem gustus doce me.* David dixit: *Gustate ut videatis* (Ps. 34,9).

Q. 4: Sed quomodo jam per has de vita ideas redintegrantur illae Breithauptianae?

[R.:] Dixi eas redintegrari, quia multi obliterarunt eas. Lege [*89*] p. 61 in libello meo, lege BREITHAUPTII practicas Theses et vide, an non, quod BREITHAUPTIUS consultum haud duxit eloqui, dixerim ego. Venit generatio, abit generatio, tempus est silendi, tempus est loquendi. Vixit BENGELIUS, multis praeferendus LEIBNITIIS. Jam properat veritas in apricum (Luc. 12,1. 2. 3). Dixi aperte quo collimavit BREITHAUPTIUS occulte.

Q. 5: Sed cujus usus erit, si notiones illae in has de vita resolutae teneantur?

[R.:] Audi BREITH. *Thes. cred.* L. 1, c. 1, Thes. 4, q. 3: *Irritum est initium gratiae, nisi ipso exercitio confirmetur.* Ideae nil juvant solae. Orandum, pulsandum, iteranda renovatio et tum post accuratum ordinatumque scrutinium τὸ multiplum νοός possidebitur in uno spiritus. Nemo sapiens sit, qui in cortice denominationum haeret, neque videt, quam multa verba recidant in unum spiritus sensum. Stilus referet spiritum. *Ex ventre* credentis *pro-*[549]*ruent fluenta viventis aquae.* EPICTETUS ait: Ovis gramine saginata non gramen sed lanam reddat. Idem dicit Salomo Prov. 22,18. Una est utriusque sententia. Jam his perpensis confer stilum BENGELII et WOLFFIANORUM; subductis differentiis animadvertes, cujus usus sit futurum, si notiones has oleo non aqua descriptas impressasque tenueris; in cognoscendo se ipsum, in formando stilo, in interpretanda s. scriptura, in docendo et persuadendo, in distinguenda litera et spiritu, brevibus: in praestando λόγῳ ὑγιεῖ, ἀκαταγνώστῳ (Tit. 2,8) parrhesias non affectatae pleno. Dummodo sanum sermonem a terminis peregrinis purgatum et spiritualiter affectum in docendo praestes, tum prophetiae opus perfecisti, [90] fecisti adeo laudatum a Paulo (1. Cor. 14). Et Jacobus dicit, *si quis in sermone non impingit, ille perfectus vir est, totum corpus refraenare potens.* A verbis non a mundano spiritu et tropo purgatis omne malum in Theologiam dimanat. Non potest thesibus exhauriri Theologia vere spiritualis, alioquin dedisset nobis Deus talem normam loco Epistolarum Apostolicarum. Interim juvat tamen ὑποτύπωσις aliqua. Redegi Theologiam in sex locos, sed debe-[550]rent in quolibet loco innecti singuli iterum loci, quemadmodum ζῶα in ζώοις Ezechieliticis, rotae in rotis. Fac

35 Tit. 2,8: Tit. 1,6 *A und B*

periculum, redige in Theses Theologiam Apostolicam et videbis te ne centesimam quidem partem dixisse pro mensura cognitionis Apostolicae. BREITHAUPTII virtus haec est, ut Theoreticis praemittat practica et sic invitet suos ad cognoscendum mysterium Dei et Patris et Christi sub Spiritus S. *in omnem veritatem* ductu. Solus προφητεύων in fluxu spiritus potest pro certis circumstantiis theses νοι includere et dein perpolire. Alioquin multis in causa gratiae vitae et conversionis idem evenit, quod apud CICERONEM belli dux quidam PHORMIONEM audiens scholastice de bello disserentem edixit: *Multos se deliros senes saepe vidisse, sed qui magis quam Phormio deliraret, vidisse neminem.*

8 deliraret: delirasset *A*
Die Form »delirasset« ist in keiner Handschrift belegt, auch nicht in den erreichbaren Drucken des 16. und 17. Jahrhunderts.